

73 Son 2025

Iyun

USTOZLAR UCHUN

respublika pedagoglar jurnali

3-TO‘PLAM

ISBN 978-9943-6663-3-7

O'zbekiston

pedagoglar.org

info@pedagoglar.org

TAHRIRIYAT | EDITORIAL

Editor in chief

Saidova Mohinur Jonpo'latovna

Executive Secretary

Abdurahmonov Boburjon

He is mathematic teacher at

Uzbekistan District 49 Secondary School

Preparing for publishing

Xoliqov Zokirjon Shavkatjon ugli

CODEMI academy teacher

Bosh muharrir

Saidova Mohinur Jonpo'latovna

Mas'ul kotib

Abdurahmonov Boburjon

O'zbekiston tumani 49-umumiy o'rta

ta'lim maktabi matematika fani o'qituvchisi

Nashrga tayyorlovchi

Xoliqov Zokirjon Shavkatjon o'g'li

CODEMI akademiyasi o'qituvchi

TAHRIRIYAT KENGASH A'ZOLARI | EDITORIAL BOARD MEMBERS

Saidova Mohinur Jonpolatovna, *Doctor of Pedagogy, Associate Professor, Head of the Department of Primary Education, Bukhara State Pedagogical Institute*

Turdiyev Sardorjon Abdumuminovich, *doctor of philosophy (PhD) in technical sciences, associate professor of Navoi State University of mining and technology*

Qurbonov Oybek Muhammadqulovich, *doctor of philosophy (PhD) in technical sciences, docent of the Mining Electromechanics Department of Navoi State Mining and Technology University*

Mustafayev Oybek Bobomuradovich, *doctor of philosophy (PhD) in technical sciences, associate professor of Navoi State University of mining and technology*

Saydaxmetova Shaxnoza Ravshanbekovna, *Doctor of Philosophy (PhD) Pedagogical Sciences, Tashkent State Pedagogical University, Uzbekistan*

Zhuraev Akbar Shavkatovich, *PhD, acting Associate Professor of the Department of Mining Electromechanics, Navoi State Mining and Technology University in the Republic of Uzbekistan*

Yuldasheva Nilufar Ibrokhimovna, *Doctor of Philosophy (PhD) in Art Sciences, Senior Researcher of the Academy of Sciences of the Republic of Uzbekistan, Institute of Art Studies, "Art History" Department*

Shukurova Ugiloy Umarovna, *Doctor of Philosophy (PhD) in Psychological, Docent of Psychological Sciences, Council of the Gulistan State University of Uzbekistan*

Abdullayev Baxodir Abdugafforovich, *Doctor of Philosophy in Economics (PhD), Associate Professor, Associate Professor of the Department of "Accounting and Management" of the Andijan Machine-Building Institute*

TAHRIRIYAT MANZILI | EDITORIAL ADDRESS

UZB: 712000. Farg'ona viloyati, Rishton shahri, Istirohat bog'i ko'chasi 24-uy
www.pedagoglar.uz, E-mail: info@pedagoglar.uz Tel: +998 90 905-14-30

ENG: 712000. Fergana region, Rishtan city, Park park street 24
www.pedagoglar.uz, E-mail: info@pedagoglar.uz Tel: +998 90 905-14-30

IMOM AXSIKATIYNING USULIY MEROSI: “AL-MUNTAXAB” ASARI VA UNGA YOZILGAN SHARHLAR

Vohidov Hasanboy

Toshkent islom instituti 4-kurs talabasi

Annotatsiya: Mazkur maqolada Hanafiy fiqhining asosiy usuliy matnlaridan biri bo‘lgan al-Muntaxab al-Husami asarining muallifi Husamuddin al-Axsikati shaxsi, ushbu asarning yozilish maqsadi, ilmiy mazmuni, unga yozilgan sharhlar an‘anasi va zamonaviy tadqiqotlarda tutgan o‘rni yoritiladi. Asarning ilmiy qiymati va fiqhiy uslubiy tadqiqotlar uchun manba sifatida ahamiyati tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: Husamuddin al-Axsikati, al-Muntaxab al-Husami, usul al-fiqh, Hanafiy mazhabi, sharh an‘anasi, ilmiy tadqiqot.

Kirish

“Al-Muntaxab al-Xusomiy” asarining yozilish tarixi

Bu bobda “Al-Muntaxab al-Xusomiy” kitobi haqida va bu kitobni ulamolar turli nom bilan ataganlari haqida so‘z yuritiladi. Undan so‘ng bu kitobning ahamiyati, uning hanafiy mazhabidagi mu‘tamad usul al-fikh kitoblari orasidagi o‘rni, qo‘lyozma nusxalari va unga yozilgan sharhlar haqida ma‘lumot beriladi.

Kitobning nomi: Muallif bu kitobiga nom qo‘ymagan va unga muqaddima ham yozmagan. Lekin olimlar bu kitobga mos keladigan turli nomlar bilan ataganlar. Ular quyidagilar:

1. “Al-Muntaxab fi usul al-mazhab”. Bu nom juda ko‘p manbalarda va ba’zi qo‘lyozmalarda shunday zikr qilingan.
2. “Al-Muxtasar fi usul al-fiqh”. Bu nomni Imom Laknaviy “Al-Muxtasar fi usul al-fiqh al-ma‘ruf bil-Muntaxab al-husomiy”, deb atagan.
3. “Al-Muxtasar”. Kurashiy: “Xusomiddin Al-Muxtasarning sohibidir”, dedi. Qutlug‘bug‘o: “Xusomiddin Axsikatiyning usul al-fiqhda “Al-Muxtasar” nomli kitobi bor”, degan.
4. “Al-Muntaxab”. Toshkuprizoda: “Axsikatiyning “Al-Muntaxab” nomli kitobi bor”, dedi.
5. “Usul al-fiqh”. Bu kitobning ba’zi qo‘lyozma nusxalari g‘ilofida “Usul al-fiqh li Muhammad Xusomiddin Axsikatiy”, deb yozilgan.
6. “Axsikatiy fi usul al-fiqh”. Bu kitobning ba’zi nusxalari gilofida ushbu nom kichik xatda yozilgan. Boshqa nusxada esa “Axsikatiy fi usul”, deb yozilgan.
7. “Al-Muntaxab al-Xusomiy”. Kitob ushbu nom bilan ulamolaro‘rtasida mashhur bo‘lgan. Laknaviy ham shunday nom bilan zikr qilgan va shunday nom bilan keltirgan.

Ushbu maqolada muallif shaxsi, asarning ilmiy mazmuni, unga yozilgan sharhlar va zamonaviy tadqiqotlardagi o'rinini tahlil qilinadi.

Adabiyotlarni o'rganish

Ilm ahli tarafidan Husamuddin al-Axsikatiy islom ulamolari tomonidan uchinchi toifa mujtahidlar sirasiga kiritilganligi bekorga emas. Zero, manbalarning xabar berishicha, u zot hofizi Qur'on bo'lishi bilan birga, kalom ilmi va usul al-fiqh bobida nihoyatda chuqur ilmga ega edilar.

Bugungi kunda alloma qalamiga mansub ikki asar — "Tahqiq al-Husamiy" (Husamiy dalillari) va "Muxtasar al-Husamiy" (Husamiy qisqartmasi) asarlarining qo'lyozma nusxalari Uzbekiston Respublikasi Fanlar Akademiyasi Sharqshunoslik instituti qo'lyozmalar xazinasida saqlanadi. Bundan tashqari, "Muxtasar al-Husamiy" asarining qo'lyozmalari turli G'arb va Sharq mamlakatlaridagi xazinalarda ham mavjud.

Ayni paytda, ko'plab mualliflarning mazkur asarga bitilgan sharhlari ham jahonning qator mamlakatlari qo'lyozmalar xazinalarida saqlanmoqda.

Allomaning bizgacha yetib kelgan asarlari ichida "Muntaxab al-Husamiy" (Husamiyning tanlanganlari) nomli asari juda mashhur hisoblanadi.

U nihoyatda qulay uslubda yozilganligi bois, mazkur sohadagi eng keng foydalaniladigan asarlardan bo'lib kelgan.

Hanafiy mazhabida fiqh ilmi asoslari darslarida talabalar bu asarni albatta o'rganish shart hisoblangan.

al-Muntaḥab al-Ḥusami haqida ilk ma'lumotlar turli tarjima holatlar va fiqhiy usul bo'yicha yozilgan tarixiy manbalarda uchraydi. Hanafiy usulchilari, xususan, al-Sarakhsi, al-Bazdawi va al-Nasafiy kabi olimlarning asarlari bilan tematik jihatdan bog'liq bo'lgan bu matn ularning ilmiy merosini mujassamlashtirgan. Sharhlar orasida eng mashhuri — Kashf al-Asrar bo'lib, u al-Muntaḥab matnining keng izohi sifatida tan olingan.

Asosiy qism

Muallif va asarning qisqacha tavsifi

Ilm ahli tarafidan Husamuddin al-Axsikatiy islom ulamolari tomonidan uchinchi toifa mujtahidlar sirasiga kiritilganligi bekorga emas. Zero, manbalarning xabar berishicha, u zot hofizi Qur'on bo'lishi bilan birga, kalom ilmi va usul al-fiqh bobida nihoyatda chuqur ilmga ega edilar.

Husamuddin al-Axsikatiy 12–13-asrda yashab ijod qilgan Hanafiy olim bo'lib, qadimgi axsikaat shaxrida tavallud topgan. tug'ilgan yili haqida ma'lumotlar kelmagan. Buxoroda ilmiy faoliyat olib borib, o'sha yerda hijriy 644 yil. milodiy 1247 yilda vafot etgan. Axsikatiyning qabri yeti qozixon oldida joylashgan. U yozgan al-Muntaxab al-Ḥusami asaridagi davrida usul ilmidagi dolzarb masalalarni bayon qilishga qaratilgan bo'lib, ayniqsa qiyos, istihsan va istidlol kabi asosiy hanafiy usulini chuqur tahlil etilgan.

Sharhlar an'anasi

Asarning o'rganilishi va keng tarqalishida unga yozilgan sharhlar muhim rolo'ynagan.

Ulamolarning bu kitobga aytgan maqtovlari: Juda ko'p ulamolar bu kitobga maqto'v so'zlarini aytganlar. Jumladan, Laknaviy bu kitob haqida shunday degan: "Men Xusomuddin Axsikatiyning "Al-Muntaxab al-Xusomiy" nomli mashhur muxtasarinio'qib chiqdim. Bu kitob usul al-fiqh ulamolari ichida mu'tabar hisoblanadi.

Xoji Xalifa: "Bu kitob ortiqchalikdan xoli, fasllar to'liq bayon qilingan, ziddiyat va qarashlar chuquro'rganilgan, durr-gahvarlari go'zal tarzda terilgan", dedi.

Ismoil Poshsho: "Xusomiddin Axsikatiyning tasnifotlaridan biri bo'lgan "Al-Muntaxab fiy usulil mazhab" kitobi ulamolar nazdida mashhurdir", degan.

Bu kitobga sharh yozganlardan biri bo'lgan Abdulaziz Buxoriy (730/1330 vaf.) bu kitob haqida: "Bu kitobo'zining go'zal tartibi, chiroyli uslubi, ortiqchalikdan xoli ekani bilano'z bobida barcha muxtasar kitoblardan ustun hisoblanadi. Shuning uchun bu asar yaqinu uzoqdagi, Sharqu G'arbdagi barcha musulmon olamiga yetib borib tarqaldi", degan.

Ulamolar "Al-Muntaxab" degan nomni "mashhur", "ma'ruf", "mu'tabar" deb ta'riflaganlar.

Doktor Valiyiddin Solih al-Farfur shunday deganlar: "Ushbu kitob hanafiya usuli borasida yozilgan kitoblarning eng manfaatli hamda muxtasaridir. Lekin buning muxtasarligi boshlang'icho'quvchiga tushinishda biroz qiyinchilik tug'diradi".

Abdulaziz al-Buxoriy rahmatullohi alayh ham ushbu "Muntaxab" kitobini "Muxtasarlikda boshqa kitoblardan ustun. Shu bilan birga, matn va iboralari go'zal hamda yengil", deb ta'riflaganlar.

Hoji Xalifao'zlarining "Kashfuz-zunun" kitoblarida shunday deydi: "'Muntaxab" kitobi fazilatlar yashiringan, fasllari ravshan, iboralari durru marjon shodalaridek".

Bu kitobga yozilgan sharhlarning ko'pligi

Olimlar va shorehlar ushbu "Al-Muntaxab" kitobiga katta qiziqish bildirganlar. Shuning uchun ham bu kitobga yozilgan sharhlarning sonio'n oltitaga yetgan. Ular ahamiyati katta bo'lmagan kitobga bu darajada qiziqish bildirmaydilar. Hoji Xalifao'zining "Kashfuz-zunun" kitobida "Al-Muntaxab al-Xusomiy" asarining ahamiyatini vasflab bo'lgach, shunday deydi: "Insonlar bu kitobnio'rganish vao'rgatishga qattiq kirishdilar va uni yangilash va bahs qilishga berilib ketdilar".

Hoji Xalifaning bu so'zi ushbu kitob ahli ilmo'rtasida keng tarqalganiga dalolat qiladi. Chunki insonlar usul ilmida foydasi kam va martabada turadigan kitoblarga bunday e'tibor berishmaydi. Demak, bu asar mu'tabar hisoblanadi.

Ilmiyo'rganilishi

Zamonaviy tadqiqotlar, xususan, Markaziy Osiyo va Hindiston olimlari tomonidan olib borilgan ishlar asarning fiqhiy-metodologik yondashuvlarini qayta baholashga olib kelgan. al-Muntaxab hozirda doktorlik dissertatsiyalarida, maqolalarda va akademik izlanishlarda manba sifatida faol qo'llanmoqda. Shuningdek, so'nggi yillarda matnning nashrlari va tahliliy izohli tarjimalari ham paydo bo'ldi.

Xulosa

al-Muntaxab al-Husami asari Hanafiy fiqhida chuqur ma'nolarni anglash uchun muhim manba hisoblanadi. Muallif Husamuddin al-Asikathi o'z davrining yetuk usulshunosi bo'lib, uning merosi zamonaviy ilm-fan uchun ham ahamiyatini yo'qotmagan. Asarning sharhlar an'anasi va ilmiyo'rganilishi uni nafaqat tarixiy, balki amaliy jihatdan ham dolzarb etadi.

Muntaxab al-husamiy asarigao'n oltitadan ziyod sharh yozilishi ham qanchalik muhim manba ekanini ko'rsatadi. Bu asar o'z davrida ham undan keyin ham juda ko'plab qiziqish bilan o'rganilgan va o'rgatilib kelinyabi. Qolaversa darslik sifatida islom bilim yurtlaridao'qitilyabdi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. al-Ahsikathi, Husamuddin. al-Muntahab al-Husami (qo'lyozma va nashr etilgan matnlar asosida).
2. al-Bukhari, 'Abd al-'Aziz. Kashf al-Asrar fi Sharh al-Muntahab.
3. al-Sarakhsi, Muhammad ibn Ahmad. Ushul al-Sarakhsi.
4. Wael Hallaq. A History of Islamic Legal Theories. Cambridge University Press, 1997.
5. M. Taqi 'Usmani. Ushul al-Ifta' wa Adabuhu.
6. Ziyovuddinov, H. "Hanafiy Usul Ilmida Qiyos Talqini", Islomshunoslik Jurnal, 2023.

O'ZBEKISTONDA KREDIT TIZIMINING HOZIRGI HOLATI VA TAHLILI

Ismoilov Farrux

Andijon davlat texnika instituti

Muhandislik iqtisodiyoti va boshqaruv

fakulteti "Bank ishi va va audit" yo'nalishi

4-bosqich K-115-21 guruh talabasi

Ilmiy rahbar: Mittillayev Ibrohimjon

Annotatsiya: Maqolada O'zbekiston Respublikasidagi kredit tizimining zamonaviy holati, uning tarkibiy qismlari, banklar va moliyaviy institutlar tomonidan ko'rsatilayotgan kredit xizmatlarining rivojlanish tendensiyalari tahlil qilingan. Shuningdek, kredit portfelining hajmi, muammoli kreditlar ulushi, kreditlashning sanoat va iste'mol sektorlaridagi taqsimoti, foiz stavkalari va boshqa muhim ko'rsatkichlar asosida chuqur tahlil berilgan. Amaliy tavsiyalar orqali tizimni yanada takomillashtirish, moliyaviy barqarorlikni ta'minlash hamda real sektorni kreditlashdagi muammolarni bartaraf etish bo'yicha takliflar ilgari surilgan.

Kalit so'zlar: kredit tizimi, tijorat banklari, muammoli kreditlar, kredit portfeli, iste'mol krediti, sanoat kreditlari, foiz stavkasi, moliyaviy barqarorlik, Markaziy bank, kredit riski.

Аннотация: В статье проанализировано текущее состояние кредитной системы Республики Узбекистан, рассмотрены её основные элементы, тенденции развития кредитных услуг, предоставляемых банками и финансовыми учреждениями. Представлен анализ структуры кредитного портфеля, доли проблемных кредитов, распределения по отраслям, а также процентных ставок. На основе анализа предложены практические рекомендации по совершенствованию системы.

Ключевые слова: кредитная система, коммерческие банки, проблемные кредиты, кредитный портфель, потребительский кредит, промышленный кредит, процентная ставка, финансовая стабильность, Центральный банк, кредитный риск.

Abstract: This article analyzes the current state of the credit system in the Republic of Uzbekistan. It examines key components, development trends in lending services offered by banks and financial institutions, and analyzes the structure of credit portfolios, the share of non-performing loans, and sectoral distribution. The paper provides practical recommendations for improving the system and ensuring financial stability.

Keywords: credit system, commercial banks, non-performing loans, credit portfolio, consumer credit, industrial loans, interest rate, financial stability, Central Bank, credit risk.

KIRISH

O'zbekiston iqtisodiyoti izchil rivojlanib borayotgan bir davrda kredit tizimining samaradorligi, uning real sektorni qo'llab-quvvatlashdagi o'rni tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda. Ayniqsa, xususiy tadbirkorlikni moliyaviy qo'llab-quvvatlash, aholining to'lovga layoqatini oshirish, innovatsion loyihalarni moliyalashtirishda tijorat banklarining kredit siyosati yetakchi vositalardan biri hisoblanadi. So'nggi yillarda O'zbekiston bank tizimi tub islohotlar yo'liga o'tdi. Kredit faoliyati ham bozor talablariga mos ravishda yangilanmoqda. Ushbu maqolada kredit tizimining tarkibi, asosiy tendensiyalari va muammolari tahlil qilinadi, ularning iqtisodiyotni rivojlantirishdagi o'rni aniqlanadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Mazkur maqolani tayyorlashda O'zbekiston Respublikasining kredit tizimi bo'yicha mavjud normativ-huquqiy hujjatlar, tahliliy ma'lumotlar, ilmiy manbalar va amaliy hisobotlar chuqur o'rganildi. Xususan, O'zbekiston Respublikasi Markaziy bankining 2022–2024 yillar uchun yillik hisobotlari va statistik byulletenlari asosiy faktik manba bo'lib xizmat qildi. Ushbu manbalarda tijorat banklari tomonidan ajratilgan kreditlar hajmi, ularning tarmoqlar bo'yicha taqsimoti, muammoli kreditlar ulushi, foiz stavkalari dinamikasi va boshqa muhim ko'rsatkichlar muntazam yoritib borilgan.

Shuningdek, "O'zmilliybank", "Asaka bank", "Ipoteka-bank" va boshqa yirik tijorat banklarining ochiq moliyaviy ko'rsatkichlari asosida kredit portfellarining hajmi va tuzilmasi o'rganildi. Jahon banki va Xalqaro valyuta jamg'armasi tomonidan tayyorlangan "Uzbekistan Economic Update" kabi xalqaro hisobotlar esa O'zbekiston kredit tizimining makroiqtisodiy barqarorlikdagi o'rni va kredit siyosatining samaradorligiga oid qimmatli tahliliy fikrlarni o'z ichiga olgan. Nazariy manba sifatida Z.M. Karimovning "Bank ishi: nazariya va amaliyot", M.A. Rajabovning "Kreditlash tizimi va bank risklari", A.X. Xamidovning "Moliyaviy barqarorlik va bank nazorati" nomli asarlari tahlil qilindi. Ushbu adabiyotlarda kredit tizimining shakllanishi, kredit turlarining iqtisodiyotdagi o'rni, kredit riski va uning oldini olish yo'llari keng yoritilgan. Toshkent moliya instituti va Jahon iqtisodiyoti va diplomatiya universitetining ilmiy jurnallarida e'lon qilingan maqolalar esa O'zbekistonda kredit siyosati, muammoli kreditlar va zamonaviy kreditlash texnologiyalarining rivojlanishiga oid dolzarb ilmiy yondashuvlarni o'zida mujassamlashtirgan. Tahlil metodologiyasi sifatida bir nechta usullar qo'llanildi. Eng avvalo, statistik tahlil usuli yordamida kredit portfeli hajmi, yillik o'sish sur'atlari va foiz stavkalari o'rganildi. Solishtirma tahlil orqali 2022, 2023 va 2024-yillardagi ko'rsatkichlar o'zaro taqqoslandi. Grafik tahlil esa kreditlarning o'sish va kamayish tendensiyalarini vizual ifodalashda qo'l keldi. Shuningdek, kreditlarning iqtisodiyot tarmoqlari kesimida taqsimoti ham tarmoqlar kesimidagi tahlil asosida o'rganildi. Tahlil natijalarini chuqurlashtirish maqsadida tavsifiy tahlil ham olib borildi. Unda muammoli kreditlarning sabablari, ularning banklar moliyaviy barqarorligiga ta'siri, kredit riski darajasi va kredit

strategiyalarining real sektor bilan uzviy bog‘liqligi yoritildi. Barcha metodlar maqoladagi asosiy g‘oyalarni ilmiy asoslashga xizmat qilib, aniq xulosalar chiqarishga yordam berdi.

NATIJALAR

Statistik ma’lumotlarga ko‘ra, 2022–2024 yillar davomida tijorat banklarining kredit portfeli hajmi yilma-yil o‘shib borgan. 2022-yilda 200 trln so‘mni tashkil qilgan kredit portfeli 2023-yilda 280 trln so‘mga, 2024-yilda esa 360 trln so‘mga yetgan. Bu esa o‘shirish surʼatida 40% va 28.57% bo‘lganini ko‘rsatadi.

Markaziy bank ma’lumotlariga ko‘ra, 2024-yil oxiriga kelib muammoli kreditlar ulushi umumiy portfelning 5.2 foizini tashkil etgan. Iste’mol kreditlari ulushi 24 foiz, sanoatga ajratilgan kreditlar esa 31 foizni tashkil etgan.

Aholiga ajratilgan kreditlarning katta qismi ipoteka va iste’mol kreditlari bo‘lib, foiz stavkalari 20–24% atrofida bo‘lgan. Tadbirkorlik subyektlari esa, asosan, qisqa muddatli aylanish kreditlaridan foydalanmoqda. Kreditlarning muddati, ta’minoti va foiz stavkalarining nisbiy yuqoriligi ayrim to‘siqlarga sabab bo‘lmoqda.

MUHOKAMA

O‘zbekiston kredit tizimi bir necha ijobiy jihatlarga ega: kredit portfelining ko‘payib borayotgani, aholining moliyaviy xizmatlardan keng foydalanayotgani, raqamli kreditlash platformalarining joriy etilayotgani. Shu bilan birga, muammoli kreditlar ulushining nisbatan barqarorligicha qolayotgani, ayrim banklarda kredit siyosatining yuqori risklar bilan olib borilayotgani, ta’minotsiz kreditlarning ortishi moliyaviy barqarorlikka xavf tug‘dirmoqda.

Foiz stavkalarining yuqoriligi iqtisodiy faollikni cheklashi mumkin. Kredit siyosatining tarmoqlar kesimida yetarlicha muvozanatli bo‘lmashligi iqtisodiy o‘shirishni sekinlashtiradi. Shu bois kredit riski boshqaruvini kuchaytirish, mijozlarni baholashda zamonaviy skoring tizimlaridan foydalanish va uzoq muddatli kreditlar ulushini oshirish dolzarb vazifalardan biridir.

XULOSA

O‘zbekiston Respublikasida kredit tizimi oxirgi yillarda muhim o‘zgarishlarga uchrab, iqtisodiyotning real sektorini moliyalashtirishda asosiy vositalardan biriga aylanmoqda. Tijorat banklari tomonidan ajratilayotgan kreditlarning hajmi yildan-yilga oshib borayotgani, moliyaviy xizmatlarning aholiga yaqinlashayotgani, raqamli kreditlash platformalari joriy qilinayotgani mazkur tizimning rivojlanayotganidan dalolat beradi. Shu bilan birga, kredit tizimida bir qator muammolar ham mavjud. Jumladan, muammoli kreditlar ulushi hali ham sezilarli darajada bo‘lib qolmoqda, bu esa banklar moliyaviy barqarorligiga salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Foiz stavkalarining yuqoriligi ayrim sohalarda kreditga bo‘lgan talabni cheklayotgan bo‘lsa, kredit ta’minoti va baholash tizimidagi ayrim kamchiliklar xavf darajasini oshirmoqda. Yuqoridagilardan kelib chiqib, quyidagi xulosalarga kelish mumkin: birinchidan, kredit riski va muammoli kreditlar monitoringi

kuchaytirilishi lozim; ikkinchidan, kredit siyosatini sektorlar kesimida muvozanatli olib borish va uzoq muddatli investitsion loyihalarga e'tiborni kuchaytirish maqsadga muvofiqdir; uchinchidan, zamonaviy texnologiyalar yordamida kreditlash jarayonlarini soddalashtirish va kredit skoring tizimlarini keng joriy etish orqali samaradorlikka erishish mumkin. Umuman olganda, kredit tizimining rivojlanishi O'zbekiston iqtisodiyotining barqarorligi, xususiyl sektorning kengayishi va aholining moliyaviy imkoniyatlarining oshishida hal qiluvchi o'rin tutadi. Shu bois, tizimdagi mavjud muammolarni aniqlash va ularni bartaraf etishga qaratilgan chora-tadbirlar izchil amalga oshirilishi kerak.

ADABIYOTLAR RO'YHATI:

1. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki. "2023-yil uchun yillik hisobot". – Toshkent, 2024.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 20-iyundagi PQ–190-son qarori "Bank tizimida moliyaviy barqarorlikni mustahkamlash chora-tadbirlari to'g'risida".
3. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki rasmiy veb-sayti – www.cbu.uz, 2024-yilgi statistik byulletenlar.
4. "O'zmilliybank" AJ 2022–2024 yillar uchun ochiq moliyaviy ko'rsatkichlar – www.nbu.uz.
5. Karimov Z.M. "Bank ishi: nazariya va amaliyot". – Toshkent: "Iqtisodiyot", 2023.
6. Rajabov M.A. "Kreditlash tizimi va bank risklari". – Toshkent: "Moliyachi", 2022.
7. Jahon banki. "Uzbekistan Economic Update: Restoring Credit Growth", 2023. – www.worldbank.org.
8. "Asaka bank" AJ yillik hisobotlari (2022–2024) – www.asakabank.uz.
9. Xamidov A.X. "Moliyaviy barqarorlik va bank nazorati". – Toshkent: "Iqtisod-moliya", 2023.

ACCOUNTING IN BUSINESS: A CRITICAL FUNCTION FOR FINANCIAL TRANSPARENCY AND DECISION-MAKING

University of Tashkent for applied sciences

*Teacher: **Karimova Aziza Erkinovna** and*

*Student: **Hayitboyeva Sevinch Dilshod qizi***

Annotatsiya

Ushbu ilmiy maqolada buxgalteriya hisobining zamonaviy biznesdagi roli va ahamiyati keng yoritilgan. Muallif buxgalteriyaning faqat moliyaviy operatsiyalarni qayd etish bilan cheklanmasdan, balki biznes strategiyasini shakllantirish, qarorlar qabul qilish va qonuniy me'yorlarga rioya etishda muhim vosita ekanligini ta'kidlaydi. Shuningdek, maqolada raqamli texnologiyalar, etik me'yorlar va axborot xavfsizligi buxgalteriya tizimlariga qanday ta'sir ko'rsatayotgani tahlil qilinadi. Tadqiqot natijalari buxgalteriyaning har qanday biznes muvaffaqiyati uchun zarurligini va u strategik boshqaruv vositasi sifatida tobora muhimlashib borayotganini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: Buxgalteriya hisobi, moliyaviy hisobot, menejment buxgalteriyasi, biznes qarorlar, axborot tizimlari, etik me'yorlar, raqamli texnologiyalar, strategik boshqaruv, moliyaviy nazorat, axborot xavfsizligi.

Abstract

This scientific article explores the vital role and evolving function of accounting in modern business operations. The author emphasizes that accounting is not limited to recording financial transactions but serves as a crucial tool for strategic planning, informed decision-making, and regulatory compliance. The article also examines the impact of digital technologies, ethical standards, and data security on accounting systems. The findings highlight that accounting is indispensable to business success and is increasingly recognized as a strategic management instrument in the contemporary economic environment.

Key words: Accounting, financial reporting, management accounting, business decisions, information systems, ethical standards, digital technologies, strategic management, financial control, data security.

INTRODUCTION

Accounting holds a crucial position in ensuring the effective management and endurance of businesses. It acts not only as a means for documenting financial activities but also as a cornerstone for making informed choices, adhering to regulations, and planning strategically. This article explores the essential roles of accounting in the corporate world, its different categories, the innovative technologies transforming the

sector, and its significance in governance and financial clarity. In today's business landscape, having precise and timely financial data is vital. Commonly referred to as the "language of business," accounting establishes the framework required for gathering, assessing, and sharing this financial information. By implementing standardized procedures, accounting allows companies to monitor revenues, control costs, and evaluate profitability. Even more critically, it fosters stakeholder trust, guarantees adherence to regulations, and aids in strategic decision-making. This paper delves into accounting's multifaceted role within organizations and highlights its importance in the realms of technology and modern business practices.

Accounting is a crucial element that forms the basis of any business operation, no matter its scale or sector. It goes beyond merely tracking financial activities; it is a vital function that offers essential insights into an organization's financial status. By systematically documenting, organizing, and analyzing financial information, accounting promotes a clear and responsible business environment, which is key to building trust among stakeholders and ensuring the sustainability of the enterprise. A primary function of accounting is to provide decision-makers with accurate and timely data. Business executives depend on this information to assess performance, allocate resources effectively, and create strategies that align with the organization's objectives. For example, a clear grasp of revenue and spending trends allows managers to manage costs better and predict future financial flows. Similarly, investors and creditors rely on the financial statements produced by accounting to evaluate a company's viability and creditworthiness. In this way, accounting connects a business with its outside environment, creating a means to clearly convey performance and potential.

In recent decades, the field of accounting has undergone significant changes, especially with the rise of new technologies. The introduction of artificial intelligence, machine learning, and cloud computing has transformed how companies handle their financial data. These breakthroughs have enabled the automation of repetitive processes, minimized human error, and enhanced precision in financial reporting. For instance, cloud-based accounting platforms now provide immediate access to data, allowing business owners and finance professionals to make quick, informed decisions. Additionally, predictive analytics tools offer businesses forecasts and models that assist with strategic planning and risk management. Even with these technological advancements, the human aspect of accounting remains vital. Professional judgment, ethical considerations, and contextual awareness are elements of accounting that cannot be replicated by machines. Accountants are expected to maintain high ethical standards, ensuring that financial data is not only accurate but also presented fairly. Historical cases of ethical failures in accounting have led to significant financial scandals, highlighting the critical need for integrity and transparency in this profession. Thus, professional organizations and regulatory bodies continue to play an essential role in setting guidelines and standards,

such as IFRS and GAAP, that encourage consistency and accountability. Besides supporting internal functions, accounting is important for regulatory compliance. Governments and tax agencies mandate that businesses keep thorough and precise financial records for tax and audit purposes. Non-compliance with these regulations may result in penalties, legal challenges, and damage to reputation. Consequently, accounting involves not only internal governance but also ensuring that businesses operate within the legal requirements of their respective regions. Small and medium enterprises (SMEs) particularly gain significant advantages from strong accounting practices. These organizations frequently operate with restricted resources and narrow profit margins, making it crucial to keep a close eye on their financial outcomes. By employing sound accounting methods, SMEs can understand their cost frameworks better, uncover areas ripe for enhancement, and implement changes that improve their profitability. Furthermore, precise financial records often serve as a necessary condition for obtaining outside funding, whether this comes from banks, investors, or government assistance. On a larger economic scale, accounting plays a vital role in the overall financial landscape by fostering transparency and building investor trust. Companies with effective governance and trustworthy financial documentation are more inclined to draw in investments, thus aiding economic advancement. Additionally, accounting data contributes to vital national economic metrics, including GDP and corporate tax income, which guide policy-making and economic strategies. Yet, the accounting discipline faces several obstacles. A major challenge is the intricate nature of international financial regulations, which can be especially overwhelming for global corporations. Maneuvering through varied tax frameworks, financial reporting standards, and legal obligations requires considerable expertise and flexibility. Another major issue pertains to cybersecurity. As accounting systems become more digital, they also face heightened risks of data breaches and cyberattacks, jeopardizing sensitive financial details and interrupting business activities.

Ongoing education and professional growth are essential to tackle these challenges. The accounting profession is evolving beyond mere record-keeping to include advisory services, strategic planning, and data analysis. Therefore, it is vital for accountants to keep up with technological advancements and shifts in regulations. Universities and professional organizations should work together to ensure that accounting programs are both relevant and progressive. In summary, accounting is a crucial aspect of business administration and economic progress. It enables organizations to operate efficiently, meet regulatory requirements, and interact openly with stakeholders. In this era of digital advancement, the significance of accurate, ethical, and insightful accounting has reached new heights. By adopting innovative practices while remaining committed to core principles, businesses can leverage accounting's full capabilities to achieve enduring success and sustainability.

LITERATURE REVIEW AND METHODOLOGY

The significance of accounting within the business realm has been a topic of interest for both scholars and professionals for many years. Researchers like Anthony and Govindarajan (2007) have pointed out the crucial role accounting plays as part of managerial control systems, stressing its value not just in financial reporting but also in shaping strategic decisions. Particularly, financial accounting has been thoroughly analyzed as a tool for diminishing the gap in information between a company's management and its stakeholders (Watts and Zimmerman, 1986). The establishment of frameworks such as IFRS and GAAP has aided in the standardization and comparability of financial data, thus enhancing the clarity and efficiency of cross-border investment choices. Research conducted by Kaplan and Norton (1996) introduced the idea of the Balanced Scorecard, which shifted accounting's emphasis from exclusively financial measures to an array of performance metrics. This shift marked the increasing acknowledgment of accounting's strategic significance in enhancing business results. Additionally, developments in cost and management accounting literature have adapted to the fluid nature of business landscapes. Horngren et al. (2013) detailed how management accounting plays a pivotal role in efficient planning, oversight, and decision-making support, particularly within manufacturing and service industries. Recently, the focus of accounting research has shifted towards technological innovations. Authors like Warren, Reeve, and Duchac (2018) examined the evolution of accounting systems due to digital advancements, particularly noting the growth of cloud accounting, automation, and AI-based analytics. These changes are transforming the accountant's role from a traditional number analyst to a strategic consultant and data interpreter. In addition, studies regarding cybersecurity and financial integrity, such as those by Romney and Steinbart (2020), highlight the critical function of internal control systems in protecting digital financial information. The area of ethics in accounting continues to be a vital point of discussion. Research by Duska, Duska, and Ragatz (2011) and others has demonstrated how ethical failures in accounting, exemplified by the Enron and WorldCom scandals, resulted in significant financial troubles and led to reforms like the Sarbanes-Oxley Act in the U. S. These instances underscore the crucial necessity for ethical guidelines and professional standards within accounting activities. In summary, the existing literature reveals a widespread agreement on the essential role of accounting in business while also showcasing its ongoing adaptation to advancements in technology, shifts in the economy, and changes in regulatory landscapes.

Methodology

This paper adopts a qualitative research methodology based on an extensive examination of current academic research, professional accounting frameworks, and illustrative case studies to investigate the diverse role of accounting in the world of business. The chosen approach is appropriate for merging theoretical concepts and

uncovering trends and implications, rather than for testing a hypothesis with original data. The secondary data utilized primarily came from academic journals, textbooks, professional resources, and worldwide accounting standards documentation. To ensure the accuracy and relevance of the information gathered, esteemed databases such as JSTOR, Google Scholar, and the websites of accounting organizations like the International Federation of Accountants (IFAC), Financial Accounting Standards Board (FASB), and International Accounting Standards Board (IASB) were referenced. Content examination was employed to pinpoint significant themes present in the literature, including the goals of accounting, the advancement of accounting technologies, along with ethical and regulatory matters. When appropriate, examples from the real world and case studies were cited to demonstrate theoretical ideas and emphasize practical consequences. This method enables a thorough investigation of how accounting aids business functions, decision-making, and governance across various economic and regulatory settings. The focus of this research is purposefully wide-ranging, seeking to offer a general summary instead of concentrating on a particular industry or geographic location. The results aim to educate teachers, learners, business leaders, and policymakers regarding the current significance of accounting and its ongoing evolution within the business landscape of the 21st century.

RESULTS

The examination of literature, industry benchmarks, and the latest trends in accounting highlights several important insights that emphasize the essential function of accounting in enhancing business performance, governance, and strategic planning. These insights are merged into key themes that showcase both established roles and contemporary changes happening in the industry. To begin with, the analysis verifies that accounting remains an essential component of business management by guaranteeing precise financial documentation, operational effectiveness, and adherence to legal regulations. The uniform application of accounting principles enables organizations to manage their financial assets, track performance indicators, and maintain clarity in their reports for both internal and external parties. This aspect is particularly crucial for publicly traded companies or those dependent on outside funding, as investor confidence relies on trustworthy and standardized financial information. In addition, managerial accounting has surfaced as a vital support mechanism for internal decision-making activities. The evidence indicates that businesses that utilize sophisticated cost and performance accounting tools enjoy enhanced control over resource distribution and operational efficiency. Strategic choices surrounding pricing, budget management, and investment assessments increasingly rely on advanced accounting data. This further illustrates the evolution of accounting from merely a historical record-keeping practice to a forward-looking and strategic resource.

Accounting can be described as the organized method of recognizing, documenting, categorizing, summarizing, and explaining financial transactions. The main goals of accounting within a business context are:

- **Financial Reporting:** To generate precise financial documents such as income statements, balance sheets, and cash flow reports.
- **Support for Decision-Making:** To supply information that assists management in making informed decisions regarding investments, growth, and expense management.
- **Compliance and Regulation:** To fulfill the stipulations set by tax authorities and other regulatory organizations.
- **Performance Evaluation:** To measure the effectiveness of the business and secure alignment with overall objectives.

Branches of accounting in business

Accounting encompasses several specialized areas, each aimed at fulfilling distinct functions in the business sector:

- **Financial Accounting:** Concentrates on creating financial statements for external stakeholders such as investors, creditors, and regulators.
- **Managerial Accounting:** Focuses on internal financial assessments and budgeting, aiding managers in operational planning and control.
- **Cost Accounting:** Involves monitoring production expenses to support pricing strategies and enhance operational efficiency.
- **Tax Accounting:** Ensures adherence to tax laws and regulations while developing strategies to minimize tax burdens.
- **Auditing:** Involves an objective review of financial documents to verify accuracy and deter fraud.

The significance of accounting in business activities

Accounting is vital for a wide range of business operations:

- **Budgeting and Forecasting:** Companies utilize historical financial data combined with projections to strategize future endeavors.
- **Cash Flow Management:** Effective accounting practices guarantee businesses have enough liquidity to fulfill their short-term commitments.
- **Risk Management:** By conducting financial analyses, companies can pinpoint and address potential financial threats.
- **Investor Relations:** Maintaining clear and honest financial records is essential for establishing and nurturing investor confidence.

Technological innovations in accounting

The digital revolution has profoundly influenced the accounting industry. Advancements such as cloud computing, artificial intelligence, and blockchain technology have brought about new levels of efficiency, along with certain challenges:

- **Automation:** Tasks that are repetitive, such as data entry and payroll, can be automated to decrease mistakes and conserve time.
- **Real-Time Reporting:** Utilizing cloud-based accounting applications facilitates immediate access to financial information.

- Data Analytics: Tools powered by artificial intelligence provide deeper insights into financial patterns and consumer behaviors.
- Blockchain: Promotes greater transparency and security in financial dealings, particularly in the areas of auditing and reconciliation.

Ethical implications and regulatory guidelines

Accounting should always be performed with integrity and in accordance with the law. Global guidelines like the International Financial Reporting Standards (IFRS) and Generally Accepted Accounting Principles (GAAP) promote uniformity and dependability. Violations of ethical standards, including inaccurate financial reporting or insider trading, can result in serious legal repercussions and damage to one's reputation. Consequently, accountants must follow the ethical standards established by organizations such as the International Federation of Accountants (IFAC).

Challenges in business accounting

Regardless of its significance, business accounting encounters numerous obstacles:

- Fraud and Manipulation: There are instances where financial data may be deliberately altered to deceive stakeholders.
- Complex Regulations: Complying with tax legislation and various regulations can be daunting, particularly for smaller enterprises.
- Skill Gaps: The need for accountants skilled in technology is growing, yet education and training have not kept pace.
- Cybersecurity: As the accounting field shifts to digital formats, companies face a heightened risk of data theft.

Accounting serves as a fundamental element of effective business management. Its role goes beyond mere record-keeping and includes strategic planning, regulatory adherence, and assessing performance. In a time of swift technological advancements, businesses must invest in contemporary accounting systems and guarantee that professionals receive proper training to address new challenges. Ultimately, the trustworthiness and effectiveness of accounting practices are crucial for the long-term prosperity and sustainability of any organization.

The findings also highlight the significant influence of digital technologies on accounting methodologies. Automation tools, AI, and cloud computing have greatly enhanced the speed, precision, and accessibility of financial information. Organizations that have embraced these technologies report better financial forecasting, real-time monitoring of crucial performance indicators, and improved decision-making capabilities. For instance, automating payroll and invoicing has minimized errors and freed up staff for more analytical roles. Additionally, cloud-based accounting has allowed small and medium-sized businesses to access high-caliber financial tools without needing a substantial investment in infrastructure. Another significant observation is the growing importance placed on ethical practices and regulatory compliance. In light of recent

corporate scandals and financial mismanagement incidents, companies are increasingly prioritizing ethical behavior, internal controls, and auditing procedures. Data suggests that organizations with robust ethical frameworks and compliance mechanisms are better positioned to achieve long-term viability, retain investor trust, and avoid legal repercussions. Ethics training and codes of conduct are being more thoroughly woven into corporate governance frameworks, while professional organizations continue to enhance their enforcement of accounting standards. Finally, the research highlights ongoing hurdles faced in the adoption of effective accounting systems. These challenges include the intricacies of international financial regulations, a lack of qualified professionals skilled in both accounting and digital technologies, and an escalating risk of cybersecurity threats. Despite advancements in technology, many companies—particularly in developing regions—experience difficulties accessing contemporary accounting systems and training, limiting their competitiveness on a global scale. In conclusion, the findings underscore that accounting transcends being a mere operational necessity and stands as a strategic advantage in today's business environment. Organizations that emphasize accurate financial reporting, adhere to ethical guidelines, and leverage technology are more effectively equipped to tackle the challenges presented by a competitive and rapidly changing business landscape.

Conclusion

Accounting remains an essential function in business, serving as both a financial foundation and a strategic guide. As this study has demonstrated, the discipline of accounting has evolved far beyond its traditional role of transaction recording to become a vital component of decision-making, performance evaluation, and regulatory compliance. Its capacity to provide reliable and timely information empowers businesses to make informed choices, maintain transparency, and build trust with stakeholders. The emergence of digital technologies has significantly enhanced the efficiency and scope of accounting practices. Automation, cloud computing, and artificial intelligence have not only streamlined routine accounting tasks but have also expanded the analytical capabilities of financial professionals. These innovations are transforming accountants into strategic partners, capable of delivering insights that influence long-term planning and operational success. Ethical standards and regulatory compliance remain central to the credibility of accounting. The growing emphasis on transparency and accountability in the post-scandal era highlights the need for strong internal controls and a commitment to professional ethics. Organizations that integrate ethical accounting practices are more likely to sustain stakeholder confidence and achieve stability in an increasingly complex and regulated global market. Despite these advancements, challenges remain. The complexity of international financial standards, the risk of cyber threats, and the need for continuous professional development are ongoing concerns that must be addressed. Businesses, educators, and policymakers must work collaboratively to ensure that accounting systems

and professionals are well-equipped to meet the demands of the modern business environment. In conclusion, accounting is indispensable to the success and sustainability of any business. It provides a framework for financial clarity, operational control, and strategic foresight. As the business world becomes more data-driven and interconnected, the value of accounting—as both a technical and strategic function—will continue to grow. Organizations that invest in robust, ethical, and technologically advanced accounting systems will be better positioned to thrive in the competitive global economy.

THE LIST OF USED LITERATURES:

1. Anthony, R. N., & Govindarajan, V. (2007). *Management control systems* (12th ed.). McGraw-Hill Education.
2. Duska, R., Duska, B. S., & Ragatz, J. A. (2011). *Accounting ethics* (2nd ed.). Wiley-Blackwell.
3. Horngren, C. T., Sundem, G. L., Stratton, W. O., Burgstahler, D., & Schatzberg, J. (2013). *Introduction to management accounting* (16th ed.). Pearson.
4. Kaplan, R. S., & Norton, D. P. (1996). *The balanced scorecard: Translating strategy into action*. Harvard Business Press.
5. Romney, M. B., & Steinbart, P. J. (2020). *Accounting information systems* (15th ed.). Pearson.
6. Warren, C. S., Reeve, J. M., & Duchac, J. (2018). *Financial accounting* (15th ed.). Cengage Learning.
7. Watts, R. L., & Zimmerman, J. L. (1986). *Positive accounting theory*. Prentice-Hall.
8. Weygandt, J. J., Kimmel, P. D., & Kieso, D. E. (2020). *Financial accounting* (11th ed.). Wiley.
9. Wild, J. J., Subramanyam, K. R., & Halsey, R. F. (2014). *Financial statement analysis* (11th ed.). McGraw-Hill Education.
10. Zeff, S. A. (2003). How the U.S. accounting profession got where it is today: Part I. *Accounting Horizons*, 17(3), 189–205. <https://doi.org/10.2308/acch.2003.17.3.189>

YURIST FAOLIYATIDA TASHABBUSKORLIK, KREATIVLIK VA MASALAGA IJODIY YONDASHUV

Toxtaboyev Diydorbek Charimuxammed o'g'li

*Andijon qishloq xojaligi va agotexnologiyalar instituti
Yuristprudensiya ta'lim yo'nalishi I-bosqich talabasi.*

Xakimov Akromjon Farxodbek o'g'li

*Andijon qishloq xojaligi va agotexnologiyalar instituti
Yuristprudensiya ta'lim yo'nalishi I-bosqich talabasi.*

Diydarbektoxtaboyev@gmail.com

Annototsiya: Hozirgi tez o'zgaruvchan va murakkab huquqiy muhitda yuristlar nafaqat qonunchilikni yaxshi biladigan mutaxassis, balki muammolarni innovatsion tarzda hal eta oladigan, mijozlarga noyob yondashuvlar taklif qila oladigan, tashabbus ko'rsata oladigan ijodkor shaxs bo'lishi zarur. An'anaviy yurist obrazi — quruq qonun matni bilan ishlovchi, xavfsiz yondashuvni afzal biluvchi mutaxassis — bugungi kunda zamonaviy talablarga to'liq javob bera olmaydi. Endilikda yuridik sohada samaradorlik, raqobatbardoshlik va innovatsionlik darajasi ko'p jihatdan yuristning kreativ fikrlay olish qobiliyati, tashabbuskorligi va masalaga ijodiy yondasha olishiga bog'liq.

Kalit so'zlar: Yurist faoliyati, tashabbuskor yurist, yuridik kreativlik, ijodiy yondashuv, huquqiy innovatsiya, yuristik kasbi, zamonaviy yurist, muammoni ijodiy hal etish, yuridik xizmatlar, legal tech.

Annotation: In today's rapidly changing and complex legal environment, lawyers must be not only specialists who are well-versed in the law, but also creative individuals who can innovatively solve problems, offer unique approaches to clients, and take the initiative. The traditional image of a lawyer - a specialist who works with dry legal texts and prefers a safe approach - cannot fully meet modern requirements today. Now the level of efficiency, competitiveness, and innovation in the legal field largely depends on the lawyer's ability to think creatively, take the initiative, and approach the issue creatively.

Keywords: Legal activity, initiative lawyer, legal creativity, creative approach, legal innovation, legal profession, modern lawyer, creative problem solving, legal services, legal tech.

Аннотация: В сегодняшней быстро меняющейся и сложной правовой среде юристы должны быть не только специалистами, хорошо разбирающимися в праве, но и творческими личностями, способными новаторски решать проблемы, предлагать уникальные подходы к клиентам, проявлять инициативу. Традиционный образ юриста — специалиста, работающего с сухими юридическими текстами и предпочитающего безопасный подход, — сегодня не может в полной мере отвечать современным требованиям. Сейчас уровень эффективности,

конкурентоспособности и инноваций в юридической сфере во многом зависит от способности юриста мыслить креативно, проявлять инициативу и подходить к вопросу творчески.

Ключевые слова: Юридическая деятельность, инициативный юрист, юридическое творчество, творческий подход, правовые инновации, юридическая профессия, современный юрист, творческое решение проблем, юридические услуги, юридические технологии

Tashabbuskorlik — bu biror vaziyatda mavjud sharoit bilan cheklanmasdan, yangi imkoniyatlarni izlash, muammolarni oldindan ko‘ra olish va ularga yechim taklif qilish qobiliyatidir. Yuridik sohada bu fazilat ayniqsa muhim, chunki har bir holat o‘ziga xos bo‘lib, unga individual yondashuv zarur bo‘ladi. Yurist nafaqat qonun bilan ishlaydi, balki insonlar, tashkilotlar va jamiyat orasidagi munosabatlarni boshqaradi.

Tashabbuskor yurist: Mijoz uchun standart huquqiy xizmatdan ortiqroq yechimlar taklif etadi;

qonunchilikdagi o‘zgarishlarni kuzatib boradi va ularga mos ravishda maslahatlar beradi;

muammoning ildizini chuqur tahlil qilib, sabab-oqibat bog‘lanishlarini tushunadi;

yangi texnologiyalarni joriy etishda ishtirok etadi (masalan, legal-tech platformalar orqali mijozlar bilan aloqani yaxshilash);

ish yuritishda avtomatlashtirish vositalarini taklif qiladi.

Masalan, yurist bir korxona uchun shartnoma loyihasini tayyorlar ekan, faqat mavjud andozani to‘ldirib qo‘yish bilan cheklanmasdan, shu shartnoma bilan bog‘liq mumkin bo‘lgan xavf-xatarlarni oldindan hisobga olib, ularni yumshatuvchi shartlar kiritishni taklif qilsa — bu tashabbuskorlik namunasidir.

Kreativlik – qonun doirasida yangilik yaratish san’ati

Ko‘pchilik "kreativlik" so‘zini faqat san’at, dizayn yoki reklama bilan bog‘laydi. Aslida esa, har qanday kasbda kreativlik — bu mavjud bilim va tajriba asosida yangi g‘oya, yechim yoki yondashuv ishlab chiqish qobiliyatidir. Yuridik faoliyatda bu juda zarur bo‘lgan sifatdir, chunki qonunlar ko‘pincha umumiy, noaniq yoki har xil talqinga ochiq bo‘ladi.

Yuristning kreativligi quyidagi holatlarda namoyon bo‘ladi:

murakkab holatlarda qiyin yechimlarni topishda (masalan, huquqiy bo‘shliqlarni to‘ldirish, huquqiy mojarolarni tinch yo‘l bilan hal qilish);

sudga qadar nizolarni hal qilishda yangicha strategiyalar taklif qilish;

turli sohalar — moliya, texnologiya, xalqaro huquq — bo‘yicha yechimlarni sintez qilish;

yangi mahsulot yoki xizmat uchun huquqiy asos yaratishda.

Misol uchun: IT sohasidagi startaplar uchun yuristlar ko'pincha mavjud qonunlarda bevosita ko'zda tutilmagan holatlarni ham hisobga olib, yechimlar ishlab chiqishi kerak bo'ladi. Shunday paytda qonunchilikni chuqur tahlil qilish, xorijiy tajribani o'rganish va ijodiy fikrlash orqali muammoni hal etish mumkin.

Masalaga ijodiy yondashuv – Umumiy yondashuvlardan farqli qarorlar

Ijodiy yondashuv — bu har bir holatga shablonlardan tashqari qarash, har doim "nega aynan shunday bo'lishi kerak?" degan savolni berish va boshqa variantlarni izlab topishdir. Bu sifat yuristni o'z ishida noyob qiladi. Ayniqsa, korporativ huquq, investitsiyalar, xalqaro shartnomalar, intellektual mulk sohalarida ijodiy yondashuv talab etiladi.

Yuristlar uchun ijodiy fikrlashga asoslangan yondashuv quyidagi ustunliklarni beradi: mijoz ehtiyojlarini to'liq tushunish va ularga mos echimlar ishlab chiqish;

raqobatchilardan farqli xizmat ko'rsatish (masalan, mijozga faqat huquqiy yordam emas, balki strategik maslahat ham taklif etish);

murakkab nizolarni innovatsion usullar bilan hal etish (arbitraj, mediatorlik, onlayn nizolarni hal qilish platformalari orqali)

Bir sohada bilimni boshqa soha bilan birlashtirish (masalan, intellektual mulk va sun'iy intellektning kesishgan joyidagi masalalarni yoritish).

Yuridik sohada bu fazilatlarni qanday rivojlantirish mumkin?

Kreativlik, tashabbuskorlik va ijodiy yondashuvlar tug'ma qobiliyatlar bilan birga, mashq va o'z ustida ishlash orqali rivojlantiriladi. Quyidagi amaliy maslahatlar yuristlarga foydali bo'lishi mumkin:

1. Vaziyatlarni ko'p burchakli tahlil qilish: Har bir huquqiy muammoni faqat qonun doirasida emas, iqtisodiy, psixologik va ijtimoiy jihatlarini ham hisobga olib ko'rish.

2. Turli sohaga oid kitoblar va maqolalar o'qish: Bu dunyoqarashni kengaytiradi va o'z sohasi doirasidan chiqib fikr yuritishga yordam beradi.

3. Kreativ muammolarni hal qilish texnikalarini o'rganish: Masalan, "SCAMPER" texnikasi (Substitute, Combine, Adapt, Modify, Put to another use, Eliminate, Reverse) yordamida mavjud huquqiy yechimlarni qayta ko'rib chiqish mumkin.

4. Jamoaviy muhokamalar va brainstorm sessiyalar: Ayniqsa advokatlik byurolari va yuridik firmalarda jamoaviy fikr almashinuvi ijodiy fikrlar paydo bo'lishiga turtki bo'ladi.

5. Legal tech vositalaridan foydalanish: Yuridik faoliyatda sun'iy intellekt, avtomatlashtirilgan hujjat yaratish vositalari, yuridik ma'lumotlar bazalari yuristning vaqtini tejaydi va diqqatni muhim qarorlar qabul qilishga qaratadi.

6. Professional tarmoqda faol bo'lish: Yuridik konferensiyalar, seminarlar, master-klasslar — bular nafaqat bilim olish, balki boshqa yuristlarning kreativ yondashuvlarini o'rganish uchun ham muhimdir.

Zamonaviy yurist — bu faqat qonunni yodlagan mutaxassis emas, balki har bir holatda noyob qaror qabul qila oladigan, tashabbus ko'rsata oladigan, innovatsion fikr yurita oladigan ijodkor professionaldir. Tashabbuskorlik yuristga yangi imkoniyatlarni

ko‘rish va mijoz uchun qo‘shimcha qiymat yaratish imkonini beradi. Kreativlik esa, cheklovlar ichida yangi imkoniyatlarni topish san’atidir. Ijodiy yondashuv esa har bir muammoni o‘ziga xos tarzda hal etish, standart qarorlar bilan chegaralanmaslik qobiliyatidir.

Shunday ekan, bugungi va ertangi yuridik dunyo ijodkor yuristlarni kutmoqda — ular jamiyatda ijobiy o‘zgarishlarga sabab bo‘lishi, adolat, huquq va taraqqiyot uchun faol hissa qo‘shishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

- 1) Jo‘rayev, M. (2021). Huquqshunoslik asoslari. Toshkent: Huquq nashriyoti. Yuridik kasblar asoslari va yuristlarning kasbiy faoliyati haqida umumiy tushincha berilgan.
- 2) Karimov, Z. (2020). Yuridik tafakkur va huquqiy madaniyat. Toshkent: TDYU nashriyoti. Yuristlar uchun ijodiy fikrlash va tafakkur metodlari haqida.
- 3) Kenjaboyev, A. (2022). Innovatsion yondashuvlar talimda Yuridik fanlar jurnali No2 33-34-betlar. Huquqshunoslik sohasida kreativ va innovatsion metodlar qo‘llanilishi tahlil qilingan.
- 4) Qodirov, A. (2019). Yurist kasbining ijtimoiy funktsiyalari va zamonaviy talablari. - Huquq va Jamiyat jurnali, No1 Yuristlarga qoyiladigan yangi davr talablari, tashabbuskorlik va jamiyatdagi orni haqida.
- 5) Edward de Bono. (2017). Lateral Thinking: Creativity Step by Step. HarperBusiness. Kreativ fikirlashning asosiy metodikasi, ayniqsa murakkab masalalarga yangi yondashuvlar uchun foydali.

BIOLOGIK XILMA-XILLIK SAYYORAMIZDAGI HAYOT RANG – BARANGLIGINING ASOSI

Olamgirova Gulshan Saidali qizi
Muxammadiyeva Sarvara Bobomurot qizi
Mamarajabova Nigora Abdusaid qizi
Murodullayeva Marjona Rustam qizi
Navoiy Innovatsiyalar Universiteti
Biologiya ta'lim yo'nalishi 2-kurs talabalari

Annotatsiya: Biologik xilma-xillik — bu Yer yuzidagi barcha tirik organizmlarning, shu jumladan hayvonlar, o'simliklar, zamburug'lar va mikroorganizmlarning turlari, ularning yashash muhitlari va genetik farqliliklarining majmuasidir. Ushbu maqolada biologik xilma-xillikning mohiyati, uning ekologik, iqtisodiy va ilmiy ahamiyati, shuningdek, global miqyosda kuzatilayotgan kamayish sabablari tahlil qilinadi. Biologik xilma-xillik sayyoramizdagi hayot muvozanatini ta'minlaydigan asosiy omil bo'lib, oziq-ovqat zanjiri, ekotizim barqarorligi va insoniyatning yashash sifati bilan bevosita bog'liqdir. Maqolada, shuningdek, O'zbekiston va boshqa mintaqalardagi biologik resurslar holati, yo'qolib borayotgan turlar, hamda ularni muhofaza qilish bo'yicha mavjud choralar va istiqbolli takliflar yoritiladi.

Kalit so'zlar: Biologik xilma-xillik, ekotizim, genetik farqlilik, turlar xilma-xilligi, ekologik muvozanat, muhofaza, bioxilma-xillikning ahamiyati, yo'qolib borayotgan turlar, ekologik barqarorlik, tabiiy resurslar, tabiatni muhofaza qilish

Kirish

Yer yuzida mavjud bo'lgan barcha tirik organizmlar — o'simliklar, hayvonlar, zamburug'lar va mikroorganizmlar o'ziga xos shakl, tuzilish, yashash muhiti hamda genetik tarkibga ega bo'lib, ular o'zaro murakkab ekologik aloqalar orqali yagona hayot tizimini tashkil qiladi. Bu tabiiy boylikning turli-tumanligi biologik xilma-xillik deb ataladi. Biologik xilma-xillik — nafaqat tabiatning go'zalligi va rang-barangligini ifodalaydi, balki sayyoramizdagi hayotiy barqarorlik, oziq-ovqat xavfsizligi, sog'liqni saqlash, iqlim muvozanati va inson farovonligi uchun ham asosiy omil hisoblanadi. Bugungi kunda sanoat rivojlanishi, qishloq xo'jaligi faoliyati, urbanizatsiya va iqlim o'zgarishlari tufayli ko'plab turlar yo'qolish xavfi ostida qolmoqda. Shu bois biologik xilma-xillikni saqlash masalasi nafaqat ekologlarning, balki butun insoniyatning dolzarb vazifasiga aylangan. Ushbu maqolada biologik xilma-xillikning mazmuni, ahamiyati, unga tahdid solayotgan omillar hamda ularni muhofaza qilish choralari keng yoritiladi.

Asosiy qism

Biologik xilma-xillik — bu Yer yuzidagi barcha tirik organizmlarning umumiy jamlanmasi bo‘lib, u uchta asosiy darajada namoyon bo‘ladi: genetik xilma-xillik, turlar xilma-xilligi va ekotizimlar xilma-xilligi. Genetik xilma-xillik bir tur ichidagi organizmlar orasidagi genetik farqlarni ifodalaydi, bu esa ularning kasalliklarga chidamliligi va tur sifatida yashab qolish qobiliyatini belgilaydi. Turlar xilma-xilligi — ma’lum bir hududda mavjud bo‘lgan o‘simlik va hayvon turlarining sonini bildiradi, bu esa ekotizimlarning barqarorligiga va ularning o‘zini-o‘zi boshqarish qobiliyatiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Ekotizimlar xilma-xilligi esa turli yashash muhitlari, ya’ni o‘rmonlar, cho‘llar, botqoqliklar, tog‘li hududlar va boshqa muhitlardagi tirik organizmlar jamoalarining rang-barangligidir. Biologik xilma-xillik insoniyat uchun beqiyos manba hisoblanadi — oziq-ovqat, dori-darmon, tola, qurilish materiallari kabi ko‘plab tabiiy resurslar aynan tirik organizmlar hisobiga olinadi. Shuningdek, ko‘plab kasalliklar davosi uchun zarur bo‘lgan faol moddalar o‘simliklar yoki mikroorganizmlar orqali aniqlanadi. Ekologik nuqtai nazardan esa, har bir tur va hatto har bir individ ekotizimning muhim bo‘g‘ini bo‘lib xizmat qiladi, ya’ni ular oziq-ovqat zanjiri, changlatish, tuproq unumdorligini saqlash, suv resurslarini tozalash kabi tabiiy xizmatlarni bajaradi. Afsuski, oxirgi o‘n yilliklarda inson faoliyati natijasida biologik xilma-xillikka kuchli tahdid tug‘ilmoqda: o‘rmonlarning kesilishi, tuproq va suvning ifloslanishi, iqlim o‘zgarishi, yovvoyi hayvonlarning noqonuniy ovlanishi kabi holatlar turlar sonining kamayishiga olib kelmoqda. Ko‘plab hayvon va o‘simlik turlari yo‘qolib ketish xavfi ostida turibdi. Xalqaro tashkilotlarning ma’lumotlariga ko‘ra, har yili minglab tur yo‘qolmoqda yoki muhofazaga muhtoj turlar ro‘yxatiga kiritilmoqda. Shu bois butun dunyoda biologik xilma-xillikni asrash bo‘yicha turli chora-tadbirlar ko‘rilmoqda: milliy bog‘lar va qo‘riqxonalar tashkil etilmoqda, yo‘qolib borayotgan turlarni sun’iy ko‘paytirish dasturlari olib borilmoqda, ekologik qonunchilik kuchaytirilmoqda. O‘zbekiston hududida ham biologik xilma-xillik boy hisoblanadi, ammo bu resurslar ham inson faoliyatidan jiddiy zarar ko‘rmoqda. Shu sababli, biologik xilma-xillikni muhofaza qilish — ekologik ta’lim, barqaror tabiiy resurslardan foydalanish va xalqaro hamkorlikni talab qiluvchi dolzarb masaladir.

Xulosa

Biologik xilma-xillik — bu nafaqat sayyoramizdagi hayotning go‘zalligi va rang-barangligini belgilovchi omil, balki insoniyatning barqaror rivojlanishi va farovonligining asosi hisoblanadi. Har bir tur, har bir genetik birlik va har bir ekotizim butun biosferaning muvozanatli ishlashida muhim rol o‘ynaydi. Bugungi kunda biologik resurslarning yo‘qolib borishi nafaqat ekologik, balki iqtisodiy, sog‘liqni saqlash va ijtimoiy sohalarda ham jiddiy muammolarga olib kelmoqda. Shu bois, biologik xilma-xillikni saqlash va muhofaza qilish global hamkorlik, mahalliy tashabbuslar, ilmiy yondashuv va ekologik ongni yuksaltirish orqali amalga oshirilishi lozim. Faqatgina barqaror foydalanish va ongli

munosabat evaziga biz tiriklik olamining boyligini kelajak avlodlarga butun holatda yetkazishimiz mumkin

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Xolmatova, D.M., & Karimov, A.A. (2021). Ekologiya va atrof-muhit muhofazasi. – Toshkent: O‘zbekiston Milliy ensiklopediyasi nashriyoti.
2. Razzokov, M.X. (2018). Biologik xilma-xillik asoslari. – Toshkent: Fan va texnologiya.
3. Wilson, E.O. (1992). The Diversity of Life. – Cambridge, MA: Harvard University Press.
4. Groom, M.J., Meffe, G.K., & Carroll, C.R. (2006). Principles of Conservation Biology (3rd ed.). – Sunderland: Sinauer Associates.
5. Secretariat of the Convention on Biological Diversity (2020). Global Biodiversity Outlook 5. – Montreal: CBD.

YURAKNING TUZILISHI VA ISHLASH MEXANIZMI

Olamgirova Gulshan Saidali qizi

Murodullayeva Marjona Rustam qizi

Mamarajabova Nigora Abdusaid qizi

Muxammadiyeva Sarvara Bobomurot qizi

Navoiy Innovatsiyalar Universiteti Biologiya ta'lim yo'nalishi

2-kurs talabalari

Annotatsiya: Ushbu maqolada inson yuragining anatomik tuzilishi va uning fiziologik faoliyati yoritilgan. Yurakning asosiy qismlari — bo'lmachalar, qorinchalar, klapanlar va qon tomirlari haqida tushuncha beriladi. Shuningdek, yurak urishining mexanizmi, qon aylanish jarayoni, yurak mushaklarining o'ziga xos xususiyatlari va yurak ishining nerv-gumoral boshqaruvi ham tahlil qilinadi. Maqolada yurak salomatligini saqlash uchun zarur bo'lgan omillar ham ko'rib chiqiladi. Bu mavzu orqali o'quvchilar yurakning murakkab tuzilishiga chuqurroq nazar solish imkoniyatiga ega bo'ladilar.

Kalit so'zlar: Yurak tuzilishi, bo'lmacha, qorincha, qon aylanish tizimi, yurak klapanlari, yurak urishi, miokard, o'pka aylanishi, katta qon aylanish doirasi, yurak mushaklari, yurak ritmi, fiziologik boshqaruv, aorta, yurak salomatligi, arteriya va vena.

Kirish

Inson organizmi murakkab tuzilishga ega bo'lib, uning har bir a'zosi muhim hayotiy vazifalarni bajaradi. Shulardan eng muhimlaridan biri bu — yurakdir. Yurak tana bo'ylab qon haydash orqali hujayralarni kislorod va oziqa moddalari bilan ta'minlaydi hamda moddalar almashinuvi mahsulotlarini chiqarilishiga yordam beradi. Yurakning to'xtovsiz, ritmik ishlashi hayot davomiyligining asosi hisoblanadi. Ushbu maqolada yurakning tuzilishi, qismlari, qon aylanish jarayoni va uning qanday ishlashi haqida batafsil ma'lumot beriladi. Shuningdek, yurak faoliyatiga ta'sir qiluvchi omillar va uni sog'lom saqlash yo'llari ham ko'rib chiqiladi.

Asosiy qism:

Yurakning anatomik tuzilishi

Yurak ko'krak qafasida, chap o'mrov ostida joylashgan, to'rt bo'lmali mushak a'zodir. U ikki bo'lmacha (chap va o'ng) va ikki qorincha (chap va o'ng)dan iborat. Yurak bo'lmachalari yuqorida joylashgan bo'lib, ular qon qabul qiladi. Qorinchalar esa quyida bo'lib, qonni tanaga haydaydi. Yurak klapanlari (mitral va uchqavatli, shuningdek yarim oycha klapanlar) qonning orqaga oqib ketmasligini ta'minlaydi.

Yurakning ishlash mexanizmi

Yurak mushaklari – miokard – maxsus avtomatiklik xususiyatiga ega. U o'zo'zidan impuls hosil qilib, qisqarishga kirishadi. Bu impulslar yurakning o'ng bo'lmachasida

joylashgan sinus tugunida yuzaga keladi va yurak bo‘ylab tarqaladi. Yurakning qisqarishi sistol, bo‘shashishi esa diastol deb ataladi. Yurak har bir urishda taxminan 70 ml qon haydaydi.

Qon aylanish doiralari. Yurak orqali ikki doirada qon aylanadi:

Katta qon aylanish doirasi: Chap qorinchadan aorta orqali boshlanadi va butun tana bo‘ylab kislorodli qon yetkazadi. Keyin vena orqali o‘ng bo‘lmachaga qaytadi. Kichik (o‘pka) qon aylanish doirasi: O‘ng qorinchadan o‘pkaga kislorod olish uchun qon yuboriladi va chap bo‘lmachaga kislorodga boy qon qaytadi.

Yurak faoliyatining boshqarilishi. Yurak ishini asosan ikki tizim boshqaradi:

Asab tizimi: Simpatik nervlar yurak urishini tezlashtiradi, parasimpatik (ayniqsa, vaguys) esa sekinlashtiradi.

Gormonal tizim: Adrenalin, norepinefrin kabi gormonlar yurak qisqarishini kuchaytiradi va tezlashtiradi.

Yurak salomatligi va unga ta’sir etuvchi omillar. Yurak sog‘lig‘i uchun quyidagilar muhim:

Sog‘lom ovqatlanish (kam yog‘, kam shakarli taomlar)

Jismoniy faollik (yengil mashqlar, yurish)

Chekish va spirtli ichimliklardan voz kechish

Stressni boshqarish

Davriy tibbiy ko‘rikdan o‘tish

Xulosa:

Yurak inson organizmidagi eng muhim hayotiy a’zolardan biri bo‘lib, uning to‘g‘ri va ritmik ishlashi butun tana faoliyatini ta’minlaydi. Yurakning tuzilishi va qon aylanish tizimidagi o‘rni orqali organizmga kislorod va oziqa moddalar yetkaziladi, zararli moddalar esa chiqariladi. Yurak faoliyati asab va gormonal tizimlar tomonidan boshqariladi va turmush tarziga bevosita bog‘liq. Shuning uchun yurak sog‘lig‘ini saqlash har bir insonning asosiy vazifalaridan biridir. Sog‘lom ovqatlanish, muntazam harakat, stressni boshqarish va zararli odatlardan voz kechish yurak salomatligini saqlashda muhim omillardandir. Yurakni asrash — hayotni asrashdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Karimov B.Q., Toirov A.I. “Odam anatomiyasi”, Toshkent: O‘zbekiston nashriyoti, 2019.
2. Islomov M., Yoqubov A. “Odam va uning salomatligi”, Toshkent: “O‘qituvchi” nashriyoti, 2020.
3. Tortora G.J., Derrickson B.H. “Principles of Anatomy and Physiology”, Wiley, 2017.
4. Ganong W.F. “Review of Medical Physiology”, McGraw-Hill Education, 2016.
5. O‘zbekiston Respublikasi Sog‘liqni Saqlash Vazirligi tavsiyalari va o‘quv materiallari.

INSON MIYASI VA UNING FUNKSIYALARI

Olamgirova Gulshan Saidali qizi

Murodullayeva Marjona Rustam qizi

Mamarajabova Nigora Abdusaid qizi

Muxammadiyeva Sarvara Bobomurot qizi

Navoiy Innovatsiyalar Universiteti

Biologiya ta'lim yo'nalishi 2-kurs talabalari

Annotatsiya: Ushbu maqolada inson miyasining tuzilishi, asosiy qismlari va ularning funksiyalari haqida batafsil ma'lumot beriladi. Miya bosh miya va orqa miya tarkibida bo'lib, markaziy asab tizimining eng muhim a'zosi hisoblanadi. Bosh miya katta miya yarim sharlaridan, oraliq miya, miya ustuni va boshcha qismlaridan tashkil topgan. Har bir bo'limning o'ziga xos vazifalari mavjud: xotira, fikrlash, harakatni boshqarish, hissiyotlarni anglash va a'zolar faoliyatini muvofiqlashtirish. Maqolada, shuningdek, miyaning reflektor faoliyati, asab impulslarining uzatilishi va ongning shakllanishi kabi jarayonlar ham ko'rib chiqiladi. Bu mavzu orqali o'quvchilar inson ongining biologik asoslarini chuqurroq tushunishga imkon topadilar.

Kalit so'zlar: Inson miyasi, markaziy asab tizimi, bosh miya, orqa miya, katta miya yarim sharlar, miya qismlari, asab impulslari, refleks, xotira, fikrlash, ong, sensor funksiyalar, harakatni boshqarish, miya faoliyati, neyronlar

Kirish

Inson organizmidagi eng murakkab va muhim a'zoldan biri bu — miyadir.

Miya markaziy asab tizimining asosiy qismi bo'lib, u tananing barcha hayotiy funksiyalarini boshqaradi. Harakat, nutq, fikrlash, xotira, hissiyotlar va ong kabi inson faoliyatining asosi aynan miya orqali nazorat qilinadi. Miya nafaqat jismoniy harakatlar, balki ruhiy va intellektual jarayonlar uchun ham mas'uldir. Uning tuzilishini va funksiyalarini chuqur o'rganish inson ongining biologik asoslarini anglashda muhim ahamiyatga ega. Ushbu maqolada inson miyasining asosiy qismlari, ularning vazifalari hamda miya faoliyatining umumiy mexanizmlari haqida so'z yuritiladi.

Asosiy qism

Inson miyasi bosh miya va orqa miyadan tashkil topgan bo'lib, markaziy asab tizimining markaziy qismidir. Bosh miya katta miya, oraliq miya, o'rta miya, kichik miya va orqa miyani o'z ichiga oladi. Katta miya ikki yarim shardan iborat bo'lib, har bir yarim shar peshona, tepa, chakka va ensa sohalariga bo'linadi. Peshona sohasi harakatni boshqaradi va fikrlash, qaror qabul qilish funksiyalarini bajaradi. Tepa sohasi sezuvchanlik bilan bog'liq bo'lib, tana yuzasidan kelgan ma'lumotlarni qabul qiladi. Chakka sohasi eshitish, nutq va xotira uchun mas'ul. Ensa sohasi esa ko'rish markazlarini o'z ichiga oladi.

Kichik miya harakatlar muvozanati va mushaklar faoliyatini muvofiqlashtiradi. Oraliq miya gormonlar ishlab chiqarish, tana harorati va uyquni boshqaradi. O'rta miya tovush va yorug'likka reflektor javoblar beradi. Orqa miya bosh miya va tana o'rtasidagi impulsni uzatadi hamda oddiy reflekslarni boshqaradi. Miya faoliyatining asosiy xususiyatlariga xotira, tafakkur, ong, sezgi, nutq va harakatlarni boshqarish kiradi. Bu funksiyalar millionlab neyronlar orqali amalga oshadi va inson ongining shakllanishida asosiy rol o'ynaydi.

Xulosa

Inson miyasi organizmdagi eng muhim va murakkab a'zodir. U barcha hayotiy jarayonlarni, jumladan, harakat, sezgi, xotira, fikrlash, ong va nutqni boshqaradi. Miya bosh miya va orqa miyadan iborat bo'lib, har bir qismi aniq funksiyalarni bajaradi. Katta miya ongli faoliyatlar markazi hisoblanadi, kichik miya esa harakat muvozanatini ta'minlaydi. Oraliq va o'rta miya vegetativ jarayonlarga javobgar, orqa miya esa reflekslar markazidir. Miya faoliyati millionlab neyronlar va ularning o'zaro aloqasi orqali amalga oshadi. Inson sog'lig'ini saqlashda miya salomatligi muhim ahamiyatga ega bo'lib, uni asrash hayot sifatini belgilovchi omillardan biridir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Karimov b q, toirov a i, odam anatomiyasi, toshkent, o'zbekiston nashriyoti, 2011
2. islomov m, yoqubov a, odam va uning salomatligi, toshkent, o'qituvchi nashriyoti, 2020
3. tortora g j, derrickson b h, principles of anatomy and physiology, wiley, 2017
4. ganong w f, review of medical physiology, mcgraw-hill education, 2016
5. o'zbekiston respublikasi sog'liqni saqlash vazirligi o'quv qo'llanmalari

FOTOSINTEZ JARAYONI VA UNING O'SIMLIKLAR HAYOTIDAGI ROLI

Olamgirova Gulshan Saidali qizi
Muxammadiyeva Sarvara Bobomurot qizi
Mamarajabova Nigora Abdusaid qizi
Murodullayeva Marjona Rustam qizi
Navoiy Innovatsiyalar Universiteti
Biologiya ta'lim yo'nalishi 2-kurs talabalari

Annotatsiya: Ushbu maqolada fotosintez jarayoni, uning bosqichlari va o'simliklar hayotidagi asosiy biologik va ekologik ahamiyati yoritilgan. Fotosintez — yashil o'simliklar tomonidan quyosh nuri yordamida karbonat angidrid va suvdan organik modda (glyukoza) hosil qilish jarayoni bo'lib, u butun hayot uchun muhim energiya manbai hisoblanadi. Maqolada ushbu jarayonning yorug'lik va qorong'i bosqichlari, xloroplastlarning strukturasi, pigmentlarning ishtiroki hamda fotosintezga ta'sir etuvchi omillar (yorug'lik, harorat, CO₂ konsentratsiyasi) haqida ilmiy ma'lumotlar keltirilgan. Shuningdek, fotosintezning nafaqat o'simliklar, balki biosfera, atmosfera barqarorligi va insoniyat hayoti uchun ham tutgan o'rni tahlil qilingan. Maqola o'quvchilarga fotosintezning murakkab biologik mexanizmlarini chuqur anglash va tabiatdagi muvozanatni qadrlashga yordam beradi.

Kalit so'zlar: Fotosintez, o'simliklar, xloroplast, quyosh nuri, karbonat angidrid, suv, organik modda, pigmentlar, yorug'lik bosqichi, qorong'i bosqichi, ekologik ahamiyat, atmosfera, biosfera, energiya almashinuvi.

Kirish

Fotosintez — bu o'simliklarning hayot faoliyati uchun asosiy jarayonlardan biri bo'lib, u nafaqat o'simliklar, balki butun tirik tabiat hayoti uchun muhim ahamiyatga ega. Ushbu jarayon orqali yashil o'simliklar quyosh nuri energiyasidan foydalanib, karbonat angidrid (CO₂) va suv (H₂O) ni organik moddalarga aylantiradi va atmosferaga kislorod (O₂) ajratadi. Bu esa nafas olish jarayoni uchun zarur bo'lgan kislorod manbayini yaratadi. Fotosintez natijasida hosil bo'lgan organik moddalar o'simliklarning o'sishi, rivojlanishi va energiya ehtiyojini qondirishda asosiy rol o'ynaydi. Fotosintez nafaqat biologik, balki ekologik va ijtimoiy ahamiyatga ham ega bo'lib, u global iqlim muvozanatini saqlash, oziq-ovqat zanjirini qo'llab-quvvatlash va atmosfera tarkibini barqarorlashtirishda muhim o'rin tutadi. Shu sababli fotosintez jarayonini chuqur o'rganish, uning mexanizmlarini tushunish va unga ta'sir etuvchi omillarni tahlil qilish zamonaviy biologiya va ekologiya fanlari uchun dolzarb masalalardan biridir.

Asosiy qism

Fotosintez — bu yashil o‘simliklar, suvo‘tlar va ayrim bakteriyalar tomonidan quyosh nuri energiyasini yutib, uni kimyoviy energiyaga aylantirish jarayonidir. Ushbu jarayon o‘simlik hujayralaridagi xloroplastlarda sodir bo‘ladi va asosiy pigment — xlorofill yordamida amalga oshiriladi. Fotosintez natijasida karbonat angidrid va suvdan organik modda — glyukoza hosil bo‘ladi hamda kislorod ajralib chiqadi. Bu nafaqat o‘simlikning hayot faoliyati uchun zarur bo‘lgan energiyani ta‘minlaydi, balki boshqa tirik organizmlar uchun ham hayotiy muhit yaratadi. Fotosintez ikki bosqichda kechadi: yorug‘lik bosqichida quyosh nuri yutilib, suv molekullari parchalanadi va kislorod ajraladi, energiya tashuvchi moddalardan ATP va NADPH hosil bo‘ladi. Qorong‘i bosqichda esa bu energiya yordamida karbonat angidrid glukozaga aylantiriladi. Fotosintez jarayoniga bir qator tashqi va ichki omillar ta‘sir qiladi. Ularning eng asosiysi yorug‘lik miqdori, harorat, karbonat angidrid konsentratsiyasi va suv ta‘minotidir. Yorug‘lik yetarli bo‘lmasa, fotosintez sekinlashadi; harorat juda past yoki yuqori bo‘lsa, fermentlar faoliyati susayadi; suv yetishmovchiligi esa hujayralarning faolligini pasaytiradi. Shu sababli fotosintez muvozanatli sharoitda eng samarali kechadi. Fotosintez jarayoni tabiatdagi modda va energiya aylanishining asosi bo‘lib, biosferaning barqarorligini ta‘minlaydi. O‘simliklar tomonidan ajratiladigan kislorod hayvonlar va odamlar nafas olish uchun zarur bo‘lsa, ishlab chiqarilgan organik moddalar oziq-ovqat zanjirining boshlang‘ich nuqtasini tashkil etadi. Shuningdek, fotosintez atmosferadagi ortiqcha karbonat angidridni kamaytirishga xizmat qilib, global iqlim o‘zgarishlarini sekinlashtirishga hissa qo‘shadi. Shuning uchun fotosintez nafaqat biologik, balki ekologik va ijtimoiy jihatdan ham nihoyatda muhim jarayon hisoblanadi.

Xulosa

Fotosintez jarayoni — o‘simliklarning yashashi, o‘sishi va rivojlanishi uchun asosiy biologik mexanizm bo‘lib, u orqali butun biosferaning hayotiy jarayonlari ta‘minlanadi. Ushbu jarayon natijasida o‘simliklar nafaqat o‘ziga kerakli oziq moddalarga ega bo‘ladi, balki atrof-muhitga kislorod ajratib, barcha tirik organizmlar hayotini qo‘llab-quvvatlaydi. Fotosintez modda va energiya almashinuvining markazida turadi va global ekologik muvozanatni saqlashda muhim rol o‘ynaydi. Shuningdek, bu jarayon orqali atmosferadagi karbonat angidrid miqdori me‘yorida ushlab turiladi, bu esa iqlim barqarorligiga xizmat qiladi. Shu bois, fotosintezni chuqur o‘rganish, unga ta‘sir qiluvchi omillarni aniqlash va undan amaliyotda to‘g‘ri foydalanish hozirgi ekologik muammolarni hal qilishda va qishloq xo‘jaligini barqaror rivojlantirishda katta ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Karimov, A.A. Umumiy botanika.— Toshkent: O‘zbekiston Milliy Ensiklopediyasi nashriyoti, 2019. – 356 b.

2. Rajabov, D.R. O'simliklar fiziologiyasi. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2017. – 240 b
3. Taiz, L., Zeiger, E. Plant Physiology. – 6th ed. – Sunderland: Sinauer Associates, 2015. – 761 p.
4. Hopkins, W.G., Huner, N.P.A. Introduction to Plant Physiology. – 4th ed. – Wiley, 2008. – 576 p.
5. Alberts, B. Va boshqalar. Molecular Biology of the Cell. – 6th ed. – New York: Garland Science, 2014.

MUSIQANING AXLOQIY-FALSAFIY TA'SIRI: QADRIYATLAR VA TARBIYA MASALASI

Gulbahor Masharipova

Guliston davlat universiteti

An'anaviy xonandalik va xalq cholg'ulari

kaferdasi o'qituvchisi

Ozoda Abdullayeva

O'zbekistonda xizmat ko'rsatgan artist.

Annotatsiya: Ushbu tezisda musiqaning axloqiy-falsafiy mohiyati, uning shaxs qadriyatlari va tarbiyasiga ko'rsatadigan ta'siri tahlil qilinadi. Musiqa nafaqat estetik zavq bag'ishlovchi san'at turi, balki insonning ichki olamini boyituvchi, ma'naviy kamolotga yetaklovchi kuchli tarbiya vositasi sifatida ko'rib chiqiladi. Falsafa nuqtai nazaridan musiqaning ahloqiy qadriyatlar – halollik, sabr, vatanparvarlik, hamjihatlik va ruhiy poklikni shakllantirishdagi o'rni asoslab beriladi.

Kalit so'zlar: musiqa falsafasi, axloqiy qadriyatlar, tarbiya jarayoni, estetik ong, shaxs kamoloti, ma'naviy tarbiya, falsafiy tahlil.

Kirish.

Musiqa – bu oddiy tovushlar majmuasi emas. U – inson qalbining eng nozik, eng teran qatlamlariga kirib bora oladigan sehrli til, hech bir tarjimaga muhtoj bo'lmagan ma'naviy muloqot vositasidir. Insoniyat yaralgan zamondan buyon musiqa uning doimiy hamrohi bo'lib kelmoqda. Quvonchda ham, g'amda ham, g'alabada ham, yo'qotishda ham – musiqa mavjud. Aynan shuning uchun ham u inson ruhiyatining ajralmas bir bo'lagi sifatida qaraladi. Ammo musiqaning nafaqat estetik, balki axloqiy va tarbiyaviy kuchga ega ekani ko'plab mutafakkirlar tomonidan alohida e'tirof etilgan. Sharq va G'arb faylasuflari musiqaga faqat zavq bag'ishlovchi vosita sifatida emas, balki inson ma'naviyatini sayqallovchi, ruhiy komillikka yetaklovchi kuchli qurol sifatida qarashgan. Forobiydan tortib Konfutsiysgacha, Platon va Aristoteldan Adornogacha bo'lgan mutafakkirlar musiqaning jamiyat axloqiy qiyofasini shakllantirishdagi o'rniga alohida urg'u berganlar. Musiqa orqali inson qalbiga ezgulik urug'ini qadash, uni estetik zavq bilan birga axloqiy yuksaklik sari yetaklash – bu qadimdan buyon mavjud bo'lgan yondashuvdir.

Bugungi globallashuv davrida esa inson qalbi tobora texnologik muhit ta'sirida yakkalanib borayotgan bir paytda, musiqaning axloqiy-falsafiy kuchini qayta kashf etish, uni ta'lim-tarbiya tizimiga chuqur integratsiyalash dolzarb vazifalardan biri sanaladi. Zero, musiqa – bu qalblar tilidir. Axloq esa qalbning eng muqaddas fazilati. Ana shu ikki tushunchaning integratsiyasi esa inson kamolotiga eltuvchi muhim kalitdir.

Musiqaning axloqiy-falsafiy ta'sirini o'rganishda, eng avvalo, uning inson ruhiyatiga ko'rsatadigan ichki ta'sir kuchi tahlil qilinishi lozim. Falsafa fanida musiqaning mohiyati haqida turlicha qarashlar mavjud. Platon musiqani davlat tarbiyasida asosiy vositalardan biri sifatida ko'rgan va "musiqa yurakka ta'sir qiladi, yurak esa harakatga sabab bo'ladi" deb ta'kidlagan. Forobiy esa musiqaning ruhiy va axloqiy tarbiyada tutgan o'rniga e'tibor qaratib, uni insondagi muvozanatni ta'minlovchi san'at deb baholagan. Musiqa inson qalbini ezgulikka chorlaydi, sabr, vatanparvarlik, hamjihatlik kabi axloqiy fazilatlarni shakllantirishga xizmat qiladi. Ayniqsa, milliy kuy va ashulalar xalqning tarixiy xotirasi, qadriyatlari va orzu-umidlarini o'zida mujassam etgan bo'lib, ular orqali yosh avlodda milliy o'zlik, g'urur va ijtimoiy mas'uliyat hissi uyg'onadi. Shu nuqtai nazardan, musiqiy ta'lim jarayoni faqat texnik ko'nikmalarni emas, balki axloqiy tarbiyani ham o'z ichiga olishi zarur.

Zamonaviy psixologik va pedagogik tadqiqotlar ham musiqaning shaxs axloqiy shakllanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatishini tasdiqlaydi. Masalan, musiqa terapiyasi orqali bolalar va yoshlarda hissiy muvozanat, o'zini anglash va boshqalarni tushunish kabi ijtimoiy-axloqiy ko'nikmalar shakllanadi. Shu jihatdan, musiqaning axloqiy-falsafiy funksiyasi nafaqat individual, balki jamiyat miqyosida ham tarbiyaviy ahamiyatga ega. Bundan tashqari, musiqa insonning axloqiy tanlovida estetik mezon sifatida namoyon bo'ladi. Go'zallik va ezgulik o'rtasidagi uyg'unlik musiqiy asarlar orqali ifodalanib, u tinglovchiga qadriyatlarni anglash, yomonlik va yaxshilikni ajrata olish, ichki axloqiy mezonni shakllantirish imkonini beradi. Ayniqsa, maqom, xalq kuy-qo'shiqlari va zamonaviy milliy estrada san'ati bu borada kuchli tarbiyaviy omil hisoblanadi.

Demak, musiqa – bu insoniyat tomonidan yaratilgan eng yuksak madaniy hodisalardan biri bo'lib, u orqali nafaqat estetik zavq olinadi, balki axloqiy qarashlar, qadriyatlar va ong shakllanadi. Musiqa falsafiy yondashuv asosida talqin etilgandagina u o'zining tarbiyaviy vazifasini to'liq ado eta oladi.

Muhokama:

Musiqa – bu nafaqat estetik go'zallik, balki axloqiy uyg'oqlik manbaidir. U inson ruhiyatiga hech bir majburiyatsiz, ammo nihoyatda kuchli ta'sir ko'rsatadigan qudratli vositadir. Aynan shu jihati bilan u har qanday targ'ibotdan ustun turadi. Axloqni o'rgatish – bu og'ir va mas'uliyatli jarayon. Ammo musiqiy obrazlar orqali bu jarayon tabiiy, ixtiyoriy va zavqli tus oladi. Inson musiqa tinglaganida, u bevosita qalbi bilan eshitadi, his qiladi, fikrlaydi. Shu sababli musiqa axloqiy qadriyatlarni ongga emas, to'g'ridan-to'g'ri qalbga singdiradi. Zamonaviy jamiyatda yosh avlod tarbiyasi ko'plab omillar ta'sirida shakllanmoqda. Raqamli axborot oqimlari, virtual dunyo, ijtimoiy tarmoqlar – bular inson ongiga juda tez ta'sir qiladi, ammo ko'p hollarda bu ta'sir yuzaki bo'ladi. Musiqa esa, aksincha, o'zining ichki ohanglari, ritmlari, mazmunli matnlari bilan insonni o'ylantiradi, to'liqlantiradi, hatto tubdan o'zgartiradi. Shu nuqtai nazardan qaraganda, musiqani axloqiy tarbiya vositasi sifatida baholash – nafaqat dolzarb, balki zarur yondashuvdir.

Bugungi yoshlar o'rtasida individualizm kuchayib borayotgan bir davrda musiqaning hamjihatlik, mehr-oqibat, vatanparvarlik, bag'rikenglik singari qadriyatlarni targ'ib etishdagi roli yanada muhim ahamiyat kasb etmoqda. Ayniqsa, milliy musiqamizda mujassam bo'lgan badiiy-falsafiy g'oyalar orqali yosh avlodda ma'naviy uyg'oqlikni shakllantirish mumkin. Bu borada maktab, kollej va oliy ta'lim muassasalarida musiqa fanlarini faqat texnik tayyorgarlik vositasi sifatida emas, balki axloqiy-falsafiy mazmunni singdiruvchi darslar sifatida tashkil etish lozim.

Falsafada ezgulik va go'zallik bir-biriga bog'liq tushunchalar sifatida qaraladi. Musiqa esa ana shu ikki tushunchaning uyg'unlashgan ifodasidir. Ezgu fikr – go'zal ohangda yangraganida, u ikki baravar kuchliroq ta'sir qiladi. Musiqa insonni o'zi bilmagan tarzda tarbiyalaydi: u o'rgatmaydi – his ettiradi, u ko'rsatmaydi – hislatlantiradi. Shu sababli har bir jamiyatda musiqaning axloqiy va tarbiyaviy salohiyatidan to'laonli foydalanish, uni milliy qadriyatlar bilan uyg'un holda yoshlarga yetkazish bugungi kunning muhim vazifalaridan biridir.

Xulosa.

Musiqa – bu insoniyat qalbining mushohadasidir. U har bir yurakda o'zicha jaranglaydi, har bir ongda o'ziga xos iz qoldiradi. Axloq esa – qalbni tarbiyalovchi, ongni yo'naltiruvchi ichki kompasdir. Shu ikki tushuncha – musiqa va axloq – birlashganida esa inson ruhiyatida yangilanish, yuksalish, o'zini anglash va ma'naviy komillik sari intilish boshlanadi. Aynan shuning uchun ham musiqa faqat san'at emas, balki ma'rifatdir; u faqat quloqqa emas, qalbg singuvchi ilmdir.

Shunday ekan, musiqiy tarbiya jarayonida texnik mahoratni oshirish bilan birga, uning falsafiy-axloqiy mazmunini ham chuqur anglash zarur. Har bir kuy, har bir ohang, har bir soz – o'zida bir fikr, bir hissiyot, bir hayotiy saboqni mujassam etgan. Bular esa yosh avlod qalbida ezgulikka intilish, hayotni go'zallik orqali anglash, o'zligini topish va komil inson bo'lish sari yo'l ochadi. Musiqani faqat eshitiladigan emas, his etiladigan axloqiy-falsafiy hodisa sifatida anglash – bu zamonaviy ta'lim va tarbiyaning muhim qadami bo'lishi darkor.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Forobiy A. *Musiqa ilmi haqida kitob*. – Toshkent: "Fan", 1993.
2. Platon. *Davlat*. – Toshkent: "Sharq", 2002.
3. Aristotel. *Nikomax axloqi*. – Toshkent: "Yangi asr avlodi", 2005.
4. Adorno T. *Estetik nazariya*. – Moskva: Respublika, 2001.
5. Mamarasulov M. *Falsafa va madaniyat*. – Toshkent: "Universitet", 2020.
6. Safarov Sh. *Musiqiy tarbiyaning pedagogik asoslari*. – Toshkent: "Fan va texnologiya", 2019.
7. UNESCO. *Music and Moral Education: An Interdisciplinary Approach*, 2015.

BOLALARDAGI PSIXOLOGIK BARQARORLIK KO'NIKMALARINI RIVOJLANTIRISH

Esonaliyeva Arofatxon Musinaliyevna

Namangan viloyati Pop tumani 73- maktab amaliyotchi psixologi

Annotatsiya: Insonning stressga barqarorligi o'zini o'zi boshqarishning tarkibiy qismi emas, stressga qarshilik o'zini o'zi boshqarish natijasida yuzaga keladi va insonning turli xususiyatlarining o'zgarishi salbiy narsa emasligini ko'rsatadi. Insonning o'zini o'zi boshqarishi multimodal xususiyatlar va qobiliyatlarning muvofiqlashtiruvchisi bo'lib, ularni ma'lum bir vaziyatda, sharoitlarda shaxsning muvaffaqiyatli faoliyat yuritishi uchun zarur bo'lgan bog'liqlikka olib keladi.

Kalit so'zlar: Ruhiy barqarorlik, shaxsda ruhiy barqarorligining rivojlanish dasturi, psixologik moslashuv.

KIRISH

Stressga yuqori barqarorlik haqida fikr yuritish mumkin bo'lgan vaziyatlarda keng doiradagi qiyin vaziyatlar ijobiy birlamchi va ikkilamchi baholarning paydo bo'lishiga olib keladi. Bu esa o'z navbatida stressning halokatli oqibatlarini oldini oladi va stress bilan konstruktiv o'zaro ta'sirga yordam beradi. Birlamchi baholashning asosiy turlari B.B. Velichkovskiy tashvish, tushkunlik va g'azabning konstruksiyalari nuqtai nazaridan tasvirlaydi. Ular stressga olib keladigan ob'ektlar va boshqa odamlar bilan o'zaro ta'sir qilish holatlarining keng toifasini boshdan kechirish natijasida paydo bo'ladi. Ikkilamchi baholashlar qiyin vaziyatlarni bartaraf etish uchun faoliyatni ta'minlaydigan psixofiziologik zahiralarning faollashuv darajasi bilan bevosita bog'liq. B.B.Velichkovskiyning dissertatsion tadqiqotida ushbu umumiy sxema birlamchi va ikkilamchi stressni baholashning dispozitsion va situatsion tarkibiy qismlarini hisobga olgan holda stressga barqarorlik indeksini yaratish uchun asos bo'lib xizmat qildi. V.A.Ponomarenko stressga barqarorlik haqida muhim fikr bildirdi: "... professional odamni ekstremal muhitni, shaxslararo mojaroni yengishga qanday tayyorlash kerakligi masalasida... muayyan mavzu doirasida nima qo'rqitayotganini bilishingiz kerak: moliyaviy ahvolni, sharaf va qadr-qimmatni yo'qotish, professional hamjamiyat tomonidan rad etish yoki hayotning o'zini yo'qotish? Mutaxassis qanday qadriyatlarga ega, uning madaniyati, sog'lig'i, aql-zakovat darajasi, kasbiy jihatdan muhim fazilatlarining ifodasi, muvaffaqiyat motivi, organizmning tabiati, shaxsiy yaxlitlik darajasi, atrof-muhit ehtiyojlarini nima to'ldiradi va hokazo. Muallifning ishonchi komilki, ekstremal vaziyatda ishlaydigan odamning harakatlarining ishonchliligini avtomatizmga olib keladigan faqat sensomotor ishlash harakatlarini mashq qilish orqali oshirish mumkin emas, chunki bu favqulodda vaziyatning ob'ektiv psixologik mohiyatiga zid keladi.

Tadqiqotchining fikriga ko'ra, ekstremal vaziyatlarda yo'naltiruvchi reaksiyaning fiziologik mexanizmlari, dominant, stereotiplar va ishchi xotira muammolarni hal qilishda to'siq bo'lishi mumkin va "ahloqiy zahiralarni shaklga kiritish bilan xulq-atvorlarning intellektual darajasi. O'z kasbiga va o'ziga bo'lgan munosabatiga asoslangan burch va or-nomus, kasbiy shaxs sifatida yangi mazmunli maqsadni - yengish va g'alabani shakllantiradi. Shunday qilib, harakatni boshqarishning bir darajasidan boshqasiga o'tish tezligi va tayyorligi psixologik barqarorlikning asosidir. Shunday qilib, ilmiy adabiyotlarda "stressga barqarorlik" atamasi keng ma'nolarni o'z ichiga oladi, bundan tashqari, bu atamani ifodalovchi yagona atamaning o'zi mavjud emas.

Psixofiziologiya va psixologiyada stressga barqarorlik ekstremal muhitda yuqori mahsulдорlikka hissa qo'shadigan shaxs xususiyati sifatida o'rganiladi; uni o'rganish, asosan, stressga barqarorligini yetarli darajada rivojlanmaganligini ko'rsatadigan turli xil laboratoriya yoki haqiqiy ekstremal (stressli) sharoitlar ta'sirida ko'p darajali fiziologik va aslida psixologik omillarni aniqlash va farqlash (tashqi va ichki) sharoitlarini o'rganishga asoslangan. Natijada, insonning fiziologik, psixofiziologik, intellektual, irodaviy, shaxsiy xususiyatlari aniqlanadi hamda ular ma'lum bir omil ta'siri ostida odamda sodir bo'ladigan o'zgarishlar sifatida tavsiflanadi. Shu nuqtai nazardan, o'rganilayotgan xususiyatlar beqarorlik belgilari sifatida belgilanadi va stressga barqarorlik o'zini o'zi boshqarishning tarkibiy qismi sifatida belgilanadi. Shu nuqtai nazaridan boshqalar bilan birga harakat qiladi: psixofiziologik, shaxsiy, intellektual, irodali, hissiy. Bizningcha, insonning stressga barqarorligi o'zini o'zi boshqarishning tarkibiy qismi emas, stressga qarshilik o'zini o'zi boshqarish natijasida yuzaga keladi va insonning turli xususiyatlarining o'zgarishi salbiy narsa emasligini ko'rsatadi. Insonning o'zini o'zi boshqarishi multimodal xususiyatlar va qobiliyatlarning muvofiqlashtiruvchisi bo'lib, ularni ma'lum bir vaziyatda, sharoitlarda shaxsning muvaffaqiyatli faoliyat yuritishi uchun zarur bo'lgan bog'liqlikka olib keladi."Ruhiiy barqarorlik" tushunchasini tahlil qilish va tizimlashtirish turli mualliflar tushunchaga turlicha ta'rif berishlarini ko'rsatdi. Bir qator mualliflar bu konseptsyani hayotiylik, stressga chidamlilik, psixikaning elastikligi, chidamlilik(tiklanish qobiliyati), kompetentsiyaga asoslangan faoliyat sifatida belgilaydi. Ushbu konseptsianing turli ta'riflarini tahlil qilib, quyidagi ta'rif qabul qilindi: "psixologik barqarorlik - bu noxush hayotiy hodisalarni oldindan ko'rish va oldini olish, agar ular sodir bo'lsa, ulardan sezilarli yo'qotishlarsiz chiqib ketish qobiliyati" (Sekach, 2019). Ruhiiy barqarorlik atamasi ilk marotaba amerikalik psixolog Salvador Maddi tomonidan taklif etilgan. Bu konsepsiya shaxsning dunyo va dunyo bilan munosabatlari haqidagi e'tiqodlar tizimi sifatida ko'radi. Maddiga ko'ra barqarorlik 3 ta komponentni o'z ichiga oladi. Bular:

-Ishtirok etish ("BOBJeqeHHOCTb")

-Nazorat qilish

-Xavfni qabul qilish.

Ushbu tarkibiy qismlar stressli vaziyatlarga bardosh berish va ularni kam ahamiyatli deb baholash tufayli ichki taranglikning paydo bo'lishiga to'sqinlik qiladi. Buning kelib chiqish tarixiga nazar soladigan bo'lsak, 1975 yilda S.Maddi va uning tadqiqot guruhi "Illinois Bell" telefon kompaniyasida menejerlarni o'rganishni boshladilar. O'sha vaqtda kompaniya ish prinsipini tubdan o'zgartirdi, shu sababli xodimlar juda qattiq stressga tushishdi. 1981-1982-yillarda u yerda taxminan 40 mingga yaqin ishchilar ishdan boshatildi. Kompaniyaning 450 ga yaqin menejerlarini turli xil tibbiy va psixologik ko'rsatkichlar bo'yicha tanlab olish paytida S. Maddi keskin o'zgarishlar sharoitida xodimlarning uchdan ikki qismida G.Selening stress konsepsiyasini kuzatdi yani: ularning sog'ligi yomonlashmoqda, muvaffaqiyat darajasi pasaymoqda, yaqinlari bilan munosabatlar buzildi.

Yuqori qon bosimi, migren, tushkunlik, ajralishlar va o'z joniga qasd qilish holatlari qayd etilgan. Ammo tanlanganlarning boshqa qismi bilan hamma narsa boshqacha edi. Ularning uchdan bir qismi, uzoq davom etadigan va noaniq stressli vaziyat ta'siri ostida, aksincha, muvaffaqiyatga erishishdi. Ular o'zlarini har qachongidan ko'ra sog'lomroq his qilishdi, yaqinlar bilan munosabatlarni mustahkamladilar va o'z ishlarida qimmatli g'oyalarni ilgari surdilar, yaxshiroq, samaraliroq ishlashdi va agar ular kompaniyani tark etsa, boshqa joylarda muvaffaqiyat qozonishdi va baʼzilar o'z bizneslarini ochishdi. S.Maddi "muvaffaqiyatlilar" va "jarohatlanganlar" o'rtasidagi farq nimada ekanligiga qiziqib, ikki guruh o'rtasidagi tafovutlarni izlay boshladi. Aniqlanishicha, "muvaffaqiyatlilar" deb atalgan guruh hayotiy barqarorlikka ega va "jarohatlanganlar" hayotiy barqarorlikka ega bo'lmagan yoki ularda uchta ustanovkaning yetishmasligi bo'lgan: stressli vaziyatlarga nisbatan, atrofdagilarga nisbatan alohida munosabat va maxsus transformatsion koping yoki regressiyani qo'llash. Psixologik barqarorlik shaxsning hayot qiyinchiliklari, noqulay shartsharoitlarning salbiy bosimiga qarshi turish, turli sinovlarda sog'ligi va mehnat qobiliyatini saqlab qolish imkonini beradi. Muallif shaxsning asosan tipologik xususiyatlarini ta'kidlaydi. Shaxsning psixologik barqarorligi doimiy faollik va yaxshi kayfiyat darajasini saqlab qolish qobiliyati bilan, shuningdek, ta'sirchanlik, xilma-xil qiziqishlarning mavjudligi, qadriyatlar, maqsad va intilishlardagi soddaliklardan qochish kabi shaxsiy sifatning namoyon bo'lishi bilan bog'liq.

XULOSA

Shaxsning hayotiy barqarorligi ayrim tadqiqotchilar tomonidan shaxsiy zahira sifatida, shuningdek, hayotiy vaziyatlarda tashqi zahiralaridan foydalanish qobiliyati sifatida qaraladi. "Psixologik moslashuv" ham ko'p tarmoqli tushunchadir. Psixologik moslashuv insonning aqliy faoliyati, uning xatti-harakati, atrof-muhit talablariga javob berishini ta'minlash bilan birga, insonning mavjud ehtiyojlarini qondirish va ular bilan bog'liq muhim maqsadlarni amalga oshirishga imkon beruvchi, inson faoliyatini amalga

oshirishda atrof-muhit bilan muvofiqligini o'rnatish jarayoni hamdir (F.B.Berezin). Moslashuv jarayoni inson tanlovini amalga oshirish bilan bog'liq bo'lib, birinchi navbatda biologik va ijtimoiy ehtiyojlar bilan tavsiflanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

- 1 .<https://doi.org/10.26577/JPSS.2021.v76.i1.09> 3.M. CaABaKacoBa, A.X. KycHH Ka3axcKHI^Y1 HaUHOHaJ1bHb1ü YHHBepcvr'reT HM.aJ1b-Øapa6H, Ka3axcTaH, r. AJIMaTb1, *e-mail: habievna.a@gmail.com IICVIXOJIOFVIMECKAA YCTOVNHBOCTb JIHHHOCTH 2.C.P.MaAAH "Teopvm JIH^LIHOCTH: cpaBHHTeJ1bHb1V^Y1 aHaJIH3". Ilep. c awn. — C116., 2002. -567 CT. 2. D.Khoshaba, S.Maddi "Early Antecedents of Hardiness".
3. Consulting Psychology Journal. —Spring 1999. —Vol. 51, (n2). —p. 106-117 3. Endler N.S & Parker J.D.A. Coping Inventory for stressful Situations (CISS)ManualToronto, Canada: Multi-Health System, Inc.,1990
4. K KOHUe11UHH)KH3HeCTOÜKOCTH B IICHXOJIOFHH- (2004-03-23 23:59:24) ABTOP(bI): AneKcaHApoBa JI.A.
- 5.Sh.Sabohiddinova. Central Asian research Jorنال for Interdisciplinary Studies(CARJIS) Xalqaro anjuman to 'plami. Toshkent 24-noyabr 2021 -y.

O'SMIRLIK DAVRIDA KASB TANLASH MUAMMOLARINING YUZGA KELISHI

Rahimova Dilorom Isaqovna

Farg'ona viloyati Buvayda tumani

39-umumiy o'rta ta'lim maktabning psixologi

Annotatsiya: Kasb tanlash o'smirlar uchun muhim muammolardan biridir. Tanlov doirasi qanchalik keng bo'lsa, u shunchalik psixologik jihatdan murakkablashib boradi. Shaxsning subyektiv moyilliklari hamda u yoki bu faoliyatga qobiliyatligi bir butunlikni tashkil etadi.

Kalit so'zlar: qiziqish, kasbiy yo'nalganlik, motivatsiya, maktab bitiruvchilari, kasb, ehtiyojtalab kasblar, psixik jarayonlar, ruhiyat.

KIRISH

Qiziqish va moyillik faoliyat jarayonida shakllanadi va o'zgarib boradi. Biroq o'smirlarda yaqqol ifodalangan, barqaror va faol moyillik har doim ham kuzatilmaydi. Kasb tanlash arafasida turgan o'smirlarning mazkur sohaga qanchalik mos, moyil ekanligi faqatgina faoliyat kuzatuv, nazariy tajriba jarayonidagina aniqlanadi. Kasb tanlash motivlarning shakllanishiga ta'sir etuvchi ijtimoiy-psixologik omillar juda ko'p bo'lib, ular bir-biri bilan o'zaro mutanosiblikka ega.

O'smirning kasb tanlashiga ta'sir etish kuchiga ko'ra asosiy o'rinni do'stlari va o'rtoqlari bilan bir-birini tushunish munosabatlari tashkil etadi. Ikkinchi o'rinni tez ta'sir etuvchi ommaviy axborot vositalari - kitoblar, gazeta, jurnal, kinofilm, teleko'rsatuvlar, ayniqsa, Internet egallaydi. Uchinchi o'rinda pedagogik jamoa, sinf rahbari, fan o'qituvchilari, ta'lim muassasasi direktori va o'rinbosarlari, mahalladoshlari turadi. To'rtinchi o'ringa oiladagi bevosita ma'naviy-ma'rifiy muhitni qo'yish mumkin. Beshinchi o'rinni o'quv fanlarini o'zlashtirish jarayoni egallaydi. Ya'ni, o'spirin qanchalik yuqori darajada o'zlashtirsa o'quv fanlari uning kasb tanlashiga ijobiy ta'sir ko'rsatib o'z samarasini beradi. Keyingi navbatda darsdan tashqari tarbiyaviy ishlar, ijtimoiy-foydali va ishlab chiqarish mehnatini ko'rsatish mumkin.

O'smirlarda biror o'quv faniga ishtiyoq natijasida ularda har xil kasblarga qiziqish paydo bo'lgach, tanlangan kasbni o'zlashtirish bilan bog'liq fanga qiziqish tobora ortib boraveradi. Natijada fan to'garak mashg'ulotlariga va fakultativ kurslarga qatnashish ishtiyoqi vujudga keladi. O'smir bu imkoniyatdan unumli foydalanishi maqsadga muvofiq, deb ta'kidlamogchimiz.

Kasb tanlash o'smirda kasblar olami va ularning insonga hamda uning xususiyatlariga qo'yiladigan talablar haqida tasavvurlar bo'lishini taqozo etadi. Ba'zan ularning har ikkisi ham o'smirlarda yetishmasligi mumkin. O'smirlarda kasblar haqida yaqqol tasavvur

bo'lmisligi sababli, ular ko'proq xatoga yo'l qo'yadilar. Tanlangan yoki tanlanishi zarur bo'lgan kasb qanday shaxsiy fazilatlarni talab qilishini tushunib yetmaydilar. O'z qobiliyatlarini oqilona baholay olmasliklari tufayli u yoki bu kasbni egallash uchun qanchalik tez va aniq harakat qila olishlarini, bu ishga moslasha olishlari mumkinligini bilmaydilar. Biroq hozir mazkur ko'ngilsiz holatlarning oldini olish va bartaraf etish imkoniyatlari mavjud. Bular: kasblarni o'rganish usullarini ishlab chiqish, ularni tavsiflash va aniq qilib ifodalash; o'qituvchining kasblar bo'yicha batafsil targ'ibot ishlari olib borishi, kasblar yuzasidan maslahatlar berish, o'smir va uning ota-onasi bilan birga kasbga yo'naltirish tadbirlarini ko'rib chiqishi; o'smirlarni kasbning asosiy turlari bilan tanishtirish; psixodiagnostik va kasb tanlash usullarining amaliyotga tatbiq qilishga moslashtirilgan turlarini ishlab chiqish; joylarda zamon talabiga mos kasb tanlash xonalarini tashkil etish; kasb tanlash targ'iboti yuzasidan o'smirlarni ommaviy axborot vositalariga jalb qilish va psixologik jihatdan tayyorlashdan iborat ta'lim konsepsiyasining asosiy yo'nalishlaridan biridir.

O'smirlarning qiziqishi, mayli, intilishi, qobiliyati, iste'dodlari asosida tanlangan kasblariga to'g'ri yo'naltirish ular uchun katta hayotiy masaladir. Kasb tanlash jarayonida o'spirinlarga o'qituvchilar, ota-onalar, jamoatchilik, o'z kasbining ustalari, murabbiylar alohida e'tibor berishlari, to'g'ri yo'l-yo'riq ko'rsatishlari kerak. Zero, bu amaliy faoliyat fuqarolik jamiyati rivojlanishiga xizmat qiladi.

Psixologiya fanida kasbiy shakllanish jarayonini davrlashtirishning bir necha variantlari ishlab chiqilgan. Bu borada rus olimi T.V.Kudryavsev shaxsning kasbga munosabati va faoliyatni bajarish darajasi mezoniga ko'ra kasbiy shakllanishning quyidagi bosqichlarini ajratib ko'rsatgan:

- 1) kasbiy moyillikning paydo bo'lishi va shakllanishi;
- 2) kasbiy ta'lim va kasbiy faoliyatga tayyorgarlik ko'rish;
- 3) kasbiy faoliyatga kirishish, jamoada o'z o'rnini topishga faol intilish;
- 4) kasbiy mehnatda shaxsning o'zini to'liq namoyon etishi [2; 16].

Mazkur tasnifda keltirilgan har bir bosqichda kasb tanlashga undagan motivlarning kuchi va sifati muhim ahamiyatga egaligi ko'rsatib o'tilgan.

Rus olimi E.A.Klimov esa insonni mehnat subyekti sifatida talqin etib kasbiy yo'nalgan davrlashtirishni quyidagicha asoslab bergan:

- 1) o'yindan oldingi bosqich (4 yoshgacha bo'lgan davr) – kishining keyingi rivojlanishi va mehnatga kirishuvi uchun asos bo'lgan idrok qilish vazifalarini o'zlashtirish;
- 2) o'yin bosqichi (5-8 yosh) – inson faoliyatining “asosiy mazmuni”ni o'zlashtirish;
- 3) o'quv faoliyatini o'zlashtirish bosqichi (8-12 yosh) - faoliyatni rejalashtirish, o'zini-o'zi nazorat va tahlil qilish;

- 4) optasiya bosqichi (12-17 yosh) – kasb-hunar ta’limi muassasalarida kasb tanlash davri;
- 5) adept bosqichi (17-20 yosh) –tanlangan ixtisoslik bo’yicha kasbiy tayyorgarlik;
- 6) adaptant bosqichi (20-23 yosh) –kasbning ichiga kirish va unga ko’nikish;
- 7) Internal bosqich (23-26 yosh) – kasbiy tajriba to’plash;
- 8) kasbiy mahorat bosqichi – mehnat faoliyatini malakali bajarish;
- 9) obro‘-e’tibor bosqichi – mutaxassis tomonidan yuqori malakani o’zlashtirish;
- 10) ustozlik bosqichi –mutaxassis tomonidan kasbiy tajribani shogirdlarga berish, o’z maktabini yaratish.Shaxsda kasbiy o’zligini anglash shakllanishini kasbiy mahoratning vujudga kelishidagi asosiy mezonlardan biri sifatida ham bir nechta bosqichlarni ajratish mumkin:

1. Kasblar olami haqidagi aniq – ko’rgazmali tasavvurlarning paydo bo’lish davri.

Bu davr 2,5-3 yoshdan boshlanib 10-12 yoshgacha bo’lgan davrni o’z ichiga oladi. Taraqqiyot davomida bolaning ongida kasblar olami haqidagi turli-tuman tasavvurlar shakllanib boradi. Boshlang’ich ta’limda esa yetakchi o’quv-biluv faoliyatida o’quvchining kasblar haqidagi tasavvuri va tafakkuri yanada kengayib boradi.

2. O’zini kasbiy bilish davri.

Ko’plab kasblar haqidagi tasavvurlarni o’zlashtirib olgach, o’quvchi ularni u yoki bu shaklda qo’llay olishi kerak. Kasblar haqida yetarli bilim, ko’nikma va tayyorgarlikka ega bo’lmaganlari sababli ba’zi o’quvchilar o’zlarini biror kasbiy sohada namoyon eta olmaydilar. Biroq ularda yangi yetakchi faoliyat – tengdoshlari bilan muloqot jarayonida o’zini bilishga bo’lgan ehtiyoj yanada kuchli namoyon bo’ladi. Aynan mana shu ehtiyoj o’zini kasbiy sohada ham aniqlashiga ta’sir ko’rsatadi.

3. O’zini kasbiy aniqlash davri.

Ushbu bosqichda kasbiy o’zlikni anglash yakunlanadi. Bu davr maktabni tugatgandan keyin ham davom etishi mumkin. O’quvchida kasbni o’rganishning aniq yo’nalishi, barqaror qiziqishlar, kasbning talablariga mos bo’lgan shaxs xususiyatlarining shakllanishi kuzatiladi.

Kasbiy shakllanish jarayonining dastlabki va ayni damda o’ta muhim bosqichi bo’lajak kasbni tanlash, ya’ni aniq bir kasbiy qarorga kelishigacha bo’lgan davrni o’z ichiga oladi. Yoshlarning kasb tanlashga tayyorgarlik darajasi faqatgina yosh xususiyatiga bog’liq emas, u ma’lum yoshga kelib o’z-o’zidan shakllanib qolmaydi.

insonning kasbiy shakllanishida ijtimoiy vaziyatlar, ma’naviy muhit va yetakchi faoliyat muhim omil hisoblanadi. Kasbiy ta’lim oila va ta’lim muassasalarida amalga oshiriladigan kasb tanlangunga qadar davom etgan ta’lim-tarbiya negizida, ya’ni kasb tanlashga psixologik tayyorlash hamda mehnat faoliyatiga ruhan tayyorgarlikka

ko'maklashadigan amaliy vosita, omil sifatida davom ettirilgach, u albatta ijobiy natija beradi, deb ta'kidlamoqchimiz.

Mamlakatimiz ta'lim tizimida amalga oshirilayotgan islohotlar ertangi yosh avlodni har tomonlama tarbiyalab, kelajakda komil insonlar bo'lib yetishishlarini ko'zda tutadi. Mustaqilligimizga erishgan yillarimizdanoq yurtimiz ertasi bo'lgan yoshlarga katta e'tibor qaratila boshlandi va ularga birqator keng imkoniyatlar yaratildi. Mamlakatimiz prezidenti Sh.Mirziyoyevning yoshlarning kasb hunar egallashi borasida bildirgan quyidagi fikrlari ayniqsa etiborga molikdir:

- Mahallalarda 1000 dan ziyod kasb-hunarga o'qitish markazlari tashkil etiladi;

- Kasb-hunarga o'qitilgan har bir shaxs uchun o'quv markazlarida 1 million so'mgacha subsidiya beriladi. Buning uchun budjetdan 100 milliard so'm ajratiladi;

- O'quv kurslarini tamomlab, o'z biznesini boshlamoqchi bo'lgan fuqarolarga uskunalar xarid qilish uchun 7 million so'mgacha subsidiyalar beriladi;

Shuningdek, umumiy o'rta ta'lim muassasalarining 10-11-sinflari o'quvchilari ta'lim olishlari bilan birgalikda ularga kasb-hunar o'rgatish, o'quvchilarning qiziqish va qobiliyatlaridan kelib chiqqan holda kelajakda ularning ta'limini davom ettirishlari yoki egallagan kasblari bo'yicha mehnat faoliyati bilan shug'ullanishlariga sharsharoitlar yaratish bo'yicha chora tadbirlar tashkil qilindi. Ushbu chora tadbirlarga muvofiq umumiy o'rta maktab, akademik litsey bitiruvchilarida aniq bir maqsadli kasbiy motivlarni shakllantirish, kasbga yo'naltirish bo'yicha aniq metodikalar o'tkazish va qaysi kasbga qobiliyatlari borligini aniqlash zarur.

Chunki hozirgi kunda ko'plab holatlarda farzandlar ota-ona majburiyatlaridan kelib chiqqan holda kasb tanlashga majbur bo'lib kelmoqda. Bilamizki, ota-onalar o'zlari erisha olmagan kasbini farzandlarida ko'rishni hohlaydi. Bu esa, ertangi kunda farzandlarining majburan tanlagan sohalarida na yutuqqa erisha olishlarini bildiradi na kelajagiga foyda berishiga ishonish mumkin. Bunda, albatta, jamiyatimizda psixologik bilimlarning yetishmasligini takror va takror ko'ramiz. Shuning uchun ham har biro ota-ona farzandlarini qiziqish va qobiliyatlariga e'tiborli bo'lishlari kerak. Farzandlarining kelajagiga bee'tibor bolmasliklari zarur va shart deb hisoblayman. Qiziqish-insonlarning dunyoqarashi, e'tiqodlari, idealari, ya'ni uning oliy maqsadlari, orzu niyatlari, orzu umidlari bilan bevosita muhim rol o'ynaydi hamda ularning muvaffaqiyatli kechishini ta'minlash uchun xizmat qiladi.

Yosh avlodni kasb-hunarga yo'naltirish orqali, bo'lajak kasbiy qarorlarni shakllantirish, kasbni erkin va mustaqil tanlashlari uchun kasb-hunarga yo'naltirish ishlariga mustahkam zamin yaratuvchi ilmiy-amaliy tizim sifatida qarash lozim. Bu tizim orqali har bir o'quvchi shaxsini kasbga yo'naltirishda individual xususiyatlarni ham xalq manfaatlari nuqtai nazardan mehnat reurslarini to'laqonli ta'minlash zaruratini hisobga olish kerak. Lekin bugungi kunda umumiy o'rta ta'lim maktablarida o'quvchilarni kasbga yo'naltirishning ilmiy amaliy tizimi yetarlicha ishlab chiqilmagan, ilmiy pedagogik

asoslari talab darajasida yaratilmagan. Bundan tashqari hozirgi kun talablari asosidagi tezkor yangiliklar, zamonaviy texnologik o'quv qo'llanmalar, dars ishlanmalari, ko'rgazmali vositalarning kamligi, kasb tanlash mezon va me'yorining belgilanganligi, kasb tanlash bo'yicha tezkor aloqning o'rnatilmaganligi kabi muammolar dolzarb masalardan biridir. Kasb tanlash uchun o'quvchi o'z imkonoyatlarini baholay olish ko'nikmasiga, ya'ni qiziqishi mos kasblar bo'yicha ma'lumotga ega bo'lishi, bu kasblarning imkoniyatlari, kelajagi haqida axbort va yangiliklardan xabardor bo'lishi zarur.

Kasbga yonaltirishda har bir shaxsning individual xususiyatlari, qiziqishlarini, shuningdek, jamiyatning qaysidir kasbga nisbatan ehtiyojini ta'minlash zarurligini inobatga olgan holda tanlashni taqozo etadi. Kasbga to'g'ri yonaltirish shaxsning hayotida to'g'ri yo'lni topishiga imkon beradi.

O'quvchilarni mustaqil mehnat faoliyatiga tayyorlash va ularning kasb-hunarni o'zlarining qobiliyatlariga yarasha to'ri tanlashlariga erishish uchun maktab o'qituvchilarining pedagogik mahorati, bilim saviyasi, perseptiv, akademik, kommunikativ kabi qobiliyatlari yuqori bo'lishi, kasblar bilan bog'liq fan to'garaklarining faoliyatini rivojlantirish, maktablarda kasb - hunar to'risidagi ma'ruzalarni tashkillash o'z natijasini beradi, shuningdek, maktablarda " Kasbim faxrim", "Kasbim kelajagim dasturi" kabi mavzularda seminar - trening mashg'ulotlari, suhbatlar va munozaralar o'tkazilishi, uchrashuvlar, kasb - hunarga oid ko'rgazmalar tashkil etilishi, o'quvchilarda kasb tanlashga qiziqish hamda ishtiyoqini uyg'otadi. Umumta'lim maktablarida o'quvchilarni kasb hunarga yo'naltirish ishlari maktab rahbariyati bilan birgalikda maktabning amaliy psixologi, kasbga yo'naltiruvchi mutaxassislar va o'qituvchilar bilan birgalikda amalga oshiriladi.

XULOSA

Xulosa o'rnida shuni aytish joizki, respublikamizda amalga oshirilayotgan bunyodkorlik ishlarining zamirida davlatimizni yetakchi demokratik davlatlar ko'rsatkichiga chiqarish bosh maqsadi yotibdi. O'quvchilarda o'zlarining qiziqishlari asosida kasb tanlashga yo'llash bugunning dolzarb masalalaridir. Mehnat ta'limi darslari va tabiiy fanlarni o'qitishda o'quvchilarni kasbga yo'llash imkoniyatlari chegaralanganligi sababli ularni to'garak faoliyatida amalga oshirish mumkin. To'garaklarda o'quvchilarni bajaradigan faoliyatidan kelib chiqib kasblarga yo'naltirish imkoniyatlari kattadir.

FOYDALANILADIGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. "O'QUVCHILARNI KASBGA YO'NALTIRISHNING PSIXOLOGIK OMILLARI" Aziza Mirzabekovna Sayubova
2. Abduvakilovna K. U. et al. O'SMIRLARDA SALBIY XULQ-ATVOR NAMOYON BO'LISHINING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI //Journal of new century innovations. – 2022. – T. 19. – №. 2. – C. 87-90.
3. Abduvakilovna K. U. et al. OLIY O'QUV YURTI TALABALARIDA KASBIY VA AXLOQIY SIFATLARI SHAKLLANISHINING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK TAJRIBA ISHLARI NATIJALARI //Journal of new century innovations. – 2022. – T. 19. – №. 2. – C. 95-98.

UMUMTA'LIM MAKTABLARIDA CHOLG'U IJROCHILIGI TO'GARAKLARINI TASHKIL QILISH

O'zbekiston Davlat San'at va Madaniyat Instituti

Farg'ona mintaqaviy filiali

Cholg'ushunoslik va nazariy fanlar kafedrası o'qituvchisi

Mamarahimov Rustamjon Ibrohimovich

Akademik vokal xonandaligi 1-bosqich Magistratura talabasi

Mamarahimova Sarvinozxon Shuhratjon qizi

Annotatsiya: Ushbu maqola prizidentimiz Shavkat Mirziyoyevning 112-sonli qaroriga muvofiq umumta'lim maktablarida o'quvchilarning musiqiy ta'limi va estetikasini rivojlantirishda sinfdan tashqari cholg'u ijrochiligi to'garaklarini tashkil etish faoliyati, metodikasi, ish olib borish uslublari va o'quvchilar maktabni tamomlaguncha milliy musiqa cholg'ularidan kamida bittasida kuy ijro etish mahoratini shakllantirish va bu orqali o'quvchilarda milliy musiqa asboblari qiziqish uyg'otish va ijrochilik mahoratini rivojlantirishga qaratilgan maqsad ilgari surilmoqda.

Abstract. This article focuses on the organization of extracurricular instrumental performance clubs in general education schools in accordance with Presidential Decree No. 112 by Shavkat Mirziyoyev. It highlights the activities, methodologies, and approaches aimed at developing students' musical education and aesthetics. The goal is to ensure that by the time students graduate, they have mastered the ability to perform at least one melody on a national musical instrument. Through this, the aim is to spark students' interest in traditional musical instruments and enhance their performance skills.

Аннотация. Данная статья посвящена организации внеурочных кружков инструментального исполнительства в общеобразовательных школах в соответствии с Постановлением №112 Президента Шавката Мирзиёева. Основное внимание уделено деятельности, методике и подходам, направленным на развитие музыкального образования и эстетического воспитания учащихся. Цель состоит в том, чтобы к окончанию школы учащиеся овладели навыком исполнения хотя бы одного произведения на национальном музыкальном инструменте. Таким образом, предполагается пробудить интерес школьников к традиционным музыкальным инструментам и развить их исполнительское мастерство.

Kalit so'zlar; pedagogika, musiqiy ta'lim, estetika, to'garak, metodika, cholg'u ijrochiligi, musiqiy cholg'u asboblari, ansambl, individual ta'lim.

Keywords: pedagogy, musical education, aesthetics, club, methodology, instrumental performance, musical instruments, ensemble, individual education.

Ключевые слова: педагогика, музыкальное образование, эстетика, кружок, методика, инструментальное исполнительство, музыкальные инструменты, ансамбль, индивидуальное обучение.

Maktablarda o'quvchi yoshlarni milliy va estetik ruhda tarbiyalash uchun ularda musiqa madaniyati darslariga qiziqish uyg'otish o'zbek milliy musiqa cholg'u asboblari va cholg'u ijrochiligiga qiziqishini orttirish maqsadida prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev tarafidan qarorlar ishlab chiqilmoqda. 2022/2023 o'quv yilidan boshlab umumiy o'rta ta'lim muassasalarida milliy musiqa cholg'ularidan kamida bittasida kuy ijro etish mahorati o'rgatiladi hamda bu haqda ularning ta'lim to'g'risidagi hujjatiga (shahodatnoma) tegishli qayd kiritiladi. Bu borada Davlatimiz rahbari tomonidan – “Madaniyat va san'at sohasini yanada rivojlantirishga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida”gi qarori imzolandi. Qarorga ko'ra, 2022/2023 o'quv yilidan musiqa fani uchun haftasiga belgilangan bir o'quv soati hamda unga qo'shimcha ravishda har hafta milliy musiqa cholg'ularida kuy ijro etish amaliy to'garaklari va o'tkaziladi. Shuningdek, milliy cholg'ulardan kamida bittasida, 2023/2024 o'quv yilidan boshlab esa kamida uchtasida kuy ijro etish mahoratiga ega bo'lish musiqa fani o'qituvchilari uchun majburiy hisoblanadi[1]. Shundan ko'rinib turibdiki, an'anaviy musiqa asboblari asrash va ularni keyingi avlodga yetkazish dolzarb masaladir va bunda o'qituvchining mahoratli bo'lishi va bir necha cholg'u asboblari ijro eta olishi muhim ahamiyatga egadir. Milliy xalq cholg'u asboblari ansambli to'garagining rahbari oldida turgan muhim vazifalardan biri ishtirokchilarni tanlash va dastlabki ishlarni amalga oshirishdir. Musiqa fani ta'limida xalq cholg'ularini o'rgatish, milliy madaniyat va merosni saqlashda muhim ahamiyatga ega. Xalq cholg'ulari milliy musiqiy madaniyatning ajralmas qismi bo'lib, ular orqali avloddan-avlodga boy musiqa an'analari yetkaziladi. Zamonaviy ta'limda esa interfaol usullar yordamida xalq cholg'ularini o'rganish jarayonini yanada samarali va qiziqarli qilish mumkin[2]. Musiqiy to'garaklarni amalga oshirish metodikasi fanning predmeti, bo'lajak tarbiyachi-o'qituvchilariga kelajak avlodni ma'naviy jihatdan yuksak fazilatlar egasi qilib tarbiyalash, san'atning qirralari, shakl va yo'llari to'g'risida bilim, ko'nikma va malaka hosil qilish haqida baxs yuritadi. Musiqiy to'garaklarni tashkil qilish va uni amalga oshirish metodikasi ijtimoiy fan bo'lib, milliy ong va istiqloq mafkurasini shakllantirishga xizmat qiladi. To'garaklar tuzish murakkab va uzoq davom etadigan jarayondir. To'garak tuzish dastlab tashkiliy ishlardan boshlanadi va o'z doirasiga qator muamolarni qamrab oladi. Bular;

- to'garak tuzish bilan bog'liq bo'lgan masalalarni dastlabki muhokamadan o'tkazish;
- to'garakka qatnashuvchilarni jalb qilish va uning tarkibini to'ldirish;
- yangi tuzilgan to'garak bilan xabarlarining uchrashuvlarini tashkil qilish;
- to'garakka kiruvchilarning musiqiy bilimlarini tekshirib chiqish[3].

Yoshi, musiqiy bilimi hamda biror cholgʻu asbobini chala olishi, qoʻshiq kuylay olishi, raqsga tusha olishi yoki shu soha boʻyicha tayyorgarligi bor-yoʻqligidan qatʼi nazar barcha xohlovchi oʻquvchilar musiqa toʻgaragiga qabul qilinadi. Ular bilan bir necha marotaba mashgʻulot oʻtkazish orqali har birining musiqiy qobiliyati darajasi aniqlanadi va bir necha guruhga ajratiladi[4].

Cholgʻu ijrochiligi toʻgaraklarini tashkil qilish va uni amalga oshirishning asosiy tizimi quyidagilar boʻlishi lozim. Maktablarda sinfdan tashqari ommaviy tadbirlarni amalga oshirish uchun avvalambor toʻgarak ishlarini keng yoʻlga qoʻyish muhim ahamiyat kasb etadi. Toʻgarak Oʻqituvchisining ijro mahoratini koʻrgan oʻquvchilarda musiqa va cholgʻu ijrochiligiga qiziqishi ortib boradi. Darsdan tashqari cholgʻu ijrochiligi toʻgaraklarini tashkil qilinishi maqsadga muvofiqdir. Darsdan tashqari toʻgaraklarning tashkillanishining asosiy sababi 40 daqiqalik dars davomida rejalashtirilgan dars mavzusi hamda qoʻshiq oʻrgatishdan tashqari cholgʻu ijrochiligini oʻrgatish uchun vaqt yetarli emas. Chunki cholgʻu ijrochiligini oʻrgatish uchun iqtidorli va qiziquvchan oʻquvchilar uchun toʻgaraklar ochib maʼlum vaqt oraligʻida individual shugʻullanish kerak. Cholgʻu asboblari kuy ijro etishni oʻrganayotgan oʻquvchi uchun va oʻrgatayotgan oʻqituvchi uchun guruhli darslar muvofiq emas chunki yangi oʻrganayotgan oʻquvchi bilan maʼlum vaqt davomida individual shugʻullanish unda boshlangʻich koʻnikmalarni osonlikcha oʻzlashtirishiga poydevor boʻladi. Toʻgaraklar tashkil qilinishining asosiy maqsadlaridan yana biri oʻquvchi yoshlarning boʻsh vaqtlaridan unumli foydalanishi va vaqtini qadrlantirish. Toʻgarak ishlarini reja asosida tashkil qilish toʻgarakning ijobiy natijalarga erishishini taminlab beradi. Oʻquvchilarni toʻgarakka jalb qila olish oʻqituvchining ijro mahoratiga bogʻliq. Musiqa ijrochiligini oʻrgatishda oʻqituvchining roli juda muhimdir. Oʻqituvchi uchun boshqa fanlardan ortiqcha bilim, koʻnikma va qobiliyatlar talab etiladi. Sozanda boʻlishning yanada oʻzida pedagogik fikrlash, oʻquvchining ichki dunyosini tushunish, uning individual xususiyatlarini hisobga olish kabi sifatlariga ega boʻlish ham talab etiladi. Cholgʻu ijrochiligidan taʼlim berish oʻqituvchi uchun umumiy pedagogika va psixologiya sohalaridan ham xabardor boʻlishi kerak[5]. Avvalo oʻqituvchi isteʼdodli va cholgʻu asboblari ijro eta oladigan boʻlishi lozim. Agar oʻqituvchi faqatgina 1 yoki 2 cholgʻuda ijro etsa musiqa va sanʼat maktablaridan mutaxassislarini targʻibot ishlari uchun jalb qilish lozim. Ansambl ijrosi ham toʻgarak tashkil qilinishi uchun muhim ahamiyatga ega. Ansambl ijrosida milliy kuylarimizni tinglagan oʻquvchida toʻgarakka qatnashish fikri paydo boʻladi. Toʻgarakda bir oy davomida oʻquvchilar bilan yakka tartibda shugʻullanib ularda koʻnikma hosil boʻlgandan keyin oʻrgatilgan boshlangʻich kuylarini birgalikta ansambl boʻlib cholish yoʻlga qoʻyiladi. Ansambl boʻlib ijro qilayotgan oʻquvchining qalbida milliylikka musiqiy cholgʻu asboblari bizga mehri oshadi. Bir cholgʻu ijrochiligini oʻrganish orqali kelajakka ilk qadamlarini qoʻya oladi.

Xulosa oʻrnida aytib oʻtish joizki, Har bir xalq oʻzining milliy musiqiy merosini sevsa, ajdodlar anʼanasini ardoqlasa, uni munosib tarzda oʻzlashtirsa va qadriga yetsa,

o'zga xalqlar san'atini ham baholay oladi. Zero, bizgacha yetib kelgan musiqiy an'analar avlodlar zanjirining mustahkamligidan dalolatdir. Bu borada xalqimizning ma'naviy boyligi bo'lgan maqomlar, maqom yo'llariga mansub mumtoz musiqa asarlari hozirgacha o'zining badiiy va estetik imkoniyatlarini yuqori darajada saqlab kelayotganligini alohida ta'kidlab o'tish joiz. Ularni o'rganish, tadqiq etish va kelajak avlodlarga yetkazish zamonamizning talab va eshtiyojida bilgan dolzarb masalalardan biridir. Ma'lumki, o'zbek xalqining musiqiy madaniyati milliy cholg'ularga boy bo'lib, tanbur, dutor, g'ijjak, nay, qo'shnay, surnay, chang, qonun, ud, rubob, doira va nog'ora kabi cholg'ular o'zining mukammalligi bilan mohir ijrochilar amaliyotida munosib o'rin topgan. Chunki har bir cholg'u o'zining shakllanish tarixi, ijro imkoniyatlari, betakror, jozibali sadolanishi va muxlislariga ega. Ularning barcha siru—sinoatlarini ilmiy-nazariy tadqiq etish va yosh avlodga yetkazish har bir murabbiyning muqaddas burchidir[6]. Cholg'u ijrochiligi to'garaklarini tashkil qilish orqali o'quvchilarni milliy ruhda tarbiyalash va milliy cholg'u asboblari bo'lgan mehr-muhabbatini uyg'otish orqali milliy cholg'uchilik an'analarini saqlab qolish va avlodlarimizga yetkazib berilishini ta'minlashimiz mumkin. Bu albatta, kelajak avlodga ma'lum bir kasb-hunar egasi bo'lishlariga zamin yaratish bilan birgalikda ularda kasb-hunarga yo'naltirish uchun muhim omillardan biri hisoblanadi. Har qanday to'garak tashkil qilish zamirida o'quvchilarni, yosh avlodni bo'sh vaqtlarini unumli foydalanish va bilim va ko'nikmalarni egallash, qonunbuzarliklarni oldini olish bosh masaladir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Nurqanatovna, D. J. (2024, April). BOLALARDA CHOLG'U MUSIQA IJROCHILIGINI RIVOJLANTIRISH. In *Proceedings of International Conference on Scientific Research in Natural and Social Sciences* (Vol. 3, No. 4, pp. 286-292).
2. Jurayeva, G. (2024). MUSIQA FANIDA XALQ CHOLG'ULARINI O'RGATISHDA INTERFAOL USULLARDAN FOYDALANISH. *Universal Science Perspectives International Scientific Practical Journal*, 1(1).
3. E.B.Qobilova, Musiqa O'qitish metodikasi
4. Ro'ziyev, U., & Urunova, M. (2023). MUSIQA TO 'GARAGINI TASHKIL ETISH USULLARI. *Центральноазиатский журнал образования и инноваций*, 2(6 Part 2), 17-21.
5. Abduraxmonjon, E., & Shavkatovich, T. B. (2024). CHOLG'U IJROCHILIGIDA IJRO USLUBI KO'NIKMALARINI RIVOJLANTIRISH. *JOURNAL OF ARTS AND HUMANITIES*, 7(1), 90-95.
6. Nurqanatovna, D. J. (2024, April). BOLALARDA CHOLG'U MUSIQA IJROCHILIGINI RIVOJLANTIRISH. In *Proceedings of International Conference on Scientific Research in Natural and Social Sciences* (Vol. 3, No. 4, pp. 286-292).

BOLALAR ORASIDA SUITSID HOLATLARI SODIR BO'LISHINING SABABLARI

Saydbekova Nishongul Janadil qizi

*Toshkent viloyati O'rta Chirchiq tumani MMTB tasarrufidagi
68-maktab psixologi*

Annotatsiya: Suitsid, kuchli shaxslar va jismoniy holati yaxshi bo'lgan o'quvchilarning hamda ularning oilalari uchun kamolotga qaratiladigan vaqt yitirishga olib kelishi mumkin bo'lgan hayotga mos ravishda tasir qilishidir. Bu mavzuga ilmiy tahlil va tajribalar orqali e'tibor qaratilishi kerak, chunki suitsid kelib chiqishi o'quvchilarning hayotini, o'z faoliyatlarini va ta'lim muvaffaqiyatlarini to'xtatishi bilan bog'liq katta mavzudir.

Kalit so'zlar: o'z-o'zini boshqarish, qo'llash, psixologik yordam, ma'lumot berish, hissiyotlarni tushunish, qo'llab-quvvatlash, ijtimoiy norma, qo'llanmalarga ishonish, ruhiy rivojlanish

KIRISH

Suitsid – lotinchadan olingan bo'lib (lot. sui caedere - “o'zni o'ldirish”), odamning ongli ravishda o'zini hayotdan mahrum qilishini anglatadi. Suitsidal xulqatvor suitsiddan farqli o'laroq, kengroq tushuncha bo'lib, o'zida suitsidal xatti-harakat, o'z joniga qasd qilishga urinish hodisalarini qamrab oladi (Kondrashenko, 1999 y.). O'z joniga qasd qilishga barcha suitsidal xatti-harakatlar, ya'ni o'z joniga qasd qiluvchiga bog'liq bo'lmagan holda o'lim ro'y bermaydigan holatlar ham kiradi (mas. arqonning uzilib ketishi, o'z vaqtida ko'rsatilgan tibbiy yordam va h.k.). Suitsidal ko'rinishlar sirasiga unga muvofiq keluvchi fikrlar, so'zlar va o'z joniga qasd qilishga qaratilgan xatti-harakatlar bilan birga kechmaydigan alomatlar ham kiradi. Boshqa tasniflarga ko'ra, o'z joniga suiqasdlar haqiqiy suitsid va parasuitsidga (o'linga olib kelmaydigan o'ziga-o'zi ziyon yetkazish harakatlariga (Kondrashenko, 1999 y.) ajratiladi. Suitsidlar shartli ravishda haqiqiy va namoyishkorona-qo'rqituvchi turlarga bo'linadi. Haqiqiy suitsidal xulq-atvorda odamning o'zini o'ldirish ehtiyoji maqsadga aylanadi. Namoyishkorona qo'rqituvchi suitsidal xulq-atvor atrofdagilarga ta'sir o'tkazish, qandaydir foyda olish, boshqa odamlar hissiyotlarini boshqarish maqsadida qo'llanadi. Namoyishkorona qo'rqituvchi xulq-atvor maqsadi o'zini o'ldirish emas, balki shunday kayfiyatni ko'rsatishdir.

Suitsid fenomenini ko'pincha psixologik inqiroz haqidagi tasavvurlar bilan ham bog'laydilar. Bunda inqiroz shaxsning o'ta muhim hayotiy ehtiyojlarini qondirish yo'lidagi to'siqlarga duch kelish vaziyatidan paydo bo'ladigan emotsional holat sifatida tushuniladi, ya'ni bular shunday to'siqlarki, odam uni o'zining hayotiy tajribasidagi

muammolarni hal qilish usullari bilan bartaraf eta olmaydi. Shunday qilib, psixologik inqiroz inson psixikasida tashqi sharoitlar natijasida kelib chiqadigan xavf ta'sirida paydo bo'luvchi emotsional turg'unlikning ichki buzilishi sifatida qaraladi. A.G.Ambrumovanning ta'kidlashicha, psixologik inqiroz individda frustratsiya holatini keltirib chiqaradi va frustratsiyaga nisbatan o'ziga xos shaxsiy ta'sirini namoyon etadi (lot. frustratio — aldanish, rejalarning barbod bo'lishi; muammoni hal qilish yoki maqsadga erishish yo'lidagi faoliyatni izdan chiqaruvchi ruhiy holat. U kishining maqsadga erishishi yo'lida uchraydigan, obyektiv ravishda yengib bo'lmaydigan yoki subyektiv ravishda shunday tuyuladigan qiyinchiliklar tufayli paydo bo'ladi). Olimaning fikricha, "suiqasdgga moyillik kelajakni konstruktiv rejalashtirishning birdaniga tushib ketishi, ya'ni umidsizlik darajasi bilan belgilanadi".

Bu maqolada, suitsidning o'quvchilar orasidagi tarqalishini tushuntirish, sabablarni tahlil qilish va uning oldini olish uchun qanday qo'llanmalarni taklif qilish maqsadga muvofiq, muhim asosiy nuqtalarga e'tibor qaratiladi. Suitsid haqida o'quvchilar, tarbiyachilar, psixologlar va akademik o'qituvchilar o'rtasidagi tajribalar, so'rovnomalar va ilmiy manbalar qo'llaniladi. Bu maqolaning muqaddima bo'limi esa, mavzuning umumiy maqsadini, kelib chiqish sabablari va o'quvchilar orasida keltirilayotgan g'alaba qilish zarurati bilan bog'liq muhim ma'lumotlarni ta'qdim etadi.

Bundan tashqari, suitsidning o'quvchilar orasidagi tarqalishining psixologik, akademik va ijtimoiy muammolar bilan qanday bog'liq bo'lishi, shuningdek, suitsidning o'quvchilar uchun tashvishli muammosi bilan qanday bog'liq bo'lishi o'rganiladi. Ushbu maqolada keng ko'lamli va ilmiy tahlillar orqali suitsidga qarshi harakatlar to'g'risida to'liq ma'lumot beriladi va uni oldini olish uchun har birlikning qanday qo'llanishlarini ko'rsatuvchi usullar taklif etiladi.

Suitsidning kelib chiqishining sabablari oldindan kelgan tarqalishi juda kompleks va ko'p faktorlarga bog'liqdir. Suitsidga olib keladigan sabablarning ba'zi asosiy ommalardan iborat bo'lishi mumkin:

1. Manaviy muammolar: O'quvchilar orasidagi depressiya, aniq emotsional muammo va yomon his-tuyg'ular suitsidning kelib chiqishiga olib kelishi mumkin. Bu muammolar o'quvchilarning o'z-o'zini qarshilash, umidsizlik va hayotdan qo'rqish hislariga olib kelishi bilan bog'liq bo'lishi mumkin.

2. O'quvchilarning o'z-o'zini tanishligi va kimlik muammosi: O'quvchilar o'zo'zlarini qanday his qilishlari, o'z faoliyatlari va muvaffaqiyatlari bilan bog'liq hissiyotlarini o'rganish va yaxshi tanishlik o'rnatish muammosi bo'lishi mumkin. Agar o'quvchilar o'z faoliyatlarida, ta'lim muvaffaqiyatlari yomon bo'lsa, bu o'z-ozini qarshilash, umidsizlik va yomon his-tuyg'ularni oshirishiga olib kelishi mumkin.

3. Psixologik va jismoniy qoldiqlar: O'quvchilar o'rtasida psixologik va jismoniy qoldiqlar, yomon muhit, yo'qotish, yolg'izlik va yolg'onlik kabi sabablar suitsidga olib kelishi mumkin.

4. Bullying (haqorat qilish) va ijtimoiy izolyatsiya: O'quvchilar o'rtasidagi haqorat qilish, izolyatsiya va aloqalarini yo'qotish muammosi suitsidning kelib chiqishiga sabab bo'lishi mumkin. Bu turi muammo o'quvchilarning psixologik holatlarini tashkil etadi va ularni o'z-o'zidan ajratish, isolatsiyada his qilish va umidsizlik hissiyatlarini oshirishadi.

5. Akademik muammolar: Yomon baholar, o'quv markazlaridan yordam olishning qiyinchiliklari, ta'lim muvaffaqiyatlari yomon bo'lishi o'quvchilar orasida suitsidning kelib chiqishiga olib kelishi mumkin.

6. Oilaviy muammolar: Oilaviy muammolar, oilaviy aloqalar yomonligi, yolg'iz yashash, oila muammo va munosabatlarda yomonlik kabi sabablar suitsidga olib kelishi mumkin.

Suitsidning sabablari kompleks va ko'p tomondan tahlil qilinishi kerak. Suitsid kelib chiqishining asosiy sabablari har bir kishi uchun turlicha bo'lishi mumkin, va shaxsiy hayot sharoitlari, tarbiya, jinsiy, umr, etnik va madaniy faktorlar katta ta'sir qilishi mumkin. Bu sabablarni tahlil qilish va oldini olish uchun integral yondashuvlar va qo'llanmalar yaratishning muhimligi aniqlanishi kerak.

Psixologik muammolar suitsidning asosiy sabablari bo'lishiga qaramay, boshqa sabablarga ham bog'liq bo'lishi mumkin. Shuning uchun suitsidning oldini olishda o'quvchilarning psixologik holatlarini o'rganish, ularga psixologik qo'llanma va yordam ko'rsatish muhimdir. Psixologik ko'mak va ta'limatlar o'quvchilarning ruh holatlarini takomillashtirish, o'z-o'zini qarshilash va o'zini qo'llash hissiyatlarini oshirish va suitsidga yo'l ochishga olib kelishini oldini olishda muhim ahamiyatga ega bo'ladi.

Bu usullar suitsidni oldini olishda foydalaniladigan amaliy maslahatlardan faqat bir nechasi hisoblanadi. Har bir o'quvchi individual yakunlanish va yordam talab etishi mumkinligi hisobidan, shaxsiy va maqsadga yo'naltirilgan yordamlar va yordam beruvchilar tomonidan ko'rsatilgan maslahatlar o'quvchilarning qo'llanishi va yordam beruvchilardan qo'l kelishi lozim.

Bu maqolada suitsidning kelib chiqish sabablari va uni oldini olish masalalari mavzusida gaplashildi. Maqolaning maqsadi suitsidning o'quvchilar orasida yayg'inlik ko'rsatishi bilan bog'liq sabablarni tushunish, o'quvchilarni bu muammo bilan ta'limlash va ularni oldin olish uchun amaliy maslahatlar berishdir.

Maqola o'quvchilar orasidagi suitsidning kelib chiqish sabablari, yani yomon baholar, o'quv jarayonining qiyinliklari, o'quv yukining ortishi, akademik ta'sir va ta'qiblar, bullying (haqorat qilish) va ijtimoiy izolyatsiya kabi faktorlarni ta'riflash bilan boshlandi. Keyin shu sabablarga qarshi kurashish uchun psixologik yordam, qo'llanmalar, do'stlararo yordam va motivatsiyalash usullaridan foydalanish muhimligi ta'kidlandi.

XULOSA

Natijada, o'quvchilarni suitsidning oldini olishda foydalaniladigan amaliy maslahatlar bilan tanishish, qo'llanmalar, yordam berish va motivatsiyalashning

muhimliklari ko'rsatildi. Suitsidni oldini olish uchun psixologik yordam, o'quvchilarga qo'llanmalar, do'stlararo yordam, motivatsiyalash va o'quvchilarni ta'limga odatlash usullari tavsiya etildi.

Bu maqola suitsidning o'quvchilar orasida tushgan kasalligi va muammolariga taniqlik keltirish, ularning yordam ko'rsatish uchun amaliy usullar bilan ta'limlanishini va qo'llanishini maqsad qilgan. Natijada, o'quvchilar oldinda suitsidning oldini olishda qo'llanadigan maslahatlar va usullarni bilish, ularga yordam berish, ularni ruh holatlarini va motivatsiyalarini oshirish, o'z-o'zlarini qo'llashni o'rgatishga ko'maklashadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati

1. Edward L. Schneidman. "The Suicidal Mind" 1996
2. Thomas Joiner. "Why People Die by Suicide" 2006
3. Robert E. Litman. "The Truth About Suicide"
4. Stacey Freedenthal. "Helping the Suicidal Person: Tips and Techniques for Professionals"
5. Ziyonet

O'QUVCHI QIZLARNING RUHIY JARAYONLARINI YAXSHILASH, TA'LIM-TARBIYA BERISH HAMDA ULARNI OILAVIY HAYOTGA TAYYORLASHNING PSIXOLOGIK MASALALARI

Sayyora Qurbonova Saminovna
Farg'ona viloyati Buvayda tumani
27-umumiy o'rta ta'lim maktabi psixologi

Annotatsiya. Qizlarimizni odatda “erga tegishing kerak” deb tarbiyalaymiz va hamma maqsadlarimiz shunga yo'naltiriladi. Shunday ekan, taklifga yarasha talab deganday ko'pchilik yigitlarimiz ham o'qigan emas, aynan ro'zg'or ishlariga uddaburon qizlarga xaridor bo'lishi tabiiy. Chunki, bunday qizlarni boshqarish o'z dunyoqarashiga ega qizlarni boshqarishdan ko'ra osonroq bo'ladi.

Kalit so'zlar: erta nikohlar, qizlar uchun ta'lim, ijtimoiy oqibatlar, iqtisodiy oqibatlar, salomatlik oqibatlari, bolalar huquqlari, gender tengsizlik, ruhiy holat, tushkunlik, psixik jarayonlar

KIRISH

Keyingi paytlarda qizlarni o'qitishga bo'lgan munosabat nisbatan o'zgargandek bo'lsa-da, kunda-kunora yon-atrofimizdagi ko'plab holatlarni ko'rib, bu ijobiy o'zgarish yetarlighi emasligini tushunamiz. Qiz bola omadi kelib o'qidi ham deydik, lekin ularda turmushga chiqqach, kasbiy faoliyatini davom ettirish mushkul masalaga aylanadi. Ishlashga ruxsat olish uchun ham ko'p holatda ular barcha mas'uliyatni bo'yniga olishga majbur bo'lishadi: ya'ni ham ro'zg'or ishlari, ham farzand tarbiyasi, ham ishni eplash talab qilinadi. Ishga kirishda ham kelgusida “dekret”ga ketadigan xodim ko'pam xushlanmaydi.

Bunday qiyinchiliklar esa o'qish orzusidagi qizlar uchun kelgusida ko'ndalang turadigan muammo bo'lgani sabab shu xohishni boshqasiga almashtirib qo'ya qolish osonroqdek tuyuladi.

“Bo'lajak farzandingiz uchun ona izlang, boshqarish oson qizni emas”

Bu borada psixologlar shunday deydi:

“17-18 yoshdan keyin qizlarimizga qanday munosabatda bo'lishni, qanday tarbiyalashni bilmaymiz. Ularga nisbatan qattiqqo'l bo'lish kerak, degan fikrdamiz. Qattiqqo'llikning zaminida esa – hadik, qo'rquv bor. Ya'ni qizi balog'atga yetayotgan ko'pchilik ota-onalarda “shu yoshdagi qizimni qattiqqo'llik bilan nazorat qilmasam, butunlay erkinlikka berilib, “buzilib” ketadi, yuzimni yerga qaratadi,” degan fikr yotadi. Shuning uchun ham yelkasidagi “yuk”dan qutulish, atrofdagilarning har xil gaplaridan forig' bo'lish uchun tezroq turmushga berish payida bo'ladi. Bunday stereotipni o'zgartirish uchun ota-onalar ham bilimga ega bo'lishi kerak.

Yigitlar ham tanlovda ko'proq o'qimagan qizlarni ma'qul ko'rishadi. Chunki bunday qiz itoatkor bo'ladi, qizning dunyoqarashi va fikrlashi qanchalik tor darajada bo'lsa, uni boshqarish shunchalik oson bo'ladi deb o'ylashadi. Chunki oilada yigitlarni tarbiyalashda ham ma'lum chegaralar o'rnatilgan. Qizlarimizni tarbiyalashda ularga itoatkorlikni, ro'zg'orbop bo'lishni qanchalik singdirsak, shuni ko'rib o'sayotgan o'g'il farzandlarimizni ham shunga tayyorlab boraveramiz.

Lekin ayrim zamonaviy, jamiyatda o'rniga ega yigitlar o'zlariga turmush o'rtoq sifatida o'qimishli, o'ziga ishongan, jamoat orasida faoliyat yurita oladigan qizlarni ma'qul topishadi. Chunki ular o'zlaridan keyingi avlodlari uchun ona tanlashadi, boshqarish oson bo'lgan qizni emas"

Erta turmush qurish va voyaga yetmaganlarni nikohdan o'tkazish jiddiy ijtimoiy muammo bo'lib, u dunyoning ko'plab mamlakatlarida mavjud. Ushbu amaliyot, garchi ba'zi madaniyatlarda an'anaviy bo'lsa-da, yoshlarning salomatligi, farovonligi va rivojlanishiga jiddiy zarar etkazadi.

Erta turmush qurish va voyaga yetmaganlarni nikohdan o'tkazish yoshlarning jismoniy, hissiy va ijtimoiy farovonligiga ta'sir qiluvchi jiddiy ijtimoiy muammodir. Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti ma'lumotlariga ko'ra, har yili dunyo bo'ylab 12 millionga yaqin 18 yoshgacha bo'lgan qizlar turmushga chiqadi. Bu bir qator salbiy oqibatlariga olib keladi, jumladan, ta'lim olish imkoniyatining pasayishi, oiladagi zo'ravonlik xavfining oshishi, sog'liq muammolari, kambag'lik va ijtimoiy chetlanish ehtimolining oshishi.

Voyaga yetmasdan (18 yoshga to'lmasdan) turib turmush qurish inson huquqlarining tubdan buzilishi hisoblanadi. Bolani turmush qurish xavfiga olib keladigan ko'plab omillar, jumladan, qashshoqlik, nikoh "himoya", oila sha'ni, ijtimoiy me'yorlar, urf-odatlar yoki diniy qonunlar, noto'g'ri huquqiy baza va nikohning holati. fuqarolik holati dalolatnomalarini qayd etish tizimi.mamlakatdagi davlatlar. Garchi bu amaliyot o'g'il bolalarga qaraganda qizlar o'rtasida ko'proq uchrasa-da, jinsidan qat'i nazar, bu huquqlarning buzilishi hisoblanadi.

Global miqyosda yosh nikohlar darajasi eng yuqori G'arbiy va Markaziy Afrikada qayd etilgan bo'lib, har 10 nafar yoshdan 4 nafari 18 yoshga to'lmasdan turmushga chiqadi. Bolalar nikohining pastroq ko'rsatkichlari Sharqiy va Janubiy Afrika (32 foiz), Janubiy Osiyo (28 foiz) va Lotin Amerikasi va Karib havzasi

(21 foiz)da qayd etilgan.

Butun dunyo bo'ylab bolalar nikohining tarqalishi kamayib bormoqda, so'nggi o'n yillikdagi eng katta muvaffaqiyat Janubiy Osiyoda kuzatildi, bu yerda qizlarning bolaligida turmushga chiqish xavfi uchdan birdan ko'proqqa, deyarli 50 foizdan 30 foizga kamaygan.

Biroq, bolaligida turmushga chiqadigan qizlarning umumiy soni yiliga 12 millionni tashkil etadi va Barqaror rivojlanish maqsadlarida belgilangan maqsad - 2030 yilgacha amaliyotni tugatish uchun taraqqiyotni sezilarli darajada tezlashtirish kerak. Agar

tezlashmasa, 2030 yilga kelib 100 milliondan ortiq qiz 18 yoshga to'lmashdan turmushga chiqadi.

Yuqorida ta'kidlanganidek, erta turmush qurish amaldagi xalqaro qonunchilik bilan taqiqlangan. Shunday qilib, 189 ta davlat ishtirokchi bo'lgan Ayollarga nisbatan kamsitishning barcha shakllariga barham berish to'g'risidagi konvensiyaning 16-moddasi 2-bandi nikoh va/yoki balog'at yoshiga yetmaganlar bilan unashtirishni qonuniy asossiz deb tan oladi.

BMT Inson huquqlari bo'yicha Oliy komissari ta'kidlaganidek, erta va majburiy nikohlarning asosiy sabablaridan biri iqtisodiy xavfsizlikning yo'qligi va qashshoqlikning yuqori darajasidir. Natijada, erta turmush qurish amaliyoti, ayniqsa rivojlanayotgan mamlakatlarning eng qashshoq hududlarida keng tarqalgan. YUNISEF tadqiqotiga ko'ra, eng kambag'al xonadondagi qizning turmushga chiqish ehtimoli eng boy xonadondagi qizga qaraganda uch baravar ko'p.

Sifatli ta'lim va munosib mehnatga ega bo'lish, shuningdek, qashshoqlik siklini buzish va bolalar nikohining avlodlar o'rtasida o'tishi uchun muhim ahamiyatga ega, chunki ko'proq ma'lumotli va badavlat xonadonlardagi qizlar bolaligida turmushga chiqish ehtimoli kamroq.

Butun dunyo bolalar nikohiga qarshi taraqqiyotni jadallashtirish uchun birlashar ekan, odamlarning bu amaliyot haqida fikrlash va harakatlarini o'zgartirishga nima sabab bo'layotganini tushunish uni yo'q qilishning kalitidir.

Agar barcha qizlar o'rta maktabni tamomlasa, bolalar nikohi darajasi, ehtimol, uchdan ikkiga (66 foiz) qisqaradi. Agar barcha qizlar o'qishni davom ettirsalar, bu ko'rsatkich 80 foizdan ko'proqqa tushadi.

Olib borilgan o'rganishlar xorijiy mamlakatlarda erta homiladorlikning asosiy sabablari quyidagilar ekanligini ko'rsatdi:

Madaniy va an'anaviy munosabatlar. Bir qator madaniyat va jamiyatlarda, ayniqsa, Osiyo va Afrikaning ba'zi qismlarida, erta nikoh norma va an'ana sifatida qabul qilinadi. Avlodlardan avlodga o'tib kelayotgan an'anaviy urf-odatlar va umidlar qizlar va o'g'il bolalarning o'smirlik davrida turmush qurishiga olib kelishi mumkin.

Iqtisodiy omillar. Iqtisodiy beqarorlik yoki kambag'allik sharoitida oilalar moliyaviy manfaatlar uchun qizlarini turmushga berishga majbur bo'lishi mumkin. Erta yoshda turmush qurish oilaning moliyaviy farovonligini ta'minlash yoki moliyaviy qiyinchiliklardan qochish usuli sifatida qaralishi mumkin.

Ijtimoiy bosim va gender tengsizlik. Qizlar va yosh ayollar yoshligida turmush qurish uchun oila yoki jamiyat tomonidan ijtimoiy bosimga duchor bo'lishi mumkin. Gender diskriminatsiyasi ayollarni nazorat qilish va bo'ysundirish usuli sifatida erta turmush qurishga olib kelishi mumkin.

Ta'limning past darajasi. ta'lim olishning cheklanganligi, ayniqsa qizlarning erta turmush qurish ehtimolini oshirishi mumkin. Ta'limdan mahrum bo'lgan qizlar o'z

huquqlaridan kamroq xabardor bo'lishlari va hayotlari haqida qaror qabul qilish huquqiga ega bo'lishlari mumkin.

Erta turmush qurish va voyaga yetmaganlarni nikohga olish qizlar uchun ham, butun jamiyat uchun ham jiddiy ijtimoiy, iqtisodiy va sog'liq uchun oqibatlarga olib keladi.

Ijtimoiy oqibatlar:

Ta'limning cheklanishi: Erta turmush qurish ko'pincha qizlarning o'qishini to'xtatishga olib keladi, bu esa ularning malaka va o'zini o'zi bajarish imkoniyatlarini kamaytiradi.

Salomatlik va farovonlikning pasayishi: ko'pincha yosh kelinlar tezroq o'sishga majbur bo'ladi, bu psixologik va hissiy muammolarga, shuningdek, jismoniy sog'lig'ining yomonlashishiga olib kelishi mumkin.

Zo'ravonlik xavfining oshishi: yoshligida turmushga majburlangan qizlar turmush o'rtog'i va oilaviy zo'ravonlikka ko'proq moyil bo'ladi.

Iqtisodiy oqibatlar:

Oilaning iqtisodiy ahvolidan yomonlashishi: Erta turmush qurish oilaning iqtisodiy ahvolidan yomonlashtirishi mumkin, ayniqsa, agar qiz o'qishni tugatmasdan va o'z daromadini olishni boshlamasdan turmushga chiqsa.

Mehnat unumdorligining pasayishi: maktabni tashlab, turmushga chiqishga majbur bo'lgan qizlarga ko'pincha mehnat bozorida o'z salohiyatini ro'yobga chiqarishga to'sqinlik qilinadi.

Tibbiy oqibatlar:

Reproduktiv muammolar: Erta nikoh homiladorlik va tug'ish davridagi asoratlar, jumladan, erta tug'ilish, kam vazn va ona va bola uchun o'lim xavfi yuqori bo'lishi bilan bog'liq.

Psixologik va hissiy muammolar: Erta turmush qurish ko'pincha bunday mas'uliyatli maqomga tayyor bo'lmagan qizlarda ruhiy tushkunlik, tashvish va boshqa psixologik muammolarni keltirib chiqarishi mumkin.

Umuman olganda, erta turmush qurish va voyaga yetmaganlarni nikohga olish nafaqat qizlarning salomatligi va farovonligiga zarar yetkazadi, balki butun jamiyatning ijtimoiy va iqtisodiy rivojlanishiga ham to'sqinlik qiladi. Shunday ekan, bunday holatlarning oldini olish hukumatlar, xalqaro tashkilotlar va fuqarolik jamiyati uchun ustuvor vazifa bo'lishi kerak.

Erta turmush qurish va voyaga yetmaganlar turmush qurishning oldini olish maqsadida dunyoning turli mamlakatlarida turli dastur va tashabbuslar amalga oshirilmoqda. Xorijiy tajribaga misollar keltiramiz:

Erta turmush qurish va voyaga yetmaganlarni nikohga olish ko'p bosqichli va tarmoqlararo yondashuvni talab qiladigan murakkab muammolardir. Profilaktik choratadbirlar hodisaning ildizlarini, jumladan, madaniy, iqtisodiy va ijtimoiy omillarni bartaraf

etish, yoshlar farovonligini ta'minlash va adolatli va adolatli jamiyatni rivojlantirishga yordam berishi kerak.

XULOSA

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, erta turmush qurish va voyaga yetmaganlarning nikohi dunyoda zudlik bilan aralashuv va tegishli choralar ko'rishni talab qiluvchi muhim muammo bo'lib qolmoqda. Bu amaliyotlar nafaqat yoshlarga, balki butun jamiyatga ta'sir etuvchi jiddiy ijtimoiy, iqtisodiy va sog'liq uchun oqibatlariga olib keladi. Ijtimoiy va madaniy jihatdan mahalliy bo'lgan erta turmush ko'pincha qizlarning o'qishini to'xtatib, ularning o'zini o'zi anglash va iqtisodiy ishtirok etish imkoniyatlarini cheklaydi. Iqtisodiy jihat ham muhim rol o'ynaydi, oilaviy ahvolni yomonlashtiradi va qashshoqlik va ijtimoiy chetlanish xavfini oshiradi. Tibbiy oqibatlar, jumladan, reproduktiv muammolar va onaning va bolaning sog'lig'iga tahdid solishi muammoning jiddiyligini oshiradi. Shuni tan olish kerakki, ushbu muammoni hal qilish har tomonlama yondashuv va tarmoqlararo hamkorlikni talab qiladi. Erta turmush qurish va voyaga yetmaganlar nikohiga kirishning oldini olish uchun ta'lim dasturlari, huquqiy chora-tadbirlar, madaniy va ijtimoiy tashabbuslarni amalga oshirish kerak. Qizlarning ta'lim olish va salohiyatini rivojlantirish uchun resurslardan foydalanishini ta'minlashga alohida e'tibor qaratish lozim. Faqat jamiyat va hukumatning birgalikdagi sa'y-harakatlari bilan erta turmush va nikohdan xoli kelajak uchun sharoit yaratish, yoshlarning har tomonlama kamol topishi va o'zini o'zi anglab etishini ta'minlash mumkin. Ijtimoiy-madaniy tashabbuslar. Erta nikoh va nikohning xavf-xatarlari, shuningdek, gender tengligi haqida xabardorlik kampaniyalari va ta'lim dasturlarini o'tkazish ushbu hodisaga hissa qo'shadigan madaniy me'yorlar va taxminlarni o'zgartirishi mumkin. Erta turmush qurish va voyaga yetmaganlarni nikohga olish muammosini hal etish ham huquqiy, ham ijtimoiy chora-tadbirlarni, shuningdek, madaniy munosabat va normalarni o'zgartirishni o'z ichiga olgan kompleks yondashuvni talab qiladi. Shuningdek, profilaktika choralarini ishlab chiqish va amalga oshirishda har bir jamiyatning kontekstual xususiyatlari va ehtiyojlarini hisobga olish muhimdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasining Oila kodeksi // O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Axborotnomasi, 1998 y., 5-6-songa ilova (<https://lex.uz/docs/104720>).
2. Abduramanov X.X., Xonto'rayev B., Zokirov Sh. "Erta turmush va erta tug'ruq holatlari: muammo va yechimlar". [Matn]: uslubiy qo'llanma. – Toshkent: "Mahalla va oila nashriyoti", 2021. – 84 b.
3. Abduramanov X.X., Sodiqova Sh., Abdusamatov X.U. Erta turmush barchaga tashvish [Matn]: uslubiy qo'llanma. – Toshkent: "Mahalla va oila nashriyoti", 2022. – 32 b.
4. Abdusamatov X., Alimjanova D., Dehqonov Sh. Erta turmush: yetti o'lchab, bir kesing... – Toshkent: "Mahalla va oila nashriyoti", 2022. – 48 b.
5. Musurmanova O., Xoliqova M. Reprodukativ salomatlik va jinsiy tarbiya – yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlashning muhim omili. – Toshkent: O'zRFA "Fan" nashriyoti, 2021. – 68 b

YANGI TEXNOLOGIYALAR ASOSIDA 14–15 YOSHLI YENGIL ATLETIKACHILARNING KUCH SIFATLARINI RIVOJLANTIRISHNING INDIVIDUAL USULLARI

Mardanov Husan Nodir O'g'li

*Toshkent xalqaro moliyaviy boshqaruvi va
texnologiyalar universiteti 1-bosqich magistranti*

Annotatsiya: Ushbu maqola 14–15 yoshli yengil atletikachilarda (sprint, sakrash, yurish, uloqtirish) o'sish davrida kuch sifatlarini (maksimal kuch, portlov kuch, kuch chidamliligi) rivojlantirishning ilmiy-metodik jihatlariga bag'ishlangan. Asosiy e'tibor an'anaviy mashg'ulot usullarini zamonaviy texnologiyalar (biomexanik tahlil, AI, VR/AR, monitoring tizimlari) bilan uyg'unlashtirishga, shuningdek, har bir sportchining individual fiziologik, biomexanik va psixologik xususiyatlarini hisobga olgan holda shaxsiylashtirilgan yondashuvni qo'llashga qaratilgan. Maqolada yosh atletlarning o'sish dinamikasi, gormonal o'zgarishlar va plastikligi kabi o'ziga xos jihatlar tahlil qilinib, ularga moslashgan mashg'ulot rejalarining jarohatlarning oldini olish, samaradorlikni oshirish va motivatsiyani saqlashdagi ahamiyati ko'rsatilgan.

Kalit so'zlar: Kuch sifati, sensorli texnologiyalar, individualizatsiya, nevmuskulyar moslashuv, kuch zanjiri, biomexanik tahlil.

Abstract: This article is devoted to the scientific and methodological aspects of developing strength qualities (maximum strength, explosive strength, strength endurance) in 14–15-year-old track and field athletes (sprint, jump, walk, throw) during the growth period. The main focus is on combining traditional training methods with modern technologies (biomechanical analysis, AI, VR/AR, monitoring systems), as well as using a personalized approach taking into account the individual physiological, biomechanical and psychological characteristics of each athlete. The article analyzes the specific aspects of young athletes, such as growth dynamics, hormonal changes and plasticity, and shows the importance of training plans adapted to them in preventing injuries, increasing performance and maintaining motivation.

Keywords: Strength quality, sensor technologies, individualization, neuromuscular adaptation, power chain, biomechanical analysis.

14–15 yoshli yengil atletikachilar (sprint, sakrash, yurish, uloqtirish bo'yicha) o'smirlik davrida bo'lib, ularning organizmi tez o'sish va rivojlanish jarayonida. Bu davrda kuch sifatlarini (maksimal kuch, portlov kuch, kuch chidamliligi) to'g'ri rivojlantirish shaxsiy rekordlar o'rnatish uchun hal qiluvchi ahamiyatga ega. An'anaviy mashg'ulot usullarini yangi texnologiyalar bilan uyg'unlashtirib, har bir sportchining individual fiziologik, biomexanik va psixologik xususiyatlarini hisobga olgan holda ishlash

samaradorlikni keskin oshiradi.

Yosh atletlarning o'ziga xos xususiyatlari

O'sish sur'ati: Suyak-mushak tizimi tez o'sadi, koordinatsiya va kuch o'rtasida nomutanosiblik paydo bo'lishi mumkin.

Gormonal o'zgarishlar: Testosteron (o'g'il bolalar) va estrogen (qiz bolalar) darajasining oshishi kuch va mushak massasini oshirish imkoniyatini beradi.

Plastiklik: Nerv-mushak tizimi yuqori plastiklikka ega, yangi ko'nikmalarni tez o'zlashtiradi.

Shaxsiy farqlar: O'sish sur'ati, boshlang'ich tayyorgarlik darajasi, motivatsiya va genetik salohiyat har bir sportchida keskin farq qiladi.

Kuch sifatlarini rivojlantirishda individual yondashuvning ahamiyati

Jarohatlarning oldini olish: Ortiqcha yuklanish yoki noto'g'ri texnika suyak-to'qima jarohatlariga (o'sish nuqtalarida) olib kelishi mumkin. Individual yuk moslashtirish bu xavfni kamaytiradi.

Samaradorlikni oshirish: Har bir sportchining zaif tomonlarini aniq aniqlab, ularga qaratilgan mashg'ulotlar natijani tezroq va sifatliroq oshirishga xizmat qiladi.

Motivatsiyani saqlash: Sportchining shaxsiy ehtiyojlari va rivojlanish sur'atiga mos keladigan mashg'ulot uning qiziqishini oshiradi.

Qo'llaniladigan Yangi Texnologiyalar va Individualizatsiya Usullari

Biomexanik Tahlil Tizimlari: Video Tahlil (Yuqori tezlikdagi kameralar, Motion Capture): Harakatning har bir fazasini (masalan, start, sprint bosqichi, uzunlikka sakrashning oyoq qo'yishi) aniq tahlil qilish. Sportchining harakat traektoriyasi, bo'g'imlar burchagi, kuch vektorlarini o'lchash. Bu texnikadagi zaifliklarni aniqlash va har bir sportchi uchun individual tuzatish mashqlarini ishlab chiqish imkonini beradi.

Kuch Platformalari (Force Plates): Sakrash yoki yugurish paytidagi erga ta'sir qilish kuchini vaqt o'tishi bilan aniq o'lchaydi. Portlov kuch, reaktiv kuch va kuch ishlab chiqarish tezligini (Rate of Force Development - RFD) baholash mumkin. Bu ma'lumotlar har bir sportchining kuch profilini yaratish va unga mos plyometrik mashqlar yoki og'irlik mashqlarini tanlash uchun asos bo'ladi.

Monitoring Va Baholash Qurilmalari:

Aqlli Soatlar/Brasletlar va HR Monitorlar: Mashg'ulot paytidagi yurak urish tezligini (HR) kuzatish. Har bir sportchi uchun optimal kuch rivojlanish zonalarini (masalan, maksimal kuch uchun past HR, kuch chidamliligi uchun yuqoriroq HR) aniqlash va yukni shunga moslashtirish mumkin. Uyqu va tiklanishni kuzatish murabbiyga sportchining regeneratsiya darajasini baholashga yordam beradi.

GPS/IMU Tizimlari (Inertial Measurement Units): Mashg'ulot paytida masofa, tezlik, tezlanish, yo'nalish o'zgarishi, vertikal sakrash balandligi kabi ko'rsatkichlarni

o'lash. Sprintchi uchun maksimal tezlik va tezlanishni, sakrashchi uchun sakrash balandligi/uzunligini individual baholash va rivojlantirish imkoniyati.

Portativ Ishlash Testlari: Tezkor tezlik testlari (laserli vaqt o'lchagichlar), vertikal sakrash testlari (jump mats yoki akselemetrlar), kuch testlari (portativ dinamometrlar). Sportchining progressini ob'ektiv va tez baholash, rejalarni sozlash imkonini beradi.

Ma'lumotlar Tahlili Dasturlari va Sun'iy Intellekt (AI): Maxsus Dasturlar (Excel, SPSS, sportga ixtisoslashgan dasturlar): Biomexanik va monitoring ma'lumotlarini tahlil qilish, tendentsiyalarni aniqlash (masalan, charchoq paytida texnikaning buzilishi).

AI Platformalari: Katta ma'lumotlar bazalarini tahlil qilish orqali sportchining ma'lumotlarini o'xshash profilga ega sportchilar bilan solishtirish, jarohat xavfini bashorat qilish, optimal yuklanish va tiklanish rejimlarini taklif qilish. Har bir sportchi uchun eng samarali mashg'ulot strategiyalarini shakllantirishga yordam beradi.

Virtual va Kengaytirilgan Haqiqat (VR/AR):

VR Simulyatorlari: Maxsus muhitlarda (masalan, Olimpiya stadioni) mashq qilish, raqobat sharoitiga psixologik moslashishni osonlashtirish. Texnikani virtual muhitda xavfsiz ravishda takrorlash.

AR Dasturlari: Sportchini real vaqt rejimida kuzatib borish va unga ekranda ko'rsatiladigan ko'rsatmalar (masalan, optimal harakat traektoriyasi, oyoq qo'yish nuqtasi) berish. Individual texnikani tuzatishda juda samarali.

Individualizatsiyalangan Mashg'ulot Rejasini Yaratish Bosqichlari

Keng Qamrovli Dastlabki Baholash:

Fiziologik: Keng qamrovli fitnes testlari (kuch, chidamlilik, tezlik, chaqqonlik, moslashuvchanlik), antropometriya, biologik yosh.

Biomexanik: Video tahlil, kuch platformasi yordamida asosiy harakatlarni (yugurish, sakrash, uloqtirish) tahlil qilish.

Psixologik: Motivatsiya, musobaqaga tayyorgarlik, stressga chidamlilik darajasi.

Sog'liq: Jarohatlar tarixi, umumiy salomatlik holati.

Maqsadlarni Belgilash: Sportchining kuch profilidagi zaif tomonlarni, uning sport turidagi ehtiyojlarini va uzoq muddatli orzularini hisobga olgan holda qisqa va uzoq muddatli REALISTIK maqsadlar qo'yish (Masalan: Vertikal sakrash balandligini 8 haftada 5% ga oshirish; Startdagi reaktiv kuchni oshirish).

Individualizatsiyalangan Mashg'ulot Dasturini Tuzish:

Mashq Tanlovi: Baholash natijalariga ko'ra. Zaif portlov kuch? – Plyometrik mashqlar (qutilar ustida sakrash, chuqur joydan sakrash). Kuch chidamliligi past? – O'rtacha vazn bilan ko'p takrorli mashqlar. Biomexanik nosozlik? – Maxsus tuzatuvchi mashqlar.

Yuk Parametrlari: Og'irlik, takrorlar soni, tanaffuslar, haftalik mashg'ulotlar soni har bir sportchining javob berish qobiliyati (monitoring ma'lumotlari) va tiklanish darajasiga qarab individual belgilanadi.

Texnikaga Taʼsir: Video tahlil va AR yordamida har bir sportchiga uning xatolariga qaratilgan individual koʻrsatmalar berish.

Tiklanish Strategiyalari: Faol tiklanish, masaj, toʻgʻri ovqatlanish, uyqu rejimini shaxsiylashtirish (monitoring maʼlumotlari asosida).

Doimiy Monitoring va Dinamik Moslashtirish:

Har bir mashgʻulotdagi maʼlumotlarni (HR, GPS, subʼektiv charchoq hissi) toʻplash va tahlil qilish.

Muntazam ravishda (masalan, har 4-6 haftada) keng qamrovli testlarni takrorlash.

Sportchining progressi, charchoq darajasi va javob berishiga qarab mashgʻulot rejasini tezda oʻzgartirish (yukni oshirish/kamaytirish, mashqlarni almashtirish, tiklanishga koʻproq vaqt ajratish).

Muhim Eslatmalar va Cheklovlar

Professional Nazorat: Texnologiyalardan foydalanish mutaxassis (murabbiy, sport olimi, biotexnik) bilan birgalikda amalga oshirilishi kerak. Maʼlumotlarni toʻgʻri talqin qilish va tegishli xulosalar chiqarish asosiydir.

Psixologik Jihat: Texnologiyalar sportchiga qoʻshimcha bosim yuklamasligi kerak. Maqsad – yordam berish, qoʻrqitish emas.

Muvozanat: Texnologiyalar anʼanaviy murabbiylik bilimi, tajriba va sportchi-murabbiy oʻrtasidagi insoniy munosabatlar (empatiya, ishonch)ni almashtirmasligi kerak. Ular faqat vosita.

Ijtimoiy-Iqtisodiy Omillar: Baʼzi texnologiyalar qimmat. Jamoat sport maktablari uchun boshlangʻich darajadagi (video tahlil, HR monitoring, portativ test vositalari) texnologiyalarni joriy etish maqsadga muvofiq boʻlishi mumkin.

Xavfsizlik va Yosh: Mashgʻulotlar, ayniqsa kuch mashqlari, oʻsmirlarning rivojlanish bosqichiga mos kelishi va sifatli texnik nazorat ostida boʻlishi shart.

Xulosa: Yangi texnologiyalar 14–15 yoshli yengil atletikachilarning kuch sifatlarini rivojlantirishda inqilob yasamoqda. Biomexanik tahlil, keng qamrovli monitoring, maʼlumotlar tahlili va AI vositalari yordamida murabbiylar har bir sportchini uning noyob salohiyati, zaif tomonlari va jismoniy javob berishiga mos ravishda tayyorlashi mumkin. Bu individual yondashuv nafaqat jismoniy koʻrsatkichlarni sezilarli oshirish, balki jarohatlarning oldini olish, mashgʻulotlarning samaradorligini maksimal darajaga koʻtarish va sportchining uzoq muddatli rivojlanishini taʼminlashga imkon beradi. Kelajak sport texnologiyasi va malakali murabbiylik sanʼatining uygʻunlashuvida. Yangi texnologiyalar 14–15 yoshli yengil atletikachilarga kuch sifatlarini rivojlantirishni ilmiy asosga va individual darajaga koʻtaradi. Bu nafaqat yugurish, sakrash yoki uloqtirish natijalarini oshirish, balki oʻsmir sportchining sogʻlom, barqaror va uzoq muddatli rivojlanishini taʼminlash uchun zarurdir. Texnologiya – bu kuchli qurol, uning samaradorligi esa malakali murabbiyning sportchiga boʻlgan mehr-muhabbati, chuqur bilimi va bu vositalardan uning noyob salohiyatini ochish uchun aqlli foydalanish

qobiliyatiga bog'liq. O'zbekiston yoshlari sportining yuksalishi, aynan shu – zamonaviy ilm va individual yondashuv uyg'unligida amalga oshirilishi mumkin.

Adabiyotlar:

1. Andris E.R. Qudratov R.Q., Yengil atletika, o'quv qo'l.,T.1999.
2. Qudratov R.Q. Abdumalikov R. Xoldorov T.X., Sog'lom avlod tarbiyasida jismoniy tarbiya va sport,T.,2003.
3. Andris E.R. , Kudratov R.K. , Yengil atletika, O'quv qo'llanmal. , 1998.
4. Abdullaev A. , Xonkeldiev SH.X. , Jismoniy tarbiya nazariyasi va metodikasi, daslik, Fargona 2001.
5. Бойко А.Ф., Основы легкой атлетики М. 1976.

GAMMA-AMINOBUTYRIC ACID (GABA): PHYSICOCHEMICAL PROPERTIES AND ITS SIGNIFICANCE IN MEDICINE.

Khaydarova H.A.

Bukhara State Medical Institute

named after Abu Ali ibn Sino

haydarova.hulkar@bsmi.uz

Keywords. Gamma-Aminobutyric Acid (GABA), GABA, physicochemical properties, medical significance, neurotransmitter, brain function, neurological disorders, health benefits, biochemical properties, medical applications.

Annotation. Gamma-aminobutyric acid (GABA) is one of the most important naturally occurring amino acids in the human body. It functions primarily as the chief inhibitory neurotransmitter within the central nervous system (CNS). Discovered in the mid-20th century, GABA's primary role is to reduce neuronal excitability, thus maintaining the balance between excitation and inhibition essential for normal brain function. Beyond its neurological function, GABA exhibits numerous physiological effects, and its derivatives and analogs are increasingly used in medicine. This essay provides a detailed analysis of the physicochemical properties of GABA, its biological significance, and its applications in the medical and pharmaceutical fields.

Chemical Structure and Physicochemical Properties. Chemical Structure. GABA's chemical formula is $C_4H_9NO_2$. It is a non-essential amino acid with the following structural features: An amino group ($-NH_2$) A carboxyl group ($-COOH$) A four-carbon chain linking these groups, with the amino group attached to the gamma position (the third carbon from the carboxyl group) This gamma position distinguishes GABA from classical amino acids such as alanine or glycine, which have amino groups at the alpha position.

Physical Properties**Molecular weight:**

approximately 103.12 g/mol

Melting point: about 200°C under standard conditions

Solubility: Water-soluble owing to its polar amino and carboxyl groups; poorly soluble in non-polar solvents

Appearance: White crystalline powder

Stability: GABA is relatively stable under physiological conditions but can degrade upon exposure to heat and strong acids or bases

GABA has reactive functional groups that enable it to participate in various biochemical reactions:

Acid-base interactions: It can act as both an acid and a base

Participation in biosynthesis and catabolism: It is synthesized from glutamate via the enzyme glutamate decarboxylase (GAD), and broken down via GABA transaminase (GABA-T)

GABA is synthesized in the brain by the decarboxylation of glutamate, catalyzed by GAD:

It is primarily metabolized in neurons and glial cells via the GABA shunt pathway involving GABA transaminase and succinic semialdehyde dehydrogenase, ultimately connecting GABA metabolism with the Krebs cycle. This tight regulation underscores GABA's role in maintaining neuronal excitability.

GABA accounts for about 30-40% of inhibitory synapses in the mammalian brain, effectively reducing neuronal firing rates. By binding to GABA receptors (mainly GABA_A and GABA_B receptors), it:

Opens chloride channels (GABA_A), leading to hyperpolarization and inhibitory postsynaptic potentials

Activates G-protein-coupled receptors (GABA_B), modulating ion channels and intracellular signaling

This inhibitory action stabilizes overall neural activity, preventing overstimulation, seizures, or neurotoxicity.

In Mood and Anxiety Regulation: GABA deficit is linked with anxiety disorders, and GABA-enhancing drugs have anxiolytic effects.

In Sleep Regulation: GABA facilitates sleep induction; many hypnotic drugs target GABA receptors.

In Muscle Relaxation: GABA's inhibitory effect on motor neurons helps in muscle tone regulation.

In Neurodevelopment: GABA influences neuronal growth, differentiation, and synaptogenesis during brain development.

Due to its inhibitory functions, exogenous GABA or its analogs are used to treat various neurological and psychiatric conditions:

Epilepsy: GABA agonists like benzodiazepines enhance GABAergic activity to prevent seizures.

Anxiety and Stress Disorders: GABAergic drugs, such as valproic acid, are used as anxiolytics.

Sleep Disorders: GABA-enhancing agents promote sleep by potentiating inhibitory signaling.

Parkinson's Disease: GABA agonists may help reduce tremors and motor symptoms.

Since GABA does not cross the blood-brain barrier efficiently, its direct oral supplementation has limited central activity. However, GABA analogs such as phenibut,

baclofen, and gabapentin have been developed to mimic its effects centrally or peripherally:

Baclofen: Used as a muscle relaxant

Gabapentin: Used for neuropathic pain and epilepsy

Phenibut: Used as an anxiolytic in some countries

Recent research explores GABA's role in neurodegenerative diseases, depression, and cognitive enhancement. For example:

Nootropic effects: Some studies suggest GABA analogs can improve cognitive function.

Immunomodulation: GABA receptors are found on immune cells, indicating potential in immunotherapy.

Oncology: New insights into GABAergic signaling imply possible roles in cancer growth regulation.

Despite its well-established role, the therapeutic use of GABA and its derivatives faces challenges:

Blood-brain barrier permeability: Limiting direct GABA use; hence, focus on analogs or modulators of GABA receptors.

Side effects: Sedation, dizziness, and dependency potential with some agents.

Research gaps: The precise molecular mechanisms and long-term effects of GABAergic drugs need further exploration.

Conclusion

Gamma-aminobutyric acid (GABA) is a fundamental amino acid with crucial roles in the nervous system. Its physicochemical properties—solubility, stability, and reactivity—enable its function as a primary inhibitory neurotransmitter. The profound influence of GABA on neuronal activity underpins its therapeutic applications in various neurological and psychiatric diseases. Ongoing research aims to discover new derivatives, improve drug delivery systems, and extend its clinical benefits. As science advances, GABA remains a promising target for developing innovative treatments for numerous central nervous system disorders.

References:

1. Bloom, F. E. (1990). *The GABA system in the brain*. Annual Review of Pharmacology and Toxicology, 30(1), 283–310.
2. Oliveira, S. et al. (2018). *GABA in the central nervous system: Its role and therapeutic potential*. Neurochemical Research, 43, 465–477.
3. Mody, I., & Pearce, J. M. (2004). *Good-drug/bad-drug: GABA_A receptor modulators*. Trends in Pharmacological Sciences, 25(3), 143–147.
4. Brambilla, P., & Sassi, S. (2018). *GABAergic modulation: new avenues for the treatment of neurological disorders*. Current Drug Targets, 19(5), 543–556.
5. Liu, R. J., & Nuss, P. (2010). *GABA as a modulator of neuroplasticity*. Current Neuropharmacology, 8(4), 387–399.
6. Boni, R., et al. (2017). *Pharmacological approaches targeting GABA system in neurodegenerative disorders*. Frontiers in Pharmacology, 8, 68.

STRATEGIES FOR IMPROVING THE PHYSICOCHEMICAL PROPERTIES OF DIESEL FUEL

Karimova S.A.

sadoqat_karimova37@bsmi.uz

Bukhara State Medical Institute named after Abu Ali ibn Sino.

Keywords: Diesel fuel, density, emissions, industry, volatility.

Annotation. Diesel fuel is a vital energy source widely used in transportation, industry, and agriculture. Its physicochemical properties—such as viscosity, density, cetane number, sulfur content, volatility, and oxidative stability—directly influence engine performance, fuel efficiency, emissions, and durability. Over the years, the demand for cleaner, more efficient diesel fuels has prompted extensive research into modifying and improving these properties. The primary objective is to enhance fuel performance while minimizing environmental impact and complying with increasingly stringent regulations.

This article explores the current state of diesel fuel's physicochemical properties, examines various strategies aimed at their improvement, discusses recent technological advances, and considers future prospects in this critical field.

1. Physicochemical Properties of Diesel Fuel

Diesel fuel, as a complex mixture of hydrocarbons, displays specific physicochemical characteristics:

- **Density and Viscosity:** Influence fuel atomization and combustion efficiency.
- **Cetane Number:** Indicates ignition quality; higher cetane improves cold-start performance.
- **Sulfur Content:** Affects emissions and catalyst longevity; many countries now enforce ultra-low sulfur content.
- **Volatility:** Impacts cold flow properties and emissions.
- **Oxidative Stability:** Determines fuel's resistance to degradation during storage.
- **Cold Flow Properties:** Such as cloud and pour points, critical in cold climates.

These properties are interconnected, and optimizing one can often affect others. Therefore, improvements require a balanced approach.

2. Challenges in Enhancing Diesel Fuel Properties

Traditional diesel fuels, derived from crude oil, face several challenges:

- High sulfur levels contribute to air pollution.
- Low cetane numbers reduce ignition quality.
- Poor cold flow properties in winter compromise engine start-up.
- Storage stability issues due to oxidation.
- Environmental regulations compel reduction of toxic emissions.

Addressing these issues necessitates the development of advanced formulation techniques, additive technologies, and alternative processing methods.

3. Strategies for Improving Physicochemical Properties

3.1 Hydrotreating and Hydroprocessing

Hydrotreating is the most widespread refining process, where sulfur, nitrogen, and aromatics are removed in the presence of hydrogen over catalysts. This process results in low-sulfur, clean diesel with improved cetane number and oxidation stability. Hydroprocessing also improves cold flow properties by reducing heavy hydrocarbons.

3.2 Catalytic Cracking and Residue Upgrading

Catalytic cracking converts heavy oils into lighter hydrocarbons, improving volatility and cetane number. Residue upgrading through processes like coking and hydrocracking yields more desirable distillates.

3.3 Additive Technologies

- **Cetane Enhancers:** Such as 2-ethylhexyl nitrate, increase ignition quality.
- **Detergents and Dispersants:** Maintain fuel injector cleanliness.
- **Cold Flow Improvers:** Such as pour point depressants, improve low-temperature operability.
- **Antioxidants:** Enhance oxidative stability.
- **Lubricity Additives:** Improve wear characteristics.

3.4 Alternative Fuels and Blending

Blending diesel with biodiesel, synthetic diesel, or Fischer-Tropsch fuels can modify physicochemical properties beneficially. Biodiesel enhances lubricity and reduces emissions but can impact cold flow properties. Synthetic fuels allow precise customization of fuel characteristics.

3.5 Use of Advanced Catalysts and Novel Technologies

Recent advances include the use of nanocatalysts in refining to improve selectivity and efficiency, enabling tailored modifications of diesel properties. Membrane separation technologies for removing sulfur and aromatics have also shown promising results.

4. Recent Technological Advances

4.1 Deep Desulfurization Techniques

Advanced catalytic processes achieve ultra-low sulfur levels (<10 ppm), essential for emission control and compatibility with emission after-treatment systems.

4.2 Biodesulfurization

Biological methods employ microorganisms to remove sulfur compounds, offering environmentally friendly alternatives to traditional hydroprocessing.

4.3 Renewable Diesel and Hydrotreated Vegetable Oils (HVO)

Renewable diesel, produced via hydrotreatment of vegetable oils or waste fats, exhibits superior physicochemical properties, including high cetane and stability, while reducing lifecycle carbon emissions.

5. Future Directions

The future of diesel fuel improvement lies in sustainable and innovative methods:

- Integration of biotechnologies for cleaner extraction and upgrading processes.
- Development of multifunctional additives tailored through nanotechnology.
- Advancements in membrane technology for selective separation.
- Adoption of renewable and synthetic fuels designed to meet specific physicochemical requirements.
- Policy-driven research to balance performance with environmental constraints.

6. Challenges and Considerations in Implementing Improvement Strategies

While significant progress has been made in enhancing the physicochemical properties of diesel fuel, implementing these strategies on an industrial scale involves several challenges:

- **Economic Factors:** Advanced refining technologies and additive packages can increase production costs, potentially impacting fuel prices and market competitiveness.
- **Environmental Impact:** While deep desulfurization and biodesulfurization reduce sulfur emissions, they may require increased energy consumption and resource use, raising sustainability concerns.
- **Regulatory Constraints:** Evolving regulations necessitate continuous adaptation of refining processes and formulation strategies, which can be technically and financially demanding.
- **Compatibility Issues:** Additives and alternative fuels must be compatible with existing engine technologies and fuel infrastructure to avoid operational problems.
- **Supply Chain and Infrastructure:** Adoption of new fuel formulations or bio-based blends depends on supply chain readiness and infrastructure modifications, which can pose logistical hurdles.

Addressing these challenges requires a multidisciplinary approach involving technological innovation, policy support, and economic planning. Collaborations among industry stakeholders, academia, and policymakers are essential for accelerating the adoption of improved diesel fuels that meet both performance and environmental objectives.

Conclusion

Enhancing the physicochemical properties of diesel fuel is a dynamic and multifaceted challenge that requires continuous innovation. Current strategies such as hydrotreating, additive formulation, and blending with renewable fuels have significantly improved diesel performance and environmental profile. Future developments will likely

focus on sustainable technologies, nanomaterials, and biotechnological approaches to create cleaner, more efficient, and adaptable diesel fuels.

Achieving optimal fuel properties not only ensures engine efficiency and durability but also aligns with global ambitions for cleaner energy and reduced emissions, making this an ongoing priority for petroleum refining and energy industries.

References:

1. **Perdieu, M. (2019).** *Fuel Technology: A Comprehensive Guide*. Wiley & Sons.
2. **Kumar, S., & Singh, R. (2020).** "Advances in Diesel Fuel Desulfurization Technologies." *Energy & Fuels*, 34(8), 10076–10089.
3. **Yilmaz, G., & Demirbas, A. (2018).** "Biodiesel Production and Its Uses as Alternative Diesel Fuel." *Fuel Processing Technology*, 177, 57–67.
4. **Zhao, H., et al. (2021).** "Nanocatalysts in Petroleum Refining: Emerging Trends." *Chemical Reviews*, 121(8), 4800–4867.
5. **International Energy Agency (2022).** *Global Oil & Gas Review*, IEA Publications.

PHYSICOCHEMICAL PROPERTIES AND MEDICAL SIGNIFICANCE OF ALANINE

Sadullayeva Gulmira Gaybullayevna

*Bukhara State Medical Institute, Assistant,
Department of Medical Chemistry*

1. Annatation

Alanine is a non-essential amino acid that plays a vital role in protein biosynthesis and energy metabolism. It exists in two forms: L-alanine and D-alanine. While L-alanine is predominantly found in proteins and living organisms, D-alanine is mostly present in bacterial cell walls. Understanding the physicochemical characteristics and medical implications of alanine is crucial in biochemistry, pharmacology, and clinical diagnostics.

In this paper, we aim to analyze the physicochemical properties of alanine and explore its multifaceted role in the medical field, including its diagnostic use and therapeutic potential

2. Literature Review

Several studies have emphasized the importance of alanine in both physiological and pathological processes. According to Wu (2013), alanine is a key gluconeogenic amino acid, playing an important role in the glucose-alanine cycle, particularly in muscle and liver metabolism. Yudkoff et al. (2005) also noted that elevated plasma alanine levels can be indicators of metabolic disorders such as liver dysfunction or type 2 diabetes.

Furthermore, the structural simplicity of alanine, as observed by Voet & Voet (2011), makes it an ideal model for understanding amino acid behavior in solution. More recent research, such as by Nakamura et al. (2018), has shown the involvement of alanine in immunological responses and its potential use as a biomarker.

3. Main Body

3.1. Chemical Structure and Stereochemistry

Alanine ($C_3H_7NO_2$) is a small, aliphatic amino acid composed of a central carbon atom bonded to a carboxyl group ($-COOH$), an amino group ($-NH_2$), a hydrogen atom, and a methyl side chain ($-CH_3$). Its IUPAC name is 2-aminopropanoic acid. Alanine is chiral, meaning it has two enantiomers: L-alanine and D-alanine.

- **L-alanine** is the form incorporated into proteins during translation.
- **D-alanine** is found in the peptidoglycan layers of bacterial cell walls.

3.2. Physicochemical Properties

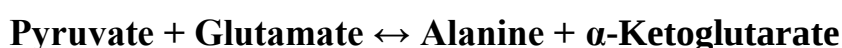
Property	Description
Molecular formula	$C_3H_7NO_2$
Molecular weight	89.09 g/mol

Property	Description
Isoelectric point (pI)	~6.0
Solubility	Highly soluble in water
Melting point	~297 °C (decomposes)
Polarity	Moderately polar

Alanine is classified as a non-polar, neutral amino acid due to its hydrophobic methyl side chain. This property affects how alanine behaves in aqueous and lipid environments, influencing protein folding and structure.

3.3. Biosynthesis and Metabolism

Alanine is synthesized in the body via transamination, primarily from pyruvate through the enzyme alanine aminotransferase (ALT). This reaction is reversible and plays a key role in the **glucose-alanine cycle**, where alanine serves as a carrier of nitrogen and carbon from muscle to liver:

In the liver, alanine is converted back to pyruvate for gluconeogenesis, and ammonia is excreted as urea.

3.4. Role in Medical Science

- **Diagnostic Biomarker:** Elevated alanine levels in blood plasma can indicate **liver damage** or **metabolic disorders**. ALT activity is a key marker in liver function tests.

- **Muscle Physiology:** Alanine helps maintain nitrogen balance and is essential during intense exercise.

- **Diabetes Research:** Abnormal alanine levels are associated with **insulin resistance** and **type 2 diabetes**.

- **Cancer Metabolism:** Some tumors exhibit altered alanine metabolism, making it a potential target for cancer diagnostics and therapy.

- **D-Alanine in Antibiotics:** D-alanine is crucial in bacterial cell wall synthesis and is targeted by antibiotics like vancomycin, making it significant in antimicrobial research.

3.5. Clinical and Therapeutic Applications

- **Nutritional Supplements:** Alanine is used in amino acid supplements, particularly for athletes.

- **Parenteral Nutrition:** Included in intravenous nutrition formulas.

- **Immunomodulation:** Emerging research shows alanine's involvement in immune signaling pathways.

- **Neurological Health:** Some studies explore its neuroprotective potential in degenerative diseases.

4. Conclusion

Alanine, though structurally simple, plays a multifaceted role in human health and disease. Its physicochemical characteristics not only contribute to its stability and function

in proteins but also enable it to serve as a key molecule in energy metabolism and clinical diagnostics. Continued research into alanine's biological functions and clinical implications could uncover new therapeutic strategies, particularly in liver health, diabetes, and cancer.

5. References

1. Wu, G. (2013). *Functional amino acids in nutrition and health*. Amino Acids, 45(3), 407–411.
2. Yudkoff, M., Daikhin, Y., Horyn, O., et al. (2005). *Alanine metabolism in the brain*. Brain Research Reviews, 50(2), 145–153.
3. Voet, D., & Voet, J. G. (2011). *Biochemistry* (4th ed.). Wiley.
4. Nakamura, K., et al. (2018). *D-Alanine and immune modulation in infection*. Journal of Bacteriology, 200(4), e00701-17.
5. Nelson, D. L., & Cox, M. M. (2017). *Lehninger Principles of Biochemistry* (7th ed.). W.H. Freeman.
6. Berg, J. M., Tymoczko, J. L., & Stryer, L. (2015). *Biochemistry* (8th ed.). W.H. Freeman.

GIDROKSIBENZOY KISLOTA MURAKKAB EFIRLARING OLINISHI, XOSSALARI VA AHAMIYATI

Buxoro davlat tibbiyot instituti tibbiy kimyo kafedra assistenti

Maxmudov Sulton Obit O'g'li

maxmudov.sulton@bsmi.uz

Buxoro davlat tibbiyot instituti Biotibbiyot fakulteti

Farmatsiya yo'nalishini 1-kurs talabasi

Shodmonov Javohir Sheraliyevich

Buxoro davlat tibbiyot instituti Xalq tabobati faulteti

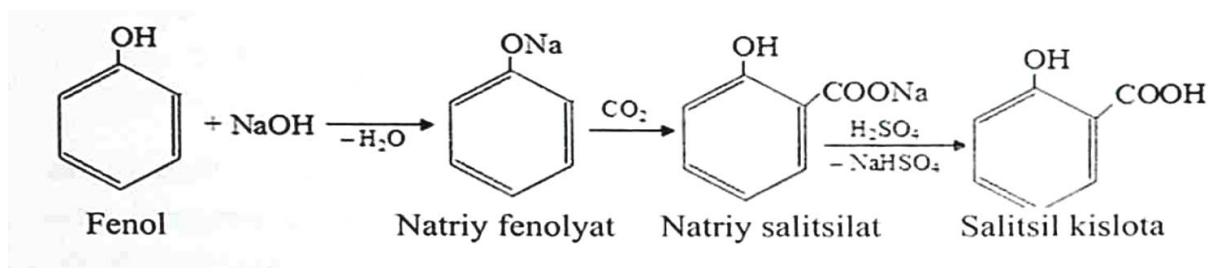
1-kurs talabasi

Muhammadov Hamdamjon Hafiz o'g'li.

Abstrakt. Ushbu maqolada gidroksibenzoy kislota murakkab efirlarining kimyoviy xossalari va turli soxalarda ishlatilishi, olinish usullari va nojo'ya ta'sirlari, sanoatda, tibbiyotda qo'llanilishi haqida ma'lumot beriladi.

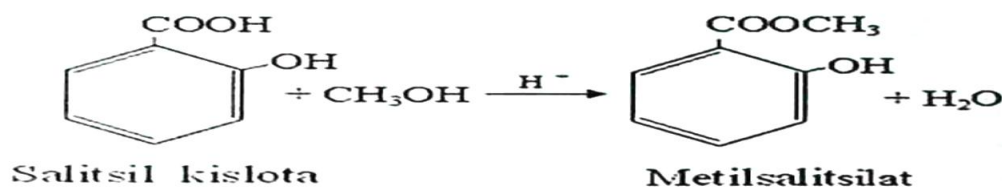
Kalit so'zlar: salitsil kislota, metil salitsilat, fenil salitsilat, natriy salitsilat, asetil salitsil kislota, parabenlar, gall kislota.

Gidroksibenzoy kislota (Oksibenzoy kislota) fenol kislotalarining tipik namoyondasidir.[1] Uch xil izomeri mavjud, gidroksil va karboksil guruhlarining benzol halqasida joylashgan o'rniga ko'ra orto, meta, para holatda bo'ladi. Orto-oksibenzoy kislota (1-karboksi, 2-oksibenzol) salitsil kislota dep ataladi. Salitsil kislota turli xil usullarda olishimiz mumkin. Kolbe Shmitt usuli bulardan biri, bunda fenoldan bir necha bosqichlar yordamida 150-180 C temperaturada va 5 atm bosimda olib boriladi.[2]

Bu modda asosida olingan moddalar asosan karboksil va gidroksil guruhlar hisobiga murakkab efirlarni hosil qiladi.

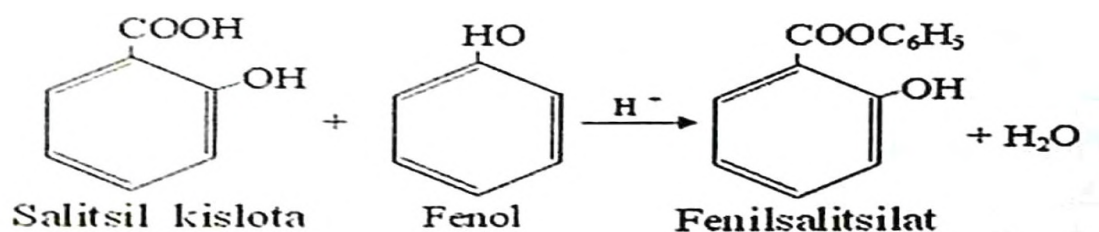
Salitsil kislota metal efiri (metilsalitsilat) salitsil kislota metal spirit ta'sir ettirib olinadi:

U rangsiz yoki och sariq moysimon suyuqlik bo'lib, o't barglarining xushbo'y hidi bor. U etanol va efirda eriydi, suvda ozgina eriydi va havo ta'sirida osongina rangi o'zgaradi. Metil orto gidroksibenzoat, shuningdek, metil salitsilat yoki metil salitsilat sifatida ham tanilgan organik birikma. U tibbiyotda yalig'lanishga qarshi, og'riq qoldiruvchi va revmatizmni davolashda ishlatiladi. Biroq, ba'zan uzoq muddatli foydalanish allergik reaksiyalarni keltirib chiqarishi mumkin, bu terining qichishi, qizarishi va shishishiga olib kelishi mumkin.[3]

Saltsil kislotaning fenil efiri (fenilsalitsilat) oq kristall, 41-43 °C eriydi. Normal atmosfera bosimida 307 °C da qaynaydi, suvda amalda erimaydi,u etanol, dietil efir va benzol kabi ko'pgina organik erituvchilarda yaxshi eriydi. Salitsil kislotasining fenil efiri salitsil kislotasini fenol bilan atsetilxlorid yoki suvsiz tionilxlorid kabi kondensatsiya qiluvchi moddalar ishtirokida esterifikatsiya qilish yo'li bilan olinadi, so'ngra mahsulot rektifikatsiya va kristallanish yo'li bilan tozalanadi.

Fenilsalitsilat (salol) ichak kasalliklarni davolashda dezinfeksiyalovchi vosita sifatida ishlatiladi. Salol me'da shirasining kislotali suyuqligida juda sekin gidrolizlanadi.

Gidrolizlanish asosan ichakda sodir bo'ladi. Farmatsevtika va kosmetika sanoatida konservant sifatida.

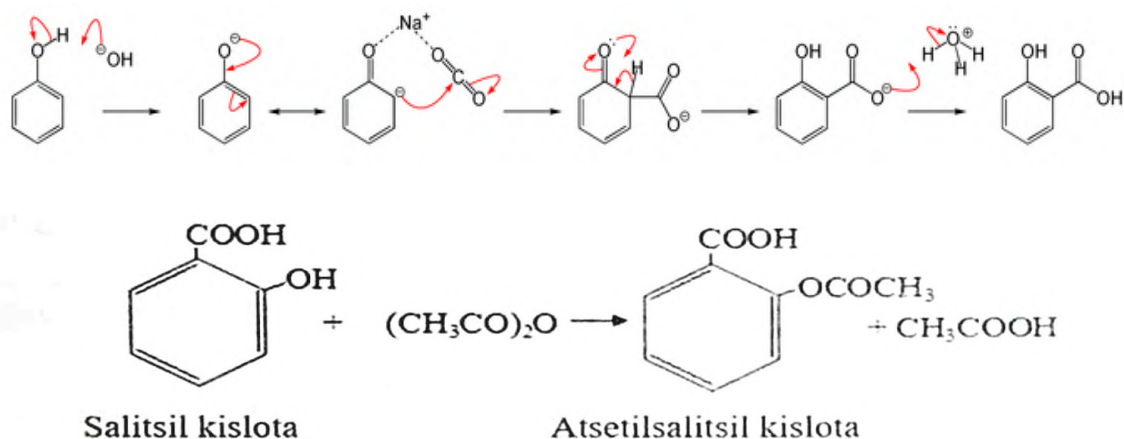
Kimyo sanoatida organik birikmalar sintezi uchun stabilizator sifatida.

Organik kimyoga oid ilmiy-tadqiqot ishlarida.[4] Fenil salitsilat ingichka ichakning yallig'lanishi va undagi fermentatsiya jarayonlarini kamaytirish uchun ichkarida buyuriladi. U siydik yo'llarining yallig'lanishi (sistit, pielit, pielonefrit) uchun ishlatiladi. Kukunlar yoki spirtli eritmalar (3-5%) ko'rinishida yaralarni va oqmalarni yomon hid bilan hidlash uchun ishlatiladi.[5] Ba'zi hollarda allergik reaksiyalar, kontakt dermatit, bronxospazm, isitma, aksirish yoki burun tiqilishi kuchayishi, ko'zning shilliq qavatida mumkin emas.

Natriy salitsilat (salitsil kislotasining natriyli tuzi) xususiyatlariga ko'ra: oq kristall kukun yoki mayda kristallar, hidsiz, shirin-sho'r ta'mga ega. Suvda juda oson eriydi (1:1), spirtida eriydi (1:6). Eritmalardagi pH qiymati 6,0-7,0. 100 °C dan yuqori haroratda 30 daqiqa davomida sterilizatsiya qilinadi. Uni Kolbe-Shmitt usulida natriy fenolat va karbonat angidrididan yuqori harorat va bosimda olish mumkin.[6]

Oc1ccccc1>>[CO2].[Na]OH>>[Na]OC(=O)c1ccccc1[Na]>>[H2SO4]>>OC(=O)c1ccccc1O

Salitsil kislota sirka kislota anhidridi yoki galoid anhidridi bilan reaksiyaga kirishganda gidroksil guruh bo'yicha hosilasi atsetilsalitsil kislota (aspirin) hosil bo'ladi:

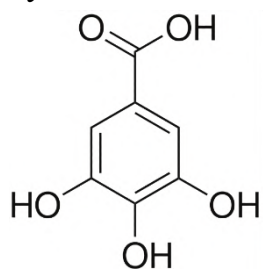

Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti ma'lumotlariga ko'ra, bu eng xavfsiz og'riq qoldiruvchi va yallig'lanishga qarshi dorilardan biri bo'lib, ASA dan foydalanish uchun ko'rsatmalar doirasi hali ham kengayib bormoqda. Preparat gripp va o'tkir respiratorli infeksiyalar, nevrologiya, bosh og'rig'i paytida isitma sharoitlarida va revmatik vosita sifatida keng qo'llaniladi. Har yili 80 milliarddan ortiq aspirin tabletkalari iste'mol qilinadi.[13]O'z mahsulotini sotishni ko'paytirish uchun Bayer kompaniyasi tish va bosh og'rig'iga qarshi dori Alka-Seltzer 2 tabletkadan o'rniga 1 tabletkadan sifatida reklama qila boshladi[14]. Ushbu marketing harakati mahsulot sotishni sezilarli darajada oshirdi.

2009 yilda tadqiqotchilar salitsil kislotasi hosilasi bo'lgan atsetilsalitsil kislotasi inson tanasi tomonidan ishlab chiqarilishi mumkinligini aniqladilar.[15] Aspirin ayollarda istemol qilish bepustlik holatlarini oldini olishi aniqlangan, buning natijasida homiladorlikning ko'tarilishi homiladorlik bilan bog'liq bo'lgan yallig'lanishga qarshi kurashadi. Ayollar aspirinning cheklangan dozalarini qabul qilish orqali homilador bo'lish ehtimolini oshirishi mumkin.[16]Ba'zan dozani oshirib yuborilishi natijasida Bosh aylanishi, bosh og'rig'i, tinnitus, zaiflik, ko'ngil aynishi, anoreksiya, epigastral og'riq, diareya, oshqozon-ichak traktining eroziv va yarali shikastlanishlari, oshqozon-ichakdan qon ketish, jigar va buyraklar faoliyatining buzilishi, trombositopeniya, allergik reaksiyalar, bronxospazmlar keltirib chiqarishi mumkin.

Parabenlar para gidroksibenzoy kislotasining efirlari bo'lib, o'simlik mahsulotlarida mavjud. Alkaloidlar va pigmentlardir, bu guruh o'z ichiga yetti birikmani oladi: p-GBKning geptil efiri (E-209), p-GBK ning etil efiri (E-214), p-GBK ning etil efirining natriy tuzi (E-215), p-GBKning propil efiri (E-216), p-GBKning propil eferining natriyli tuzi (E-217), p-GBKning metal efiri (E-218), p-GBKning metilefirining natriyli tuzi (E-218). Tijoriy maqsadlarda ishlatiladigan barcha parabenlar sun'iy ravishda ishlab chiqariladi. Ular para-gidroksibenzoy kislotani mos keladigan spirtlar bilan eterifikatsiya qilish orqali olinadi. Para-gidroksibenzoy kislotasi kaliy fenolat va karbonat angidrididan Kolbe-Shmitt reaksiyasi yordamida olinadi.

Salitsil kislotadan tashqari yana bir shu guruhga mansub Gall kislotasi va uning efirlari juddayam muhimdir. Gall Kislotasi erkin holda dub yong'oqida, choy barglarida, dub daraxti po'stilog'ida uchraydi. Gall kislota efir va glikozid xolida tannin tipidagi oshlovchi moddalar tarkibida ko'p miqdorda bo'ladi. Gall kislota bir molekula suv bilan ignachlar xolida krisstalanadi. Bu kislota qizdirilganda CO₂ chiqadi va pirogallolga aylanadi. Gall kislotasining eritmasi tishni qamashtiradigan darajada nordon bo'ladi.

Oksikislotalarning molekulalari o'zaro reaksiyaga kirishib, murakkab efir xosil qilishi mumkin. Bunday efirlarga digall kislota misol bo'la oladi:

$C_6H_2(OH)_3-CO-O-C_6H_2(OH)_2COOH$ Gall kislotasi hujayra ko'paytirish va hujayralarda kechadigan turli xil salbiy o'zgarishlarni yaxshilashga ishlatiladi. Hozirda bu kislota ustida turli xil tadqiqotlar

olib borilmoqda.

Yuqorida takidlab o'tganimizdek gidroksibenzoy kislotasining murakkab efirlari hozirgi kunga qadar tibbiyotda, kosmetologiyada, sanoatda, farmatsiya va boshqa turli sohalarda qo'llanib kelinmoqda. Bundan keyingi ilmiy ishlarda gidroksibenzoy kislotasining yangi murakkab efirlari sintezlanishiga va ko'plab muamolarning yechimi bo'lishiga hech shubha yo'q.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. 10 МАРКЕТИНГОВЫХ ХОДОВ, КОТОРЫЕ ВОШЛИ В ИСТОРИЮ (15 марта 2017). Дата обращения: 22 мая 2021. Архивировано 22 мая 2021 года.
2. Amann R, Peskar B.A. Anti-inflammatory effects of aspirin and sodium salicylate // Eur J Pharmacol. 2002;447(1):1-9. doi:10.1016/S0014-2999(02)01828-9
3. Antimicrobial Chemotherapy. – 2020. – Т. 75. – №. 12. – С. 3568-3575
4. BEYNONCB, JAMESKC. The autoxidation of sodium salicylate in aqueous solution // J Pharm Pharmacol. 1967;19(10):660-666. doi:10.1111/j.2042- 7158.1967.tb08008.x
5. Discovery Health «How Aspirin Works». Дата обращения: 23 марта 2007. Архивировано 29 марта 2007 года.
6. Hermann Kolbe. Ueber Synthese der Salicylsäure (нем.) // Annalen der Chemie und Pharmacie[англ.] : magazin. — 1860. — Bd. 113, Nr. 1. — S. 125—127. — doi:10.1002/jlac.18601130120.
7. Lee E.J. Sodium salicylate induces apoptosis in HCT116 colorectal cancer cells through activation of p38MAPK / E.J. Lee, H.G. Park, H.S. Kang // International J. Oncology. –2003. – Vol. 23, issue 2. – P. 503–508.
8. Malla C. F. et al. Aspirin, sodium benzoate and sodium salicylate reverse resistance
9. N.T Alimxodjayeva. Tibbiy kimyo. T.: Ijod print, 2019 y. 210-212 b.
10. to colistin in Enterobacteriaceae and Pseudomonas aeruginosa //Journal of
11. Б. А. ПАВЛОВ и А. П. ТЕРЕНТЬЕВ КУРС
12. Исследование: Организм человека может вырабатывать аспирин, Подробности Архивная копия от 19 февраля 2009 на Wayback Machine (В названии статьи ошибка: Аспирином называют ацетат салициловой кислоты, речь о которой идёт в статье.)
13. Москва | 1965 • Ленинград
14. ОРГАНИЧЕСКОЙ ХИМИИ: ИЗДАТЕЛЬСТВО «ХИМИЯ»
15. Прием аспирина может увеличить шансы забеременеть и выносить здорового ребенка. USA.one. Архивировано 22 февраля 2017. Дата обращения: 20 февраля 2017.
16. Энциклопедия косметики PREMIUM [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://cosmetika.ru/encyclopedia/terms/salitsilat_natriya/. – Дата обращения: 18.04.2020.

ТЕХНОЛОГИЯ ПРОКАТКИ СЛИТКОВ

к.т.н. проф. **Нугманов Икром Нугманович.**, асс, **Ш.А. Жахонов**
преподаватель кафедры «Технология машиностроения»
Алмалыкский филиал Ташкентского государственного
технического университета имени Ислама Каримова

Аннотация: В статье рассматривается технология прокатки стальных слитков, включая этапы их нагрева, прокатки на блюминге и получения полуфабрикатов. Описаны особенности температурного режима, применяемое оборудование и влияние технологических параметров на качество готовой продукции. Также приведены рекомендации по повышению эффективности прокатного процесса.

Ключевые слова: прокат, слитка, блюм, сляб, технологии.

Слитки, поступающие из сталеплавильных цехов, загружают в рекуперативные нагревательные колодцы для нагрева до 1300°C перед прокаткой на блюминге 1300. Загрузка слитков в колодцы производится клещевыми кранами поплавно в вертикальном положении прибыльной частью вверх. Нагретые слитки извлекают из колодца клещевыми кранами. Слитки из 1 и 2 групп нагревательных колодцев подаются непосредственно на приёмный рольганг клещевыми кранами, а из остальных групп - слитковозными тележками по кольцевой слиткоподаче.

Выдачу недоливов и транспортировку их по рольгангу производят таким образом, чтобы впереди шёл недолив, а за ним целый слиток.

Подача слитков на стан производится с таким расчётом, чтобы на приёмном рольганге находилось не более двух слитков.

Слитки всех видов стали, уширенные книзу (в т.ч. спокойной и низколегированной стали), а так же слитки спокойной и низколегированной стали, уширенные кверху, подаются на стан донной частью вперёд.

Прокатка блюмов и слябов всех профилируемых размеров производится согласно схем калибровки и по режимам обжатий, утверждённых главным прокатчиком комбината.

Технологической инструкцией предусмотрено увеличение количества пропусков и кантовок при исправлении ромбичности и подреза длительной остановке стана в холодное время года.

Загрузка главных двигателей стана не должна вызывать срабатывания предварительной защиты, а так же отключения автомата главного привода. Нагрузка, при которой срабатывает предварительная защита, составляет 16900 А, а отключение главного привода - 23900 А.

Захват слитка валками осуществляют на скорости, которая обеспечивает при заданном режиме надёжный захват и исключает возможность неточной задачи раската в валки и его скручивание. Захват слитков следует осуществлять при оборотах валков не выше 30 об/мин. Захват второго раската при спаренной прокатке (при наличии разрыва между раскатами) производят при оборотах валков не выше 45 об/мин., а в случае отсутствия разрыва между раскатами допускается прокатка без снижения скорости валков. На стане 1300 работает узел ограничения скорости захвата системы предотвращения пробуксовок главного привода. Для предупреждения пробуксовок при захвате необходимо, чтобы в момент соприкосновения слитка с валками их окружная скорость была близка к скорости движения слитка.

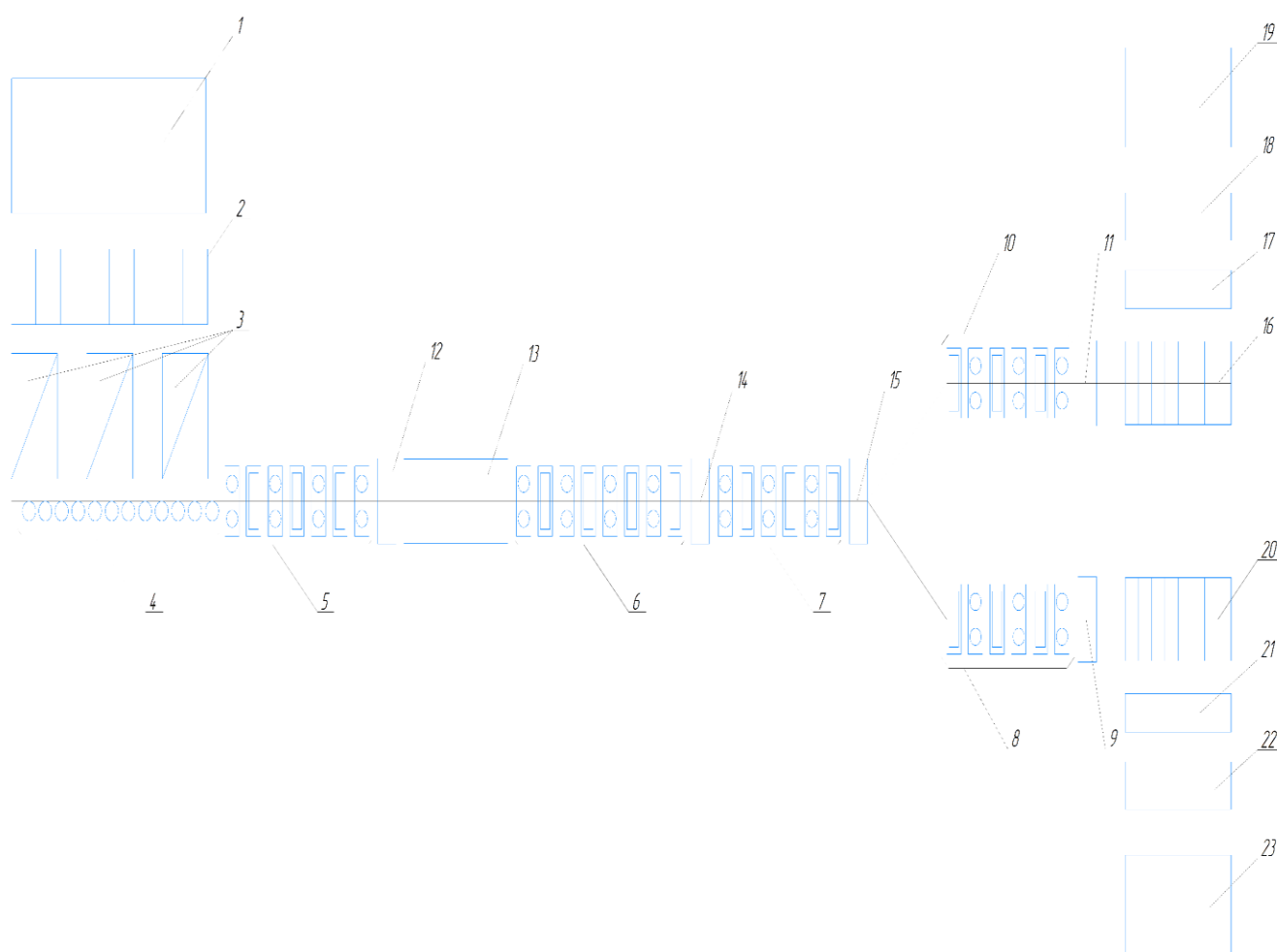

Рис. 1. Схема расположения оборудования блюминга 1300:

- 1 - склад заготовок; 2 - загрузочная решетка; 3 - нагревательная печь с шагающими балками; 4 - рольганг;
 5 - обжимная группа клетей; 6 - черновая группа клетей; 7 - промежуточная группа клетей; 8, 10 - чистовая группа клетей; 9, 11, 12, 14, 15 - разрывные ножницы; 13 - роликовая подогревательная печь; 16, 20 - холодильник; 17, 21 – весы; 18, 22 - агрегаты упаковки; 19, 23 - склад готовой продукции

Температура конца прокатки на блюминге должна быть не менее 1130-1140 °С, контроль её осуществляют пирометром с записью его показаний самопишущим прибором на ПУ-1.

На ножницах усилием 1250 тонн осуществляют технологическую обрезь передних и задних концов блюмов, а также раскрой на мерные длины.

Технологическая (головная и донная) обрезь от блюмовых раскатов отбирается в соответствии с нормами, установленными технологической инструкцией.

Крупные дефекты на раскатах (рванины, трещины и др.) удаляются при порезке в том случае, если это позволяет раскрой раската или это необходимо по условиям прокатки на стане 900/700/500.

Если длина раската, предназначенного для передачи на стан 900/700/500, меньше 4,5 метра, он с помощью уборочного устройства передаётся в скрапной пролёт.

Раскаты, передаваемые для дальнейшей прокатки на стане НЗС, клеймовке не подлежат. Все товарные блюмы клеймят в торец. Каждый товарный блюм клеймится товарным знаком, номером плавки и маркой стали.

С помощью уборочных устройств в скрапной пролёт передаются блюмы длиной не менее 1,3 метра и не более 6 метров.

Блюмы поплавно укладываются в штабели, замаркированными торцами в сторону, удобную для осмотра.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Гетманец В.В., Шевчук В.Я. Рациональные режимы работы блюминга. - М. Металлургия. 1990. – 542 с.
2. Шульгин, Г.М. Теория и прокатка процесса многоручьевого прокатки-разделения / Севастополь: “Вебер”, 2013. – 622с.
3. Абдувалиев У. А., Нуруллаев Р. Т., Жахонов Ш. А. Влияние Физико-Механических Свойств Хлопчатника И Рельефа Поля На Стабильность Работы Шпинделей Хлопкоуборочной Машины //Miasto Przyszłości. – 2024. – Т. 44. – С. 167-169.
4. Abduvaliev, U., Jumaev, A., Nurullaev, R., Jakhonov, S., & Jurakulov, I. (2024). Investigation of the process of the influence of winding spindles with cotton fiber on the performance of a cotton picker. In E3S Web of Conferences (Vol. 548, p. 04013). EDP Sciences.
5. Паршин В.А., Зудов Е.Г. Деформируемость и качество. -М. Металлургия. 2002. – 512 с.
6. Jumaev A., Jakhonov S., Muzaffarov A. KINEMATICS OF A SELF-ROTATING CUTTER AS A FACTOR OF INCREASING TOOL LIFE AND

PROCESS PRODUCTIVITY //International Journal of Engineering Mathematics (Online). – 2025. – T. 7. – №. 1. <https://www.iejemta.com/index.php/em/article/view/91>

7. Jumaev A., Jakhonov S. ANALYSIS OF EXISTING TECHNOLOGIES FOR MANUFACTURING LARGE MODULAR GEARS //Journal of Advanced Scientific Research (ISSN: 0976-9595). – 2024. – T. 5. – №. 1. <https://www.sciencesage.info/index.php/jasr/article/view/368>

8. Xasanov, B. B., Nurullayev, R. T., Jaxonov, S. A., & Xaitov, B. B. (2024). CHO ‘ZILISH-SIQILISHDA STATIK ANIQ VA NOANIQ MASALALAR. Journal of science-innovative research in Uzbekistan, 2(12), 289-294. <https://inlibrary.uz/index.php/journal-science-innovative/article/view/62671>

9. Jumaev, A., Jakhonov, S., Dadayev, M., & Pardaev, A. (2025). CHANGES IN THE STRENGTH PROPERTIES OF THE PROCESSED MATERIAL DURING THE DEFORMATION PROCESS. British View, 10(1). <https://britishview.co.uk/index.php/bv/article/view/320>

10. Жахонов Ш. А. ОСНОВНЫЕ ТЕХНОЛОГИЧЕСКИЕ СХЕМЫ ПРОКАТКИ СТАЛИ //Экономика и социум. – 2024. – №. 12-2 (127). – С. 1193-1197. <https://cyberleninka.ru/article/n/osnovnye-tehnologicheskie-shemy-prokatki-stali>

CHET TIL O'QITISH METODIKASIDA ZAMONAVIY METODLAR

Hazratqulova Farangis

Sharof Rashidov tumani 1-son Politeknikumi ingliz tili o'qituvchisi

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada chet til o'qitish metodikasi haqida, uning fan sifatida rivojlanish tarixi, chet til o'qitish metodikasida qo'llanilayotgan zamonaviy metod turlari va ulardan foydalanish xususida so'z boradi.

Kalit so'zlar: metodika, innovatsiya, chet tili, kommunikatsiya, ko'nikma, malaka, didaktika, madaniyatlararo muloqot.

MODERN METHODS IN FOREIGN LANGUAGE TEACHING METHODOLOGY

Hazratqulova Farangis

English teacher at Sharof Rashidov District Polytechnic No. 1

ABSTRACT

This article discusses the methodology of foreign language teaching, the history of its development as a science, the types of modern methods used in foreign language teaching methods and their use.

Keywords: methodology, innovation, foreign language, communication, skills, competencies, didactics, intercultural communication.

KIRISH

Hozirgi davr ta'lim taraqqiyoti yangi yo'nalish innovatsion pedagogikani keltirib chiqardi. Innovatsion – inglizcha “yangilikni kiritish (tarqatish)” ma'nolarini anglatadi. Yangilik kiritishning ijtimoiy-psixologik aspekti Amerika tadqiqotchisi

E.Rodgers tomonidan ishlab chiqilgan. U yangilik kiritish jarayoni qatnashchilarining tasnifi, ularning yangilikka bo'lgan munosabati va boshqalarni o'rgangan. Ilmiy yo'nalishlarda yangilik va innovatsiya tushunchalari o'zaro farqalanadi. “Yangilik”- bu vosita, yangi metod, metodika, texnologiya ma'nosini anglatadi. “Innovatsiya”- bu ta'lim, ma'lum bosqichlari bo'yicha rivojlanadigan jarayon hisoblanadi. Jahon ilm-fan taraqqiyoti kundan kunga gurkirab, rivojlanib bormoqda. Aynan bu ijobiy rivojlanish bizning diyorimizga ham o'z ta'sirini o'tkazdi. Ilm dunyomizga ilg'or innovatsion texnologiyalar tatbiq etilmoqda. Buning ijrosi sifatida, Yurtboshimiz tomonidan joriy yilni “Yoshlarni qo'llab-quvvatlash va aholi salomatligi yili” deb nomlashi ham mamlakatimiz yoshlarining ma'suliyatini yanada oshirdi.

Taʼlim sohalariga ilgʻor, zamonaviy innovatsion texnologiyalarning keng tatbiq etilishi ham chet til oʻrganayotgan yoshlar uchun keng imkoniyatlar, marralar eshigini ochdi, desak xato boʻlmaydi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Til oʻrganish kishilik jamiyatida bagʻoyat muhim sohalaridan biri hisoblanadi. Muloqot vositasi boʻlmish tilni tabiiy muhitda yaʼni oilada, jamoatchilik orasida yoki uyushgan holda amaliy egallash mumkin. Til hodisalariga oid bilimlar esa nazariy jihatdan oʻrgatiladi. Xalqaro munosabatlar avj olgan zamonamizda tillarni bilish, ayniqsa koʻp tillilik ulkan ahamiyat kasb etadi. Mamlakatimizda tahsil oladigan oʻquvchi va talabalar odatda uch tilni oʻrganadilar. Ushbu tillar maxsus nomlar bilan yuritiladi. Bular quyidagilar: ona tili, ikkinchi til, va chet til. Ona tili tafakkur shakllanishida alohida xizmat oʻtaydigan birinchi til hisoblanadi. Ikkinchi til haqida soʻz yuritilganda, unga boshqa millat vakillaridan iborat qardoshlar, qoʻshnilar tili sifatida qaraladi.

Chet til – bu xorijiy mamlakat tilidir. Respublikamizda Gʻarbiy Yevropa (ingliz, ispan, nemis, faransuz) tillari va Sharq (arab, turk, fors, xitoy, hind) tillari oʻqitilib kelinmoqda. Bu tillar taʼlim muassalarining oʻquv rejalaridan oʻrin olgan. Uchala tilni oʻqitish jarayoni turlicha kechadi. Ona tili va ikkinchi til tabiiy vaziyatda, chet til esa sunʼiy muhitda oʻrganiladi. Chet tildagi muloqot, asosan, darsda muallim rahbarligida kechadi. Uchala til orasida chet tilni oʻrganish va oʻrgatish muayyan jihatlari bilan keskin farq qiladi. Bu esa, oʻz navbatida, tegishli chet til oʻqitish texnologiyasini qoʻllashni taqozo etadi. Chet til muallimi metodika fani yutuqlarini puxta oʻzlashtirish orqali oʻquvchi-talabaning toʻplagan til tajribasi meʼyorini aniq bilishga va uni yanada takomillashtirishga erishadi. Chet tillarni samarali oʻrgatish uning metodikasini bilishni taqozo etadi. Chet tillarni oʻrganish va oʻrgatish koʻp jihatdan chet til oʻqitsih metodikasi masalalarini nazariy tomondan ishlab chiqilishiga va nazariyaning amalda ijodiy qoʻllanilishiga bogʻliqdir.

Metodikaning predmeti – chet til predmeti orqali taʼlim-tarbiya berish jarayoni va usullari, chet til oʻrgatish ilmi, muallim va oʻquvchi faoliyatini oʻrganish metodikaning predmeti sanaladi.

Metodikaning asosiy tushunchalari – metod, usul, prinsip. Didaktika- nimani oʻrgatamiz? oʻqitish mazmuni hisoblanadi. Metodika – qanday oʻrgatamiz? taʼlim usullari va metodlari demakdir. Metod – metodika tushunchasi grek-lotincha “metodos- “metodus” soʻzidan olingan boʻlib, maʼlum maqsadga eltuvchi yoʻllar, usul maʼnosini anglatadi. Turli adabiyotlarda atamaning tor va keng maʼnosini uchratish mumkin. “Metodika” atamasi tor maʼnoda taʼlimning konkret dars jarayoni bilan bogʻliq tushunchani anglatadi. Mashgʻulotlarni rejalashtirish va oʻquv materiallarini tayyorlash bilan bogʻliq boʻlgan koʻrsatmalarni qamrab oluvchi boshqariladigan dars jarayoni sifatida talqin etiladi. “Metod” atamasi keng maʼnoda oʻquv materialini tanlash, tabaqalash va taqsimlanishni nazarda tutadi. Germaniya Federativ Respublikasida 60-

yillardan boshlab “didaktika” va “metodika” tor maʼnoda qoʻllanilib kelinmoqda. Shunga koʻra didaktika taʼlim mazmuni nima oʻrgatiladi? Metodika esa taʼlim usullari qanday oʻrgatiladi? Masalalari bilan shugʻullanadi. Chet tillarini oʻrganish faqat aqliy tarbiya vositasi emas, balki oʻzga madaniyat taʼlimiy boyliklari va qadriyatlari bilan tanishish va ularni oʻz madaniy hayotiga tadbiq qilish orqali kishi shaxsining shakllanish jarayoni hisoblanadi. Yevropada chet tillarni oʻrganish uzoq vaqt yuqori darajadagi taʼlim olishda imtiyoz sanaladi va jamoat maktablarida imtiyozga ega boʻlgan kishilarni tarbiyalash deb qaraladi.

Chet til oʻqitish metodikasi fan sifatida 200 yildan ortiq tarixga ega. Bu davr ichida chet til oʻqitish metodikasiga turlicha munosabatlar bildirilganini kuzatish mumkin. Bunday qarashlardan biri akademik L.V.Shcherbaga mansub hisoblanadi.

Uning fikricha, har qanday fanni oʻqitish metodikasi fan boʻlishiga qaramasdan, nazariy fan hisoblanmaydi. U amaliy masalalarni hal qiladi. Jumladan, chet til oʻqitish metodikasi ham faqat psixologiya dalillariga tayanmaydi, balki umumiy va xususiy tilshunoslik tadqiqotlariga asoslanadi. Agar tilshunoslik til hodisalarining kelib chiqishi va harakatlanish qonuniyatlari bilan shugʻullansa, metodika bu qonuniyatlarga asoslanib zarur til hodisasidan amalda foydalanish uchun nima qilish kerak degan savolga javob beradi. Metodikaga oid kitoblarning eng qimmatlilari ham tilshunoslar tomonidan yozilgan. Bular jumladan XIX asr fonetistlaridan biri va buyuk ingliz tilshunosi G.Suit, XIX asr oxiri va XX asr boshida Angliyada eng original fonetist va nazariyotchi tilshunos hisoblangan O.Yespersion, XIX asrning oxiri va XX asr boshlarida eng koʻzga koʻringan fransuz lingvistlaridan F.Bryuns va Brealya, koʻzga koʻringan anglist va taniqli fonetist V.Fiyotor va boshqalar kiradi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Tabiat va jamiyat hodisalari oʻzaro bogʻlangan va uzluksiz aloqada rivojlanadi. Fanlar obyektiv voqelikning inikosi ekanligi uchun ularning hech biri boshqalaridan ajralgan holda mavjud emas. Hodisa va predmet ayni zamonda bir talay fanlarning tadqiqot manbai boʻla oladi, misol uchun, “til” ijtimoiy hodisasini oʻz nuqtai nazaridan tilshunoslik (lingvistika), ruxshunoslik (psixologiya), taʼlimshunoslik (didaktika) oʻrganadi. “Chet til metodikasi” atamasi kishi ongida quyidagicha yaʼni *assotsatsiya* “bogʻlanish” uygʻotadi: avvalambor, tilni oʻrgatishga qaratilgan metod va metodik usullar yigʻindisi tushuniladi yoki oʻqitish metodlari haqidagi ilmiy bilimlar va nihoyat, mustaqil pedagogik fan koʻz oldimizga keladi.

Pedagogik muloqot madaniyati uchun zarur boʻlgan qator shaxsiy sifatlar-haqqoniylik, ochiqlik, oʻz-oʻzini boshqara olish, talabchanlik, samimiylik, sabr-toqatlilik, chidamlilik, taktika kabilarni oʻz ichiga oladi. Oʻqituvchi faqat oʻz kommunikativ mahoratini emas, balki oʻquvchilarning ham madaniyatlararo muloqotini shakllantirishi lozim. Oʻqituvchi oʻquvchi-yoshlar psixologiyasini yaxshi bilishi, ularning

ijtimoiy qarashlarini, ijtimoiylashuv jarayonlarini puxta bilishi talab etiladi. Shuni alohida ta'kidlash lozimki, pedagogik, madaniyatlararo muloqot yakuniy natijaga ko'ra muaffaqiyatga erishishi yoki muaffaqiyatsizlikka uchrashi bu pedagog-muallimning qanday muomala metodini tanlashi va uni qanday amalda qo'llay olishiga bog'liqdir. Pedagog dars mobaynida nafaqat o'zi ishlashi balki o'quvchilarni ham dars jarayoniga qiziqitira olishi, o'z fikrini erkin bayon etishga o'rgatishi lozim. Albatta, bu natijaga faqatgina, darsni tog'ri tashkil etish, ilg'or, zamonaviy innovatsion texnologiyalardan keng amalda foydalanish orqaligina erishish mumkin. Pedagogning innovatsion faoliyati o'z ichiga yangilikni tahlil qilish va unga baho berish, kelgusidagi harakatlarning maqsadi va konsepsiyasini shakllantirish, amalga oshirish va tahlil qilish, samaradorlikka baho berishni ham qamrab oladi. Yuqoridagi barcha fikr va mulohazalardan ko'rinib turibdiki, bunday ijobiy natijalarga erishish uchun pedagog chet til o'qitishda keyingi qadam, ya'ni "mashq texnologiyasi"ga murojat etishi lozim va uni amalda qo'llash bilim olishdagi ko'nikma va malaka sari yetaklaydi.

XULOSA

Chet til o'rganish ko'p qirrali ta'limot bo'lib, bu jarayonda inson murakkab psixologik o'zgarishlarni boshdan kechiradi. Jumladan ona tili bilan chet tilini taqqoslash jarayoni yuzaga keladi. Bu jarayonda o'rgatishning turli metod va texnologiyalaridan foydalaniladi. Zamonaviy pedagogik texnologiyalar yordamida chet til bilan ona tilini taqqoslab o'rgatish samarali natija beradi. Chet til o'rgatish uning metodikasiga oid bilimlarga ega bo'lishni taqozo etadi. Metodika va texnologiyalar chet til o'rganish jarayonida muhim ahamiyat kasb etadi. Darsni tashkil qilishda metodika fanining turli usullari mavjud. Chet til o'qitish metodikasida keng qo'llaniladigan metodlar: kommunikativ didaktika metodi, madaniyatlararo muloqotni tashkil qilish metodi va mashqni tashkil qilish metodi hisoblanadi.

REFERENCES

1. Maxmudov, Q. S. O. G. L., Shayxislamov, N. Z. O. G. L., & Jo, B. B. O. G. L. (2020). O „zbek va xorijiy tillarda antonimlar tavsifi, o „rni va ularning turli jihatdan tasniflanishi. *Science and Education*, 1(Special Issue 3).
2. Juraboyev, B. B. (2020). Nemis tilini o'qitishda kommunikativ yondashuv. *Science and Education*, 7(7), 215-220.
3. Joraboyev, B. B. O. (2021). Using authentic materials on english lessons. *Academic research in educational sciences*, 2(2).
4. Joraboyev, B. (2020). Nemis tilida juft otlar va ularning o'zbek tilida ifodalanishi. *Science and Education*, 1(Special Issue 4).
5. Журабоев, Б. (2020). Мотивированные люди для удовлетворения своих собственных потребностей. *Academic research in educational sciences*, (3).

IMOM TERMIZIYNING “ASH-SHAMOIL AN-NABAVIYYA” ASARINING TAVSIFI

Asadullayeva Muslima Xayrullo qizi

O‘zbekiston xalqaro islom akademiyasi

“Islomshunoslik” ta’lim yo‘nalishi 4-kurs talabasi,

Telefon raqami: +998917000649

Ilmiy rahbar: Z.Faxriddinov

O‘zbekiston xalqaro islom akademiyasi

“Islomshunoslik va islom sivilizatsiyasini o‘rganish

ICESCO” kafedrasi dotsenti vazifasini bajaruvchisi,

Islomshunoslik fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)

Annotatsiya: Mazkur maqolada Imom Termiziyning hayoti va ilmiy faoliyatlari hamda “ash-Shamoil an-nabaviyya” asarining yozilishi uslubi va unga sabab bo‘lgan tamoyillar bilan bir qatorda asarning batafsil tavsifi uning tarkibiy qismi yoritilgan. Siyrat hamda hadis ilmidagi zaruriy ma’lumotlarni jamlovchi asar hisoblangan ushbu kitobda bo‘lgan Muhammad payg‘ambarning tashqi ko‘rinishlari, ulug‘ hislatlari, yuksak xulqlari va go‘zal muomalalari batafsil yoritib berilgan.

Tayanch so‘zlar: Shamoil, suvrat, siyrat, axloq, fazilat, sahih, sunnat, hadis.

Muqaddas zaminimiz azal-azaldan insoniyat tamadduni, ayniqsa, Islom dini va madaniyati rivojiga beqiyos hissa qo‘shgan ulug‘ mutaffakirlarga beshik bo‘lgan. Xususan, hadisshunoslik ilmi VIII asr va XI asrlarda asosiy va zaruriy ilmlardan biriga aylangan. Bu davrda Sharqning turli mamlakatlaridan bo‘lgan to‘rt yuzdan ortiq muhaddislar shu ilm bilan shug‘ullangan. Zamonamizning buyuk muhaddislari sanalmish Imom Buxoriy (810-870), Imom Muslim (817-875), Imom Dorimiy (789-869), Imom Abu Dovud (817-889) va Ahmad ibn Hanbal (780-855)dek zotlar aynan shu davrda o‘zlarining din uchun, ayniqsa, hadis uchun buyuk xizmatlarini olib borgan edilar. Bu muhaddislar boshlab bergan xayrli ishlarni Imom Termiziy (824-892) ham chuqur mas’uliyat va katta idrok bilan davom ettirdi.

Buyuk vatandoshimiz muhaddis olim Imom Abu Iso Termiziy hijriy 209 (824)-yili Termiz yaqinidagi Bug‘ qishlog‘ida tavallud topgan. Yoshlik chog‘idanoq ilmga bo‘lgan qiziqishi hamda idrokli va zakovatli bo‘lganligi bois o‘z tengqurlaridan ajralib turgan. Ilmga bu darajada muhabbat ortidan, yosh bo‘lishiga qaramay Termiz, Samarqand, Marv, Buxoro va Movarounnahrning boshqa sharharlarida istiqomat qilib, u yerlardagi muhaddis va diniy ulamolardan fiqh, tafsir, hadis ilmlarida tahsil olgan. Minglab hadislarini yoddan

bilgan buyuk muhaddis va hofiz, Islom huquqini qunt bilan o'rgangan – faqih va olim bo'lib o'zining buyuk xizmatlari bilan islom ravnaqi uchun hissa qo'shgan¹.

Muallifning yirik asarlaridan biri “Ash-shamoil an-Nabaviyya” (“Payg‘ambarning alohida fazilatlarini”)dir. Bu asar ba’zi manbalarda “Ash shamoil Muhammadiyya”, “Ash-shamoil fi shamoil an-nabiy sallollohu alayhi vasallam” nomlari bilan ham ataladi. Asar Payg‘ambar alayhissalomning tashqi suratlari, shaxsiy hayotlari, u zotning siyratlari, fazilat va odatlariga oid to‘rt yuz sakkiz hadisi sharifni jamlagan qimmatli asardir. Shu o‘rinda bir manbani aytish kerakki, payg‘ambar alayhissalomning fazilat va odatlari, shaxsiy hayotlari haqidagi hadislarini to‘plash bilan ko‘plab olimlar, muhaddislar shug‘ullangan edilar. Lekin Termiziyni bu asarida o‘zgacha fazilat va himmat bilan yozilgan bo‘lib, u zot Payg‘ambar alayhissalomning fazilatlarini va odatlariga oid hadislarini muntazam ravishda to‘plab, aniq bir tartibga keltirib, yaxlit kitob shaklida tasnif qilgan. “Ash-Shamoili al-Muhammadiya” asari avvaldan islomning ulug‘ mutafakkir olimlar va tadqiqotchilar tomonidan turli sharh va tasniflar yozilgan.

Ulardan Abdurauf al-Munoviy al-Misriyni “Sharh ush-Shamoil”, Ali ibn Sulton al-Haraviy al-Qorining “Jama’ul-vasoil fi sharhi ash-Shamoil”, Sulaymon ibn Umar Mansur al-Jumalning “Al-Mavohib al-Muhammadiya bi sharhi ash-Shamoil at-Termiziyy” kabi sharhlarni ko‘rsatish mumkin. Bu asarning uslubi aniq va soddaligi bilan ko‘pchilik asarlardan juda farqlanib turadi. Bu asar muhim tarixiy manba sifatida turkiy va fors tillariga ham tarjima qilingan. Imom Termiziyni ushbu asariga sharh yozgan mashhur olim al-Azharni shayxlaridan biri bo‘lgan Ibrohim al-Bojuriy: “Imom Termiziyni “As-Shamoil al-Muhammadiya” kitoblari o‘z bobida yakkayu yagona asardir. Tartibi va o‘z ichiga olgan mavzulari jihatidan yagona bo‘lib, nodir kitoblar jumlasidan hisoblanadi. Asar mazmunan ikki qismga bo‘lingan bo‘lib, uning birinchi qismiga mansub hadislar Payg‘ambar alayhissalomning tashqi qiyofalari (suvrat)ga bag‘ishlangan. Unga ko‘ra, Payg‘ambar novcha ham, past bo‘ylik ham bo‘lmay, balki o‘rta bo‘yli, peshonalari keng, har doim yuzlaridan nur yog‘ilib turgandek bo‘lgan, ko‘zlari katta-katta zot bo‘lganlar. Asarning ikkinchi qismida keltirilgan hadislarida esa Payg‘ambarimiz alayhissalomning ichki dunyolari va axloqiy fazilatlarini bayon qilingan bo‘lib, ularda Muhammad alayhissalomning axloqiy jihatdan namunaviy, mukammal bir zot ekanliklari, muomalada u zotning hammaga bir xil bo‘lishliklari va samimiy ekanliklarini bilamiz.

Ushbu asar olim Said Mahmud Taroziy (vafoti 1992-milodiy yil) tomonidan o‘zbek tiliga tarjima qilingan bo‘lib arab alifbosi va krill yozuvida Toshkent shahrida bir necha marta nashr qilingan. Har bir mo‘min umri davomida payg‘ambar alayhissalomga o‘xshashni, u Zot kabi hayot kechirishni xohlaydi. Muhim emasdek, tuyuladigan kunlik yumushlarda ham u Zot bilan bir xil bo‘lishni chin qalbdan istaydi². Alloh taolo

¹ <https://mirarabmadrasa.uz/oz/news/558>

² <https://mirarab.uz/ruknlar/1950>

Muhammad paygʻambarni haq din bilan moʻminlarga rahnamo etib yubordi, chiroyli xulqlar, oliy fazilatlar bilan ziynatladi. Dunyo va oxirat saodatiga boshlaydigan eng toʻgʻri yoʻl Rosuli Akram yoʻllaridir. Eng chiroyli odob u Zot alayxissalom odoblaridir. Shuning uchun Alloh taolo Rasulullohga ergashishni, u Zotni hurmatlashni moʻminlar zimmasiga yuklagan. Sunnati mutaxxaraga ergashish uchun siyratni, jumladan, shamoili nabavviyani oʻrganish lozim. Bu ilmning fazilati ulugʻ, ahamiyati katta. Buyuk muhaddis, Imom Termiziy “Shamoil nabaviyya” kitobi oʻz bobida tengsiz manbadir. Bu muborak kitob 56 bob, 415 hadisdan iborat. Unda bashariyatning eng afzal vakili, anbiyolar sayyidi Muhammad paygʻambardan ulugʻ hislatlari, yuksak xulqlari, goʻzal muomalalari haqidagi rivoyatlar jamlangan³. Ushbu kitob Nabiy alayhissalom shamoillari borasida yozilgan eng ulugʻ va foydali manba hisoblanadi. Muallif ushbu kitobda mavzuning asl chashmasi, duru gavharlari va barcha qirralarini keltirib, chiroyli uslubda tartibga solgan va muxtasar holda jamlagan.

Bunga Ibn Kasir “Bidaya-van-nihoya” kitobida ishora qilib shunday degan: “Insonlar Rasululloh alayhissalomni shamoillari borasida qadimda ham, hozirda ham aynan shu mavzuda va bu mavzuga aloqador kitoblarni bitganlar. Mulla Ali Qori kitob haqida: “Nabiy alayhissalomning axloqlari va shamoillari borasida yozilgan kitoblarning eng goʻzali Termiziyning Rasululloh siyratlari borasida mukammal tarzda yozilgan jome muxtasar kitobdir. Bu kitobni oʻqigan kishi U janobning tashqi koʻrinishini koʻrgandek va har bobda U zotning sharaflari xislatlarini tasavvur qiladi”, degan. Kitobning yaxshiliklari, foydalari va samaralari haqida koʻp naqlar rivoyat qilingan. Shuningdek, oldin ham, keyinchalik ham ahli ilmlar tomonidan bu kitobga xizmat qilish maqsadida muxtasar, sharh, tahqiq qilish va nazmga solish kabi turli yoʻnalishlarda katta mehnatlar amalga oshirildi⁴.

“Shamoil” arabcha “shamila” soʻzining koʻpligi boʻlib, “fazilat”, “tabiat”, “xulq-atvor” maʼnolarini anglatadi. Shamoilning ahamiyati shundaki, kishi unda Rasululloh sifatlarini koʻradi, u Zotning Alloh bilan munosabatlari, oila aʼzolari, sahobalari bilan muomalalari qanday boʻlganini biladi, mahfiy va oshkora xolatlaridan, farovon va qiyin damlardagi ahvollaridan voqif boʻladi. Sufyon ibn Uyayna rahmatullohi alayh: Rasululloh alayhissalomdan eng katta mezondirlar. Hamma narsa u Zotning xulqlariga, siyratlariga, yoʻllariga qiyoslanadi. Agar biron ish, xolat yoki fikr u Zot sunnatlariga muvofiq boʻlsa, haqdir. Bordi-yu zid kelsa, botildir. Yaʼni har bir soʻz, har bir amal, va xulq uchun sunnat oʻlchov hisoblanadi. Ularning toʻgʻri yoki notoʻgʻriligi sunnat tarozisida tortiladi. Kimning soʻzi hatti-xarakati, oʻzini tutishi sunnatga muvofiq boʻlsa, u haq yoʻldadir. Kimniki xilof boʻlsa, uning yoʻli notoʻgʻri. Rasulullohni tanigan sari u Zotga imon

³ Imom Abu Iso Muhammad Termiziy. Shamoili Muhammadiya. -Sharq: nashriyot-matbaa aksiyadorlik kompaniyasi, 2022.- B.4

⁴ <https://sammuslim.uz/articles/actual/siyrat-ilmining-buyuk-ustozlari>

mustahkamlanadi, muhabbat, hurmat ortadi. Chunki banda mahbubini ko‘p eslasa, ko‘z o‘ngida uning timsoli gavdalanadi, go‘zal siymosini, maqtalgan hislatlarini ko‘rgandek bo‘ladi va mahbubiga shavqi oshadi.

Xulosa, o‘rnida shuni aytmog‘imiz darkorki, Imom Termiziy biz uchun katta ilmiy me‘ros sifatida qoldirgan bu asarini o‘rganmog‘imiz hamda u orqali nafaqat diniy balki falsafa, tarix kabi fanlarni chuqur o‘rganish uchun katta poydevor sifatida ko‘rilishini bilib olish mumkin. Alloh u kishidan va boshqa oldin o‘tgan diniy va dunyoviy bilimlar uchun o‘z hissalarini qo‘shgan buyuk olimu ulamolardan rozi bo‘lsin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Imom Abu Iso Muhammad Termiziy. Shamoili Muhammadiya. -Sharq: nashriyot-matbaa aksiyadorlik kompaniyasi, 2022. – 528 b.
2. <https://mirarabmadrasa.uz>
3. <https://mirarab.uz/>
4. <https://sammuslim.uz/>

БЎЛМАЧАЛАР ФИБРИЛЛЯЦИЯСИ БИЛАН АСОРАТЛАНГАН ЎТКИР МИОКАРД ИНФАРКТИНИНГ ЎЗИГА ХОС ХУСУСИЯТЛАРИ.

D.T.Giyasev, E.V.Otaxonov, S. S. Ma'rifjonov

Respublika shoshilinch tibbiy yordam ilmiy markazi

Namangan filiali 2- shoshilinch kardiologiya bo'limi kardiologi

Impuls Tibbiyot Instituti o'qituvchisi

Impuls Tibbiyot Instituti o'qituvchisi

Gmail: dilmurodgiyasev1983@gmail.com

Gmail: elmurodotakhonov@gmail.com

Gmail: soxibjonmarufjanov@gmail.com

[Tel: +998904074475](tel:+998904074475)

[Tel: +998900060210](tel:+998900060210)

[Tel: +998901479704](tel:+998901479704)

Annotatsiya: Ushbu maqolada o'tkir miokard infarkti (UMI) bilan asoratlangan bemorlarda bo'lmachalar fibrillyatsiyasining rivojlanish omillari, ularning yosh va jins bilan bog'liqligi, shuningdek, miokard infarkti zonasiga ta'siri tahlil qilingan. Tadqiqot natijalariga ko'ra, bo'lmachalar fibrillyatsiyasi 13,8% holatlarda kuzatilgan bo'lib, u ko'pincha 60 yoshdan katta erkak bemorlarda uchraydi. Shuningdek, chap qorinchaning oldingi o'rta devori shikastlanganda o'tkir chap qorincha yetishmovchiligi rivojlanish ehtimoli yuqori ekani aniqlangan. Muolaja sifatida medikamentoz va elektr kardioversiya usullari qo'llanilib, 87,5% holatda ritm tiklangan.

Kalit so'z: o'tkir miokard infarkti, bo'lmachalar fibrillyatsiyasi, yurak ishemik kasalligi, aritmiya, elektr kardioversiya, chap qorincha yetishmovchiligi, antiaritmik vositalar, trombolizis.

Юрак ишемик касаллиги (ЮИК), ўткир миокард инфаркти (ЎМИ) 12-13 % ҳолатларда бўлмачалар фибрилляцияси билан асоратланади [4,1]. Адабиётларда келтирилишича кўп ҳолатларда қоринчалар тахикардияси билан бўлмачалар фибрилляцияси бир вақтда ривожланиб, инфаркт зонасини кенгайтишига ва ҳаётий гемодинамик бузилишларга олиб келади [1,3]. Бу эса ЎМИ натижасида келиб чиқадиган асоратларни янада кучайтиради. ЎМИ да бўлмачалар фибрилляциясини ривожланиши асосий иккита сабаб туфайли ривожланади. Биринчидан: ўткир чап қоринча етишмовчилиги ҳисобига чап бўлмачадаги гемодинамик зўриқиш. Бунда чап бўлмачада ўткир ремодуляция ҳисобига миокарднинг электрофизиологик ўзгариши юзага келади. Иккинчидан: чап бўлмачани қон билан таъминлайдиган коронар атерияни окклюзияси натижасида бўлмача миокардини ўткир ишемияси

юзага келади [2]. Бунинг оқибатида пароксизмал шаклдаги бўлмачалар фибрилляцияси ривожланади [5].

Ишнинг мақсади: стационар шароитда ЮИК, ЎМИ диагнози билан даволанаётган беморларда бўлмачалар фибрилляцияси билан асоратланишини ёшга, жинсга, миокард инфарктини зонасига ва муддатига боғлиқлигини ўрганиш.

Текширув материали: РШТЎИМНФ да даволанган ЮИК, ўткир Q-тишли миокард инфаркти билан даволанган 58 та бемор касаллик тарихи текширув материали сифатида ўрганилди. Текширувга олинган беморлар 2 та гуруҳга ажратилди. 21 та бемор аритмия билан асоратланмаган (назорат гуруҳи), 37 нафар бемор турли хил ритм ва ўтказувчанлик бузилишлари билан асоратланган.

Текширув хулосалари: жами беморлардан эркаклар 32 нафарни 55,2 %, аёллар эса 44,8 % 26 нафарни ташкил қилди. Аритмия билан асоратланмаган назорат гуруҳидаги 21 нафар беморлардан 11 нафари 52,4 % эркак, 10 нафарини 47,6% аёллар ташкил қилди. Ритм ва ўтказувчанлик бузилиши билан асоратланган 37 нафар бемордан эркаклар 56,7 % 21 нафарни, аёллар эса 16 нафарни 43,3 % ташкил қилади.

37 нафар турли хил ритм ва ўтказувчанлик билан асоратланган беморлар орасида бўлмачалар фибрилляцияси 8 нафардан 21,6 % иборат. Умумий 58 нафар бемор орасида эса 13,8 %ни ташкил қилади.

Ёш буйича курсаткичлар: 30-39 ёш орасида 1 нафар 1,7 %, 40-49 ёш орасида 4 нафар 6,9 %, 50-59 ёш орасида 18 нафар 31,1 %, 60 ёшдан катталар эса 35 нафарни яъни 60,3 % ташкил қилди.

8 нафар бўлмачалар фибрилляцияси билан асоратланган беморларни 5 нафари 62,5 % эркаклар, 3 нафари 37,5 % аёллардан иборат. Бўлмачалар фибрилляцияси 5 нафар беморда яъни 62,5% ЎМИни 1 суткасида, 2 нафар беморда 25 % ҳолатда 2-3 сутка орасида, 1 нафар 12,5 % беморда эса 5 суткада ривожланган. 1 суткада ривожланган 5 нафар беморлардан 1 нафарида тромбозис амалиётидан кейин кузатилган.

8 нафар бўлмачалар фибрилляцияси билан асоратланган беморларда медикаментоз (β адреноблокаторлар, амиодорон ва пропранорм) ва электрик кардиоверсия орқали ритмни тиклаш муолажалари ўтказилган, 8 нафар бемордан 5 нафарида медикометроз усулда ритм тикланган. 2 нафар беморда электрокардиоверсия ва медикоментоз усул комбинациясида ритм тикланган, 1 нафар беморда бўлмачалар фибрилляцияси доимий шакли ривожланган.

Миокард инфарктини зонаси бўйича: 8 нафар бемордан 6 нафарида 75 % чап қоринча олдинги оралик деворида бўлса, 2 нафар беморда эса 25 % чап қоринча пастки деворида миокард инфаркти кузатилган. Чап қоринча олдинги оралик деворида ривожланган ЎМИ бўлмачалар фибрилляцияси билан асоратланганда 3 нафарида ўткир чап қоринча етишмовчилиги, 1 нафарида эса кардиоген шок ҳолати

кузатилган. ЎМИ чап қоринча пастки деворида бўлмачалар фибрилляцияси билан асоартланган беморларда эса ўткир чап қоринча етишмовчилиги кузатилмаган.

Хулоса: Юрак ишемик касаллиги, ўткир миокард инфаркти бўлмачалар фибрилляцияси билан 13,8 % беморларда асоратланган. Бу беморлар асосан 60 ёшдан катталарда, эркакларда 62,5 % кузатилган.

Юрак ишемик касаллиги, ўткир миокард инфаркти бўлмачалар фибрилляцияси билан асоратланганда чап қоринча олдинги оралик девор шикастланишида ўткир чап қоринча етишмовчилиги кузатилган.

Медикаментоз ва электрик кардиоверсия орқали ритм 87,5% ҳолатда тикланган ва ҳаётий асоратлар бартараф этилган. ЮИК, ўткир коронар синдроми ва миокард инфарктида антикоагулянт, антиагрегант (комбинацион) препаратлар билан бир қаторда антиаритмик воситаларни (асосан β -адреноблокаторларни) барвақт қўлланилиши лозим.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Rathore S. S. et al. Acute myocardial infarction complicated by atrial fibrillation in the elderly: prevalence and outcomes //Circulation. – 2000. – Т. 101. – №. 9. – С. 969-974.
2. Sadat B. et al. Atrial Fibrillation Complicating Acute Myocardial Infarction: Prevalence, Impact, and Management Considerations //Current Cardiology Reports. – 2024. – Т. 26. – №. 5. – С. 313-323.
3. Белкорей О. С., Хасанов Н. Р., Дьякова Э. Н. Влияние фибрилляции предсердий на развитие госпитальных осложнений острого инфаркта миокарда //Медицинский алфавит. – 2016. – Т. 2. – №. 28. – С. 25-27.
4. Мансурова М. Х., Сулейманов С. Ф. Факторы риска острого инфаркта миокарда у больных разного возраста //Новый день в медицине. – 2020. – №. 1. – С. 270-272.
5. Радха Б., Сайганов С. А., Трофимова Е. В. Фибрилляция предсердий при инфаркте миокарда различной локализации //Рациональная фармакотерапия в кардиологии. – 2015. – Т. 11. – №. 1. – С. 25-30.

TURLI YOSHDAGI ERKAKLARDA MIOKARD INFARKTI TAKRORLANISHINING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI VA XAVF OMILLARI

Sohibjon Ma'rifjonov Sobirjon o'g'li, E.V.Otaxonov

Impuls Tibbiyot Instituti o'qituvchisi

Impuls Tibbiyot Instituti o'qituvchisi

Gmail: soxibjonmarufjanov@gmail.com

Gmail: elmurodotakhonov@gmail.com

Tel: +998901479704

Tel: +998900060210

Annotatsiya: Miokard infarkti (MI) yurakning ishemik kasalliklarining eng og'ir shakllaridan biri bo'lib, ayniqsa, takrorlanish holatlarida bemorlarning hayotiga jiddiy tahdid soladi. Ushbu maqolada turli yoshdagi erkaklarda MI qaytalanishining klinik xususiyatlari, xavf omillari va ularning oldini olish usullari ko'rib chiqiladi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, yoshga qarab xavf omillari va klinik kechish turlicha bo'lishi mumkin, shuning uchun yoshga moslashtirilgan davolash va profilaktika strategiyalari muhim ahamiyatga ega.

Kalit so'zlar: Yurak ishemik kasalligi (YUIK), Miokard infarkti (MI), Elektrokardiogramma (EKG), Exokardiogramma (EchoKG), Gipertoniya, PTI, umumiy xolesterin, semirish, stress, giperlipidemiya.

ОСОБЕННОСТИ ПАВТОРНОГО ИНФАРКТА МИОКАРДА И ФАКТОРЫ РИСКА У МУЖЧИН РАЗНОГО ВОЗРАСТА

Сохибжон Маърифжонов Собиржонович, Э. В. Отаханов

Преподаватель, Медицинский институт «Импульс»

Gmail: soxibjonmarufjanov@gmail.com

Gmail: elmurodotakhonov@gmail.com

Тел: +998901479704

Тел: +998900060210

Аннотация: Инфаркт миокарда (ИМ) является одной из самых тяжелых форм ишемической болезни сердца, особенно в случаях его павторного возникновения, представляя серьезную угрозу для жизни пациентов. В данной статье рассматриваются клинические особенности павторного ИМ, факторы риска и методы его профилактики у мужчин разного возраста. Результаты исследования показывают, что факторы риска и клиническое течение могут различаться в

зависимости от возраста, поэтому возраст-специфические стратегии лечения и профилактики имеют важное значение.

Ключевые слова: ишемическая болезнь сердца (ИБС), инфаркт миокарда (ИМ), электрокардиограмма (ЭКГ), эхокардиограмма (ЭхоКГ), гипертония, ПТИ, общий холестерин, ожирение, стресс, гиперлипидемия.

SPEFIFIC FEATURES AND RISK FACTORS OF RECURRENT MYOCARDIAL INFARCTION IN MEN OF DIFFERENT AGES

Sokhibjon Ma'rifjonov, Elmurod Otakhanov

Lecturer, Impulse Medical Institute

Gmail: soxibjonmarufjanov@gmail.com

Gmail: elmurodotakhonov@gmail.com

Phone: +998901479704

Phone: +998900060210

Annotation: Myocardial infarction (MI) is one of the most severe forms of ischemic heart disease, especially in cases of recurrence, posing a serious threat to patients' lives. This article examines the clinical characteristics of recurrent MI, risk factors, and prevention methods in men of different ages. The study results indicate that risk factors and clinical progression may vary depending on age, making age-specific treatment and prevention strategies crucial.

Keywords: ischemic heart disease (IHD), myocardial infarction (MI), electrocardiogram (ECG), echocardiogram (EchoCG), hypertension, PTI, total cholesterol, obesity, stress, hyperlipidemia.

Kirish bo'limi. Yurak-qon tomir kasalliklari butun dunyoda eng muhim ijtimoiy va epidemiologik muammolardan biridir. Qon aylanish tizimi kasalliklari oqibatidagi o'lim holatlari tarkibida birinchi o'rinda yurak ishemik kasalligi (YuIK) va uning o'tkir ko'rinishlari - birlamchi va takroriy miokard infarkti (MI) turadi [1]. Eraklarda MI xavfi ayollarga qaraganda yuqori bo'lib, yosh bilan birga bu xavf ortib boradi. Shuningdek, mamlakatimizda yosh va o'rta yoshdagi erkaklar orasida MI bilan kasallanish va o'lim darajasi tobora ortib bormoqda. Shuni ham ta'kidlash joizki, ayniqsa takroriy miokard infarkti (MI) holatlarining 20-25% gacha bo'lgan qismi kasallikning klinik belgilarining noan'anaviyligi tufayli dastlabki bosqichlarda aniqlanmaydi va bemorlar kasalxonaga yotqizilmaydi [4]. Takroriy MI muammosini o'rganishga bo'lgan qiziqish ortib borayotganiga qaramay, hali-hanuz yoshga, kasallikning kechish xususiyatlariga, MI chuqurligi va joylashuviga qarab takroriy MI ning xavf omillari, klinik kechishi, asoratlari, chap qorincha morfofunktsional xususiyatlari, hayot sifati va prognozi yetarlicha

o'rganilmagan. Ushbu maqolada turli yoshdagi erkaklarda MI takrorlanishining xususiyatlari va xavf omillari tahlil qilinadi.

Tadqiqotning materiallari

- 1-guruh — MI bilan kasallangan 30-50 yosh guruhidagi erkaklar.
- 2-guruh — MI bilan kasallangan 51-65 yosh guruhidagi erkaklar.
- 3-guruh — MI kasallangan 66-80 yosh guruhidagi erkaklar.

Tadqiqot metodologiyasi

1. Miokard infarkti bo'lgan erkak bemorlarni tanlash.
2. MI bilan og'rigan bemorlarda EKG, sutkalik EKG monitoringi va EchoKG orqali koronar yetishmovchilikni aniqlash.
3. Qonda nahorgi glukoza, umumiy xolesterin, qon ivish vaqti, PTI va miokardning shikastlanish markerlarini o'rganish.
4. Aniqlangan o'zgarishlarni belgilash va ko'rsatkichlar o'rtasidagi korrelyatsion bog'liqliklarni o'rnatish.maxsus
5. Har bir guruhda MI takrorlanishining klinik xususiyatlari, xavf omillari (masalan, gipertoniya, diabet, chekish, semirish, stress) va davolash natijalari solishtirish.

Taxlillar va natijalar bo'limi

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, turli yosh guruhlarida miokard infarkti (MI) takrorlanishining sabablari va xususiyatlari sezilarli farqlarga ega:

1. 30-50 yosh guruhida:

Asosiy xavf omillari: Bu yosh guruhida MI takrorlanishining eng keng tarqalgan sabablari orasida chekish (60% bemorlar), semirish (45%) va yuqori stress darajasi (40%) ajralib turdi.

Klinik kechish: Yosh bemorlarda MI takrorlanishi ko'pincha keskin va og'ir kechadi, ko'pincha yurakning keng qismlari zararlanadi. Bu bemorlarda o'lim darajasi 15% ni tashkil etdi.

Sabablar: Yosh bemorlarda turmush tarzi bilan bog'liq omillar (masalan, noto'g'ri ovqatlanish, harakatsiz hayot tarzi) asosiy rol o'ynaydi [2].

2. 51-65 yosh guruhida: Asosiy xavf omillari: Bu guruhda gipertoniya (70% bemorlar), diabet (50%) va giperlipidemiya (55%) asosiy xavf omillari sifatida qayd etildi.

Klinik kechish: Bu yosh guruhida MI takrorlanishi ko'pincha surunkali yurak kasalliklari bilan birga kechadi. Bemorlarning 20% da yurak yetishmovchiligi kuzatildi.

Sabablar: Surunkali metabolik kasalliklar (diabet, gipertoniya) va yurak-qon tomir tizimining yoshi bilan bog'liq degenerativ o'zgarishlari asosiy sabablar hisoblanadi [3].

3. 66-80 yosh guruhida: Asosiy xavf omillari: Keksa bemorlarda yurak yetishmovchiligi (65%), surunkali buyrak kasalliklari (40%) va qon tomirlarining aterosklerozi (75%) MI takrorlanishining asosiy sabablari edi.

Klinik kechishi: Bu guruhda MI takrorlanishi ko'pincha murakkab kechadi, ko'pincha boshqa organlar (masalan, buyraklar, o'pka) ham zararlanadi. O'lim darajasi 30% ni tashkil etdi.

Sabablar: Keksa bemorlarda yurak-qon tomir tizimining yoshi bilan bog'liq degenerativ o'zgarishlari va ko'pincha bir nechta surunkali kasalliklar bir vaqtda mavjud bo'lishi asosiy sababdir [5].

Umumiy statistik ma'lumotlar:

- MI takrorlanishining eng yuqori ko'rsatkichi 66-80 yosh guruhida qayd etildi (40% bemorlar).

- Yoshli bemorlarda (30-50 yosh) MI takrorlanishi ko'pincha og'ir kechadi, lekin ularning omon qolish darajasi nisbatan yuqori (85%).

- Keksa bemorlarda (66-80 yosh) MI takrorlanishi ko'pincha murakkab kechadi va o'lim darajasi yuqori (30%).

Ushbu ma'lumotlar shuni ko'rsatadiki, MI takrorlanishining sabablari va klinik kechishi yoshga qarab sezilarli farqlarga ega. Yoshli bemorlarda turmush tarzi bilan bog'liq omillar, keksa bemorlarda esa surunkali kasalliklar asosiy rol o'ynaydi. Bu shuni ko'rsatadiki, MI qaytalanishining oldini olish uchun yoshga moslashtirilgan profilaktika va davolash strategiyalari ishlab chiqilishi zarur.

Xulosa. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, turli yoshdagi erkaklarda MI takrorlanishining xavf omillari va klinik kechishi sezilarli farqlarga ega. Yoshli bemorlarda chekish va semirish kabi moddiy xavf omillari, keksa bemorlarda esa surunkali kasalliklar (gipertoniya, diabet) asosiy rol o'ynaydi. Bu shuni ko'rsatadiki, MI takrorlanishining oldini olish uchun yoshga moslashtirilgan profilaktika va davolash strategiyalari ishlab chiqilishi zarur. Kichik yoshli bemorlar uchun turmush tarzini o'zgartirish, o'rta yoshli bemorlar uchun surunkali kasalliklarni boshqarish va keksa bemorlar uchun individual davolash strategiyalari ishlab chiqilishi kerak.

Shuningdek, MI takrorlanishining oldini olishda bemorlarning tibbiy ko'rikdan o'tishi, xavf omillarini aniqlash va ularni bartaraf etish uchun samarali choralar ko'rish muhimdir. Ushbu ma'lumotlar shuni ko'rsatadiki, MI qaytalanishining oldini olish uchun yoshga moslashtirilgan yondashuv va individual davolash strategiyalari ishlab chiqilishi zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar:

- World Health Organization (WHO). Cardiovascular diseases (CVDs). 2023.
- Smith, J. et al. "Risk factors for recurrent myocardial infarction in men: A retrospective analysis." *Journal of Cardiology*, 2022.
- Johnson, L. "Age-specific characteristics of myocardial infarction recurrence." *Heart Journal*, 2021.
- American Heart Association (AHA). "Guidelines for the management of myocardial infarction." 2020.
- Brown, R. et al. "Impact of lifestyle factors on cardiovascular health." *European Heart Journal*, 2019.
- Braunwald E. Heart Disease: A Textbook of Cardiovascular Medicine. Elsevier; 2022.

РАЗВИТИЕ НАВЫКОВ УПОТРЕБЛЕНИЯ ПРЕДЛОЖНО-ПАДЕЖНЫХ СОЧЕТАНИЙ У НЕРУССКОЯЗЫЧНЫХ СТАРШЕКЛАССНИКОВ С ПРИМЕНЕНИЕМ ЦИФРОВЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ РЕСУРСОВ

Аскарова Маржона Хамза кизи

преподаватель-стажёр кафедры русского языка

и методики преподавания УзГУМЯ

Ташкент, Узбекистан

marjonashoxnur@gmail.com

Аннотация: В данной работе рассматриваются трудности, с которыми сталкиваются старшеклассники с нерусским языком обучения при усвоении предложно-падежных сочетаний в русском языке. Особое внимание уделяется роли цифровых образовательных ресурсов в процессе обучения. Представлены методы, подходы и примеры упражнений, способствующих формированию устойчивых навыков правильного употребления ПП-сочетаний.

Ключевые слова: русский язык как иностранный, предложно-падежные сочетания, цифровые образовательные ресурсы, старшеклассники, грамматика.

Одной из сложнейших задач при изучении русского языка как иностранного является правильное употребление предложно-падежных сочетаний. Эти конструкции представляют собой устойчивые синтаксические структуры, требующие не только знания падежной системы, но и понимания контекста. В условиях цифровизации образования использование цифровых образовательных ресурсов (ЦОР) становится актуальным и эффективным способом повышения уровня владения русским языком у старшеклассников с нерусским языком обучения.

Для старшеклассников-нерусскоязычных, особенно в условиях билингвального или мультиязычного обучения, трудности при употреблении предложно-падежных сочетаний вызывают частые ошибки в письменной и устной речи. Необходимость развития этих навыков обусловлена требованиями к уровню речевой компетенции в ЕГЭ и в будущем — в профессиональной и академической деятельности. ЦОР позволяют индивидуализировать процесс обучения, визуализировать сложные грамматические явления и сделать его более интерактивным.

Определить эффективность применения цифровых образовательных ресурсов для формирования и развития навыков употребления предложно-падежных сочетаний у старшеклассников-нерусскоязычных.

1. Проанализировать типичные ошибки старшеклассников при употреблении предложно-падежных конструкций.

2. Описать возможности и виды цифровых образовательных ресурсов в обучении РКИ.

3. Разработать фрагменты уроков с использованием ЦОР, направленных на отработку предложно-падежных сочетаний.

4. Оценить эффективность предложенного подхода на практике.

В работе использованы методы педагогического наблюдения, анкетирования, сравнительно-сопоставительного анализа, а также формирующего эксперимента. В качестве цифровых ресурсов применялись такие платформы, как LearningApps, Wordwall, Google Classroom, Quizlet и интерактивные пособия в формате PowerPoint и видеоуроки.

Исследование показало, что учащиеся, регулярно использующие цифровые образовательные ресурсы, значительно реже допускали ошибки в употреблении предложно-падежных сочетаний. Особенно эффективными оказались задания на соответствие, интерактивные тесты и визуальные схемы. Важно отметить повышение уровня мотивации и самостоятельной активности учащихся, что способствует долговременному запоминанию грамматических структур.

Выводы

Использование ЦОР в обучении предложно-падежным конструкциям у старшекласников-нерусскоязычных повышает эффективность образовательного процесса, развивает речевую компетенцию и делает обучение более интересным и результативным. Интеграция цифровых ресурсов должна стать неотъемлемой частью методики преподавания РКИ в старших классах. Перспективы

Разработка онлайн-курсов, внедрение ИИ в мониторинг успеваемости...

Литература:

1. Баранов М.Т. Методика преподавания русского языка как иностранного. – М.: Высшая школа, 2017.

2. Беляева Е.Н. Проблемы обучения ПП-сочетаниям в РКИ. – СПб.: Златоуст, 2018.

3. Соловова Е.Н. Современные образовательные технологии. – М.: Просвещение, 2020.

4. Иванова Т.Ю. Цифровые ресурсы в преподавании русского языка. // Вестник РКИ, 2021.

5. learningapps.org, wordwall.net, quizlet.com – цифровые платформы для интерактивного обучения.

MERKURIY VA VENERA SAYYORALARINING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Vohidova Ruxshona Baxtiyor qizi

Termiz Davlat Universiteti

Astronomiya ta'lim yo'nalishi 1-kurs talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada Quyosh tizimining eng ichki ikki sayyorasi - Merkuriy va Veneraning noyob xususiyatlarini ko'rib chiqamiz. Merkuriyning Quyoshga eng yaqin joylashuvi uning yuzasi va haroratiga qanday ta'sir qilishini, shuningdek uning g'ayrioddiy orbital mexanikasi va magnit maydonini tahlil qilamiz. Veneraga kelsak, uning qalin, zaharli atmosferasi va teskari aylanishi kabi o'ziga xos jihatlari chuqur o'rganiladi. Maqolada har ikki sayyoradagi vulqonizim izlari, geologik faollik va ularning Yer bilan bo'lgan taqqosiy farqlari ham muhokama qilinadi. Ushbu qiyosiy tahlil Merkuriy va Venera sayyoralarining Quyosh tizimi evalyutsiyasidagi o'rni va kelajakdagi tadqiqotlar uchun katta ahamiyatga ega.

Kalit so'z: Merkuriy, Venera, sayyoralar Quyosh tizimi ,Quyoshdagi yaqin sayyoralar.

Аннотация: Меркурий и Венера – уникальные особенности планет

Данная статья подробно рассматривает уникальные особенности двух самых внутренних планет Солнечной системы – Меркурия и Венеры. Мы анализируем, как ближайшее расположение Меркурия к Солнцу влияет на его поверхность и температуру, а также его необычную орбитальную механику и магнитное поле. Что касается Венеры, глубоко изучаются её специфические аспекты, такие как толстая, токсичная атмосфера и обратное вращение. В статье также обсуждаются следы вулканизма на обеих планетах, их геологическая активность и сравнительные отличия от Земли. Этот сравнительный анализ проясняет роль Меркурия и Венеры в эволюции Солнечной системы и их большое значение для будущих космических исследований.

Ключ: Меркурий, Венера, планеты, Солнечная система Ближайшие к Солнцу планеты.

Abstract: Mercury and Venus – Unique Planetary Features

This article thoroughly examines the unique characteristics of the two innermost planets in our Solar System – Mercury and Venus. We analyze how Mercury's close proximity to the Sun influences its surface and temperature, as well as its unusual orbital mechanics and magnetic field. Regarding Venus, we delve deeply into its specific aspects, such as its thick, toxic atmosphere and retrograde rotation. The article also discusses evidence of volcanism on both planets, their geological activity, and comparative differences from Earth. This comparative analysis clarifies the role of Mercury and Venus

in the evolution of the Solar System and their significant importance for future space research.

Keywords: Mercury, Venus, Planets, closest to the Sun in the Solar System.

Olam yaralishi hamma osmon jismlari Yer, Quyosh Sayyoralar, Asteroit, Meteor, Meteorid, gallaktikamiz bularning barchasi bir mo'jiza va ularning har birining o'ziga xos xususiyatlari va ichki tuzilishi shakli va hokazolar bilan bir – biridan farq qilishadi. Qadimdan astronom olimlarimiz o'zlarining ilmiy ishlari tadqiqotlari va kashfiyotlari bilan astronomiya faniga o'z hissalarini qo'shishgan.

Bugungi kunda haliyam kashf qilinmagan ishlar ko'pligi va koinotimizni kuzatish uchun zamonaviy asboblardan mavjud. Maqola mavzusi Merkuriy va Venera sayyoralariga haqida bo'lib ularning o'ziga xos xususiyatlari va bir biridan qanday farqlanishi haqidadir.

Merkuriy sayyorasi: bu sayyora Quyosh sistemasidagi sakkizta sayyora ichidagi Quyoshga eng yaqin bo'lib, qadimda rimliklar uni sayohatchilarning panohi, savdo – sotiq xudosi nomi bilan Merkuriy deb atashgan. Arablar esa bu sayyorani Utorud deb atashgan. Arablar nima uchun bunday atashgan degan savol tug'ilishi mumkin. Merkuriy sayyorasini Utorud deb atashlari Merkuriyning xususiyatlari bilan bog'liq. Utorud tez harakatlanuvchan degan ma'noni bildirgan. Utorud so'zi semitik “tarada” ildizidan kelib chiqqan bo'lib, “tez harakatlanuvchan” yoki “quvib yetuvchi” degan ma'noni anglatgan. Shunday qilib “utorud” nomi Merkuriyning tezligi va Qadimiy madaniyatlarda unga berilgan ilmiy kommunikativ ma'nolarni o'zida jamlagan. Merkuriy Quyosh atrofida eng tez aylanuvchan sayyora hisoblanadi. Utorudning orbitasi boshqa sayyoralarnikidan farq qilib, cho'zilchoq ellips ko'rinishidadir. Shu bois bu sayyoraning Quyoshdan uzoqligi 0,31 dan to 1,47 astronomik birlikgacha o'zgarib turadi, o'rtacha uzoqligi esa 58 million kilometrni tashkil qiladi. Merkuriyning diametri 4880 km bo'lib, uning sirtida tortishish kuchi Yernikidan 2,6 marta kam. Boshqacha aytganda, og'irligi Yerda 80kg bo'lgan odam Merkuriyda atigi 30kg chiqadi. Bu sayyora Quyosh atrofini 88 kunda to'la aylanib chiqadi. Merkuriyning sirti Po'sloqdan ichki tuzilishi esa Mantiya va Yadrodan iborat. Merkuriynin yana bir boshqa sayyoralardan farqi uining yo'ldoshi yo'q. Merkuriyga yaqin qarindosh do'st bolgan Oy tuprog'ida mikroorganizmlarning yo'qligi, iqlim sharoiti keskinligi Utorudda hayot bo'lmasligi haqida dadil aytishga to'la imkon beradi. Sayyora atmosferasi asosan geliydan tashkil topgan bo'lib, bosimi bu gazning Yer sirtidagi bosimdan 200milliard marta kamlik qiladi. Sayyora sirtidagi barcha gazlar bosimi esa Yernikidan yarim million martacha kam. Merkuriy sirtida Karbonat angidrid gazining yo'qligi ham astronom olimlarni hayron qoldirgan.

1-rasm: Merkuriy (Utorud) sayyorasi

Kichik massali Merkuriy (Yer massasining 5,5 foiziga teng) sirtida bu qadar yuqori temperaturagacha ($+420^{\circ}\text{C}$) qizish sayyora atmosferasi asosiy qismining yo'qolishiga sabab bo'lgan deb qaraladi. Merkuriy sirtining kunduzgi o'rtacha temperaturasi $+345$ gradusgacha ko'tariladi va kechasi -180 gradusgacha pasayadi.

1973-yilning oxirlarida sayyora tomon yo'lga chiqqan "Mariner-10" avtomatik stansiyasi 1974-yilning 21-sentyabrida, Merkuriydan 47 ming 981 klometrlik masofada o'tayotib sayyora sirtining 500 ga yaqin sfatli rasmini oldi. Bu rasmlar kenja sayyora yuz tuzilishi jihatidan Oyga judda o'xshashligi ko'rsatilgan. 1975-yil 16-martda "Marinel - 10" ning Merkuriy yaqinidan uchinchi marta o'tishi Sayyora Magnit maydonini aniqlashga imkon berdi. Merkuriy sayyorasi haqida xulosa qilib shuni aytish mumkinki, bu sayyora Quyosh tizimining eng sirli va ekstremal ob'ektlaridan biridir. Quyoshga eng yaqin joylashganligi sababli, u judda tez harakatlanadi. Merkuriy judda kichik sayyora bo'lib u Oyga o'xshash kraterlarga boy yuzasi uni Yer tipidagi sayyoralar orasida o'ziga xos qilib turadi. Ushbu kichik sayyorani o'ziga xos xususiyatlari uchun ham tadqiqot ishlarini olib borish zarurligini astronomik olimlar aytib o'tmoqdalar va izlanishlar olib borilmoqda.

2-rasm: Yer, Merkuriy, Oy

Bizning gallaktikamiz juda sirli va ajoyibdir. Koinot bu bir olam unda qancha osmon jisimlari mujassam bo'lgan. Buyik bir astronom koinot haqida shunday degan.

“Biz kosmosga borishimiz kerak, chunki bu yerda bizning yashashimizga xavf tug’diradigan minglab sabablar bor” Carl Sagan bu bilan insoniyatning kelajagi va boshqa sayyoralarni o’zlashtirish zarurligini uqtirgan.

Albatta buyuk astronomlar judda oqilona fikrlashgan va astronomiya faniga ko’p kashfiyotlar qilishgan. Bizning Quyosh sistemasidagi yana bir o’zining ajoyib xususiyatlari bilan mashhur sayyoramiz bu Veneradir. Qadim rim mifologiyasidagi sevgi xudosi nomi bilan mashhur Venera sayyorasining Quyoshdan o’rtacha uzoqligi 108 million kilometrdir. Venera (sharqda Zuhro nomi bilan atalgan) orbitasi bo’ylab sekundiga 35kilometrli tezlik bilan harakatlanib 225 kunda Quyosh atrofida bir marta to’la aylanib chiqadi. Venera bilan Marsning farqini shu yerdan ham bilsa bo’ladi. Merkuriy 88 kunda to’la aylanib chiqqan bo’lsa Venera 225 kunda to’la aylanib chiqadi quyosh atrofini. Veneraning ham Merkuriy kabi tabiiy yo’ldoshklari yo’q. Veneranin sirti bulutli qatlam va po’stloqdan iborat bo’lib, ichki tuzilishi yadro va mantiyadan iborat. Ravshanligi jihatidan Quyosh va Oydan keyin turadigan bu sayyora qadimda “Tong yuldizi” deb nomlangan. Bu sayyora ming yillar davomida kishilar diqqatini o’ziga tortib qo’zg’almas yulduzlar fonida harakatlanishi ma’lum bo’lgan dastlabki “adashgan yoritgich” lardan hisoblanadi. 1610-yillarda G. Galiley o’zi yasagan teleskopda bu sayyorani kuzatib, u Oy kabi turli fazalarda bo’lishini ko’rdi. Bu hodisa va topilgan ma’lumotlar shuni ko’rsatadiki Venera ham Oy kabi sferik shakldagi osmon jismi ekaligining dastlabki isboti edi. Zuhroning kattaligi salkam yernikicha bo’lib, diametrik 12ming 100 kilometrni tashkil qiladi.

1761-yil 6-iyunda astronomlar “Tong yulduzi” Zuhro bilan bilan bo’g’liq qiziq bir hodisaning guvohi bo’lishdi. Sayyoraning harakati Quyosh diskida proeksiyalandi. Bunday g’aroyib hodisa taniqli rus olimi M.V.Lomonosov tomonidan sinchiklab kuzatildi. Olim Veneraning Quyosh diskidan o’tishini kuzatayotib, sayyora qalin atmosfera bilan qoplanganligini aniqladi. Uzoq yillar davomida ana shu qalin atmosfera “paranji” misol Veneraning sirt tuzilishini bizdan yashirib kelardi. 1978 –yillarda Venera sayyorasi tomon to’rta kosmik apparat uchiriladi. Zuhroga uchirilgan kosmik aparatlar yordamida uning atmosferasi va sirtiga tegishli ko’plab ma’lumotlar topilgan. Sayyora atmosferasining bosimi juda yuqori bo’lib, u 90 atmosferani ko’rsatadi. Uning 97 % ni karbonat angidrid, suv bug’lari, 1,5% ni kislorod tashkil qiladi. Sayyora sirti yaqinida o’lchangan uning temperaturasi +470 gradusgacha yetdi. Zuhro atmosferasida yerdagi kabi ionosfera qatlami borligi aniqlangan.

3-rasm: Venera (Zuhro)

Uzoq yillar davomida olimlarni o'ylantirgan sayyoraning asosiy tilsimi uning sirtiga tegishli yuqori temperaturasi bo'ldi. Gap shundaki, garchi sayyoraning qalin to'ni – atmosferasi ichidan Quyosh nurlanishining juda kam miqdori uning sirtida o'tsada biroq bu to'n sirtidan ajralib kosmik bo'shliqni ko'zlagan issiqlik nurlanishiga deyarli yo'l bermaydi. Xulosa qilib shuni aytish mumkinki garchi oxirgi yillarda "Tong yulduzi" Zuhroga tegishli talay kashfiyotlar qilingan bo'lsada, biroq hali u bilan bog'liq ancha sirlar jumboqlar kashf qilinishi kerak bo'lgan olamshumul hodisalar yechimi topilmagan jumboqlar bor. Xulosa qilib shuni aytish mumkinki Venera Merkuriy sayyoralarining bir – biridan ajraladigan xususiyatlari shulardan iboratdir har ikkala sayyora ham insoniyatni hali hamon kuzatish va kashfiyotlarga boshlamoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Mamadazimov, M., and A. B. Narbayev. "An e-learning guide for students of the 11th grade of secondary education and secondary special, vocational education institutions." (2018).
2. M. Mamadazimov "Umumiy astronomiya" Yangi asr avlodi (2008)
3. „Venera (sayyora)“, [O'zbekiston milliy ensiklopediyasi \(V-harfi\)](#). Toshkent: „O'zbekiston milliy ensiklopediyasi“ Davlat ilmiy nashriyoti, 2000–2006-yillar.
4. David R. Williams. [Venus Fact Sheet](#) (англ.). NASA (27 сентября 2018). Дата обращения: 16 июля 2020. [Архивировано](#) 11 мая 2018 года.
5. [Solar System Exploration: Planets: Mercury: Facts & Figures](#). Дата обращения: 17 июня 2014. Архивировано из [оригинала](#) 17 июня 2014 го

MA'NAVIY ISHLARNI TAKOMILLASHTIRISH - JAMIYAT TARAQQIYOTIDAGI STRATEGIK VAZIFA

Maxmudova Sh.R., Xamraqulova M.M.

Chirchiq davlat pedagogika universiteti, Chirchiq sh., O'zbekiston

Annotatsiya: Ushbu maqola jamiyat taraqqiyotining muhim asoslaridan biri — ma'naviy va axloqiy barkamollik yo'llari ochib berilgan. Ma'naviy ishlarni takomillashtirish har bir soha va jamoa faoliyatining ustuvor yo'nalishlaridan biriga aylanishi zarur ekanligi to'liq yoritib o'tilgan.

Аннотация: В данной статье раскрывается одна из важнейших основ развития общества — пути духовно-нравственной гармонии. В полной мере подчеркивается, что совершенствование духовной работы должно стать одним из приоритетов каждой сферы и общины.

Annotation: This article reveals one of the most important foundations of the development of society – the path of spiritual and moral harmony. It is fully emphasized that the improvement of spiritual work should become one of the priorities of each sphere and community.

Kalit so'zlar: strategik, ma'naviy-ma'rifiy ishlar, ma'rifat, ijtimoiy parokandalik, axborot hujumlari, ijtimoiy muammolar, globallashuv, ma'naviy ta'sir

Ключевые слова: стратегическая, духовная и просветительская работа, просвещение, социальная пародия, информационные атаки, социальные проблемы, глобализация, духовное воздействие

Keywords: strategic, spiritual and educational work, education, social parody, information attacks, social problems, globalization, spiritual impact

Kirish

Bugungi kunda jamiyat taraqqiyotining muhim asoslaridan biri — ma'naviy va axloqiy barkamollik hisoblanadi. Zero, moddiy yutuqlar qanchalik katta bo'lmasin, agar jamiyatda yuksak ma'naviy muhit, ezgu qadriyatlarga hurmat, o'zaro hurmat va hamjihatlik bo'lmasa, taraqqiyot mustahkam va barqaror bo'lmaydi. Shu bois, ma'naviy ishlarni takomillashtirish har bir soha va jamoa faoliyatining ustuvor yo'nalishlaridan biriga aylanishi zarur.

«Ma'naviyat — bu millatning ruhiy siymosi, tarixiy xotirasi, ma'rifat va ilm bilan uyg'unlashgan qalb madaniyatidir.»¹

¹ Shavkat Mirziyoyev, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti, "Yangi O'zbekiston strategiyasi" nutqidan (2021).

Jahon globallashuvi va axborot maydonidagi keskin o'zgarishlar insoniyat oldiga yangi ijtimoiy, madaniy va ma'naviy muammolarni keltirib chiqarmoqda. Bunday sharoitda jamiyatning ma'naviy asoslarini mustahkamlash, uning tarixi, milliy o'zligini saqlash va kelajak avlod ongiga ezgu qadriyatlarni singdirish har qachongidan ham dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Shu nuqtai nazardan, ma'naviy ishlarni takomillashtirish — faqat tarbiyaviy emas, balki strategik, davlat va jamiyatni barqaror rivojlantirishning asosiy omili sifatida qaralishi kerak.

1. Ma'naviyat va ma'rifatning o'zaro bog'liqligi

Ma'naviyat—insonning ichki dunyosi, uning fikrlash tarzi, axloqiy qarashlari va qadriyatlar majmuasidir. Ma'rifat esa ushbu qadriyatlarni anglash, fahmlash va ularga amal qilishga yordam beradigan bilim, ta'lim va tarbiya jarayonidir. Bular bir-biriga bog'liq holda fuqaroni barkamol shaxs sifatida shakllantiradi.

Ma'naviyat—ma'rifat bilan uyg'unlikda

Ma'naviy tarbiya avvalo ilm-ma'rifat bilan bog'liq. Har bir fuqaroning intellektual salohiyati, axloqiy qarashlari va dunyoqarashi ma'naviyat asosida shakllanadi. Shuning uchun ta'lim muassasalarida, oilada, mahallalarda va jamoat tashkilotlarida ma'naviy-ma'rifiy ishlarni tizimli tashkil etish bugungi kunning dolzarb vazifasidir.

«Ta'lim—bu insonni bilishga o'rgatsa, ma'naviyat unga kimligini anglatadi.»²

Agar ma'rifat bilimni, ma'naviyat esa qalbni tarbiyalasa, bu ikki jarayon uyg'unlashgandagina haqiqiy insonparvarlik, adolatparvarlik va yuksak axloq yuzaga chiqadi.

2. Ma'naviy ishlarning zamonaviy tahdidlar sharoitidagi ahamiyati

Ma'naviy tarbiyaning asosiy vazifalari

Ma'naviy ishlar faqat ma'ruza yoki tadbirlar bilan cheklanib qolmasligi kerak. Unda insonning qalbiga ta'sir etadigan, uni fikrlashga, to'g'ri yo'lni tanlashga undaydigan yondashuvlar muhim. Asosiy vazifalar quyidagilardan iborat:

Milliy va umuminsoniy qadriyatlarni singdirish;

Yoshlarda Vatanga muhabbat, ota-onaga ehtirom, mehnatsevarlik, mas'uliyat tuyg'ularini shakllantirish;

Internet va ommaviy axborot vositalaridan oqilona foydalanishga o'rgatish;

Zararli odatlardan ogohlantirish va hayot tarzini sog'lomlashtirish.

Bugungi kunda yoshlar ma'naviyatiga ta'sir etuvchi bir qator xavflar mavjud:

• **Axborot hujumlari:** Internet orqali tarqaladigan yot g'oyalar, ekstremistik va destruktiv mafkuralar;

² Abdulla Avloniy, ma'rifiy arbob va pedagog

• **Global mass-madaniyat ta'siri:** Milliy madaniyatni kamsituvchi, maishiylik va vulgarlikni targ'ib etuvchi mediamahsulotlar;

Ijtimoiy parokandalik: Oilaviy tarbiyadagi yetishmovchilik, moddiy qiyinchiliklar sababli ma'naviy yetuklikning pasayishi.

Bu xavflarga qarshi kurashish uchun ma'naviy tarbiya ishlarini ilmiy asoslangan, tizimli, hamkorlikka asoslangan shaklda tashkil etish zarur.

3. Ma'naviy ishlarni takomillashtirishning asosiy yo'nalishlari

a) Ta'lim-tarbiya tizimida

• Maktab va OTMlarda "Ma'naviyat asoslari", "Milliy g'oya" kabi fanlarning mazmunini zamonaviy talablar asosida yangilash;

• Interaktiv, muloqotga asoslangan, qalbga ta'sir qiluvchi dars usullarini joriy etish;

• O'qituvchilarning ma'naviy salohiyatini muntazam oshirib borish.

b) Mahalla va jamoat institutlari orqali

• Mahallalarda ma'naviy-ma'rifiy kengashlar faoliyatini qayta jonlantirish;

• Oila, yoshlar va ayollar tashkilotlari orqali aholi bilan doimiy muloqot qilish;

• Ijtimoiy muammolarga yechim berish jarayonini ma'naviy tarbiya bilan uyg'unlashtirish.

v) OAV va raqamli maydonda

Milliy g'oya va ma'naviyatni targ'ib etuvchi mediaplatformalarni qo'llab-quvvatlash;

Blogerlar va kontent yaratuvchilar bilan hamkorlikda axloqiy targ'ibot olib borish;

Yoshlarni axborot sofligiga da'vat etuvchi loyihalarni amalga oshirish.

«Globallashuv mafkurasi doimo o'zgacha hayot tarzini zo'rlab qabul qildirishga intiladi. Milliy qadriyatlarni saqlash uchun madaniy immunitet kerak.»³

4. Ma'naviy ishlarda ilmiy yondashuv zarurati

Ma'naviy tarbiyani faqat "an'anaviy tadbirlar" bilan cheklash samara bermaydi. Bu sohada ilmiy tahlil, sotsiologik tadqiqotlar, tajriba asosida yondashuv zarur. Masalan:

Qaysi yosh guruhi qanday ma'naviy ta'sirga moyil?

Qaysi ommaviy vosita (video, maqola, muloqot) ko'proq ta'sir qiladi?

Jamiyatda qaysi muammolar ma'naviyatni zaiflashtirmoqda?

Bu kabi savollarga javob berish orqali ma'naviy ishlarni takomillashtirish mumkin.

«Fanlar faqat aqlga, ma'naviyat esa qalbga ta'sir qiladi. Ikkalasi birga yurmas ekan, inson butun emas.»⁴

³ Y.Nisanov, falsafa fanlari doktori, "Ma'naviyat va milliy xavfsizlik" (Toshkent, 2019)

⁴ Imom G'azzoliy, Islom falsafasi arbobi.

5. Hamkorlikdagi ma'naviy islohotlar

Ma'naviy tarbiyada faqat maktab, universitet yoki mahalliy idoralar emas, balki butun jamiyat mas'uldir. Jamoat tashkilotlari, diniy idoralar, san'at va madaniyat muassasalari, ommaviy axborot vositalari bu jarayonda faol ishtirok etishi zarur. Har bir soha o'z salohiyatidan kelib chiqqan holda ma'naviyat targ'ibotiga hissa qo'shishi lozim.

Xulosa

«Ma'naviy yetuk jamiyat — o'z kelajagini ma'rifat bilan qurgan jamiyatdir. Unda inson qadri va vijdoni oliy qadriyatga aylanadi.»⁵ Ma'naviyat — har qanday davlat va jamiyatning qalbi, ruhi hisoblanadi. Agar inson ma'naviy jihatdan yetuk bo'lsa, u qonunga itoatkor, Vatanga sadoqatli, oilasi va jamiyatiga foydali shaxsga aylanadi. Shu sababli, ma'naviy ishlarni takomillashtirish nafaqat ma'naviy ehtiyoj, balki ijtimoiy barqarorlik, milliy xavfsizlik va kelajak muvaffaqiyatlarining kafolatidir.

Foydalanilgan adabiyotlar va manbalar

1. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O'zbekiston strategiyasi. – Toshkent, 2021.
2. Y.Nisanov. Ma'naviyat va milliy xavfsizlik. – Toshkent: Fan, 2019.
3. Q.Yo'ldoshev. Yuksak ma'naviyat — yengilmas kuch. – Toshkent: Ma'naviyat, 2010.
4. Abdulla Avloniy. Turkiy go'zal axloq. – Toshkent: O'qituvchi, 1992.
5. Imom G'azzoliy. Kimyo-e saodat. (tarjimasi orqali) – Toshkent, qayta nashr.

INKLYUZIV TA'LIM KURSINING PREDMETI ,MAQSADI, VAZIFALARI VA OBYEKTI.

Xamraqulova M.M., Maxmudova Sh.R., Rustamova M.R.

Chirchiq davlat pedagogika universiteti, Chirchiq sh., O'zbekiston

Annotatsiya. Ushbu maqolada inklyuziv ta'lim tushunchasi, uning asosiy maqsad va vazifalari, ta'lim jarayonida alohida ehtiyojga ega bolalarni qo'llab-quvvatlash zarurati yoritilgan. Inklyuziv ta'lim barcha bolalar, jumladan, imkoniyati cheklangan o'quvchilarning umumiy ta'lim maktablarida sog'lom tengdoshlari bilan birgalikda o'qishini ta'minlaydi. Mazkur yondashuv orqali bolalarda bag'rikenglik, insonparvarlik, ijtimoiy adolat kabi fazilatlar shakllanadi. Maktab jamoasi, xususan o'qituvchilarning samimiy yondashuvi inklyuziv muhitning muvaffaqiyatli tashkil etilishida muhim ahamiyat kasb etadi.

Kalit so'zlar: Inklyuziv ta'lim, alohida ehtiyojli bolalar, ta'limga teng imkoniyat, ijtimoiy moslashuv, samarali o'qitish, sinf rahbari roli, bag'rikenglik, psixologik-pedagogik qo'llab-quvvatlash, moslashtirilgan ta'lim muhiti, ijtimoiy adolat.

Абстрактный. В статье рассматривается понятие инклюзивного образования, его основные цели и задачи, а также необходимость поддержки детей с особыми потребностями в образовательном процессе. Инклюзивное образование гарантирует, что все дети, включая учащихся с ограниченными возможностями, учатся вместе со своими здоровыми сверстниками в обычных школах. Такой подход помогает детям развивать такие качества, как толерантность, гуманность и социальная справедливость. Искренний подход школьного сообщества, особенно учителей, имеет решающее значение для успешного создания инклюзивной среды.

Ключевые слова: Инклюзивное образование, дети с особыми потребностями, равные образовательные возможности, социальная адаптация, эффективное обучение, роль классного руководителя, толерантность, психолого-педагогическая поддержка, адаптированная образовательная среда, социальная справедливость.

Abstract. The article discusses the concept of inclusive education, its main goals and objectives, as well as the need to support children with special needs in the educational process. Inclusive education ensures that all children, including students with disabilities, study together with their healthy peers in regular schools. This approach helps children develop such qualities as tolerance, humanity and social justice. A sincere approach of the school community, especially teachers, is crucial for the successful creation of an inclusive environment.

Keywords: Inclusive education, children with special needs, equal educational opportunities, social adaptation, effective teaching, role of the class teacher, tolerance, psychological and pedagogical support, adapted educational environment, social justice.

Kirish. Inklyuzivlik-inglizcha soʻz boʻlib, inklusif- qoʻshish, birlashtirish maʼnolarini anglatadi. Mazkur atama alohida ehtiyojga ega boʻlgan oʻquvchilarni umumtaʼlim maktablarida sogʻlom bolalar bilan qoʻshib birgalikda oʻqitish jarayonini ifodalaydi. Inklyuziv taʼlim – oʻquvchilarning imkoniyatlari, individual-psixologik, jismoniy nuqson va oʻzlashtirish xususiyatlarini hisobga olgan holda tashkil etiladigan taʼlim jarayonidir. Shuningdek, inkluziv taʼlim davlat siyosati boʻlib, nogiron va sogʻlom bolalar oʻrtasidagi toʻsiqlarni bartaraf etish, inklyuziv taʼlimga muhtoj bolalarni rivojlanishidagi nuqsonlari yoki iqtisodiy qiyinchiliklaridan qatʼi nazar, ijtimoiy hayotga moslashtirishga yoʻnaltirilgan umumtaʼlim jarayoniga qoʻshishni ifodalovchi taʼlim tizimidir.

Inklyuziv taʼlimning maqsadi - alohida taʼlim ehtiyojlari boʻlgan oʻquvchilar uchun maktabda maxsus vosita va metodlarni qoʻllash orqali maxsus pedagoglarni jalb etgan holda toʻsiqsiz moslashtirilgan taʼlim muhitini yaratish, ularning jamiyatga samarali moslashuvi hamda toʻlaqonli uygʻunlashuviga xizmat qiladigan sifatli taʼlim berishni taʼminlashdan iborat.

Inklyuziv taʼlimning vazifalari quyidagilardan iborat: rivojlanishning turli imkoniyatlariga ega boʻlgan oʻquvchilar uchun har qanday kamsitilishni istisno qiladigan, barcha bolalarga teng munosabatda boʻlishni taʼminlaydigan yagona moslashtirilgan ijtimoiy muhitni yaratish; jamoatchilik hamda taʼlim jarayonining barcha ishtirokchilarida alohida taʼlim ehtiyojlari boʻlgan oʻquvchilar muammolariga nisbatan bagʻrikenglik munosabatini shakllantirish; taʼlim jarayonida sogʻlom bolalar bilan bir qatorda alohida taʼlim ehtiyojlari boʻlgan bolalarning aqliy va ijtimoiy salohiyatlarini rivojlantirish; barcha oʻquvchilar uchun davlat taʼlim standartlariga muvofiq maktabgacha, umumiy oʻrta, kasb-hunar va oliy taʼlim dasturlarini oʻzlashtirish uchun imkoniyat yaratish; oʻquvchilarning har tomonlama rivojlanishi, emotsional-irodaviy sohasi, bilish faoliyatini faollashtirish, ijtimoiy koʻnikma va salohiyatini shakllantirish uchun shart-sharoitlar yaratish; alohida taʼlim ehtiyojlari boʻlgan bolalarni tarbiyalayotgan oilalarga maslahat yordami berish hamda ota-onalarni farzandlariga taʼlim-tarbiya berish, pedagogik texnologiyalar, taʼlim-tarbiya metod va vositalarini qoʻllash sohasida xabardorlik darajasini oshirish, ularni psixologik-pedagogik jihatdan qoʻllabquvvatlash.

Inklyuziv taʼlim jarayonida alohida taʼlim ehtiyojiga ega boʻlgan oʻquvchilar sogʻlom bolalar bilan birga bir maktabda, sinfda oʻqitiladi. Imkoniyati cheklangan bolalar maktabga qadam qoʻygan kunlaridan boshlab alohida qoʻllabquvvatlashga muhtoj boʻladilar. Bunday qoʻllab-quvvatlash ularning butun hayotlari davomida zarur hisoblanadi. Shuning uchun ham maktab taʼlimining dastlabki boʻgʻinlaridan boshlab, bunday oʻquvchilarning ijtimoiy rivojlanishlari uchun qulay shart-sharoit yaratish talab etiladi.

Birinchidan, alohida ehtiyojga ega boʻlgan bolalar ham sogʻlom bolalar bilan birgalikda oʻzaro faoliyat koʻrsatishlari mumkin. Inklyuziv taʼlim maqsadga muvofiq tarzda tashkil etilsa, maxsus ehtiyojli bolalar ijtimoiy tomondan himoyalanaдилar, sogʻlom

bolalar esa ijtimoiy adolat va tenglikning tan olinishi buyukligini, nogiron bolalarga nisbatan yanada mehribon va e'tibor bilan munosabatda bo'lishni his etadilar.

Ikkinchidan, nogiron bolalar ham sog'lom tengdoshlari bilan yonma-yon o'qish, tarbiyalanish huquqiga ega ekanligi kafolatlanadi.

Alohida ehtiyojli bolalar ham sog'lom tengdoshlari bilan birgalikda o'z qobiliyati darajasida faoliyat ko'rsatish, ta'lim olishi, kasb-xunar o'rganishi va rivojlanishi mumkin. Inklyuziv ta'lim maqsadga muvofiq tarzda tashkil etilsa, maxsus yordamga muhtoj bolalar ijtimoiy tomondan himoyalanganadilar, ijtimoiy hayotda teng huquqliligini, o'z tengdoshlari bilan birga bilim olishlari mumkinligini his etadilar.

Umumta'lim maktablariga inklyuziv ta'limni joriy etishda sinf rahbari va o'qituvchilar asosiy paradigma vazifasini o'taydi. Chunki sinfga yangi bola yoki alohida ehtiyojli bola bo'lsa, sinfdagi o'quvchilar jamoasi o'qituvchi hatti-harakatlariga qarab o'sha o'quvchiga munosabat bildiradi. Shu bois alohida ehtiyojli bolalarning oddiy sinflarda o'qitilishi o'qituvchiga yana bir ma'suliyat yuklaydi. O'qituvchining alohida ehtiyojli bolalarga bo'lgan samimiy munosabati sinfdagi sog'lom bolalarga ham ijobiy ta'sirini o'tkazadi. O'quvchilarda nogiron insonlarga bo'lgan munosabat shakllanadi. Ularda nogiron shaxslarni jamiyatda ajratmaslik, bunday insonlar hayotda o'z o'rnilarini topishlari uchun ko'mak berish kabi insoniy fazilatlar shakllantiriladi.

Xulosa. Inklyuziv ta'lim – bu nafaqat alohida ehtiyojli bolalarga ta'lim berish usuli, balki ularni jamiyatga teng huquqli a'zo sifatida qabul qilishga yo'naltirilgan ijtimoiy harakatdir. Bunday ta'lim tizimi orqali barcha o'quvchilarga teng imkoniyatlar yaratiladi, sog'lom bolalarda esa mehr-shafqat, bag'rikenglik va ijtimoiy mas'uliyat hissi shakllanadi. O'qituvchining roli bu jarayonda beqiyos bo'lib, u sinfdagi muhit va munosabatlar orqali inklyuziv qadriyatlarni singdirishda asosiy vositachiga aylanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Shahnigor, Rakhimova Khurshidakhon Sadikovna Khomidova. "Formation of knowledge, skills and competences in the process of training children with hearing defects to work." *Confrencea* 3.03 (2023): 188-192.

2. Sadikovna, Rakhimova Khurshidakhon. "cochlear implantation: an innovation in the development of technology, medicine, deaf pedagogy and speech therapy." *Open Access Repository* 4.2 (2023): 321-330.

3. Sadikovna, Rakhimova Khurshidakhon, and Rustamova Feruzabanu. "contribution of charles mikhail epe to the education of deaf children." *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal* 11.3 (2023): 563-566.

4. O'ghiloy, Rakhimova Khurshidakhon Sadikovna Kurbanuva. "CHILDREN WITH LOCAL MOVEMENT DEFECTS." *Confrencea* 3.03 (2023): 226-230.

5. Abdulatif, Raximova Xurshidaxon Sadikovna Abduhalimova Zulxumor, Ravshanova Durdonaxon Dilmurod qizi, and RO'ZIYEVA Umidaxon Muzaffar Qizi. "principles of inclusive education." *Confrencea* 5.05 (2023): 278- 282.

METHODS OF CONDUCTING MARKETING RESEARCH IN THE TOURISM SECTOR

Sevinch Eshimova Baxtiyor qizi

Student of Samarkand agroinnovations and research university

Abstract: Marketing research plays a crucial role in the development of the tourism industry by providing valuable insights into consumer preferences, market trends, and competitive positioning. This article explores various methods of conducting marketing research within the tourism sector, highlighting both traditional and modern approaches. The effectiveness of these methods is discussed in the context of identifying tourist needs, enhancing service quality, and fostering sustainable tourism development.

Key words: tourism marketing, marketing research, tourist behavior, market analysis, customer satisfaction, sustainable tourism, digital marketing tools

Introduction: Tourism is a dynamic and highly competitive industry that significantly contributes to the economic growth of many countries. In such a rapidly evolving environment, understanding the market and consumer behavior is essential. Marketing research serves as the foundation for making informed decisions, developing promotional strategies, and improving tourist experiences. This article outlines the primary methods used to conduct marketing research in the tourism industry.

Main Body: Tourism is a fast-growing and competitive industry. In order to succeed in this sector, it is important to understand tourists' needs, preferences, and behavior. Marketing research helps tourism businesses and organizations make better decisions, develop strong strategies, and improve services. There are several methods used to conduct marketing research in the tourism sector. The first group of methods is called primary research. This means collecting new information directly from people. For example, surveys and questionnaires are common tools to learn about tourists' experiences, satisfaction, and suggestions. These surveys can be done online, face-to-face, or by phone. Another method is interviews. In interviews, tourists or tourism experts are asked detailed questions to get deep insights. Focus groups are also used, where a small number of people discuss a topic and share their opinions. This helps to understand what tourists think and feel. In addition, observation is a useful method where researchers watch tourist behavior in real places like hotels, parks, or airports.

The second group is secondary research. This method uses information that is already collected by others. For instance, official tourism statistics from government agencies show how many tourists visited, where they came from, and how much they spent. Industry reports give detailed analysis about the tourism market, competitors, and future trends. Academic articles help to understand theories and previous studies. Online reviews and

social media posts are also valuable sources because they show what tourists say about their experiences in real time.

Modern technology has added new ways to do marketing research. One of them is big data analysis. Travel companies use data from websites, booking platforms, and mobile apps to learn about tourist behavior. Geographic Information Systems, or GIS, help to understand where tourists go and how they move. Web analytics is another tool that shows how visitors use tourism websites — for example, which pages they visit most and where they leave the site.

Marketing research has many benefits for the tourism industry. It helps to design better advertisements, improve services, and increase customer satisfaction. It also supports the planning of new tourism products and destinations. Most importantly, it helps tourism to grow in a sustainable and responsible way.

Conclusion: In conclusion, marketing research is a powerful and essential tool that plays a central role in guiding the strategic development and competitiveness of the tourism sector. It provides tourism organizations, businesses, and policymakers with accurate, evidence-based insights into market dynamics, traveler behavior, customer expectations, and emerging trends. These insights are crucial for making informed decisions regarding destination planning, product development, service improvement, and promotional strategies.

By effectively combining traditional research methods—such as surveys, interviews, and focus groups—with modern digital techniques like big data analytics, web tracking, social media monitoring, and geographic information systems (GIS), tourism stakeholders can obtain a more holistic and nuanced understanding of their target audiences. This multidimensional approach enables a deeper analysis of both qualitative and quantitative aspects of tourist experiences.

Moreover, marketing research helps to identify not only current demand but also potential market opportunities, allowing tourism providers to adapt and innovate in a timely manner. It supports the creation of customized and value-driven tourism products that align with the diverse needs of different traveler segments, including solo travelers, families, eco-tourists, and cultural explorers.

Additionally, well-conducted marketing research contributes to the long-term sustainability of the tourism industry. By focusing on customer satisfaction and responsible development, research ensures that tourism growth is balanced with the preservation of natural resources, cultural heritage, and local communities.

Overall, when implemented strategically, marketing research becomes a key driver of success and resilience in the tourism industry. It fosters continuous improvement, enhances competitiveness, and ultimately creates more meaningful and sustainable experiences for travelers around the world.

References:

1. Cooper, C., Fletcher, J., Fyall, A., Gilbert, D., & Wanhill, S. (2008). *Tourism: Principles and Practice* (4th ed.). Pearson Education Limited.
2. Middleton, V. T. C., Fyall, A., Morgan, M., & Ranchhod, A. (2009). *Marketing in Travel and Tourism* (4th ed.). Butterworth-Heinemann.
3. Hudson, S. (2008). *Tourism and Hospitality Marketing: A Global Perspective*. SAGE Publications.
4. UNWTO (2023). *Tourism Market Intelligence and Competitiveness*. World Tourism Organization. Retrieved from <https://www.unwto.org>
5. Govers, R., & Go, F. M. (2009). *Place Branding: Glocal, Virtual and Physical Identities, Constructed, Imagined and Experienced*. Palgrave Macmillan.
6. Kumar, V. (2014). *101 Design Methods: A Structured Approach for Driving Innovation in Your Organization*. Wiley.
7. Buhalis, D., & Law, R. (2008). Progress in information technology and tourism management: 20 years on and 10 years after the Internet. *Tourism Management*, 29(4), 609–623.
8. Litvin, S. W., Goldsmith, R. E., & Pan, B. (2008). Electronic word-of-mouth in hospitality and tourism management. *Tourism Management*, 29(3), 458–468.
9. Xiang, Z., & Gretzel, U. (2010). Role of social media in online travel information search. *Tourism Management*, 31(2), 179–188.

MARKETING ORQALI TURIZMNI RIVOJLANTIRISH USULLARI

Sevinch Eshimova Baxtiyor qizi – SamATI talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada marketing strategiyalarining turizm sohasini rivojlantirishdagi oʻrni tahlil qilingan. Ayniqsa, raqamli marketing, kreativ yondashuvlar va mijozga yoʻnaltirilgan xizmatlarning ahamiyati yoritilgan. Oʻzbekiston misolida olib borilgan tahlillar orqali zamonaviy marketing vositalarining turistik oqimni oshirish va mamlakat imidjini shakllantirishdagi roli koʻrsatib berilgan.

Kalit soʻzlar: turizm, marketing strategiyasi, raqamli texnologiyalar, mijozga yoʻnaltirilgan xizmat, Oʻzbekiston turizmi, raqamli marketing, targʻibot

Аннотация: В данной статье проанализирована роль маркетинговых стратегий в развитии туристической отрасли. Особое внимание уделяется цифровому маркетингу, креативным подходам и ориентированным на клиента услугам. На примере Узбекистана показано, как современные маркетинговые инструменты способствуют увеличению туристического потока и формированию позитивного имиджа страны.

Ключевые слова: туризм, маркетинговая стратегия, цифровые технологии, клиенториентированный сервис, туризм Узбекистана, цифровой маркетинг, продвижение

Annotation: This article analyzes the role of marketing strategies in the development of the tourism sector. Particular focus is placed on digital marketing, creative approaches, and customer-oriented services. Using Uzbekistan as a case study, the article demonstrates how modern marketing tools contribute to increasing tourist flows and shaping the country's image.

Keywords: tourism, marketing strategy, digital technologies, customer-oriented service, tourism in Uzbekistan, digital marketing, promotion

Kirish: Bugungi kunda **turizm** nafaqat dam olish va sayohat qilish imkoniyati, balki mamlakatlar uchun muhim iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy foyda keltiruvchi strategik soha sifatida qaralmoqda. U BMT Jahon Turizm Tashkiloti (UNWTO) tomonidan **eng tez surʼatlarda rivojlanayotgan global tarmoqlardan biri** sifatida eʼtirof etilgan. Har yili millionlab odamlar sayohat qiladi, minglab yangi xizmat koʻrsatish maskanlari yaratiladi, natijada bu jarayon mamlakatlar iqtisodiyotida jiddiy harakatlantiruvchi kuchga aylanmoqda.

Turizmning rivojlanishi mamlakat uchun **bir necha yoʻnalishda ijobiy natijalarni** keltirib chiqaradi. Eng avvalo, bu **iqtisodiy barqarorlikka** xizmat qiladi. Turizm sohasiga kiritilgan investitsiyalar va sayyohlar tomonidan sarflanayotgan mablagʻlar davlat byudjetiga soliq tushumlari, mahalliy aholi uchun ish oʻrinlari va kichik biznes rivoji orqali

qaytadi. Ayniqsa, mehmonxonalar, restoranlar, transport va ko'ngilochar xizmatlar bilan bog'liq kichik tadbirkorlik sub'yektlari turizm tufayli jonlanadi.

Shu bilan birga, turizm **milliy madaniyat, tarix va qadriyatlarning dunyo bo'ylab tanitilishiga** imkon yaratadi. Sayyohlar mahalliy urf-odatlar, milliy taomlar, hunarmandchilik mahsulotlari, folklor va tarixiy yodgorliklar bilan tanishib, o'z yurti haqida ijobiy taassurot olib ketadilar. Bu esa xalqaro miqyosda mamlakat imidjining mustahkamlanishiga olib keladi.

Mazkur sohani rivojlantirishda **marketingning roli beqiyosdir**. Marketing nafaqat xizmatlarni targ'ib qilish, balki sayyohlar ehtiyojlarini chuqur o'rganish, ularga mos turistik mahsulotlar ishlab chiqish, bozorga chiqish strategiyalarini belgilash va oxir-oqibatda raqobatda ustunlikka erishish vositasi sifatida xizmat qiladi. Marketing strategiyalari orqali yangi bozorlarga chiqish, mavjud mijozlarni saqlab qolish va ularni doimiy sayyohga aylantirish mumkin.

Bugungi kunda turistik marketing — bu oddiy reklama emas, balki **tahliliy yondashuv, kreativ g'oyalar, raqamli platformalar va mijozlar ehtiyojiga moslashtirilgan xizmatlar** majmuasidir. Aynan shu omillar turizm sohasining muvaffaqiyatli rivojlanishida hal qiluvchi rol o'ynaydi.

Marketing — bu mahsulot yoki xizmatni bozorga to'g'ri yo'naltirish, iste'molchining ehtiyoj va talablarini aniqlash, ularni qondirish uchun strategik reja ishlab chiqish jarayonidir. Turizm sohasida marketingning ahamiyati nihoyatda katta bo'lib, u sayyohlik xizmatlarini ommalashtirish, raqobatda ustunlikka erishish, mijozlar bilan samarali aloqalar o'rnatish hamda hududning turistik jozibadorligini oshirishda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Quyidagi asosiy vazifalar orqali bu jarayon amalga oshiriladi:

- **Brend yaratish va hudud imidjini shakllantirish:** Har bir turistik maskan o'ziga xos brendga ega bo'lishi lozim. Masalan, Parij — romantika shahri, Dubay — zamonaviylik markazi, Samarqand esa — qadimiy tarix maskani sifatida tanilgan. Bunday brendlar hududni boshqa joylardan ajratib turadi va sayyohlar ongida ijobiy taassurot qoldiradi.

- **Bozor tahlili asosida talabni o'rganish:** Marketing orqali mahalliy va xalqaro bozorlar tahlil qilinadi, qaysi xizmatlarga talab yuqori ekani aniqlanadi. Bu esa turistlar istagiga mos xizmat paketlarini ishlab chiqishga imkon yaratadi.

- **Reklama va PR orqali diqqatni jalb qilish:** Ommaviy axborot vositalari, ijtimoiy tarmoqlar, sayohat ko'rsatuvlari, bloggerlar orqali turistik obyektlar ommaga tanishtiriladi. Ijobiy PR kampaniyalari turizmga qiziqishni oshiradi.

- **Raqobatbardosh xizmatlar paketini ishlab chiqish:** Marketing xizmatlari turistik xizmatlar sifatini doimiy takomillashtirishga yo'naltiradi. Misol uchun, "hammasi ichida" tur paketlari, madaniy ekskursiyalar, sog'lomlashtirish xizmatlari kabi kompleks xizmatlar orqali bozorda raqobatbardoshlik oshadi.

• **Mijozlar bilan aloqalarni mustahkamlash:** Turistlar bilan ishonchli aloqa o'rnatish, ularning fikr-mulohazalarini inobatga olish, onlayn sharhlar va reytinglar ustida ishlash — bu uzoq muddatli muvaffaqiyat kalitidir.

Turizmni rivojlantirishda qo'llaniladigan marketing usullari: Raqamli marketing (digital marketing): Zamonaviy texnologiyalar asrida internet turizmning eng samarali reklama platformasiga aylandi. Sayyohlar Instagram, TikTok, YouTube kabi ijtimoiy tarmoqlarda vizual kontent orqali ma'lumot oladi. Misol uchun, bloggerlar tomonidan tayyorlangan sayohat videolari minglab odamlarni aynan o'sha joyga borishga ilhomlantirishi mumkin. SEO (qidiruv tizimi optimallashtirish), target reklama va veb-saytlar orqali auditoriyaga tez va aniq yetib boriladi.

Kontent marketing: Turizm agentliklari va mehmonxonalar sayohat bloglari, maqolalar, suratlar va interaktiv videolar orqali o'z xizmatlarini targ'ib qiladilar. Bunday kontent mijozda ishonch uyg'otadi va uni turistik mahsulotni xarid qilishga undaydi. Ayniqsa, mahalliy madaniyat, oshxona, tabiat manzaralari haqidagi kontentlar yuqori e'tiborga sazovor bo'ladi.

Brendlashtirish (destination branding): Mamlakat yoki hududning o'ziga xos xususiyatlarini aks ettiruvchi nom, shior va logotiplar orqali u brendga aylantiriladi. Masalan, "Malaysia – Truly Asia", "Uzbekistan – The Pearl of the East" kabi brendlar xalqaro e'tibor markazida bo'lishiga yordam beradi. Bu esa turist ongida unutilmas taassurot qoldirib, uni qayta sayohatga undaydi.

Loyihaviy marketing va hamkorlik: Turizmning samarali rivojlanishi uchun turoperatorlar, mehmonxonalar, restoranlar, transport xizmatlari va hatto mahalliy hokimiyatlar o'rtasida hamkorlik zarur. Bunday strategik sheriklik orqali kompleks turistik xizmatlar yaratiladi. Masalan, "3 kun – 2 tun" kabi to'liq xizmat paketlari, tanlovli ekskursiyalar va gidlar xizmatlari orqali mijozlarga qulaylik yaratiladi.

Sadoqat dasturlari va aksiyalar: Marketingda sadoqatni oshirish muhim. Maxsus kartalar, chegirmalar, sovg'alar, promo-kodlar va bonus ballari sayyohlarni takroriy sayohatlarga jalb qiladi. Masalan, "Har uchinchi tur paket bepul ekskursiya bilan" yoki "Do'stingizni olib keling — 20% chegirma oling" kabi aksiyalar juda samarali bo'ladi.

Xalqaro ko'rgazmalar va yarmarkalarda ishtirok etish: Turizm sohasidagi global forumlar, ko'rgazmalar va yarmarkalar mamlakat brendini xalqaro maydonda tanitish uchun muhim platformadir. Bu yerda nafaqat sayyohlar, balki potentsial investorlar, hamkorlar va turoperatorlar e'tiborini jalb qilish mumkin. Masalan, ITB Berlin, WTM London kabi tadbirlarda ishtirok etish O'zbekiston turizm salohiyatini

So'nggi yillarda O'zbekistonda turizm sohasini rivojlantirish bo'yicha keng ko'lamli islohotlar amalga oshirilmoqda. Xususan, **marketing vositalaridan foydalanish** davlat siyosatining ajralmas qismiga aylanmoqda. Sayyohlik xizmatlarini ichki va tashqi bozorlarda targ'ib qilishda zamonaviy marketing strategiyalariga asoslanilmoqda. Bu boradagi sa'y-harakatlar mamlakat turizm salohiyatini keng jamoatchilikka yetkazish,

raqobatbardosh xizmatlar yaratish va chet ellik sayyohlar oqimini oshirishga xizmat qilmoqda.

Shu maqsadda yaratilgan "**Uzbekistan.travel**" rasmiy sayti — mamlakatning global turizm maydoniga chiqishida muhim vosita bo'lib xizmat qilmoqda. Saytda O'zbekistonning barcha turistik yo'nalishlari, diqqatga sazovor joylari, milliy urf-odatlar, tadbirlar kalendari, mehmonxonalar va transport tizimlari haqida batafsil ma'lumotlar taqdim etiladi. Bu esa xorijiy sayyohlar uchun qulay navigatsiya va ishonchli manba rolini o'ynaydi.

Bundan tashqari, "**O'zbekiston – yuragimda**" kabi keng ko'lamli ijtimoiy-ommaviy aksiyalar orqali mamlakat turistik imidji mustahkamlanmoqda. Bunday tashabbuslar orqali yoshlar va mahalliy aholi orasida vatanparvarlik tuyg'usi kuchaytiriladi, shuningdek, O'zbekistonning turizm brendi ijobiy konnotatsiyalarda targ'ib qilinadi. Aksiya doirasida foto tanlovlar, vloglar, esdalik sovg'alari va boshqa interaktiv faoliyatlar tashkil etiladi, bu esa sayyohlikka jamoaviy qiziqishni shakllantiradi.

Marketingning yana bir samarali yo'nalishi bu — **ijtimoiy tarmoqlar orqali influencer marketingidir**. O'zbekistonga sayohat qilgan mashhur blogerlar, vlogerlar va kontent yaratuvchilarning tajribalari keng auditoriyaga taqdim etilib, O'zbekiston imidjini global miqyosda mustahkamlashga xizmat qilmoqda. Masalan, dunyoga mashhur YouTube, Instagram yoki TikTok yulduzlari tomonidan tayyorlangan videoroliklar millionlab ko'rishlar yig'ib, O'zbekistonning tarixiy va zamonaviy jozibador jihatlarini namoyon etmoqda.

Shuningdek, O'zbekistonda **turizm turlarining diversifikatsiyasi** yo'lga qo'yilmoqda. An'anaviy madaniy turizm bilan bir qatorda, quyidagi yo'nalishlar marketing orqali faol targ'ib qilinmoqda:

- **Ziyorat turizmi** – O'zbekiston hududida joylashgan islomiy me'morchilik yodgorliklari (Imom Buxoriy, Imom Termiziy, Bahouddin Naqshband va boshqalar) sayyohlar uchun muqaddas manzillarga aylantirilgan. Bu yo'nalish musulmon davlatlaridan keluvchi turistlar oqimini oshiradi.

- **Eko-turizm** – O'zbekistonning tog'li hududlari, cho'l va dasht zonalari, milliy bog'lari orqali ekoturlar tashkil qilinmoqda. Sayyohlar tabiat bilan bevosita muloqotga kirishish imkoniyatiga ega bo'lmoqda. Ayniqsa, pandemiyadan keyingi davrda ekologik toza, ommaviylikdan xoli sayohatlar katta talabga ega.

- **Gastronomik turizm** – Milliy taomlar (osh, somsa, shashlik, choyxona madaniyati) O'zbekistonning o'ziga xos brendiga aylangan. Mahalliy oshxonani xorijliklarga tanishtirish orqali turistlarda chuqur taassurot qoldiriladi. Gastronomik festivallar, taomlar master-klasslari bu borada faol ishlatilmoqda.

Shuningdek, turizmni rivojlantirish uchun **xalqaro ko'rgazmalar, madaniy almashinuv dasturlari, press-turlar va fam-turlar (tanishtiruv sayohatlari)** ham marketing strategiyasining tarkibiy qismiga aylantirilgan. Bu kabi faoliyatlar xorijiy OAV

va turoperatorlar orqali O‘zbekiston haqidagi ijobiy informatsion maydonni kengaytirishga xizmat qilmoqda.

Xulosa: Zamonaviy sharoitda turizm sohasining barqaror va izchil rivojlanishini ta'minlashda **marketing strategiyalarini to‘g‘ri va tizimli qo‘llash** hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. Bu strategiyalar turizm mahsulotlarini bozorda muvaffaqiyatli joylashtirish, iste'molchilar e'tiborini jalb qilish, ularda ijobiy taassurot uyg‘otish va, eng asosiysi, ularni amaliy harakatga – ya'ni sayohatga undashga xizmat qiladi. Avvalo, **raqamli texnologiyalardan** foydalanish bugungi kundagi eng muhim vositalardan biri hisoblanadi. Sayyohlarning aksariyati safarini internet orqali rejalashtiradi – ular mehmonxonalarni bron qiladi, yo‘nalishlarni tanlaydi, viza talablarini o‘rganadi va sharhlarni o‘qib chiqadi. Shunday ekan, onlayn platformalarda samarali reklama, interaktiv veb-saytlar, mobil ilovalar va ijtimoiy tarmoqlarda faol ishtirok – marketingning ajralmas qismiga aylanmoqda. Ayniqsa, sun'iy intellekt, virtual reallik (VR) va maqsadli reklama (targeting) imkoniyatlaridan foydalanish orqali ancha aniqlik va samaradorlikka erishish mumkin. Shuningdek, **kreativ yondashuvlar** – ya'ni standart reklama uslublaridan chiqib, noodatiy, estetik va hissiyotga ta'sir qiluvchi usullar orqali mijoz ongiga kirib borish katta natijalar beradi. Misol uchun, “sayyohlik hikoyalari” formatida tayyorlangan videoroliklar, sayyohlar bilan jonli efirlar, blogerlar tomonidan yaratilgan shaxsiy tajriba asosidagi kontentlar oddiy reklama e'lonlariga nisbatan ko‘proq ishonch uyg‘otadi. Bu orqali sayyohlar o‘zini tajriba ishtirokchisidek his qilib, xizmatga nisbatan iliq munosabat bildiradi. Marketing strategiyalarining yana bir asosiy jihati — bu **mijozga yo‘naltirilgan xizmatlar**dir. Sayyohlarning ehtiyoj va istaklarini chuqur tahlil qilish, ularga moslashtirilgan xizmat paketlarini taklif qilish, individual yondashuv asosida xizmat ko‘rsatish — bu uzoq muddatli mijoz sadoqatini ta'minlaydi. Shaxsiylashtirilgan reklama takliflari, sadoqat dasturlari, doimiy aloqada bo‘lish imkoniyati — ularning barchasi turistik xizmatlar sifatini oshiradi va mijozni doimiy foydalanuvchiga aylantiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Karimov I.A. *Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch*. – Toshkent: Ma'naviyat, 2008.
2. Odilov M., Jalolov M. *Turizm: nazariya va amaliyot*. – Toshkent: “Fan va texnologiya”, 2019.
3. Axmedov M. *Marketing asoslari*. – Toshkent: “Iqtisodiyot”, 2020.
4. Saidov M. *Turizm menejmenti va marketingi*. – Samarqand, 2021.
5. Zaynutdinov N.X. *Raqamli marketing: nazariya va amaliyot*. – Toshkent: 2022.
6. UNWTO (World Tourism Organization). *Tourism Marketing Trends*. – Madrid, 2022.
7. Middleton V.T.C., Clarke J. *Marketing in Travel and Tourism*. – Butterworth-Heinemann, 2012.

8. Kotler P., Bowen J., Makens J. *Marketing for Hospitality and Tourism*. – Pearson Education, 2017.
9. www.uzbektourism.uz – O‘zbekiston Respublikasi Turizm qo‘mitasi rasmiy sayti.
10. www.uzbekistan.travel – O‘zbekistonning rasmiy turizm portali.
11. www.stat.uz – O‘zbekiston Respublikasi Statistika agentligining rasmiy sayti.
12. www.unwto.org – Jahon turizm tashkilotining rasmiy sayti.
13. www.tourism-review.com – Xalqaro turizm yangiliklari va marketing portali.
14. Makhmudov R.X., G‘ulomova N.T. *Marketing strategiyalari: amaliy yondashuv*. – Toshkent, 2023.

KESIK PIRAMIDANI HAJMINI AMALIY ANIQLASH USULI

Meliyev Fatto Muxammadiyevich

Uzbek-Finlandiya pedagogik instituti

Fizika kafedrası dotsenti

Ikromov Amirxon Qilichevich

Uzbek-Finlandiya pedagogik instituti

Fizika kafedrası assistenti

Annotatsiya: Maqolada kesik piramida hajmini aniqlashning amaliy usuli bayon etiladi. Muallif nazariy formulani uchta yordamchi piramidani yasash va ularni qum (yoki shakar) bilan to'ldirib tekshirish orqali tasdiqlaydi. Bosqichma-bosqich ko'rsatmalar, chizmalar va geometrik hisoblar kesik piramida hajmining uning tarkibiy piramidalar hajmlari yig'indisiga tengligini tajribada isbotlashga yordam beradi. Usul STEAM yondashuviga mos kelib, o'quvchilarda nazariy bilimni amaliy faoliyat bilan bog'lash ko'nikmasini rivojlantiradi.

Kalit so'zlar: kesik piramida hajmi, yordamchi piramida, geometrik hisoblar

Kirish

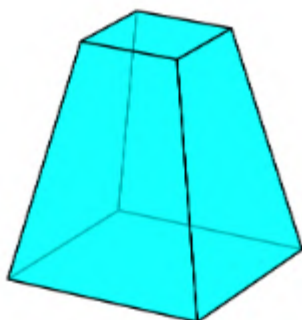
Kesik piramida geometrik shakllar ichida amaliy ahamiyatga ega bo'lgan murakkab shakllardan biri bo'lib, u muhandislik, arxitektura va qurilish sohalarida keng qo'llaniladi. Uning hajmini aniqlash turli metodlarga asoslanib bajarilishi mumkin. Ushbu maqolada kesik piramida hajmini aniqlashning nazariy ifodasi haqiqatdan ham uni tashkil etuvchi uchta piramidalar hajmlarining yig'indisiga teng bo'lishini amaliy aniqlash usullari bayon etiladi.

Kesik piramida hajmi amaliy aniqlash

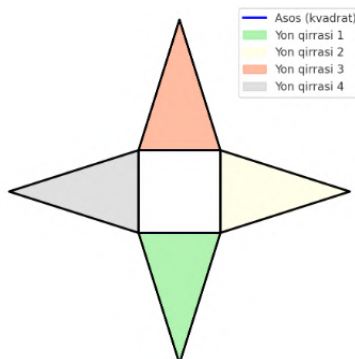
Kesik piramidaning (1-rasm) hajmini hisoblash uchun elementar geometriya kursida quyidagi formuladan foydalaniladi [1-3]:

$$V = \frac{h}{3} (A_1 + A_2 + \sqrt{A_1 A_2}) \quad (1)$$

bu yerda V – kesik piramida hajmi, h – kesik piramidaning balandligi, A_1 – katta asos yuzasi, A_2 – kichik asos yuzasi.

1-rasm

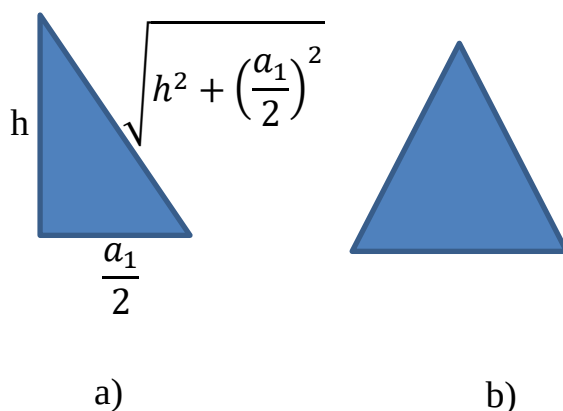

2-rasm

3-rasm

(1) formula bilan aniqlanadigan kesik piramida hajmi formulasi haqiqatdan ham to'g'ri ekanligini amaliy isbotlash uchun 2-rasmda ko'rsatilgandek kesik piramida hajmini tashkil etuvchi 1-piramida yoyilmasi asosida asos tomoni ochiq 1-tashkil etuvchi piramidani yasab olamiz. Buning uchun kesik piramida katta asosini 1-tomoni a_1 ning yarmiga teng chiziq chizamiz va bu chiziqning bir uchidan unga perpendikular qilib kesik piramida balandligiga teng chiziq o'tkazamiz. Bu chiziqlarni ochiq uchlarini birlashtirib uchburchakni gipotenuzasini ya'ni yasalishi kerak bo'lgan 1-piramidani yon tomoni apofemasini Pifagor teoremasiga ko'ra aniqlab olish mumkin (4(a)-rasm).

4-rasm

Topilgan apofemani kesik piramidani asosini 2-tomoni o'rtasiga perpendikulyar qilib o'rnatamiz. Asos chizig'i uchlarini apofemani uchi bilan birlashtirib 1- piramidani 1 ta yon yog'ini hosil qilamiz (4(b)-rasm).

U quyidagicha bo'ladi:

Agar kesik piramidaning asosi kvadrat bo'lsa , hosil qilingan tomonlarni 4-tasini birlashtirib 2-rasmda ko'rsatilgan yoyilma asosida 1- tashkil etuvchi asosi ochiq piramidani yasab olamiz. Bu piramidaning hajmi $V_1 = \frac{1}{3}hA_1$ formula bilan aniqlanadi.

Xuddi shu usulda 3-rasmdagi asosi kesik piramidani kichik asosiga teng asosli, balandligi kesik piramida balandligiga teng piramidaning chizilgan yoyilmasi asosida ostki asosi ochiq bo'lgan 2- tashqi tashkil etuvchi piramidani ham yasab olish kerak. Bu piramidaning hajmi $V_2 = \frac{1}{3}hA_2$ formula bilan aniqlanadi.

Endi balndligi h , asoslari yuzalari S_1 va S_2 bo'lgan kesik piramida asoslarini o'rta geometrigiga teng bo'lgan 3- tashkil etuvchi piramedani asosi yuzasi quyidagi formula bilan aniqlanadi [4].

$$S_3 = \sqrt{A_1 A_2} \quad (2)$$

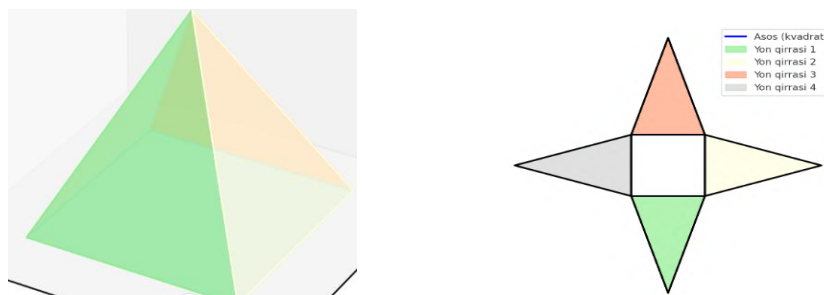
Agar bu **to'rtburchak** shaklda bo'lsa, uning tomonlari quyidagicha topiladi:

$$a_m = \sqrt{a_1 a_2}, b_m = \sqrt{b_1 b_2} \quad (3)$$

bu yerda a_1, b_1 – katta asosning tomonlari, a_2, b_2 – kichik asosning tomonlari.

Asosning tomonlari aniqlangan 3-tashkil etuvchi piramidaning yon tomonlari yoqorida ko'rsatigan 1 va 2- tashkil etuvchi piramidalarni yon yoqlari kabi aniqlanadi.

Endi 5-rasmda keltirilgan asosi kesik piramidaning katta va kichik asoslarini o'rta geometrigiga teng bo'gan piramida yoyilmasi asosida h – balandlikli asosi ochiq piramidani yasab olamiz.

5-rasm

Bu piramidaning hajmi $V_3 = \frac{1}{3}h\sqrt{A_1A_2}$ - formula bilan aniqlanadi.

Amaliy ishlarning bajarilishi

1. Ustki asosi ochiq hajmi aniqlanishi lozim bo'lgan kesik piramidaga ishchi jism (qum, shaker yoki shunga o'xshash) solib to'ldiriladi.

2. Kesik piramidadagi ishchi jism (qum, shakar yoki shunga o'xshash) biror qog'oz ustiga to'kiladi.

3. To'kilgan ishchi jism oldin 2- rasm asosida yasalgan 1-tashkil etuvchi piramida to'lguncha solinadi va keyin kesik piramidaga solinadi.

4. Xuddi shu usilda 3 va 5- rasmlar asosida yasalgan piramidalar ham ishchi jism bilan to'ldirilib, kesik piramidaga solinadi.

5. Natijada haqiqatdan ham kesik piramidaning hajmi uni tashkil etuvchi uchta piramidalar hajmlarini yig'indisiga teng ekanligiga amaliy usulda ishonch hosil qilinadi.

Xulosa

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki kesik piramidani hajmini nazariy aniqlangan formulasi to'g'ri natija berishiga amaliy mashg'ulotlar bajarish yo'li bilan ishonch hosil qilish innavasion uslublarni STEAM tizimiga ham mos keladi y'ani o'quvchilar bilimlarni faqat fikrlash yo'li bilan emas, balki qo'llari bilan bajarish orqali ham o'zlashtiradilar.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. I. Isroilov va boshqalar. "Geometriya" 1-2-qism, Akademik litsey va kasb hunar kollejlari uchun. 2004 y.
2. A.A. Rahimqoriyev, M.A. To'xtaxodjayeva. "Geometriya" darsligi. 2012 y.
3. B.Q. Xaydarov, E.S. Sariqov va A.Sh. Qo'chqorov. "Geometriya" darsligi. 2012 y.
4. Experimental Physics Methods, Cambridge University Press, 2019.

ISLOM HUQUQIDA OZODALIKNING MAZMUN-MOHİYATI VA ASOSIY VAZIFALARI

Mansurov Umar Foruq

*O'zbekiston xalqaro islom akademiyasi
Islomshunoslik yo'nalishi 4-bosqich talabasi
Tel: +998977501254
Email:umarforuqmansurov1*

THE CONTENT AND MAIN FUNCTIONS OF FREEDOM IN ISLAMIC LAW

Mansurov Umar Foruq
*International Islamic Academy of Uzbekistan
4th stage student of Islamic studies
Phone: +998977501254
Email: umarforuqmansurov1*

Islomda musulmonlarning pokiza, toza bo'lishlariga, hamisha har joyda pok yurish-turishlariga katta e'tibor bilan qaraladi. Chunki Alloh taolo Payg'ambar Muhammad (s.a.v)ga shunday buyurgan. Sababi Islom dini pokizalik, go'zallik ustiga qurilgan. Poklik – mo'minnig ko'zgusi. *“Poklik – iymondandir”*, - degan Rosululloh (s.a.v).

Islom musulmonlarning toza, pok bo'lishlarini ta'minlashda eng mayda-chuyda “ikir-chikir”larigacha aralashgan. Payg'ambarimiz (s.a.v) sunnatlari orqali bu sohadagi yo'l-yo'riq va ko'rsatmalarni targ'ib qiladi.

ASOSIY QISM

Allohnin mo'min zimmasidagi haqqi yetti kunda barcha a'zosini to'la yuvib, g'usl qilishdir. Islom dinida er-xotin munosabatidan keyin, bulg'anib qolganda ham g'usl qilish vojib amal hisoblanadi. Mo'ylovlarni qisqartirish, tirnoq olish, qo'ltiq va kindik osti mo'ylarini tozalash, xatna qildirish, misvok tutish kabi ishlar musulmonlarga shart qilib qo'yilgan.

Og'iz-tishlarni toza tutishga alohida e'tibor berilgan. Arok daraxtining shoxchalaridan tayyorlangan maxsus tish tozalash vositasi sifatida misvokdan foydalanish sunnatdir.

Payg‘ambar (s.a.v): “Tishlaringizni misvok bilan tozalab yuringlar va tozalikka odat qilinglar”, “Agar ummatimga mashaqqat bo‘lmaganida edi har namozdan oldin misvok qilishga (ya’ni tish tozalashga) buyurar edim”, deb ta’lim berganlar¹.

Rosululloh (s.a.v)ning bu ko‘rsatmalari bejizga bo‘lmagan. Misvok tekshirib ko‘rilganda, unda ko‘plab foydali va xushbo‘y moddalar borligi aniqlangan. Vaholanki, hozirgi zamonaviy tish cho‘tkalari G‘arbda 1806-yildan urfga kira boshlagan².

Musulmonlar kuniga bir necha marta yuvinib tozalanadilar, haftasiga albatta hammomda yoki uylarida g‘usl qiladilar. Kiyimlarini, hovli-joylarini, ibodat o‘rinlarini toza tutadilar. Chunki bu - islomning talabi. Islom esa tozalik dini, pokizalik esa dinning yarmidir.

Musulmonlar tozalik haqida ana shunday bosh qotirib yurishganida, Yevropada kishilar yuvinmasdan, yiliga bir marta paxtani ho‘llab artinishgan, cho‘qintirish paytidagi maxsus “vaftiz” suvining ta’siri ketib qolmasin, deb suvdan seskanishgan. Hattoki mashhur Versal saroyida umuman hojatxona bo‘lmagan. O‘rta asrlar Fransiya saroy va teatrlarning birortasida ham hojatxona bo‘lmagan bir paytda, Istanbulda 1400 ga yaqin shunday joy bo‘lgan.

XVI asrda Xollandiya³ elchisi Baron de Busbek Usmoniylar mamlakatiga safaridan so‘ng shunday degan ekan: “*E, bu odamlarning kasal bo‘lishi aniq baliqlar kabi suvda “shalop shulup” qilib yuvinishadi, shunchalar ham ko‘p yuvinish mumkinmi?*”⁴.

Usmonli saltanati shaharlarida sardobalarga o‘xshash, har biri san’at darajasiga ko‘tarilgan yuzlab chashmalar⁵ bo‘lgan. Ibrohim Rafiqning “*Tarix shuuri*” kitobida yozilishicha, Valiy laqabli Boyazid ikkinchi hukmronligi davrida Istanbulga Moskva Knyazining Mixail Plachnet ismli elchisi tashrif buyurgan. Undan yoqimsiz hid anqib turgani sababli uni yuvintirish uchun hammomga olib borishgan. Umrda hammomni ko‘rmagan elchi yuvinishga, ich kiyimlarini almashtirishga ko‘nikolmay, hammomdan qochib chiqqan va tezda Istanbulni tark etgan⁶.

1600 yillarida Ispaniya inkvizitsiya⁷si musulmonlarni ommaviy qirg‘in qilgani tarixdan ma’lum. G‘arb tadqiqotchilarning kundaliklarida yozilishicha, johil hukmdorlar musulmon ispanlarni tozaliga, qo‘ltiq osti mo‘ylarining olinganiga qarab, nasroniylardan ajratib qatl qilgan ekan⁸.

Payg‘ambar (s.a.v) kechqurun yotishdan oldin suv va taom solingan idishlar ustini yopishni, siniq, darz ketgan idishlarni ishlatmaslikni buyurganlar. O‘sha joylarda turli

¹ Muhammad Sodik Muhammad Yusuf. Hadis va hayot. – Toshkent.: Hilol nashr, 2009. – 72 b.

² G‘. G‘ofurov. Sharq javohirlari. – Toshkent.: Ma’naviyat, 2000. – 84 b

³ Hozirgi Niderlandiya davlati, ya’ni Gollandiya.

⁴ Najmiddin Komilov. Tasavvuf. – Toshkent.: Movarounnahr, 2009. – 299 b.

⁵ Zamonaviy tahoratxonalar.

⁶ Ahmad Bobomurodov. Komil insonlar yo‘lidan. – Toshkent.: Movarounnahr, 2003. – 73 b.

⁷ Katolik cherkovi erkin fikrlilarga, papa hokimiyati dushmanlariga qarshi kurashish uchun ta’sis etilgan maxsus muassasa. XIII asrda tuzilgan.

⁸ N.Komilov. Tasavvuf. G‘oyiblar xaylidan yongan chiroqlar / to‘plam /. – Toshkent.: O‘zbekiston, 1994. – 22 b.

zararli narsalar (mikroblar) bo'lishini hali zarrabin⁹ kashf etilmasdan o'n to'rt asr avval aytganlar. U zot ovqat oldidan va keyin qo'l yuvish, ovqatga puflamaslik, xotirjam o'tirib ovqatlanish, taomni issig'icha iste'mol qilmaslikka ham targ'ib qilganlarki, bularning hammasida hikmat bor.

Vaholanki, g'arbda ovqatlanish sohasidagi madaniyat juda orqada edi. Birgina misol keltirib o'tish kifoya: o'rta asrlarda Brandenburg shahzodasi aslzodalarni o'z saroyidagi ziyofatga chorlar ekan, taklifnomaga: *“Go'sht yegandan keyin suyakni orqaga otish yo'q, yog'li og'izni yeng bilan artish yo'q, tovoqni ko'tarib, ostiga tupurish yo'q”*, deb izoh yozishga majbur bo'lgan ekan.

Poklikning fazilati. Poklik – *“tahorat”* so'zi lug'atda *“tozalik va ozodalik”* ma'nosini anglatadi. Shariatda esa, u tahorat, g'usl, tayammum kabi namoz o'qish uchun poklanishga aytiladi¹⁰.

Islomda poklik asosiy omillardan hisoblanadi. Islom poklik va poklanish ishlariga o'ta jiddiy qaraydi. Dunyoda islomdan boshqa hech bir din, tuzum yoki falsafa poklikni va ozodalikni iymon darajasiga ko'tarmagan.

Islomda ibodatlarning qabul bo'lishi poklik asosida ado etilishiga bog'liq. Alloh nazdida poklik yo'lida qilingan har bir ish, yuqori baholanadi va uni qilgan kishiga ulkan ajr-savoblar, oliy martabalar beriladi.

Alloh taoloning kitobida: *“Unda poklanishni yaxshi ko'radigan erlar bor. Alloh poklanuvchilarni yaxshi ko'radi”*, - deyilgan.¹¹

Bu oyati karimaning o'zi barcha insonlar poklik uchun intilib, butun dunyo poklanish sari yuz tutishi uchun yetarli! Musulmonlar Qur'onga amal qilib yashasalar ana shundoq bo'ladi!

Payg'ambarimiz (s.a.v.) o'zlarining muborak hadislaridan birida: *“Poklik iymonning yarmidir”*, deganlar¹².

Islomda iymonning qadr-qimmatini qanchalik yuqori ekanini yaxshi bilamiz. Poklik iymonning yarmiga tenglashtirilgandan ham Islom dini ozodalik, poklik va tozalikka qanchalar e'tibor berganini bilib olsak bo'laveradi.

Payg'ambar (s.a.v): *“Albatta, ummatim qiyomat kuni tahoratning asaridan peshonalari oppoq va oyoq-qo'llaridan nur taralib turgan hollarida chaqirilurlar. Bas, sizdan kim o'z peshonasidagi qashqasini uzaytirishga qodir bo'lsa, shuni qilsin”*, - dedilar¹³.

Payg'ambar (s.a.v): *“Vaqtiki, musulmon yoki mo'min banda tahorat qilsa, bas, u yuzini yuvganida o'sha suv yoki o'sha suvning oxirgi qatrasi ila uning ikki ko'zining nazari orqali qilgan xatolari yuzidan to'kiladi. Vaqtiki, ikki qo'lini yuvsa, o'sha suv yoki o'sha*

⁹ Mikroskop

¹⁰ Jaloliddin Rumiy. Ichindagi ichinda. – Toshkent.: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2018. –212

¹¹ Abdulaziz Mansur. Qur'oni Karim ma'nolarining tarjima va tafsiri. – Toshkent: Sano standart, 2021. – 124 b.

¹² Muhammad Sodik Muhammad Yusuf. Hadis va hayot. – Toshkent.: Hilol nashr, 2009. – 42 b.

¹³ Rizouddin ibn Faxriddin. Javome'ul kalim. – Toshkent.: Movarounnahr, 2004. –38 b.

suvning oxirgi qatrasi ila uning ikki qo'li bilan qilgan xatolari to'kiladi. Vaqtiki, ikki oyog'ini yuvsa, o'sha suv yoki o'sha suvning oxirgi qatrasi ila ikki oyog'i bilan yurib qilgan xatolari to'kiladi. Shundoq qilib, u gunohlardan pok bulib chiqadi", - dedilar¹⁴.

Tashqi a'zolari pok tutish. Tahorat, eng avvalo, Alloh taolo tomonidan amr qilingan ibodatdir. Tahorat poklik demakdir. U insonni go'zal qiladi. Sog'lom bo'lishini ta'minlaydi va yana boshqa ko'plab foydalar keltiradi. Tahorat qilish faqat Allohga qurbat hosil qilishdan oldin badanini poklashdan iborat emas, balki tahoratning o'zi Allohga qurbat hosil qilishdir. Namozdek ulug' ibodatga, Alloh taolo bilan bevosita muloqotga, munojotga jisman va ruhan poklanib, tayyorgarlik ko'rishdir. Alloh taolo Moida surasi 6-oyatida shunday marhamat qiladi; "Ey imyon keltirganlar, namozga turgan vaqtingizda yuzlaringizni va qo'llaringizni chig'anoqlarigacha yuving, boshlaringizga mas'h torting va oyoqlaringizni to'piqlarigacha (yuving)".¹⁵

She'riyat sultoni Alisher Navoiy o'zlarining "Arba'iy" deb nomlangan kitoblari poklik haqidagi Payg'ambar (s.a.v.)ning hadislarini she'riy tarzda ifodalaganlar¹⁶:

*Gar hamisha tahorating bo'lsa,
Arig'ay foqa¹⁷ chirki ul suvdin.
Tohir o'l, istasang fuzun¹⁸ ro'ziy¹⁹.
Xosir²⁰ ulkim, iturdi²¹ bu so'din²².*

Alloh taolo Moida surasi 6-oyatida: "Agar junub bo'lsangiz, bas, poklaning", dedi²³.

"G'usl" so'zi lug'atda biror narsaning ustidan suv oqizmoq degan ma'noni anglatadi. Shariatda esa, Alloh taologa qurbat niyatida badanning hammasiga suv oqizishga aytiladi. G'uslning shariatimizda vojib qilinishining hikmatlari ko'p.

G'uslning farzlari bayoni²⁴

*Har kimsa bo'lsa gar donoyu oqil,
G'uslda uch narsa farzdir unga bil:
Og'izu burunni chaymoq avvalo,
So'ng barcha uzvni yuvgay jo-bajo.*

Alloh taolo: "Va junub holingizda, to g'usl qilmaguningizcha (masjidda turmang) magar yo'ldan o'tsangiz", degan²⁵.

Ichki dunyosini pok tutish.

¹⁴ Rizouddin ibn Faxriddin. Javome'ul kalim. – Toshkent.: Movarounnahr, 2004. –42 b.

¹⁵ Abdulaziz Mansur. Qur'oni Karim ma'nolarining tarjima va tafsiri. – Toshkent: Sano standart, 2021. – 124 b.

¹⁶ Alisher Navoiy. Arba'in. – Toshkent: Meros, 1991. – 42 b.

¹⁷ Qashshoqlik

¹⁸ Ortiq, ziyoda

¹⁹ Rizq

²⁰ Ziyon ko'rguvchi

²¹ Yo'l yo'qotdi

²² Poklik yo'li

²³ Abdulaziz Mansur. Qur'oni Karim ma'nolarining tarjima va tafsiri. – Toshkent: Sano standart, 2021. – 424 b.

²⁴ Alisher Navoiy. Arba'in. – Toshkent: Meros, 1991. – 52 b.

²⁵ Abdulaziz Mansur. Qur'oni Karim ma'nolarining tarjima va tafsiri. – Toshkent: Sano standart, 2021. – 419 b.

Chun aylasang tahorati zohir,
Botiningni ham Haq qilur tohir.²⁶

Payg'ambar (s.a.v): *"Alloh taolo yoqimlidir, yoqimlilarni yaxshi ko'radi. Pokizadir pokizalarni yaxshi ko'radi. Saxiydir, saxiylikni sevadi. Jo'marddir, jo'mardlikni suyadi. Eshiklaringiz oldini ozoda tutinglar, yahudiylarga o'xshab axlat va iflos narsalarni eshiklaringiz oldida yig'ib turmanglar"*, - dedilar²⁷.

Islom dinida birinchi maqsad qalbni yomon xulqlardan poklash bo'lsa, tashqi poklikning qalb poklanishiga katta ta'siri bor. Ushbu hikmat uchun bo'lsa kerak, Rosululloh (s.a.v) eshik oldini, uy atroflarini pok tutish, axlat yig'maslik haqida nasihat qiladilar.

Rosululloh (s.a.v) zamonlarida yahudiylar ozodalikka ko'p ahamiyat bermas edilar.

Modomiki, shunday ekan, demak tariqat va haqiqat *Ichki dunyosini pok tutish* zaruriy ehtiyoji, shari'at darajasi qoniqtirmaydigan, jondan kechib ishq sharobini ichishga tayyor turgan alohida shaxslarning tanlagan yo'lidir.

Alloh taolo Hijr surasi, 29-oyatda marhamat qiladi: *"Uning ichiga o'z (dargohimdagi) ruhimdan kiritdim"*.²⁸

Shunday qilib, ruh ilohiy bo'lib, u bu dunyoga imtihon va poklanish uchun yuborilgan. Ruh Allohni qalban zikr qilish va ishq orqali poklanadi. Ruh o'zining ilohiy makoniga qaytishi uchun poklanishi zarur.

Ruh Rabboniy ish hisoblanadi. Haq taolo Isro surasi, 85-oyatdamarhamat qiladi: Alloh taolo: *"(Ey, Muhammad) Sizdan ruh haqida so'raydilar. Ayting: Ruh faqat Robbimning ishidandir. Sizlarga esa oz ilm berilgandir"*, - deb marhamat qildi.²⁹

Ham ruhan, ham jismonan poklangan, qalbini poklagan inson go'zal axloq, yuksak odob sohibiga aylanib, komil inson darajasiga yetadi³⁰.

Yuksak ongli va ma'naviyatli, mustaqil fikrlaydigan, jismonan va ruhan poklangan insonni komil inson deyish mumkin.

Poklik - iymon belgisi. Hanafiy mazhabining asoschisi Abu Hanifa No'mon ibn Sobit ya'ni, Imom A'zam rohmatallohi alayhining, naqadar zukko, oliy idrok sohibi, taqvoda va halollikda komil inson bo'lganliklarini musulmon olami yaxshi biladi. U zotninig otalari Sobit haqida bir rivoyat borki, u bir necha asrdan buyon halollikning, poklikning yorqin timsoli sifatida tildan-tilga o'tib kelayotir.

Sobit tahoratni ham to'xtatib, olma oqib kelgan tomonga yuribdilar. Biroz yursa ro'paradan bir bog' chiqibdi. Bog'da suv tarab yurgan bog'bondan so'rabdilar:

-Mana shu olma sizning bog'ingizdanmi?

-Ha, mening bog'imning hosilidan.

²⁶ Alisher Navoiy. Arba'in. – Toshkent: Meros, 1991. – 48 b.

²⁷ Rizouddin ibn Faxriddin. Javome'ul kalim. – Toshkent.: Movarounnahr, 2004. – 76 b.

²⁸ Abdulaziz Mansur. Qur'oni Karim ma'nolarining tarjima va tafsiri. – Toshkent: Sano standart, 2021. – 386 b.

²⁹ Abdulaziz Mansur. Qur'oni Karim ma'nolarining tarjima va tafsiri. – Toshkent: Sano standart, 2021. – 512 b.

³⁰ A. Razzoqov. Tariqatga yo'llanma (Naqshbandiya ta'limoti asosidir). – Toshkent.: Movarounnahr, 2003. – 55 b.

-Unda yo olmaning haqqini oling yoki rozi bo'ling. Men olmani bexosdan yeb qo'yibman.

Bog'bon ro'parasida halol va odil, insofli yigit turganini sezib, dilida tug'ilgan niyati tiliga ko'chibdi:

-Bitta sharti bor. Agar shu shartga ko'nsangiz, men olma uchun rozi bo'laman.

-Shartingizni ayting, - debdi Sobit.

-Bir qizim bor: ikki ko'zi ko'r, tili gung, ikki oyog'i va ikki qo'li shol. O'shani nikohingizga olasiz.

Oqshom guvohlar ishtirokida nikoh o'qilib, kuyov qiz haramiga kiribdi. Ne ko'z bilan ko'rsinki, qarshisida bir parivash qiz ta'zim bilan salom berib turibdi.

- Ey, go'zal, siz kimsiz, - deya so'rabdi Sobit.

- Men bog'bonning qiziman, bugun sizga nikohlashdi-ku,- debdi parivash.

Voqea sababini bog'bondan so'rabdilar. U "sizni aldamadi, ko'r degani qizim esini taniganidan buyon – harom ishlarni ko'rmadi, gung, soqov degani – hanuzgacha yomon va beodob so'zlarni tilga olmadi, ikki qo'li shol degani – o'zgalar haqqiga qo'l uzatmadi, ikki oyog'ining sholligi – ostona hatlab gunoh ishlarga qadam qo'ymaganidir", - debdi. Sobit bu nogahoniy baxtdan xursand bo'lib, o'ziga bunday halol juftni ro'para qilgani uchun Alloh taolaga behad shukronalar aytibdi. Ana shu ikki pokiza va halol insonlardan Imom A'zam (r.a.)dek buyuk zot dunyoga kelgan ekanlar³¹.

Bu rivoyatdan bir necha hikmatlarni olish mumkin.

Eng avvalo, Islom dini kishilarning halol va pokiza bo'lishlarini Islomiy hayot tarzining eng zarruriy sharti, deb qo'ygan.

Ikkinchidan, agar kishilar halol va pok bo'lmasalar, haromdan hazar qilmasalar, odamzod nasli buzilib, ular yashab turgan jamiyat inqirozga uchraydi.

Uchinchidan, farzandining qanday inson bo'lib tug'ilishi va kamol topishi eng avvalo ota-onaning halolligiga va bolani halol topilgan taom bilan rizqlantirishiga bog'liq.

XULOSA

Xulosa qilib aytamizki, hozirgi davr tili bilan aytganda, Qur'oni karim ikki tomoni tig'lik qurolga o'xshab ketadi. Kezi kelganda foyda uchun ham, zarar uchun ham guvohlik berar ekan. Qur'oni Karimni o'z foydasi yoki zarariga ishlatish bandaning o'ziga bog'liq. Alloh taolo bandani yaratib, rizqu ro'z berib, aql berib, uning ustiga lufu-marhamat ko'rsatib, ikki dunyo saodati yo'lini topishi uchun ko'rsatmalar dasturi sifatida Qur'oni karimni berib, uni guvoh ham qilib qo'yibdi. Agar banda ilohiy dastur sifatida o'ziga berilgan Qur'oni karimni o'qib, unga amal qilib yashasa, qiyomat kuni Qur'on uning foydasiga guvohlik beradi. Ammo banda nobakorlik qilsa, o'ziga berilgan ilohiy dasturni o'qimasa yoki amal qilmasa, Qur'oni karim qiyomat kuni uning zarariga guvohlik beradi. Oqibatda o'sha bandaning ishi rasvo bo'ladi.

³¹ N.Komilov. Tasavvuf. G'oyiblar xaylidan yongan chiroqlar / to'plam /. – Toshkent.: O'zbekiston, 1994. – 22 b.

Alloh taolo uni qadrlab, ikrom qilib, hayotida amal qilishi lozim bo'lgan, ikki dunyo saodatiga erishtiradigan dasturni taqdim qilib qo'yibdi. Bu o'zini bilgan banda uchun cheksiz ilohiy lutfu-karam va mehribonlikdir.

Shundan ko'rinib turibdiki, Qur'oni karim bandalarni razolatdan hidoyatga, najosatdan poklikka buyuradi. Poklik esa tahorat bilan bo'ladi.

Tahorat qilganda to'kiladigan gunohlar Allohning haqqiga taalluqli kichik gunohlar ekanligini unutmaylik.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Abdulaziz Mansur. Qur'oni Karim ma'nolarining tarjima va tafsiri. – Toshkent: Sano standart, 2021. – 624 b.
2. Muhammad Sodik Muhammad Yusuf. Hadis va hayot. – Toshkent: Hilol nashr, 2009. – 162 b.
3. Rizouddin ibn Faxriddin. Javome'ul kalim. – Toshkent: Movarounnahr, 2004. –158 b.
4. Najmiddin Komilov. Tasavvuf. – Toshkent: Movarounnahr, 2009. – 447 b.
5. G'. G'ofurov. Sharq javohirlari. – Toshkent: Ma'naviyat, 2000. –184 b.
6. Ahmad Bobomurodov. Komil insonlar yo'lidan. – Toshkent: Movarounnahr, 2003. – 153 b.
7. Jaloliddin Rumi. Ichindagi ichinda. – Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2018. – 212 b.
- A. Razzoqov. Tariqatga yo'llanma (Naqshbandiya ta'limoti asosidir). – Toshkent: Movarounnahr, 2003. – 157 b.
8. N.Komilov. Tasavvuf. G'oyiblar xaylidan yongan chiroqlar / to'plam /. – Toshkent: O'zbekiston, 1994. – 234 b.
9. Alisher Navoiy. Arba'in. – Toshkent: Meros, 1991. – 142 b.

TAFSIR TURLARI VA ULARNING O'ZIGA XOS JIHATLARI

Satvaldiyeva Zebo Mahmudovna

O'zbekiston xalqaro islom akademiyasi

"Islomshunoslik" ta'lim yo'nalishi 4-kurs talabasi,

Telefon raqami: +998993736944

Ilmiy rahbar: Sodiqov Jo'rabek Sobirboyevich

O'zbekiston xalqaro islom akademiyasi

"Islomshunoslik va islom sivilizatsiyasini o'rganish

ICESCO" kafedrasi dotsenti vazifasini bajaruvchisi,

Islomshunoslik fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Annotatsiya: Qur'oni Karim mazmun jihatidan ma'nosi keng bo'lib, uni turli zamonlarda har xil olimlar o'z bilim va dunyoqarashlari doirasida tushunganlar. Xuddi shuningdek, mufassirlarning o'z uslublari, har bir uslubning o'z yondashuvlari ham bo'lgan. Tafsir uslublari orasidagi farqlarni bir-biriga zid deb qabul qilmaslik lozim. Chunki mufassir bir uslubni asos qilib olishi bilan boshqa uslubdan ham foydalanadi. Demak, tafsir uslublari bir-biri bilan bog'langan deb to'laqonli ravishda aytish mumkin. Har bir tafsir uslubi Qur'onni tushunish va uning ma'nolarini ochib berishda o'ziga xos yondashuvga ega.

Tayanch so'zlar: tafsir, tahliliy, ijmoliy, muqorin, mavzuviy tafsir.

Tafsirga berilgan ta'riflarni umumlashtirib shunday deyish mumkin:

"Fasr – bu bayon (aniq tushuntirish)dir. Fasr – bir narsani aniqlashtirish, tafsir esa uning ma'nosini ochib berishdir. Keyin u qo'shimcha qiladi: fasr – bu yashirin narsani ochib berish, tafsir esa murakkab so'zning ma'nosini tushuntirishdir"¹.

"Tafsir" lug'atda "fassara" fe'lidan kelib chiqqan bo'lib, "bayon qilish, tushuntirish, ochib berish va sharhlash" ma'nolarini bildiradi².

Olimlar tafsir uslublari quyidagi to'rt turga bo'lishadi. Bulardan : Tahliliy, ijmoliy, muqorin va mavzuviy tafsirlar.

Tafsir uslublari farqlanishi, ba'zilar bir-biriga qarama-qarshi bo'lsa ham, tafsirchi ularning biridan boshqasiga ehtiyoj sezishi mumkin. Masalan, u muqoyasali (qiyosiy) yoki mavzuli tafsir bilan shug'ullansa ham, tahliliy tafsirdan voz kecha olmaydi. Shuningdek, tahliliy tafsir ham ba'zan mavzuli yoki qiyosiy tafsirga ehtiyoj sezadi. Demak, tafsir uslublari o'zaro bog'liq va tafsirchi ulardan butunlay voz kecha olmaydi.

¹ Muhammad Husayn Zahabiy. At-Tafsir val-Mufasssirun. – Qohira: Maktabatu-l-vahba, 1976. – B. 10.

² <https://xadicha.uz/oz/news/169> [murojaat sanasi: 09.02.2025].

Tafsirchi o'z tafsirini ko'pincha biror uslub asosida yozadi. Ulamolar tafsir uslublarini quyidagi to'rt asosiy turga ajratganlar:

Tahliliy tafsir quyidagi o'ziga xos jihatlari bilan ajralib turadi:

Eng keng tarqalgan va muhim tafsir turi: Bu tafsir uslubi eng mashhur bo'lib, o'tmishda ham, hozirda ham muhim hisoblanadi.

Hajmi turlicha: Ba'zi tahliliy tafsirlar ixcham bo'lsa, boshqalari juda keng qamrovli bo'lib, bir necha jildni tashkil etadi.

Boshqa tafsirlarga asos bo'lishi: Tahliliy tafsir barcha oyatlarni batafsil yoritgani sababli, ijmoliiy, muqorin va mavzuviy tafsirlarga asos bo'lib xizmat qiladi.

Oyatlarning ketma-ketligi: Oyatlar ketma-ket sharhlangani uchun, tafsirning aqliy, naqliy, tarixiy, balog'at, fiqhiy, ilmiy, falsafiy yoki ishoriiy yo'nalishda ekanligi yanada ravshanlashadi³.

2. Ijmoliiy tafsir uslubida oyatlar Qur'on tartibiga muvofiq keltirilib, ularning ma'nolari umumiy tarzda izohlanadi. Bu uslubda mufasssir oyatlarning asosiy maqsadini qisqacha bayon etadi va matn bilan tafsir o'rtasida bog'liqlikni ta'minlaydi. Ba'zilar bu uslubni "oyatlarni ixcham va umumiy tarzda sharhlash hamda bir yoki bir nechta oyatlarning ma'nolarini batafsil izohlamaslik" deb ta'riflaydilar. Ijmoliiy tafsirda oyatlar so'zma-so'z sharhlanmaydi; ba'zi hollarda nozil bo'lish sabablari kabi masalalar yoritiladi. Shu jihatdan, bu tafsir uslubi ma'naviy tarjimaga o'xshaydi.

Ijmoliiy tafsirning tahliliy tafsirdan farqlanadigan bir nechta xususiyatlari mavjud :

Umumiy ma'nolarni anglash: Ijmoliiy tafsirni o'qigan kishi tafsilotlarga berilmasdan, oyatlarning umumiy ma'nolarini tushunishi mumkin.

Qisqa va aniq ifoda: Mufasssirning maqsadi umumiy ma'noni eng qisqa yo'l bilan yetkazishdir.

Oddiy va tushunarli til: Qo'llaniladigan so'zlar ko'pchilik ishlatadigan va hammaga ma'lum bo'lgan iboralardan iborat bo'ladi.

Asosiy mohiyatga e'tibor: Izohda Qur'ondan ko'zlangan asosiy mohiyatga e'tibor qaratiladi.

3. Muqorin tafsir uslubi Qur'on oyatlarini sharhlashda bir nechta manbalarni taqqoslash va tahlil qilishga asoslanadi. Bu uslubda mufasssirlar bir yoki bir nechta oyatni izohlar ekan, mavzuga oid boshqa oyatlar, hadislar, sahoba va tobe'inlarning so'zlari, boshqa mufasssirlarning fikrlari hamda boshqa samoviy kitoblardagi dalillarni keltiradilar. Muqorin tafsir uslubi mufasssirlardan keng bilim va chuqur tahlil qobiliyatini talab qiladi, chunki ular turli manbalarni o'rganib, ularni solishtirishi va eng to'g'ri xulosani chiqarishi kerak. Bu uslub Qur'onni tushunishda keng qamrovli va chuqur yondashuvni ta'minlaydi. Muqorin tafsir uslubining muhim jihatlari quyidagilardan iborat:

³ Dr. Walid bin Atiyyah bin Ali Al-Harbi. At-Tahrir fi Usul at-Tafsir . — Dammam: Maktabat Al-Mutanabbi. 2019. — B. 314.

Haqiqatga erishish: Turli manbalarni taqqoslash orqali ishonchli fikrlarni qabul qilish va zaif yoki asossizlarini rad etish imkonini beradi. Botil qarashlar, zaif rivoyatlar va sog'lom aqlga to'g'ri kelmaydigan sharhlardan tafsirlarni tozalashga yordam beradi.

Mufasssilar fikrlarini o'rganish: Mufasssilarining dalil keltirish va rad etish usullari, shuningdek, ixtilof sabablarini o'rganish imkoniyatini yaratadi.

Fikrlar o'xshashligi va farqlarini aniqlash: Mufasssilar qarashlari orasidagi o'xshashlik va farqlarni ajratish, dalil keltirish usullarini tadqiq etish imkonini beradi.

Dalillarni jamlash va tahlil qilish: Dalillarni to'plash, ularni o'rganish va belgilangan qoidalar asosida saralash, shuningdek, olimlarning tafsir bo'yicha tajribalaridan foydalanish imkonini beradi.

Ilmlarni taqqoslash: Muqorin tafsirlarida qiroat, hadis, lug'at, balog'at, qoidalar va boshqa ilmlarni taqqoslash, ajratish va rad etish bilan bog'liq sabablarni o'rganish imkonini beradi.

Ushbu jihatlar muqorin tafsir uslubining ahamiyatini oshiradi va Qur'on oyatlarining chuqurroq va to'g'riroq tushunilishiga xizmat qiladi.

Muqaran usulida bir tafsirning boshqasiga nisbatan taqqoslashi o'rganiladi. Bu taqqoslash Qur'on oyatlarining boshqa oyatlar bilan, oyatlarning hadislariga aloqadorligi yoki mufasssilar fikrlarini solishtirish orqali amalga oshiriladi⁴.

4. Mavzuiy tafsirlarda oyat sharhlari Qur'on kitobi tartibiga ko'ra emas, balki biror bir aniq mavzu doirasida beriladi. Shu tarzda oyatlar jamlanib, sharhlanadi, hukm va ma'nolar keltiriladi hamda mavzu doirasidagi mazmun atroflicha yoritib beriladi. Mavzuiy tafsirlar Qur'on suralarini muayyan mavzular asosida tahlil qilishga qaratilgan bo'lib, bunda bir surada keltirilgan mavzu ajratib olinadi va shu sura doirasida atroflicha yoritiladi. Ushbu tafsir uslubining quyidagi ko'rinishlari mavjud:

Bir suradagi yagona mavzuni sharhlash: Bu usulda mufasssilar bir surada keltirilgan bitta mavzuni ajratib olib, uni sharhlaydi va boshqa suralarga murojaat qilmaydi.

Bir nechta suralarda uchraydigan, lekin muayyan surada batafsil yoritilgan mavzularni sharhlash: Masalan, vahdaniyat (Allohning yagonaligi) masalasi Qur'oni karimning ko'p joylarida uchraydi, lekin An'om surasida keng va batafsil yoritiladi. Shunday qilib, ushbu suradagi mavzu olinib, tafsir qilinadi.

Faqat bir surada uchraydigan mavzularni sharhlash: Masalan, Baqara surasidagi Bani Isroil qissasi, Kahf surasidagi ikki bog' egalarining hikoyasi, Luqmon surasidagi Luqmonning nasihatlarini kabi tarbiyaviy ahamiyatga ega bo'lgan va faqat ushbu suralarda uchraydigan voqealar tafsir qilinadi⁵.

⁴https://www.researchgate.net/publication/385865637_Muqaran_Tafsir_Method_Its_History_Basis_and_Implications
[murojaat sanasi: 07.02.2025]

⁵ Dr. Walid bin Atiyyah bin Ali Al-Harbi. At-Tahrir fi Usul at-Tafsir . – Dammam: Maktabat Al-Mutanabbi. 2019. – B. 321.

Tadqiqotchi tomonidan suradagi bir mavzuni chuqur o'rganish: Bu usulda tadqiqotchi Qur'ondagi bir surani alohida o'rganadi, u yerdagi bir qancha mavzular orasidan birini tanlab, chuqurroq tahlil qiladi va boshqa mavzular ichida uning ahamiyatini ochib beradi hamda o'quvchiga bitta va mukammal bo'lgan mavzuni taqdim etadi.

Mavzuviy tafsir uslubi Qur'on mazmunini chuqurroq tushunishga yordam beradi va o'quvchilarga muayyan mavzular bo'yicha batafsil ma'lumot olish imkonini yaratadi.

Xulosa qilib aytganda, Qur'oni Karimning tafsiri turli uslublarga bo'linib, har biri o'ziga xos yondashuvga ega. Tadqiqot davomida tahliliy, ijmoliiy, muqorin va mavzuviy tafsir turlari o'rganildi. Tahliliy tafsir oyatlarni batafsil tahlil qilishga yo'naltirilgan bo'lsa, ijmoliiy tafsir qisqa va umumiy izoh berishga asoslangan. Muqorin tafsir turli manbalarni taqqoslash orqali aniqroq xulosaga kelishga xizmat qiladi, mavzuviy tafsir esa muayyan mavzu doirasida oyatlarni tahlil qiladi.

Tafsir uslublari o'zaro bog'liq bo'lib, mufassirlar Qur'on mazmunini to'g'ri anglash va yetkazishda ularning turli jihatlaridan foydalanganlar. Har bir uslub o'zining ilmiy va amaliy ahamiyatiga ega bo'lib, Qur'onni to'g'ri tushunish va sharhlashda muhim rol o'ynaydi. Qur'oni Karimning mazmunini chuqur tushunish uchun turli mufassirlar o'z zamonasiga, bilimi va yondashuviga qarab har xil tafsir uslublarini qo'llaganlar. Ushbu uslublarning har biri Qur'on oyatlarini anglashda muhim rol o'ynaydi va ular o'zaro bog'liq holda shakllangan.

Tafsirchi qaysi yo'nalish va uslubni tanlasa, u orqali Qur'ondagi ma'nolarni va dalillarni tushuntiradi. Bu esa tafsirning metodologiyasi va maqsadlariga bog'liq bo'ladi. Har bir tadqiqotchi uchun yagona maqsad – Qur'onni tushunish va unga ergashishdir, chunki Qur'on mo'jizasi tugamaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Muhammad Husayn Zahabiy. At-Tafsir val-Mufasssirun. – Qohira: Maktabatu-l-vahba, 1976. – B. 10.
2. Dr. Walid bin Atiyyah bin Ali Al-Harbi. At-Tahrir fi Usul at-Tafsir . – Dammam: Maktabat Al-Mutanabbi. 2019. – B. 314.
3. <https://xadicha.uz/oz/news/169>
4. https://www.researchgate.net/publication/385865637_Muqaran_Tafsir_Method_Its_History_Basis_and_Implications

ISLOM MANBALARIDA JAMIYAT BARQARORLIGINI TA'MINLASHGA DOIR OYATLAR TAHLILI (Qur'on karim misolida)

Tojiddinov Kamolidin Sadritdin o'g'li

O'zbekiston xalqaro islom akademiyasi

"Islomshunoslik" ta'lim yo'nalishi talabasi,

Ilmiy rahbar: Sodiqov Jo'rabek

O'zbekiston xalqaro islom akademiyasi

"Islomshunoslik va islom sivilizatsiyasini o'rganish ICESCO"

kafedrasi dotsenti, Tarix fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Annotatsiya: Maqolada dunyoda jamiyat barqarorligini ta'minlash borasida Qur'oni karimda kelgan oyatlar tahlilini va olimlarning ayrim tadqiqotlari asosida yuzaga xulosalari keltirilgan.

Annotation: The article presents the analysis of the verses of the Holy Qur'an about ensuring the stability of society in the world and the conclusions based on some researches of scientists.

Аннотация: В статье представлен анализ аятов Священного Корана об обеспечении стабильности общества в мире и выводы, основанные на некоторых исследованиях ученых.

Kalit so'z: Qur'oni Karim, jamiyat, barqarorlik, gender tengligi, tamoyil, oyat, adolat.

Ключевые слова: Священный Коран, общество, стабильность, гендерное равенство, принцип, аят, справедливость.

Key words: Holy Quran, society, stability, gender equality, principle, verse, justice.

Ma'lumki dunyoda turli tabaqalardagi insonlar umrguzaronlik qiladi. Ularning dunyoqarashi, dunyoda kechayotgan ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy va barcha sohalardagi voqeliklarga bo'lgan munosabati turlicha. Barcha mavjud qonun-qoidalar asosida hayot kechirilmasa, turli ijtimoiy, g'oyaviy masalalarda ixtiloflar, kelishmovchiliklar yuzaga kelishi mumkin. Islom ta'limotida Odam yaratilganidan boshlab oxirgi zamon ummatlari ya'ni Muhammad alayhissalom davrigacha yashab o'tgan xalqlarga shariat, muqaddas kitoblar yuborilgan. Qur'oni karimda ham ijtimoiy barqarorlik, bag'rikenglik, oilada er-xotin munosabatlariga oid oyatlar mavjud. Masalan bugungi kunda gender tengligi masalalariga bo'layotgan munosabatlar turlicha. Lekin Qur'oni Karim oyatlari asosida tadqiqotchilarimiz bu borada ham o'z munosabatlarini quyidagicha bildirib o'tishgan:

"Ma'lumki Qur'oni karimda jummalarni qismlarga ajratib ta'riflash an'anaviy bo'lmagan. Har bir tilde, jumladan arab tilida ham erkak kishilar va xotin-qizlarga murojaat qilganda soddagina xonimlar va janoblar deya qolishadi. Ammo, oyatlarni

ko'rganimizda har bir jins vakillarining tengligi, Alloh taolo huzurida hurmatga sazovorligini ta'kidlash maqsadida, aytaylik, erkak kishining belgilari va xususiyatlarini tavsiflovchi so'zlar (sifatlar) bekam-ko'st, aynan ayollarga ham tegishli tarzda ifodalanadi.

Ya'ni:

Erkaklar	Ayollar
Muslim	Muslima
Mo'min	Mo'mina
Itoatli	Itoatli
Rostgo'y	Rostg'oy
Sabrli	Sabrli
Tavozu'li	Tavozu'li
Sadaqa qiluvchi	Sadaqa qiluvchi ¹

Qur'on karimda jamiyat barqarorligini ta'minlashga oid ko'plab oyatlarni uchratamiz. Ularning barchasi qadimdan musulmonlar o'rtasida asosiy ijtimoiy qadriyatlarni, insonlar o'rtasidagi adolatli munosabatlarni va ma'naviy tarbiyani ta'minlash orqali jamiyatning barqarorligini mustahkamlaydi. Quyida Qur'onda jamiyat barqarorligini ta'minlashga qaratilgan ba'zi asosiy oyatlar va ularning tahlili keltirilgan:

1. Insonlarni adolatga chaqirish bo'lib, unga Qur'ondagi Niso surasi, 135-oyat oyat misol bo'ladi:

“Ey, iymon keltirganlar! Adolat ila turing xamda agar o'zingiz, ota-onangiz va qarindoshlaringiz ziddiga bo'lsa ham, Alloh uchun to'g'ri guvohlik beruvchi bo'ling. Agar u boy bo'lsa xam, kambag'al bo'lsa ham, Alloh unga yaqinroqdir, Havoyi nafsga ergashib, adolatsizlik qilmang. Agar tilingizni bursangiz yoki yuz o'girib ketsangiz, albatta, Alloh nima qilayotganingizdan xabardordir”².

Bu oyatda adolatli bo'lish muhim ahamiyat kasb etishini e'tirof qiladi. Zero Allohning “al-Adl” sifati bilan barchaga munosabat qilishi haqidagi ma'lumotlar kishini xulosa qilishga undaydi. Adolat jamiyat barqarorligining eng asosiy unsurlaridan biri hisoblanadi, chunki u kamsitish, zo'ravonlik va tengsizliklarning oldini olishga yordam beradi. Qur'on adolatni nafaqat yaqinlariga nisbatan, balki har qanday holatda, xatto o'z manfaatlariga qarshi ham amalga oshirishni talab qiladi. Bu esa jamiyatda barqaror va sog'lom munosabatlarni mustahkamlaydi.

¹ N.J.Yusupova, B.B.Mamadiyev, M.M.Haydarov. Islomda gender tengligining o'ziga xos tamoyillari. [Matn]: qo'llanma/ – Toshkent: Baktria press, 2022. – 176 b.

² Shayx Muhammad Sodik Muhammad Yusuf. “Qur'oni karim va o'zbek tilidagi ma'nolari tarjimasi”. - Istanbul: “ACAR BASIM VE CILT SAN.TIC.A.Ş” bosmaxonasi, 2017. – B. 399.

2. Halollik va boshqalarning haqqiga rioya qilish haqida Baqara surasining 188-oyatida quyidagicha aytiladi:

“Bir-birlaringizning mollaringizni botil yo‘l bilan yemang. Bilib turib odamlarning mollaridan bir qismini yeyishingiz uchun xokimlarga gunoxkorona tashlamang”³.

Bu oyat insonni halollikka, boshqalarning haq-huquqlarini buzmaslikka chaqiradi. Mol-mulkni nohaq yo‘l bilan olish, pora berish kabi illatlar jamiyatning ijtimoiy muvozanatini buzadi. Qur‘oni karimda bunday amallardan tiyilish kerakligi, jamiyatda barqarorlik va o‘zaro ishonchning kafolatlanishi ta’kidlangan.

3. G‘iybat va ig‘vogarlikdan tiyilish haqida Hujurot surasining 12-oyat-oyatida quyidagicha qaytariq bor:

“Ey, imyon keltirganlar! Ko‘p gumonlardan chetda bo‘linglar, chunki ba‘zi gumonlar gunohdir. Josuslik qilmanglar. Ba‘zilaringiz ba‘zilaringizni g‘iybat qilmanglar. Sizlardan birortalarigiz O‘zining o‘lgan birodarining go’shtini yeyishni yaxshi ko‘rurmi? Xa, yomon ko‘rasizlar. Allohdan qo‘rqinglar! Albatta, Alloh tavbani ko‘p qabul qiluvchi va rahimlidir”⁴.

G‘iybat, ig‘vo va gumon jamiyatda bo‘linish va nizo keltiradigan salbiy xususiyatlardir. Qur‘on bu kabi xulqlarni taqiqlaydi, chunki ular ijtimoiy aloqalarni zaiflashtiradi va odamlar o‘rtasidagi o‘zaro ishonchni yo‘qotadi. Bu oyat jamiyat a‘zolarini tinch-totuvlikda yashashga undaydi.

4. Mo‘tadil bo‘lish va kechirimlilik fazilati haqida Baqara surasining 143-oyatida shunday deyiladi:

“Shuningdek, sizlarni odamlar ustidan guvoh bo‘lishingiz va Pay‘ambar sizlarning ustingizdan guvoh bo‘lishi uchun o‘rta millat qildik. Sen avval yuzlangan qiblani, faqat, ortga burilib ketadiganlar kim-u, Payg‘ambarga ergashuvchilar kim ekanini bilish uchungina qilganmiz. Garchi bu ish Alloh hidoyatga solganlardan boshqalarga og‘ir bulsa ham. Alloh imyoningizni zoye qilmas. Albatta, Alloh odamlarga Mehribon va Rahimlidir”⁵.

Bu oyat ummatga mo‘tadillikni buyuradi. Mo‘tadillik– ortiqcha talablardan va haddan oshirishdan tiyilishdir. Jamiyatdagi muvozanat va barqarorlikni saqlash uchun Qur‘on mo‘tadillikni targ‘ib qiladi, bu orqali har bir kishi bir-birining haq-huquqini tan oladi va murosali yashaydi.

³ Shayx Muhammad Sodik Muhammad Yusuf. “Qur‘oni karim va o‘zbek tilidagi ma‘nolari tarjimai”. - Istanbul: “ACAR BASIM VE CILT SAN.TIC.A.Ş” bosmaxonasi, 2017. – B. 399.

⁴ Shayx Muhammad Sodik Muhammad Yusuf. “Qur‘oni karim va o‘zbek tilidagi ma‘nolari tarjimai”. - Istanbul: “ACAR BASIM VE CILT SAN.TIC.A.Ş” bosmaxonasi, 2017. – B. 399.

⁵ Shayx Muhammad Sodik Muhammad Yusuf. “Qur‘oni karim va o‘zbek tilidagi ma‘nolari tarjimai”. - Istanbul: “ACAR BASIM VE CILT SAN.TIC.A.Ş” bosmaxonasi, 2017. – B. 399.

5. Yaxshilikka buyurish va yomonlikdan qaytarish haqida Oli Imron surasi 104-oyatda quyidagicha chaqiriq bor:

“Sizlardan yaxshilikka chaqiradigan, amru ma’ruf, nahiyy munkar qiladigan bir ummat bo’lsin. Ana o’shalar, o’zlari najot topuvchilardir”⁶.

Qur’oni karim jamiyatda yaxshilikni targ’ib qiladigan, odamlarga yomonlikdan qaytaradigan bir guruhning bo’lishini tavsiya etadi. Bunday jamoa yomonliklarning oldini olish va jamiyatda ijtimoiy va ma’naviy qadriyatlarni tarbiyalashda muhim ro’l o’ynaydi. Qur’oni karimdagi bu oyatlar insonlarni to’g’ri yo’lga boshlaydi va har bir a’zosi yaxshi munosabatda bo’lishi uchun yo’riqlar beradi. Yolg’on va nifoqdan tiyilish, muhtojlarga yordam, adolatni saqlash, va mehr-oqibatni kuchaytirish orqali Qur’oni karim insonlarni jamiyat barqarorligini mustahkamlashga chaqiradi.

Shundan kelib chiqib, yoshlarda ijtimoiy tarbiya muhitini shakllantirish zarur. Bu haqda Shayx Usmonxon Temurxon o’g’li Samarqandiy quyidagicha yozadi:

Ijtimoiy tarbiyaning amaliy uslublari nimalardan iborat? Bu uslub to’rt ishda ko’rinadi.

1. Fazilatli qalbni tarbiyalash.
2. Boshqalar haqiga rioya qilish.
3. Umumijtimoiy odoblarni o’rgatish.
4. Nazorat va ijtimoiy tanqid⁷.

Yuqorida keltirilgan ma’lumotlardan ijobiy xulosa chiqarib, amaliyotga tatbiq qilsak, dunyoda jamiyat barqarorligini ta’minlashga hissa qo’shgan bo’lamiz.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati:

1. Shayx Muhammad Sodiq Muhammad Yusuf. “Qur’oni karim va o’zbek tilidagi ma’nolari tarjimasi”. - Istanbul: “ACAR BASIM VE CILT SAN.TIC.A.Ş” bosmaxonasi, 2017. – B. 399.
2. N.J.Yusupova, B.B.Mamadiyev, M.M.Haydarov. Islomda gender tengligining o’ziga xos tamoyillari. [Matn]: qo’llanma/ – Toshkent: Baktria press, 2022. – 176 b.
3. Shayx Usmonxon Temurxon o’g’li Samarqandiy. Qur’oni Karim va o’zbek tilidagi ma’nolar tarjimasi. Turkiya, Ankara, 2021.

⁶ Shayx Muhammad Sodiq Muhammad Yusuf. “Qur’oni karim va o’zbek tilidagi ma’nolari tarjimasi”. - Istanbul: “ACAR BASIM VE CILT SAN.TIC.A.Ş” bosmaxonasi, 2017. – B. 399.

⁷ Shayx Usmonxon Temurxon o’g’li Samarqandiy. Qur’oni Karim va o’zbek tilidagi ma’nolar tarjimasi. Turkiya, Ankara, 2021.

БУРҲОНИДДИН МАРҒИНОНИЙ ҚАЛАМИГА МАНСУБ АСАРЛАР

Икромов Шерислом Хидоятулло ўғли

Имом Бухорий номидаги Тошкент

ислом институти 4- курс талабаси

Аннотация (Ўзбек тилида): Ушбу мақолада ислом фикҳи тарихида алоҳида ўрин тутадиган буюк муҳаддис ва фақиҳ — Имом Бурҳониддин ал-Марғиноний қаламига мансуб асарлар таҳлил қилинади. Асосий эътибор у зотнинг машҳур “ал-Ҳидоя” асари ҳамда бошқа 11 та фикҳий ва илмий меросларига қаратилган. Асарлар мазмуни, уларнинг фикҳий аҳамияти, манбалар асосида ёзилиши, қўлёзма нусхалари ва уларнинг тарқалиш жойлари ҳақида маълумотлар келтирилади. Марғинонийнинг илм оламида тутган ўрни ва фикҳий мероси илмий таҳлил этилади.

Калит сўзлар: Бурҳониддин Марғиноний, ал-Ҳидоя, фикҳ, ҳанафий мазҳаби, ислом ҳукуқи, асарлар таҳлили, манбалар, қўлёзмалар.

Араб тилида): يتناول هذا المقال تحليلاً لأعمال الإمام برهان الدين المرغيناني، أحد أعلام الفقه الحنفي في التاريخ الإسلامي، مع التركيز على كتابه الشهير "الهداية" و11 مؤلفاً آخر له في الفقه الإسلامي. يسلط الضوء على محتوى هذه المؤلفات، وأهميتها الفقهية، ومصادرها، والمخطوطات المتبقية منها، بالإضافة إلى أماكن حفظها وانتشارها. كما يناقش المقال مكانة المرغيناني في عالم العلوم الإسلامية وإسهاماته في الفقه.

الكلمات المفتاحية: برهان الدين المرغيناني، الهداية، الفقه، المذهب الحنفي، الشريعة الإسلامية، تحليل المؤلفات، المصادر، المخطوطات.

Аннотация (Рус тилида): В данной статье рассматриваются труды выдающегося исламского ученого, фақиҳа и хадисоведа имама Бурхануддина аль-Маргинани. Особое внимание уделено его знаменитому труду «Аль-Хидая», а также 11 другим научно-фикховским произведениям. Проанализировано содержание книг, их фикховое значение, источники, наличие рукописей и места их хранения. Также раскрывается вклад Маргинаани в развитие исламского права и его роль в истории науки.

Ключевые слова: Бурхануддин Маргинаани, Аль-Хидая, фикх, ханафитский мазхаб, исламское право, анализ трудов, источники, рукописи.

Бурҳониддин Ал-Марғинонийнинг асарлари ва у кишининг бебаҳо китоблари борасида Хатиб Бағдодий “Ҳадиятул орифийн” асарида 10 асаринининг номини келтирган ва бундан бошқа асарлари ҳам ёзганини айтган. Соид Бектош Имом Марғинонийнинг қуйидаги 12 асарини зикр қилган¹:

¹ “Ҳидоя шарҳи” китоби-Тошкент: Ҳилол нашр нашриёти, 2023-Б.114

1. «Бидоятул мубтадий».

Имом Бурҳониддин Марғиновий мазкур фикҳий матн асарини Имом Қудурийнинг “Мухтасарул Қудурий” китоби ва Имом Муҳаммаднинг “ал-Жомеъ ас-сағир” китоблари асосида ёзган. Бу асаридаги фикҳий масаларини Имом Сирожиддин Абу Бакр ибн Алий ибн Мусо Хомилий (вф. 769/1368 й.) «Дуррул мухтадий ва зухрул муқтадий фи назми бидоятил мубтадий» номли асарида назм билан баён қилган. Имом Сирожиддин Хомилий мазкур манзумасининг охирига мерос масалаларига оид ўзта байтни ҳам киритган, чунки «Бидоятул мубтадий» асарида мерос масалалари баён қилинмаган.

Бу асар Кувайт, Германия, Голландия, Англия, АҚШ, Тунис, Ироқ, Миср, Ҳиндистон, Ирландия каби давлатларнинг қўлёзма фондларида 40 ортиқ қўлёзма нусхалари сақланади.

2. «Ат-Тажнис вал-мазид ва ҳува ли аҳлил фатво ғайру байд».

Мазкур китоб ҳанафий мазҳаби бўйича ёзилган фатво асаридир. Унда мазҳаб ҳанафий уламолар истинбот қилган хос фикҳий масалалар жамланган бўлиб, бу масалалар борасида мутақаддим ҳанафий уламолардан бирор нақл келмаган. Алломанинг мазкур асарни ёзишдан мақсади устози Имом Садруш-шаҳид Умар ибн Абдулазиз бошлаган ишни охирига етказиш бўлган. Имом Садруш-шаҳид мутааххир ҳанафий уламоларнинг китобларидан мутақаддим олимлардан нақл қилинмаган фикҳий масалаларни жамлашни бошлайди, лекин охирига етмасидан вафот этади. Кейин Имом Муҳом Марғиновий мазкур асарда ушбу масалаларни жамлайди.

Имом Бурҳониддин Марғонийнинг «Ат-Тажнис вал-мазид» асарининг муқаддимасида ундаги фикҳий масалаларнинг манбаларини зикр қилиб, ҳар бир китобга битта ёки иккита ҳарф билан ишора қилган. «Ат-Тажнис вал-мазид» асари 28 та китоб (фикҳий мавзулар мажмуаси), 217 та боб ва 182 та фаслдан иборат. Мазкур асар «Илм» боби билан бошланган. Унинг ортидан «Тахорат», «Намоз», «Закот», «Рўза», «Ҳаж» каби боблар зикр қилинган. Имом Бурҳониддин Марғоний мазкур асарини «Ҳидоя» китобидан олдин ёзган. Чунки “Ҳидоя” асарининг 2 ўрнида ушбу китобини зикр қилган. Мазкур асарнинг аввалидан «Ҳаж» китобининг охиригча бўлган қисмида 1357 та фикҳий масала зикр қилинган.

«Ат-Тажнис вал-мазид» асари қўлёзма нусхалари Ирландия, Кувайт, Туркия, Тунис, Миср, Ҳиндистон давлатлари қўлёзма фондларида сақланади.

3. «Аз-Зиёdot».

Имом Бурҳониддин Марғонийнинг таржима ҳолларида баён қилинишича уламолардан бирортаси ушбу асарни Марғиновийга нисбат бермаган. Лекин Имом Марғиновийнинг ўзи «Ҳидоя» асарининг бир неча ўрнида «Аз-Зиёdot» асарини ўзи ёзганини зикр этган. Жумладан, «Жиноятлар» китобида «Мамлукнинг жинояти» бобида ва «Даъволар» китобининг «Бобу ма яддаийҳи» бобида бу ҳақда зикр қилган.

4. «Шархул жомеъ ал-кабир».

Бу китоб Имом Муҳаммад роҳматуллоҳи алайҳинг «ал-Жомеъ ал-кабир»и асарига шарҳидир. Ҳожи Халифа ва Бағдодий имомнинг шу номли китоб ёзганини зикр қилган.²

5. “Уддатун носик фи иддатим минал маносик”.

Имом Марғиновийнинг “Ҳидоя” асарида ушбу китобни мазкур ном билан зикр қилган. Бу китоб ал-Биноя асарида “Уддатун носик фи иддатил маносик”, “Кашфуз-зунун”да “Уддатун носик фил маносик”, “Ҳадиятул орифин”да “Маносикул ҳаж”деган номлар билан зикр қилинган. Мазкур асар ҳаж ибодатларига доир фикҳий масалаларга бағишланган.

6. “Фароизул Усманий”.

Баъзи манбаларда “Китабул фароиз” номи билан зикр қилинган. Мазкур асарнинг ёзилиш сабаби ҳақида айтиладики, Имом Бурҳониддин Марғиновийнинг Усмон исмли устози фароиз масалалари бўйича китоб ёзади, лекин охирига етказмасдан вафот этади. Кейин имом Марғиновий устозининг ишини охирига етказди ва баъзи жойларини тўғирлаб, устози ажр-савоблардан баҳраманд бўлиши умидида мазкур ном билан номлайди. Бу асарга кейинчалик давр уламолари томонидан бир қанча шарҳлар ёзилади.

7. «Кифоятул мунтаҳий фи шарҳи бидоятил мубтади».

Бу асар “Бидяотул мубтадий”га Имом Бурҳониддин Марғиновий ёзган биринчи шарҳ ҳисобланади. Марғиновий “Ҳидоя” асарининг 20 дан ўринда “Кифоятул мунтаҳий”га ҳавола қилган. Бадриддин Айний ва Ҳожи Халифаларнинг айтиши бўйича, бу асар бугунги кунимизгача етиб келмаган. Тошкўпризода “Мифтоҳус-саода” асарида келтиришича, мазкур асар 80 жилддан иборат бўлган.

8. «Мухтаротун-навозил».

Бу асар ўзида барча фикҳий мавзуларни жамлаган, лекин “ал-Ҳидоя” асарига нисбатан мухтасар ҳисобланади. Нашр этилган нусхаларда муаллифнинг муқаддимаси зикр қилинмаган. Бу асарда муаллиф кўпроқ Имом Молик ва Имом Шофеъийнинг ихтилофли қарашларини зикр қилиб келтиради. Мазкур китобда фатволар ва фикҳий масалалар баён қилинган.

“Мухтаротун-навозил” асарининг юзлаб қўлёзма нусхалари Миср, Саудия Арабистони, Кувайт, БАА, Тунис, Россия, Ҳиндистон, Покистон ва Ўзбекитстон Фанлар Академияси Шарқшунослик институтида сақланмоқда.

9. “Муъжаму шуюхил Марғиновий”.

Мазкур асар баъзи манбаларда “Китабул машийха” номи билан ҳам зикр қилинган. Муаллиф мазкур асарда таълим олган ва ҳадис ривоят қилган устозларининг исмларини ёзган.

² Ҳожи Халифа. “Кашфуз-зунун”-Истанбул: Ваколатул маориф, 1997-ж. 1-б. 238

10. “Мунтақол марфуъ”.

Мазкур асар борасида манбаларда бирор-бир аниқ маълумот учрамаса-да, Ҳожи Халифа: “Бу асарнинг муаллифи Имом Бурҳониддин Марғиновий бўлиши мумкин”, дейди.

11. “Нашрул мазҳаб”.

Алломанинг таржимаи ҳолларини зикр қилган олимлар мазкур асарни ёзганлигини айтишган. Лекин бу асарда қандай масалалар баён қилингани тўғрисида маълумот учрамайди.

12. “ал-Ҳидоя шарҳу бидоятил мубтади”.

Имом Бурҳониддин Марғиновийнинг энг машҳур шоҳ асаридир. Бу асар 4 жилддан иборат бўлиб, ҳозирги кунда 200 дан ортиқ қўлёзма нусхалари бугунги кунда дунёнинг кўплаб қўлёзма фондларида, жумладан, Кувайт, Тунис, Саудия Арабистони, БАА, Сурия, Қатар, Германия, Австрия, Голландия, Франция, Англия, АҚШ ва бошқа давлатлар қўлёзма архивларида сақланиб келмоқда.³

Ҳидоя асарини ёзишда алломанинг 13 йиллик ҳаётини қамраб олди. Бу асарни ёзилиш тарихи ва ёзишдан мақсадини қуйида баён қиламиз.

Аллома "Бидоятул-мубтадий"ни Абдулҳасан ибн Аҳмад ибн Муҳаммад Қудурийнинг “Ал-мухтасар” (илм аҳли орасида “Ал-Қудурий” деб шуҳрат қозонган) китоби ва Муҳаммад ибн Ҳасан аш-Шайбонийнинг "Ал-Жомий ас-сағийр" асарига асосланиб, қисқартирилган фикҳ китоби сифатида ёзган. Ундаги масалаларни тартибга солишда табаррук бўлсин деб, аш-Шайбоний услубидан фойдаланган. У "Бидоятул-мубтадий" муқаддимасида бундай деб ёзган эди: "Ёшлик чоғларимда фикҳ илмининг барча турларини ўз ичига қамраб олган ҳажми кичик, режаси кенг бир китоб бўлса, деб ўйлаб юрардим. Иттифоқан йўлларни босиб ўтиш (сафар) жараёнида, Ал-Қудурий қаламига мансуб "Ал-Мухтасар"ни энг гўзал, мўжаз, ажойиб китобдеб топдим. Яна, замоннинг барча буюк олимлари, катта-кичикни "Ал-Жомий ас-сағийр" китобини ўрганишга чорлаганликларининг гувоҳи бўлдим. Ўшанда ҳар иккала асарни бирлаштиришни ўз олдимга мақсад қилиб қўйиб, зарурат сезилмаганда улар чегарасидан чиқмасликка қарор қилдим ва уни "Бидоятул-мубтадий" (Бошловчининг бошланғич китоби) деб атадим. Агар бу асарни шарҳлашга эришсам, уни "Кифоятул-мунтаҳий" деб атагумдур".⁴

Муаллиф "Бидоятул-мубтадий"мукдадимасида уни шарҳ қилиш ниятида эканлигини айтади. Буни амалга ошириш мақсадида, асарнинг ниҳоясида қисқалигини назарда тутган ҳолда, унинг устидан 8 жилдлик катта шарҳёзиб, уни "Кифоятул-мунтаҳий" (Яқунловчиларни қониктирувчи китоб) деб атади.

³ Қориев О.А. “Фарғона фикҳ мактаби ва Бурҳониддин ал-Марғиновий”. –Тошкент, “Фан”, 2009.-Б.203-209.

⁴ Муҳаммад Абдулҳай Лакнавий. “Ал-фавоид ал-баҳияти тарожимил ҳанафия”-Байрут: Дорул маърифат, 2014-Б.57

Муаллиф "Кифоятул-мунтаҳий" номли шарҳни ёзиш билан ўз олдига қўйган мақсадга эриша олмади.

Негаки, кўп жилдлик катта ҳажмли шарҳни ўқиб, унинг ичидан керакли масалани топиб олиш ва шундай катта китобни кўтариб олиб юриш, илм толиблар учун қийинчиликлар туғдирарди. Натижада, муаллиф ўз нияти ва дўстлари маслаҳатига биноан, “Бидоятул-Мубтадий”ни қайта ўртача ҳажмда шарҳлашга киришади. Бу асарни ёзиш муаллиф учун осон кечмади. Муаллиф асарни ёзиш учун ўзининг бутун кучи ва истёждодини намоён қилди.

Абдулҳай Лакнавий манбаларга таяниб ёзишича: “У асарни ёзиш давомида рўза тутарди. Унга олиб келинган таомни шогирдлари ёки бошқа бирон кишига берарди. Шу тарзда, у бошқаларга билдирмай рўза тутаварарди”. Чунки рўза инсонга руҳий куч бағишлайди ва фикрини жамлашга ёрдам беради.

Нега тўрт жилддан иборат иккинчи шарҳни ёзиш бир мунча оғир кечди? Нега уни битказиш учун 13 йиллик катта меҳнат сарфланди. Фикримизча, унинг сабаблари қуйдагилардан иборат экан:

Биринчидан: Бу асарда Имом Муҳаммад аш-Шайбоний ва ал-Қудурий асарларидан олинган, “Бидоятул-мубтадий”га киритилган асосий ҳуқуқий минглаб фаръий (жузъий) масалалар мавжуд эди. Улар орасида халқнинг амалий ҳаётига боғлиқ, ўз ечимини топмаган кўплаб муаммолар ҳам бор эди. Шу нуқтаи назардан ўша даврнинг ўзгарувчан шароитини синчиклаб ўрганиш, биринчи даражали муаммоларни иккинчи даражали муаммолардан ажратиб олиб, уларни ечиш йўллариини белгилаб бериш, муаллифдан катта диққат эътибор, ҳар тамонлама текшириш ва чуқур кузатишларни талаб қиларди.

Иккинчидан: Бурҳониддин Марғиновий фикҳ илми босиб ўтган олти давр (Пайғамбар, саҳобалар, тобеинлар, мужтаҳидлар, мухаррижийлар ва муқаллид (тақлид этувчи)лар даврлари) нинг бешинчи босқичи бўлмиш Мухаррижлар (улардан илгар ўтган мужтаҳидлар ва буюк ҳуқуқшунос олимлар асарларига мурожаат қилиш орқали, мазҳаб доирасида янги топилган мураккаб ҳуқуқий муоммоларни ечиш йўллариини топувчилар) даврида яшагани учун, тўғридан-тўғри эркин ижтиҳод қилиш ваколотига эга эмас эди. Чунки, IV ҳижрий аср бошларида (мелодий X асрда) ислом ҳуқуқи бўйича барча фаолият, буюк олимлар томонидан белгилаб берилган асосий қонун қоидаларни изоҳлаш, тафсир этиш соҳасида бўлиши керак, деган назария мавжуд эди. Лекин, Муҳаммад Абдулҳай Лакнавий ўзининг машҳур “Ал-Фавоъид ал-баҳия” асарида ҳанафий мазҳаби олимларини олти гуруҳга бўлиб, Бурҳониддин Марғиновий ва Ал-Қудурийни “Асҳабут-таржих” (яъни, баъзи ривоятларни баъзиларидан устун кўриш) салоҳиятига эга олимлар каторида зикр этган.

Мазкур шароитда Бурҳониддин Марғиновий олдида турли муаллифлар томонидан ёзилган кўп фатволар (ҳуқуқий мажмуалар) бор эди. Уларда минглаб

масалалар, айрим муайян муаммолар бўйича ўнлаб мулоҳазалар, ҳатто бир-бирига қарама-қарши назариялар ҳам мавжуд эди. Муаллиф назарда тутган ҳуқуқий масалани ёритиш учун, биринчидан, шариатнинг асосий манбалари, ундан кейин Абу Ҳанифа (р.а), Имом Молик, Имом Шофеийнинг асарлари, аш-Шайбонийнинг “Зоҳирур-ривоя” деб аталган китоблари, Абу Юсуфнинг “Китобул-хирож”, “Адабул-қози”, “Абу Ҳанифа (р.а) ва Ибн Абулайло орасидаги ихтилофлар”, “Авзой ва Анас ибн Моликнинг айрим ҳуқуқий масалалар бўйича билдирган фикрларига ёзилган раддия” китоблари, имом Зуфар, Шайхул-ислом Ибн Таймия, Ибнул-Жавзия асарлари, шунингдек, улардан кейин ислом ҳуқуқининг турли соҳаларига оид сон-саноксиз китоб ва тўпламларни ўқиб чиқиб, уларда билдирилган фикр-мулоҳазаларни бир-бири билан солиштириб, энг тўғри, энг маъқул ва ҳаётга мос келадиган ҳулосаларни чиқариши керак эди.

Бу ҳақда унинг ўзи “Ҳидоя” муқаддимасида: “... сўнгра Тангри тавфиқи ёрдамида, танланган ривоятлар билан кучли ақлий далилларни уйғунлаштириб, ҳар бир бобда ортиқча сўзларни тарк этиб, кўп ёзишдан ўзимни тийган ҳолда, “Ал-Ҳидоя”-деб аталган бошқа бир шарҳни ёзишга киришдим”- деб таъкидлаб ўтган.

Албатта, энг ҳаётий ва зарурий ривоятларни танлаб олиб, уларнинг тўғрилигини нақлий далиллар билан исботлаб, ақлий далиллар билан мустаҳкамлаш, мумтоз асарларнинг матн ва мазмунига чуқур кириб бориб, уларнинг ҳуқуқий асарларини белгилаб олиш катта меҳнат ва изчил изланишни талаб қилади.

«Ал-Ҳидоя» муаллифи ниҳоятда муҳим ва мунозарали масалаларни ёритиш жараёнида саҳобалар, мазҳаблар асосчилари, буюк фақиҳлар исмлари, жўғрофий ва тарихий жойлар, турли тоифа ва қабила номларини зикр этади. Абдулҳай Лакнавий ўз муқаддимасида «Ал-Ҳидоя»нинг биринчи қисмида зикр этилган саҳобалар ва тобеинларнинг исмлари 50 дан зиёд, тоифа ва уруғлар номлари 12 та, жўғрофий ва тарихий жойлар номи 55 та эканлигини кўрсатиб, уларнинг ҳар бири ҳақида қи сқача маълумот бериб ўтган. У Марғиноний асарида келган 90дан ортиқ буюк фақиҳлар, имомлар, мужтаҳидлар, жумладан, машҳур саҳобалар ва муҳаддислар исмларини ҳамда, уларга тегишли бўлган маълумотларни зикр этади. Шунга асосан “Ҳидоя” муаллифининг иши қанчалик оғир ва кенг қамровли эканини тушуниш қийин эмас.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1. Бурҳониддин Марғиноний. “Ҳидоя”. Масъул муҳаррирлар А.Саидов, М.Нуриддинов. Тошкент: “Адолат”, 2000 йил.
2. Абул Ҳасан Али ибн Абу Бакр Бурҳониддин Марғиноний. “ал-Ҳидоя” асари.
3. Маҳмуд ибн Аҳмад ибн Муса ибн Аҳмад ибн Ҳусайн. Бадриддин ал-Айний ал-Ҳанафий. “Баноя шарҳ ал-Ҳидоя” Байрут дару кутуби илмийя. 2000 й.
4. Аллома Абу Муҳаммад Абдуллоҳ ибн Юсуф ибн Муҳаммад аз-Зайлаъий”. “Насб ур-Роя ли аҳадиси ал-Ҳидоя” Байрут дару кутуби илмийя. 2000 й.

5. Камолиддин Муҳаммад ибн Абдулвоҳид ва Жалолиддин ал-Хоразимий. “Фатҳул кодир манбаа ал-Кифоя” Покистон Мактабати рошидийя
6. Абдулҳай Лакнавий Бурҳониддин Марғиноний. Ҳидоя муқаддимаси билан. Лакну, Ҳиндистон: “Асаҳхул-матобий”, 1304 ҳ.й.
7. Абу Иброҳим Исҳоқ ибн Иброҳим аш-Шоший. “Усулуш Шоший” (Шоший усуллари), Деҳли: “Алимий” нашриёти, 1935 йил.
8. Интернет маълумотлари: [www. TII.uz](http://www.TII.uz) сайти.
9. Интернет маълумотлари: www.ziyouz.com сайти.

IMOM DORAQUTNIY HAYOTI VA ILMIY FAOLIYATI

Nishonova Hadichabegim Oybek qizi

O'zbekiston xalqaro islom akademiyasi

"Islomshunoslik" ta'lim yo'nalishi 4-kurs talabasi,

Ilmiy rahbar: Sodiqov Jo'rabek Sobirboyevich

O'zbekiston xalqaro islom akademiyasi

"Islomshunoslik va islom sivilizatsiyasini o'rganish

ICESCO" dotsenti vazifasini bajaruvchisi,

Islomshunoslik fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Annotatsiya: Mazkur maqolada Imom Doraqutniyning hadis ilmida tutgan o'rni va uning ilmiy me'rosi tahlil qilingan. Doraqutniyning hadislarni to'plash, ularni tasniflash va ilmiy jamoatchilikka yetkazishdagi yondashuvlari o'rganilgan. Shuningdek, uning metodi va ilmiy faoliyati hadis ilmi rivojida muhim ahamiyat kasb etganligi ochib berilgan. Imom Doraqutniyning hadis ilmida tutgan o'rni, uning ilmiy yondashuvlari va metodikasi hamda hadis tarixida qoldirgan izlari batafsil tahlil qilinadi. Shu bilan birga, uning ilmiy merosi bugungi kun musulmon olimlari tomonidan qanday baholanayotgani ham ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: Imom Doraqutniy, isnod, matn, Sunan, diroyat, rivoyat.

Kirish

Hadis ilmi islom madaniyatida eng muhim sohalardan biri bo'lib, u Muhammad (s.a.v)ning so'zlari, amallari va taqriralarini aniqlash, o'rganish hamda saqlashni o'z ichiga oladi. Ushbu ilm musulmon ummati uchun Qur'oni karimni to'g'ri tushunish va sharhlab berishda asosiy manba sifatida xizmat qiladi. Hadis ilmining rivojlanishida buyuk muhaddislarning hissasi beqiyos. Shu jumladan, Imom Abu Hafs Umar ibn Ahmad ad-Doraqutniy (hijriy 306–385) hadis ilmida o'zining ulkan xizmatlari va yuksak salohiyati bilan o'chmas iz qoldirgan olimlardan biri hisoblanadi.

Imom Doraqutniyning ilmiy faoliyati uning hadislarni yig'ish, tasniflash va ilmiy jamoatchilikka yetkazishdagi o'ziga xos metodlari orqali ajralib turadi. U hadislarni isnodlari, matnlari va ularning ishonchliligi bo'yicha chuqur tahlillarni amalga oshirgan, bu esa uni hadis tanqidi sohasida yetakchi mutaxassis sifatida tanitgan. Doraqutniyning "Sunani Doraqutniy" nomli asari nafaqat uning ilmiy salohiyatini, balki hadis ilmiga qo'shgan ulkan hissasini aks ettiruvchi muhim manba hisoblanadi.

Olimning faoliyati nafaqat hadis ilmiga, balki islomiy ilmiy an'analarni rivojlantirishga ham katta ta'sir ko'rsatgan.

Asosiy qism

Abulhasan Ali ibn Umar ibn Ahmad ibn Mahdiy ibn Mas'ud ibn No'mon Bag'dodiy Doraqutniy¹ hijriy 306-yil, zulqa'da oyining beshinchisida Bag'dod shahrining mashhur "Doral-qutn" mahallasida tug'ilganlar. U zotning oilalari haqida biror bir manbada to'liq ma'lumot berilmagan. Lekin otasi Umar ibn Ahmad ibn Mahdiy Bag'dodiy haqida "Doral-qutn" qishlog'ining ilmi kishilaridan biri bo'lganligi, shu bilan birga Doraqutniyning qiro'at shayxlaridan biri ekanligi rivoyatlar va manbalarda ko'rsatilgan. Shuningdek, u hadis ilmidan birinchi saboqlarini ham otalaridan olgan. Zero, Imom Doraqutniy o'zining "Sunan"ida bir necha hadislarini otalaridan rivoyat qilgan.

Imom Doraqutniy e'tiqod borasida salafi solihlarga ergashgan va bid'atchilarning bid'atlaridan uzoqda bo'lgan. Bu narsa u zotning kitoblari va u kishidan hadis hamda uning ilmi borasida rivoyat qilingan so'zlarida bilinib turadi. Abulhasan Doraqutniy aqidani o'z masdari, ya'ni Allohning kitobi va Rasululloh (s.a.v.)ning sunnatlaridan olgan. Imom Doraqutniy aqida borasida bir necha kitoblar yozgan. Jumladan "Kitob ahodisu-s-sifot", Kitobu-n-nuzul", "Kitobu-r-ru'ya" kabi kitoblarini misol qilib keltirishimiz mumkin. Mazkur kitoblarda muallif aqidaviy masalalarni salaflarning yo'llariga mos tarzda bayon qilgan. Imom Doraqutniy yoshligidan o'zining ziyrakligi va zehnining o'tkirliligi va o'ta kuchli fahmi bilan nom qozongan. Hatto u zot haqida aytilgan ba'zi rivoyatlarda aqli va zakovati insonlarni hayron qoldiradigan darajada o'tkir ekanligi ta'kidlangan. Xatib Bag'dodiy u haqida: "O'z asrining eng yuksak ilm sohibidir", degan.

Olim hadislarini yod olishda benazir bo'lgani sabab "Hadis ilmining amiri" degan unvon olgan. Imom Doraqutniy ilm olishni salaflarning sunnatlariga va odatlariga muvofiq avval o'z shahri olimlaridan hamda shu shaharga ilm safari bilan tashrif buyurgan buyuk shayxlardan o'rgangan. Yigitlik yoshiga yetgach ilm olish maqsadida turli diyorlarga safar uyushtira boshlagan. Lekin, ahamiyatlisi shundaki, ilm izlab borgan diyorlaridagi ko'p tolibi ilmlar va hatto ba'zi olimlar ham u zotdan ilm olganlar.

Doraqutniy² o'zining "Sunan" kitobida zikr qilgan shayxlarining soni ikki yuzdan ortib ketadi. Quyida Doraqutniyning ustozlari bo'lgan olimlarning ba'zilari haqida qisqacha to'xtalib o'tiladi:

Yahyo ibn Muhammad ibn So'id. Hijriy 228-yilda tavallud topgan. Yoshlari o'n bir yoshga yetganda hadis yoza boshlagan. 318-hijriy yilda Kufada vafot etgan va o'sha yerga dafn qilingan. Yahyo ibn Muhammad ibn So'idning ustozlari Muhammad ibn Sulaymon Luvayn, Ahmad ibn Mani' Bag'aviy, Savvor ibn Abdulloh Anbariy, Yahyo ibn Sulaymon ibn Nazla, Abu Humom Sakkuniy, Horun ibn Abdulloh Hammol, Abu Ammor Husayn ibn Hurayslardir. Yahyo ibn Muhammad ibn So'id haqida olimlar ko'plab ijobiy fikrlarni bildirganlar. Jumladan, Ahmad ibn Abdon Sheroziy u haqida: "U hadisni Bog'andiydan

¹ Muhammad Sodiq Muhammad Yusuf. Hadis va Hayot, Zuhd va Raqoiqlar. – Toshkent: Sharq, 2012. – B. 130.

² Muhammad Sodiq Muhammad Yusuf. Xislatli hikmatlar sharhi. – Toshkent: "Hilol nashr", 2019. – B. 126.

ko‘p bilar edi. Diroyat borasida biror kishi uning oldiga tusha olmas edi“, degan. Abu Ali Naysoburiy aytadi: “Yahyo ibn Muhammad ibn So‘id davrida fahm borasida undan o‘zadigani yo‘q edi. Fahm esa bizda hifzdan ko‘ra yaxshiroqdir. Yahyo ibn Muhammad ibn So‘id fahm va hifz borasida Abu Dovuddan ustun edi”.

Abu Bakr Naysoburiy. Hijriy 237-yilning boshida Naysobur shahrida dunyoga kelgan. Ilm izlab Iroq, Shom, Misr kabi shaharlarga safar qilgan. So‘ng Bag‘dodni o‘ziga maskan qilib, o‘sha yerda istiqomat qilgan va shu joyda hadis fanidan dars bergan. U 324-yili vafot etgan³. Abu Bakr Naysoburiyning ustozlari Muhammad ibn Yahyo, Ahmad ibn Yusuf Sulamiy, Ahmad ibn Azhar, Ahmad ibn Hafs ibn Abdulloh ibn Hoshim Tusiy, Muhammad ibn Husayn, Hasan ibn Muhammad Za‘faroniy, Ahmad ibn Mansurlar hisoblanadi. Abu Bakr Naysoburiy haqida imom Doraqutniyning o‘zi quyidagilarni aytgan: “Shayxlarimizning orasida uning mislini ko‘rmaganmiz. Matn va sanadlarni ham u kabi yodlaganlar yo‘q edi. Matnlardagi ziyodalarni bilar edilar”. Xatib Bag‘dodiy aytadi: “Abu Bakr Naysoburiy fiqhni yaxshi biladigan puxta hofiz va shu bilan bir qatorda rivoyatda o‘ta ishonchli edi”⁴.

Xulosa

Yuqoridagilarga asosan aytish mumkinki, Imom Doraqutniy hadis ilmi tarixida yuksak ilmiy darajasi, o‘ziga xos metodikasi va chuqur tahliliy yondashuvi bilan ajralib turadigan ulug‘ muhaddislardan hisoblanadi. U hadislarni yig‘ish, tasniflash va isnodlarini tekshirish orqali hadis ilmiga ulkan hissa qo‘shgan. Doraqutniyning “Sunani Doraqutniy” kabi muhim asarlari hadislarni ishonchlilik darajasini aniqlashda asosiy manbalardan biri sifatida katta ahamiyat kasb etadi.

Uning ilmiy yondashuvlari va tanqidiy qarashlari hadis sohasiga ilmiylik va xolislik tamoyillarini olib kirdi. Doraqutniyning isnodlar tahliliga katta e‘tibor qaratishi hadislar to‘g‘riligini aniqlashda inqilobiy yondashuv bo‘ldi. Bu esa hadis ilmida yuqori sifatli va aniqlik talab qiladigan metodikani shakllanishiga sabab bo‘ldi.

Imom Doraqutniyning ilmiy merosi nafaqat uning zamondoshlari, balki keyingi davr olimlari tomonidan ham yuksak baholangan. Bugungi kunda uning asarlari hadis ilmida asosiy manbalar qatorida o‘rganilmoqda va ilmiy jamoatchilik orasida qadrlanmoqda. Shunday qilib, Imom Doraqutniyning ilmiy faoliyati hadis ilmi rivojiga ulkan ta‘sir ko‘rsatgan va bu sohaning keyingi taraqqiyotiga yo‘l ochgan.

Foydalanilgan manba adabiyotlar ro‘yxati:

1. Alimov U. Sunnat va Hadis. – Toshkent: Sharq, 2012.
2. Shayx Abdulaziz Mansur. Qur‘oni Karim ma‘nolarining tarjima va tafsiri. – Toshkent: TIU, 2007.

³ Zahiruddin Bayhaqiy. Tarixi hukamo al-islom. – Damashq: Matba‘a at-taraqqiy, 1946. – B. 132

⁴ Ibn Abbod Rundi. Sharh al-hikam al-atoiyya. – Qohira, 1988. – B. 36.

3. Shayx Muhammad Sodik Muhammad Yusuf. Oltin silsila. – Toshkent: Hilol nashr, 2013.
4. Shayx Muhammad Sodik Muhammad Yusuf. Hadis va Hayot. – Toshkent: Hilol nashr, 2008.
5. Imom Buxoriy. Aljome' assahih. – Qohira: Dorushsha'b, 1987.

EFFECTIVENESS OF THE USE OF INFORMATION TECHNOLOGIES IN MOTHER LANGUAGE LESSONS

Qabilova Kamola - scientific supervisor

Teacher of the Termez State Pedagogical Institute

Khurramova Madina Abdunazar qizi

Termez State Pedagogical Institute, Faculty of Preschool

and Primary Education 3rd year student of the

Primary Education Department

Annotation: This article studies the effectiveness of the use of information technologies in mother tongue lessons. The importance of information technologies in the modern educational process, their impact on the methodology of teaching the mother tongue and their role in activating students' learning activities are analyzed. The article considers innovative methods, digital resources used in mother tongue lessons and ways to increase their effectiveness. Based on the results of the research, conclusions and recommendations are developed.

Keywords: In Uzbek: native language, information technologies, educational efficiency, innovative methods, digital resources

Relevance: The role of information technologies in the modern education system is increasingly increasing. In particular, the use of information technologies in native language lessons is gaining importance in developing students' language skills, improving speech culture, and forming communicative skills. One of the main tasks facing teachers today is to improve the quality of education by effectively combining traditional teaching methods with modern information technologies.

The use of information technologies in native language lessons increases students' interest, makes the teaching process more interactive and effective. At the same time, the use of digital resources allows teachers to present educational materials in a more interesting and understandable way. This, in turn, increases students' motivation to learn and develops their independent learning skills.

Studying the effectiveness of information technologies in native language education, identifying the most optimal methods of their application and putting them into practice is one of the urgent issues of today. In this regard, the topic of this research is of particular importance, serving to improve and improve the quality of native language education in accordance with modern requirements.

Introduction: The role of information and communication technologies (ICT) in the modern education system is increasingly increasing. This process covers all subjects, including native language education. The use of ICT in native language lessons is of great

importance in deepening students' language knowledge, improving speech culture and developing communicative skills.

One of the main tasks facing teachers today is to improve the quality of education through the effective combination of traditional teaching methods with modern information technologies. To implement this task, it is necessary to identify and put into practice the most effective methods of using ICT in native language lessons.

The use of ICT in native language lessons has the following advantages:

1. Increases students' interest and motivation;
2. Makes the lesson process more interactive and effective;
3. Allows you to present educational materials in a more interesting and understandable way;
4. Develops students' independent learning skills;
5. Helps individualize the language learning process.

The purpose of this study is to study effective methods of using ICT in native language lessons, determine their impact on the quality of education, and develop practical recommendations. The results of the study can be used by native language teachers, methodologists, and education specialists.

Main part: Theoretical foundations of the use of ICT in native language lessons

The role and importance of ICT in the educational process

In modern pedagogy, ICT is becoming an integral part of the educational process. ICT allows teachers to present educational materials in a more effective and interesting way, to provide education taking into account the individual characteristics of students. The use of ICT in native language lessons helps to develop students' language competencies, improve speech culture, and form communicative skills.

Psychological and pedagogical aspects of the use of ICT in native language education

The use of ICT has a positive effect on students' cognitive processes. The combination of visual and audio materials helps to better understand and remember educational material. Interactive exercises and games increase students' attention and motivation. Also, the use of ICT tools develops students' independent work skills and provides the opportunity for self-assessment.

ICT tools used in native language lessons and methods of their use

Multimedia presentations

Multimedia presentations are an effective tool for explaining the topic, visualizing grammatical rules, and increasing vocabulary in native language lessons. Text, images, video, and audio materials can be used in presentations.

Interactive whiteboards

Interactive whiteboards allow teachers to make the lesson process more interactive and interesting. They can be used to conduct various exercises, tests, and games.

Online learning platforms and programs

Platforms such as Kahoot!, Quizlet, and LearningApps are used to consolidate and assess students' knowledge in native language lessons. These platforms can be used to create interactive quizzes, tests, and games.

Mobile applications

Mobile applications designed for learning the native language allow students to work on the language outside of class. They are useful for increasing vocabulary, learning grammar, and developing speaking skills.

Conclusion: The use of information and communication technologies (ICT) in native language lessons is becoming an important component of the modern education system. According to the results of this study, the integration of ICT tools into native language lessons led to the following important conclusions:

1. Increased educational effectiveness: ICT tools allow for the presentation of educational materials in a more interesting and understandable way, which makes the learning process of students more effective.
2. Increased student motivation: Interactive exercises, multimedia presentations and online platforms increase students' interest in learning their native language and encourage them to actively participate.
3. Increased individual approach: ICT tools allow teachers to provide education taking into account the individual characteristics of each student.
4. Formation of modern skills: The use of ICT increases not only the language competencies of students, but also their digital literacy, which ensures their competitiveness in the future.
5. Changing the role of the teacher: ICT tools are transforming the role of the teacher from a transmitter of knowledge to a guide and facilitator.
6. Improving the assessment system: Online tests and interactive exercises provide an opportunity to quickly and objectively assess students' knowledge.
7. Expanding the possibilities of distance learning: ICT tools allow for effective teaching of native language lessons even remotely.

At the same time, there are certain limitations and problems in the use of ICT:

1. The issue of technical support: Not all schools are fully equipped with modern ICT tools.
2. Digital competencies of teachers: Some teachers do not have sufficient skills in using ICT tools.
3. Time consumption: Preparing ICT-based lessons requires more time and resources.
4. The need to maintain a balance: It is important to maintain a balance between traditional teaching methods and ICT tools.

Based on the above, the use of ICT in native language lessons plays an important role in improving the quality of education and creating a language teaching system that meets

modern requirements. However, in this process, it is necessary to choose the right ICT tools, use them purposefully and effectively.

List of used literature:

1. Abdullayeva, S. (2020). The use of information and communication technologies in native language education. *Public Education*, 3, 45-51.
2. Berdiyeva, M. (2019). The importance of using ICT tools in native language lessons. *Modern Education*, 2(75), 23-29.
3. Ergashev, I. (2021). The role of innovative technologies in teaching native language at school. *Education and Innovations*, 4(2), 78-85.
4. Hamidov, R. (2018). Organization of mother tongue education based on information and communication technologies. Teacher Publishing House.
5. Ismoilova, N. (2022). Methods of using modern ICT tools in mother tongue lessons. *Pedagogical Skills*, 3, 112-118.
6. Karimov, U. (2020). Modernization of mother tongue education based on digital technologies. *Science and Society*, 2, 63-70.
7. Mirzayev, A. (2021). The use of ICT tools in mother tongue lessons: problems and solutions. *Science and Education*, 5, 89-96.
8. Normatova, D. (2019). The effectiveness of using multimedia tools in mother tongue lessons. *Modern Educational Technologies*, 2, 55-61.
9. Olimov, K. (2022). Using digital resources in native language education: foreign experience. *International Education Forum*, 7(3), 142-150.
10. Qodirov, B. (2020). Designing native language lessons based on ICT. Teacher Publishing House.
11. Rakhimova, S. (2021). Psychological aspects of using ICT tools in native language lessons. *Psychology and Education*, 3, 72-79.
12. Saidov, M. (2018). Improving native language education based on information and communication technologies. *Science and Technology Development*, 4, 95-102.
13. Toshpulatova, N. (2022). Improving the skills of teachers in using ICT tools in native language lessons. *Continuous Education*, 1, 33-40.
14. Umarova, Z. (2019). The use of electronic learning resources in native language education. *Pedagogical Technologies*, 3, 68-74.
15. Yusupova, F. (2021). Didactic foundations of organizing native language lessons based on ICT. *Theory and Practice of Education*, 2, 105-112.

TEACHING ENGLISH TO YOUNG STUDENTS

Kabilova Kamola - scientific supervisor

Teacher of the Termez State Pedagogical Institute

Tulkinova Dilshoda G'ofurjon qizi

Termez State Pedagogical Institute, Faculty of Preschool and

Primary Education 3rd year student of the

Primary Education Department

Annotation: This article discusses effective methods, didactic approaches and psychological and pedagogical features of teaching English to young students. The importance of organizing English lessons in an interesting and effective way, using visual, audiovisual and interactive tools appropriate to their age when working with children in preschool and primary education is substantiated. Also, ways of forming motivation in learning a foreign language, developing oral speech and forming a positive attitude towards the language are analyzed.

Keywords: young students, English, teaching a foreign language, primary education, visual aids, interactive methods, oral speech, language competence, motivation, pedagogical approach.

Introduction: In the current process of globalization, learning foreign languages, in particular English, is becoming more relevant than ever. English is recognized as a leading language in international communication, science, technology, trade and education. Therefore, the education system of Uzbekistan also pays great attention to teaching English from an early age. The goal is to form a positive attitude towards the language in children, to adapt them to a foreign language environment, especially through language teaching in preschool institutions and primary grades.

Teaching English to young students requires specific psychological and pedagogical approaches. For children of this age, learning through play, images, movement and listening is one of the most effective methods. The use of colorful visual aids, audio materials, cartoons, interactive games and songs in lessons will not only attract their attention, but also help them remember it for a long time.

Main part

1. Taking into account the psychological characteristics of young students

Young students (mainly children aged 6–10) have a high interest in learning and natural diligence. However, since their attention and memory are short-lived, the lesson processes should be short, dynamic and enriched with games. Also, by ensuring the active participation of children in each task, conditions are created for their free expression of their thoughts.

2. Teaching English through visual and audio aids

Colorful pictures, cards, posters, video lessons, cartoons, audio songs - these are very effective tools for young students. For example, through musical materials such as the “alphabet song” or the “numbers song”, children learn letters and numbers with pleasure. By associating each new word with visual images, their ability to remember is strengthened.

3. Game-based teaching methodology

Didactic games increase the motivation of young students to learn a language. With the help of games such as “Memory game”, “Simon says”, “Flashcard matching”, vocabulary is expanded and grammatical norms are instilled in a natural environment. The knowledge learned through games is more consolidated, because children are stress-free and free in this process.

4. The role of multimedia and ICT technologies in teaching a foreign language

With the help of modern technologies, including interactive whiteboards, tablets, online platforms (Kahoot, Wordwall, Duolingo for Kids), the language learning process becomes more interesting and effective. Children develop not only language but also technological literacy when completing multimedia tasks.

5. Language teaching based on a communicative approach

One of the most important approaches to teaching English to young learners is the communicative method. It focuses on developing children's oral speech. Through real communication situations, role-playing games, questions and answers, and small conversations, children learn to communicate in a natural language environment.

6. Cooperation with parents

Young learners need to strengthen their language not only at school, but also at home. Therefore, it is advisable for teachers to support children's communication with the language at home by recommending simple tasks, songs or games to parents. This, in turn, increases the child's motivation and consolidates the knowledge learned.

CONCLUSION: Teaching English to young learners is an important process that, in addition to imparting simple language knowledge, also serves to form their thinking, memory skills, creative thinking, and readiness for communication. This article covers several key areas that should be considered when teaching English at the preschool and primary education levels. In particular:

Methodological approaches appropriate to the age and psychological characteristics of children;

The role and effectiveness of visual, audio and interactive tools;

The impact of didactic games and the development of vocabulary using them;

Organizing lessons based on information and communication technologies;

Developing oral speech through the communicative method;

The relevance of cooperation with parents and a supportive environment at home were discussed in detail.

Studies show that teaching children a foreign language from an early age accelerates not only their linguistic abilities, but also their overall mental development. However, in this process, it is necessary to take into account the psychological state of children, their interests and the pace of mastery. Also, if the lessons are interesting, meaningful and lively, children develop a positive attitude towards learning a language.

In conclusion, it can be said that teaching English to young students is a complex, but highly effective educational process when organized on the basis of creative, effective methodological approaches. The teacher's loving approach to his work, the use of modern technologies and the ability to instill confidence in children are of decisive importance in this regard.

REFERENCES

1. Rasulova D. M., "Methodology of teaching a foreign language in primary education", Tashkent: Science and Technology, 2020. – 112 p.
2. Gafurova N. A., "Innovative technologies in teaching foreign languages", Samarkand: Ilm ziyo, 2021. – P. 45–59.
3. Hasanova M. M., "Problems of teaching English to primary school students", UzDZTU scientific journal, 2022, No. 4. – P. 73–81.
4. Karimov A. A., "The role of interactive methods in the process of language learning", "Modern Education" journal, 2023, No. 2. – P. 55–63.
5. Brown H. D., "Teaching by Principles: An Interactive Approach to Language Pedagogy", Pearson Education, 2015. – P. 92–110.
6. Harmer J., "The Practice of English Language Teaching", Longman, 2012. – P. 136–150.
7. Nurmatova S., "Game technologies in teaching children a foreign language", Andijan State University scientific newsletter, 2021, No. 3. - P. 29-36.
8. Oxford R., "Language Learning Strategies: What Every Teacher Should Know", Heinle & Heinle Publishers, 2017. – P. 48–65.

TEACHING FOREIGN LANGUAGES TO YOUNG STUDENTS

Kabilova Kamola - scientific supervisor

Teacher of the Termez State Pedagogical Institute

Nazarova Marjona Oktam qizi

Termez State Pedagogical Institute, Faculty of Preschool

and Primary Education 3rd year student of the

Primary Education Department

Annotation: This article highlights the relevance of the process of teaching a foreign language to young students, the effectiveness of teaching methods, and the importance of visual and interactive tools. Today, in the context of globalization, the need to teach foreign languages from an early age is increasing. The study analyzes the role of psychological and pedagogical approaches, game methods, and multimedia technologies appropriate to the age of children. The motivational role of the teacher, family environment, and social factors are also indicated as decisive factors in the effective acquisition of a foreign language.

Keywords: foreign language, primary education, young students, teaching methods, visual aids, game technologies, motivation, interactive learning, language competence, pedagogical approach

INTRODUCTION: In today's era of globalization, knowledge of foreign languages is becoming a necessary skill for every person. Especially, teaching a foreign language to children of preschool and primary education age not only forms linguistic competence, but also develops their thinking, memory skills and communication culture. Teaching a foreign language from an early age increases the child's future learning potential and competitiveness in the international arena. Therefore, special attention is paid to teaching foreign languages to young students in the education system. In modern society, knowledge of foreign languages is an integral part of the formation of a well-rounded, educated and communicative personality. In particular, starting to learn a foreign language at an early age enhances children's language acquisition abilities, strengthens their thinking, memory and free expression skills. Research shows that preschool and primary school children easily and naturally learn new languages. Therefore, in many countries, the process of teaching a foreign language begins at an early age. Teaching a foreign language to young students requires a high level of professionalism, a psychological approach and innovative methods from the teacher. Students can be interested in the language by using game methods, puppets, video materials, pictures, interactive whiteboards and other visual aids in the teaching process.

Main part

1. Characteristics of young students and pedagogical approaches

Young students are a group that actively seeks to study the environment, mastering new knowledge through interest. For them, learning a foreign language is not just memorizing grammatical rules, but also a means of seeing the world with new eyes through games, songs, visual materials. Therefore, teachers should choose methodological approaches that are appropriate for the age characteristics of the student. For example, based on the developmental theories of Piaget and Vygotsky, the educational process is organized in accordance with the child's needs and abilities for communication.

2. Effective methods and tools for teaching a foreign language

When working with young students, lessons should be interesting and interactive. The following methods are especially effective:

A playful approach - children learn language through play. Interactive games such as "Memory" cards, role-playing games, pantomime and "Simon says" provide active participation in children.

Visual aids - pictures, colorful posters, video clips make it easier to remember new words. These tools enhance the process of concentration and memorization.

Songs and poems - melody plays an important role in language learning. Short songs and jingles in a foreign language develop pronunciation and hearing skills.

Drill methods - by repeating words and phrases many times, children develop an automatic language response, which helps in the communication process.

Technological tools - interactive whiteboards, educational programs and cartoons - allow children to practice independently.

3. Problems and practical suggestions in teaching a foreign language

Unfortunately, in some cases, the following reasons prevent the low effectiveness of education:

Insufficient use of innovative methods by teachers;

Insufficient resources - especially in rural schools;

Insufficient support from parents;

Insufficient or poorly planned distribution of lesson hours.

The following suggestions are important to eliminate these problems:

Equipping foreign language rooms with multimedia equipment in each school;

Involving teachers in advanced training courses based on foreign experience;

Conduct special seminars and consultations to involve parents in the learning process;

Integrate animated films and mobile applications taught in English into lessons.

Conclusion: Teaching a foreign language to young students is not just about imparting knowledge, but also about the comprehensive development of their thinking, listening and communication skills. Studies show that learning a language at an early age

is extremely effective due to the flexibility of the child's brain and its ability to quickly assimilate new knowledge. Game methods, visual aids, music and technological approaches play an important role in this process.

Also, the support of parents, the availability of material and technical resources at school and resources that increase the effectiveness of lessons determine success in this area. If the learning process is carefully planned and pedagogical approaches are constantly updated, then a foreign language for young students will become not just a new subject, but also a hobby.

In general, teaching a foreign language to the younger generation is not only a necessity today, but also an important support in building their future. Every research and innovation carried out in this direction serves to increase the intellectual potential of our country.

REFERENCES

1. Abduazizova Z.M. Methodology of teaching a foreign language. – Tashkent: O'qituvati, 2020. – 185 p.
2. Rahmonova D.Kh. Methods of teaching English in primary grades. – Samarkand: Ilm ziyo, 2021. – P. 48–76.
3. Khamidova M.S. Innovative approach to teaching a foreign language to young children. // Language and Literature. – 2022. – No. 4. – P. 23–29.
4. Karimova D.T. The role of game technologies in teaching a foreign language. // Primary education. – 2021. – №2. – P. 40–44.
5. Hasanov J.N. The use of information technologies in teaching a foreign language. – Tashkent: Science, 2023. – 132 p.
6. Normurodova G.R. The importance of visual aids in primary education. // Pedagogy and Psychology. – 2020. – №3. – P. 12–17.
7. Khojakulova M. Effective ways of teaching English to primary school students. // Modern education. – 2022. – №1. – P. 30–35.
8. Allamjonova S.K. Communicative methods in teaching a foreign language to early childhood children. // Philological issues. – 2021. – №2. – P. 55–61.

YOSH O'QUVCHILARGA INGLIZ TILINI SAMARALI O'RGATISH USULLARI VA YO'LLARI

Kurbaniyazova Manzura Radjapovna – ilmiy rahbar

*Termiz davlat pedagogika instituti Gumanitar yo'nalishlarda
xorijiy tili kafedrası stajyor-o'qituvchisi.*

Xolikulova O'g'iloy Olimjon qizi

*Termiz davlat pedagogika instituti, Maktabgacha va
boshlang'ich ta'lim fakulteti Boshlang'ich ta'lim yo'nalishi
3-bosqich talabasi*

Annotatsiya. Mazkur maqolada yosh o'quvchilarga ingliz tilini samarali o'rgatishning zamonaviy metodlari, pedagogik yondashuvlar va lingvodidaktik tamoyillar tahlil etiladi. Unda o'quvchilarning yosh xususiyatlariga mos ravishda tanlangan interaktiv, kommunikativ va differensial yondashuvlarning ahamiyati ochib beriladi. Tadqiqot davomida samarali dars tashkil qilish, motivatsiyani oshirish hamda chet tilini faol muhitda o'rgatishning ustuvor yo'llari asoslab berilgan. Maqola ingliz tilini boshlang'ich bosqichda o'rgatishda muhim bo'lgan psixolingvistik omillarni hisobga olish zarurligini ko'rsatadi va o'qituvchilarga amaliy tavsiyalar beradi.

Kalit so'zlar: yosh o'quvchilar, ingliz tili o'qitish, samarali metodlar, interaktiv yondashuv, kommunikativ kompetensiya, lingvodidaktika, differensial ta'lim, psixolingvistik omillar, motivatsiya, chet tili muhitida o'rganish.

METHODS AND WAYS OF EFFECTIVELY TEACHING ENGLISH TO YOUNG STUDENTS

Kurbaniyazova Manzura Radjapovna - scientific supervisor

Termez State Pedagogical Institute, Foreign Language

Department in the Humanitarian Fields.

Xholikulova O'g'iloy Olimjon kizi

Termez State Pedagogical Institute, Faculty of Preschool and

Primary Education 3rd year student of the

Primary Education Department

Annotation. This article analyzes modern methods, pedagogical approaches and linguodidactic principles of effective teaching of English to young students. It reveals the importance of interactive, communicative and differentiated approaches selected in accordance with the age characteristics of students. During the study, priority ways of organizing an effective lesson, increasing motivation and teaching a foreign language in an active environment were substantiated. The article shows the need to take into account

important psycholinguistic factors in teaching English at the primary level and provides practical recommendations for teachers.

Keywords: young learners, English teaching, effective methods, interactive approach, communicative competence, linguodidactics, differentiated education, psycholinguistic factors, motivation, learning in a foreign language environment.

МЕТОДЫ И СПОСОБЫ ЭФФЕКТИВНОГО ОБУЧЕНИЯ АНГЛИЙСКОМУ ЯЗЫКУ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ

Курбаниязова Манзура Раджаповна - научный руководитель

Термезский государственный педагогический институт, кафедра иностранных
языков по гуманитарным направлениям.

Холикулова Угйлой Олимжон кызы

Термезский государственный педагогический институт, факультет
дошкольного и начального образования

Студентка 3 курса кафедры начального образования

Аннотация. В статье анализируются современные методы, педагогические подходы и лингводидактические принципы эффективного обучения английскому языку младших школьников. Раскрывается важность интерактивного, коммуникативного и дифференцированного подходов, выбранных в соответствии с возрастными особенностями учащихся. В ходе исследования обоснованы приоритетные способы организации эффективного урока, повышения мотивации и обучения иностранному языку в активной среде. В статье показана необходимость учета важных психолингвистических факторов при обучении английскому языку на начальном этапе обучения и даны практические рекомендации для учителей.

Ключевые слова: учащиеся младшего школьного возраста, обучение английскому языку, эффективные методы, интерактивный подход, коммуникативная компетентность, лингводидактика, дифференцированное обучение, психолингвистические факторы, мотивация, обучение в иноязычной среде.

Kirish: Global integratsiya jarayonlarining jadallashuvi xorijiy tillarni, xususan, ingliz tilini o'rganish va o'rgatishni dolzarb masalalardan biriga aylantirmoqda. Bugungi kunda ingliz tili nafaqat xalqaro muloqot vositasi, balki fan, texnologiya va ta'lim sohalarida ham muhim kommunikativ vosita sifatida e'tirof etilmoqda. Shu boisdan, maktab ta'limining dastlabki bosqichidayoq chet tilini samarali o'rgatish zaruriyati ortib bormoqda. Ayniqsa, yosh o'quvchilarga mo'ljallangan dars jarayonlarida pedagogik va psixologik yondashuvlarni uyg'unlashtirish, ularning yosh xususiyatlarini hisobga olgan holda metodik yondashuvlarni tanlash muhim ahamiyat kasb etadi. Mazkur maqolada yosh

o'quvchilarga ingliz tilini samarali o'rgatishning ilmiy-nazariy asoslari, zamonaviy ta'lim texnologiyalari, shuningdek, interaktiv va kommunikativ metodlarning amaliyotdagi o'rni tahlil qilinadi. Tadqiqotning asosiy maqsadi – boshlang'ich ta'lim bosqichida chet tilini o'rgatishda samaradorlikni oshiruvchi usullarni aniqlash va ularni o'qituvchilar amaliyotiga tatbiq qilish imkoniyatlarini ko'rsatib berishdan iboratdir.

Asosiy qism

Ingliz tilini boshlang'ich ta'lim bosqichida o'rgatish o'ziga xos yondashuvlarni, noan'anaviy metodlarni va o'quvchilarning yosh xususiyatlariga moslashtirilgan o'quv faoliyatini talab etadi. Chet tilini o'rganish jarayonida yosh bolalarda tovush, intonatsiya, so'z boyligini eslab qolish va takrorlash orqali tilga nisbatan ijobiy munosabat shakllanadi. Shu sababli, darslar mobaynida o'yinli metodlardan, dramatizatsiyalardan, rasmlari materiallardan hamda multimediasiy vositalardan foydalanish nafaqat bilim darajasini, balki o'quvchilarning darsga bo'lgan qiziqishini ham oshiradi.

Zamonaviy lingvodidaktika yosh o'quvchilarga til o'rgatishda quyidagi asosiy yo'nalishlarga e'tibor qaratishni taklif etadi:

*** Kommunikativ yondashuv** – bu yondashuv orqali til vositasida muloqot qilish ko'nikmalari rivojlanadi. Dialogik nutq, savol-javob mashqlari, rolda chiqishlar orqali bolalar real hayotiy vaziyatlarda tilni qo'llashga odatlanadi.

*** Interaktiv metodlar** – guruhli ishlash, juftlikda mashqlar bajarish, “Jigsaw” va “Think-Pair-Share” kabi texnikalar bolalarda tilni faol o'zlashtirishga xizmat qiladi.

*** Audiovizual vositalardan foydalanish** – tinglab tushunish (listening comprehension) va ko'rish orqali tilni o'zlashtirish (visual learning) bolalarda eslab qolish jarayonini tezlashtiradi. Multifilmlar, qisqa videolar va audio topshiriqlar buni samarali amalga oshiradi.

*** Differensial yondashuv** – o'quvchilarning individual imkoniyatlari va qiziqishlaridan kelib chiqib, mos materiallar tanlanadi. Bu usul ortda qolayotgan o'quvchilarni rag'batlantirish va ilg'or o'quvchilarni yanada rivojlantirish imkonini beradi.

Shuningdek, psixolingvistika fanining yondashuvlariga ko'ra, tilni o'rganish jarayonida bolaning eshitish, tushunish, talaffuz qilish va fikrni ifodalash mexanizmlarini parallel shakllantirish zarur. Shu nuqtai nazardan, og'zaki nutqni shakllantirishga xizmat qiluvchi dars bosqichlari (Warm-up, Practice, Production) muhim o'rin tutadi. Ilmiy tadqiqotlar (masalan, J. Piaget va L.S. Vygotskiy nazariyalari) asosida aniqlanishicha, boshlang'ich yoshdagi bolalar o'yin faoliyati orqali yangi bilimlarni osonroq o'zlashtiradi. Ingliz tili darslarida “role play”, “storytelling” va “action songs” kabi metodlardan foydalanish orqali til o'rganish jarayoni tabiiy va ijobiy muhitda kechadi. Amaliy kuzatuvlar shuni ko'rsatadiki, samarali dars tashkil qilishda o'qituvchining til bilimi bilan birga metodik kompetensiyasi ham muhim ahamiyatga ega. O'quvchilarning yoshiga mos til materiallari, vizual vositalar, faoliyatga asoslangan topshiriqlar ularning faolligini oshiradi, passiv tinglovchidan faol ishtirokchiga aylantiradi.

Xulosa : Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, yosh o'quvchilarga ingliz tilini samarali o'rgatish zamonaviy metodlar, individual yondashuv va motivatsiyani uyg'otuvchi didaktik vositalar bilan chambarchas bog'liq. Til o'rgatish jarayonida interfaol uslublardan foydalanish, kommunikativ ko'nikmalarni shakllantirish va multimediya texnologiyalarini qo'llash o'quvchilarning tilga bo'lgan qiziqishini oshirib, ularning faol ishtirokini ta'minlaydi. Shuningdek, yosh xususiyatlariga mos metodik yondashuvlar, tilni real hayotiy vaziyatlar orqali o'rgatish va o'yinlar asosidagi mashg'ulotlar til o'zlashtirish jarayonini yanada samarali qiladi. Tajriba va nazariyaning uyg'unlashuvi natijasida pedagog o'z oldiga qo'ygan maqsadga erishib, yosh avlodda til kompetensiyasini muvaffaqiyatli shakllantirishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Uchqunovna, Y. D. (2023). Ingliz tili fanini o'qitishda zamonaviy metodlardan foydalanish. *Scientific Approach to the Modern Education System*, 2(16), 82-84.(nauchniyimpuls.ru)
2. Uchqunovna, Y. D. (2023). Ingliz tili o'qitishning innovatsion metodikasi. *Intellectual Education Technological Solutions and Innovative Digital Tools*, 2(18), 120-123.(nauchniyimpuls.ru)
3. Uljayeva, S. T. (2023). Yosh o'quvchilarga ingliz tilini o'rgatishdagi qiyinchiliklar: global istiqbollar va mahalliy voqeliklar. *O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti konferensiyalari*.(conference.uzswlu.uz)
4. Ratna, A. N., & Muhsin, A. M. (2024). Ingliz tilini o'rgatish jarayonida til ko'nikmalarini integratsiyalashning ahamiyati. *Ko'p tillilik muhitida xorijiy tillarni rivojlantirishning innovatsion va integrativ muammolari*, 1(01), 297–304.(conference.uzswlu.uz)
5. Zubaydova, N., & Jo'raqulova, S. B. (2022). Ingliz tilini ertaklar orqali o'rgatish usuli. *Ta'lim innovatsiyasi va integratsiyasi*.(web-journal.ru)
6. Sadullayeva, N. K., & Abdurasulova, Z. (2024). Maktabgacha va boshlang'ich ta'limda ingliz tilini o'qitish metodikasi. *PEDAGOG*, 7(2), 101-103.(bestpublication.org)
7. To'raqo'rg'on, N. (2024). Ingliz tilini o'rgatishda o'quvchilarning vazifalari. *Ustozlar uchun*, 57(7), 101-103.(pedagoglar.org)
8. Pòlatova, D. E., Turdiyeva, D. A., & Jo'raeva, M. O. (2023). Boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun ingliz tilini o'qitish metodikasi. *Journal of Science-Innovative Research in Uzbekistan*, 1(2).(universalpublishings.com)
9. Harmer, J. (2007). *The Practice of English Language Teaching*. Pearson Longman.(scientific-jl.org)
10. Brown, H. D. (2007). *Principles of Language Learning and Teaching*. Pearson Education.(scientific-jl.org)

LINGUISTIC AND RHETORICAL FEATURES OF EFFECTIVE TEACHER COMMUNICATION

Djurayeva Ranokhon

Andizhan state institute of foreign languages

Abstract Effective communication is an essential component of successful teaching and learning. This paper explores the linguistic and rhetorical features that define effective teacher communication, focusing on the dynamic interaction between teachers and students in diverse educational contexts. Through an interdisciplinary approach that integrates insights from linguistics, rhetoric, education, and cognitive psychology, the study identifies key strategies that enhance clarity, engagement, and understanding in classroom discourse. Particular attention is given to language structure, rhetorical moves, pragmatic competence, and the socio-cultural dimensions of teacher talk.

1. Introduction Communication between teacher and student plays a pivotal role in shaping educational outcomes. Effective teacher communication is not merely about transmitting information but about fostering an interactive, engaging, and supportive learning environment. This paper examines the linguistic and rhetorical mechanisms that contribute to such communication, highlighting how teachers use language purposefully to instruct, motivate, manage classroom behavior, and develop cognitive and emotional rapport with students.

2. Theoretical Framework The analysis draws upon systemic functional linguistics (Halliday, 1994), speech act theory (Austin, 1962; Searle, 1969), and rhetorical theory (Aristotle, 4th century BCE; Burke, 1950). These frameworks allow us to dissect teacher communication at multiple levels: syntactic, semantic, pragmatic, and rhetorical.

3. Linguistic Features of Effective Teacher Communication

3.1 Lexical Choices and Register Adaptation Teachers adjust their vocabulary to match students' cognitive levels. The use of accessible terminology, along with domain-specific jargon introduced through scaffolding, helps bridge the gap between novice understanding and expert knowledge. For example, science teachers might use analogies or simplified terminology before introducing technical terms.

3.2 Syntactic Structures Effective teacher communication often favors short, grammatically simple, and declarative sentences, especially when introducing new material. Complex sentences may be employed for elaboration, provided they are appropriately segmented and contextualized.

3.3 Discourse Markers and Cohesion Devices The use of cohesive devices such as conjunctions ("therefore," "however"), referential pronouns ("this," "these"), and lexical

repetition supports the coherence of classroom discourse. Teachers also employ discourse markers ("okay," "now," "let's see") to guide students through the flow of lessons.

3.4 Pronoun Use and Perspective Pronoun usage reflects the interpersonal dynamics between teacher and students. The inclusive "we" can promote a sense of collaboration, while the directive "you" often indicates instructional control or feedback.

4. Rhetorical Features in Teacher Communication

4.1 Ethos, Pathos, and Logos Teachers establish ethos (credibility) through subject-matter expertise, consistent behavior, and fair treatment. Pathos (emotional appeal) is used to engage students and foster empathy, often through personal stories or humor. Logos (logical appeal) supports the presentation of structured arguments and explanations.

4.2 Questioning Strategies Effective teachers employ a mix of open and closed questions to stimulate thinking and check comprehension. Socratic questioning encourages deeper analysis, while rhetorical questions can emphasize points or provoke curiosity.

4.3 Repetition and Parallelism Repetition of key concepts aids retention and underscores importance. Parallel structures enhance rhythm and clarity, especially in instructional sequences or behavioral guidelines.

4.4 Use of Metaphor and Analogy Figurative language helps students grasp abstract or complex ideas. Analogies are particularly valuable in science and mathematics education, where conceptual models can be challenging.

5. Pragmatic and Interactional Aspects

5.1 Speech Acts and Illocutionary Force Teacher utterances perform various speech acts: instructing, requesting, praising, warning, and questioning. The illocutionary force (intended function) must be contextually appropriate to be effective. Misalignment between form and function can lead to misunderstanding.

5.2 Politeness Strategies and Face-Threatening Acts Teachers must navigate the balance between authority and approachability. Using Brown and Levinson's (1987) politeness theory, we observe strategies like hedging, indirect requests, and mitigated criticisms to preserve students' "face" while maintaining classroom order.

5.3 Turn-Taking and Interaction Management Managing classroom discourse requires skillful turn-taking. Teachers allocate turns, manage interruptions, and regulate student participation through verbal and non-verbal cues, such as gaze direction, hand gestures, and prosodic modulation.

5.4 Feedback and Repair Effective feedback involves not just correction but scaffolding. Teachers use positive reinforcement, recasts, and clarification requests to guide students toward accurate understanding without discouraging participation.

6. Socio-Cultural Considerations

6.1 Cultural Norms and Language Use Cultural expectations influence how teachers frame questions, give feedback, and address students. For example, in collectivist

cultures, group praise may be more effective than individual praise. Teachers must be sensitive to linguistic and cultural diversity in multilingual classrooms.

6.2 Gender, Identity, and Language Teachers' language may reflect or challenge societal norms related to gender and identity. Inclusive language practices and attention to gendered speech patterns are essential to promoting equity in the classroom.

6.3 Code-Switching and Multilingual Contexts In multilingual environments, teachers often engage in code-switching to facilitate comprehension. Strategic code-switching can build rapport and scaffold learning but requires careful management to avoid confusion or linguistic marginalization.

7. Case Studies and Empirical Insights Studies show that effective teacher communication correlates with higher student engagement, improved academic performance, and better classroom behavior. For instance, Mercer (2000) found that dialogic teaching, where interaction is reciprocal and exploratory, significantly enhances learning outcomes. Observations of primary and secondary classrooms reveal that teachers who adapt their rhetorical style to the age and cognitive level of students foster deeper understanding.

8. Pedagogical Implications Training programs for teachers should include modules on linguistics, discourse analysis, and rhetorical strategies. Awareness of these elements empowers teachers to reflect on and refine their communicative practices. Classroom observation, peer feedback, and discourse analysis can serve as tools for professional development.

9. Conclusion Effective teacher communication is a complex interplay of linguistic choices, rhetorical strategies, and socio-cultural awareness. By mastering the linguistic and rhetorical features outlined in this paper, educators can create more inclusive, engaging, and effective learning environments. Future research should continue to explore these dimensions across different cultural and educational contexts.

References:

1. Aristotle. (1991). *On Rhetoric: A Theory of Civic Discourse*. Trans. George A. Kennedy.
2. Austin, J.L. (1962). *How to Do Things with Words*. Oxford University Press.
3. Brown, P., & Levinson, S. (1987). *Politeness: Some Universals in Language Usage*. Cambridge University Press.
4. Burke, K. (1950). *A Rhetoric of Motives*. University of California Press.
5. Halliday, M.A.K. (1994). *An Introduction to Functional Grammar* (2nd ed.). Edward Arnold.
6. Mercer, N. (2000). *Words and Minds: How We Use Language to Think Together*. Routledge.
7. Searle, J.R. (1969). *Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language*. Cambridge University Press.

MODULLARNING TA'RIFI VA ULANISHI. TASODIFIY – RANDOM () MODULI

Onarqulov Maqsadjon Karimberdiyevich

Farg'ona davlat universiteti amaliy matematika va informatika

kafedrası dotsenti

maxmaqsad@gmail.com

Sotvoldiyeva Zarnigor Egamnazar qizi

Farg'ona davlat universiteti 3-kurs talabasi

zarnigorrassuljonova@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada Python dasturlash tilidagi modullar tushunchasi, ularning vazifasi va ulanish usullari haqida ma'lumot beriladi. Asosiy e'tibor standart random moduliga qaratilgan bo'lib, u orqali tasodifiy sonlar bilan ishlashning turli usullari ko'rib chiqiladi. Maqolada random() funksiyasining ishlash printsipi, undan foydalanish imkoniyatlari va amaliy misollar yordamida tushuntirishlar berilgan.

Kalit so'zlar: modul, random(), tasodifiy son, funksiyalar, Python, dasturlash

Abstract: This article provides an overview of the concept of modules in the Python programming language, their purposes, and methods of integration. Special focus is placed on the standard random module, which allows for various operations with random numbers. The paper explains the working principle of the random() function and demonstrates practical applications through examples.

Keywords: module, random, random number, functions, Python, programming

Аннотация: В данной статье рассматривается понятие модулей в языке программирования Python, их назначение и способы подключения. Особое внимание уделяется стандартному модулю random, который используется для работы со случайными числами. Раскрываются принципы работы функции random() и представлены практические примеры её использования. Тема особенно полезна для начинающих программистов.

Ключевые слова: модуль, random, случайное число, функции, Python, программирование

Python dasturlash tilida modullar orqali turli funksiyalar, sinflar va o'zgaruvchilarni tashqi fayllardan import qilib ishlatish mumkin, bu esa dastur kodining ixcham va tushunarli bo'lishini ta'minlaydi.

Python tilida juda ko'plab tayyor (standart) modullar mavjud bo'lib, ulardan biri random() modulidir. Ushbu modul yordamida tasodifiy sonlar, qiymatlar yoki tartiblar generatsiya qilish mumkin. random() funksiyasi va uning boshqa imkoniyatlari dasturlarda simulyatsiya, o'yinlar, test yaratish va boshqa ko'plab sohalarda qo'llaniladi.

Modul — bu Python dasturlash tilida yozilgan, biror maqsadga xizmat qiluvchi funksiyalar, sinflar va o'zgaruvchilar to'plamidan iborat fayldir. Modullar dastur tuzilmasini soddalashtirish, kodni tartibga solish va qayta foydalanish imkonini beradi. Har bir modul alohida fayl sifatida mavjud bo'lib, kerakli joyda import operatori yordamida chaqiriladi.

Python tilida modullar ikkiga bo'linadi:

1. Standart modullar – Python bilan birga keladigan tayyor kutubxonalar (masalan, math, random, datetime va boshqalar)

2. Foydalanuvchi modullari – dasturchi tomonidan yaratilgan maxsus modullar.

Modul konsepsiyasi modullik dasturlash tamoyiliga asoslanadi, bu esa murakkab tizimlarni soddalashtirish va ularni mantiqiy qismlarga ajratib ishlab chiqish imkonini beradi. Har bir modul o'zida biror muayyan funksional vazifani bajaradi va boshqa modullar yoki dastur qismlari bilan mustaqil ishlay oladi.

Python dasturlash tilida moduldan foydalanish uchun uni dasturga ulash, ya'ni import qilish talab etiladi. Modulni ulash orqali biz uning ichidagi funksiyalar, sinflar yoki o'zgaruvchilardan foydalanish imkoniyatiga ega bo'lamiz. Python tilida modulni ulashning bir necha usuli mavjud bo'lib, ularning har biri ma'lum ehtiyojlarga qarab tanlanadi.

Dasturda modullardan foydalanish uchun avval uni dasturga yuklash kerak bo'ladi. Bu esa uning tarkibida saqlanuvchi kod fragmentiga murojaat qilishni talab qiladi. Modullarni dasturga yuklashning uch xil usuli mavjud.

1-usul. Modul funksiyalarini yuklab olishning bu usulida murojaat etilayotgan kod fragmentidan oldin modulning nomi ko'rsatilishi lozim. Bunday dasturlarni o'qish juda oson, chunki kod qaysi modulga tegishli ekanligini tez aniqlash mumkin.

Sintaksisi:

```
import modul fayli nomi
import modulni yuklovchi kalit so'z
>>> import math
```

Har bir funksiyadan oldin modulning nomi ko'rsatiladi.

2-usul. Modul funksiyalarini yuklab olishning bu usuli uncha katta bo'lmagan dasturlar uchun qulay. Katta dasturlarda esa dasturni tushunish qiyin kechadi, ya'ni funksiya qaysi modulga taalluqli ekanligini aniqlash uchun biroz urinish kerak bo'ladi.

Sintaksisi:

```
from modul fayli nomi import *
from ... import * – modulni yuklovchi kalit so'z
```

3-usul. Moduldan faqat funksiyalarning o'zini yuklab olish ham mumkin. Agar dasturdan faqat bitta funksiya kerak bo'lsa, u holda funksiyalarning barchasini emas, kerakli funksiyaning o'zinigina yuklab olgan ma'qul.

Sintaksisi:

```
from modul fayli nomi import funksiya nomi
```

```
>>> from random import *
```

```
>>> randint(1,5)
```

Standart kutubxonadan random moduli funksiyalarini yuklab oldi.

Funksiya qaysi modulga taalluqli ekanligi ko'rsatilmaydi.

```
>>> from random import randint
```

```
>>> randint(1,5)
```

Standart kutubxonadan random modulining randint funksiyasi yuklab olindi.

Massiv elementlarini ixtiyoriy tasodifiy sonlar bilan to'ldirish uchun python dasturlash tilida imkoniyat yaratilgan. Agar massiv elementlarini tasodifiy sonlar bilan to'ldirish kerak bo'lsa, tasodifiy sonlar bilan ishlash funksiyasiga murojat qilish kerak. Python dasturlash tilida tasodifiy sonlarni hosil qilishni random() funksiyasi va uning bir nechta kutubxonalari amalga oshiradi. [a,b] oraliqda n ta sonni tasodifiy tanlash random funksiyasining umumiy ko'rinishi quyidagicha bo'ladi. Random.randint(a,b,n) Random funksiyasining vazifasi biror bir o'zgaruvchiga yoki massiv elementlariga tasodifiy sonni o'zlashtirish uchun xizmat qiladi.

Dasturiy ta'minotni yaratishda bizning dasturlarimiz odatda turli elementlarni ishlab chiqarishni talab qiladi. Bu o'yin, OTP yaratish, raqamlar o'yinlari va boshqalar kabi ilovalarda keng tarqalgan. Python o'rnatilgan funksiyalari bilan bu qiymatlarni yaratish vazifasini oson bajaradi. Python-da tasodifiy raqamlar generatorlari haqidagi ushbu mavzuda siz turli xil o'rnatilgan funktsiyalardan foydalangan holda raqamlarni qanday yaratishni o'rganish mumkin.

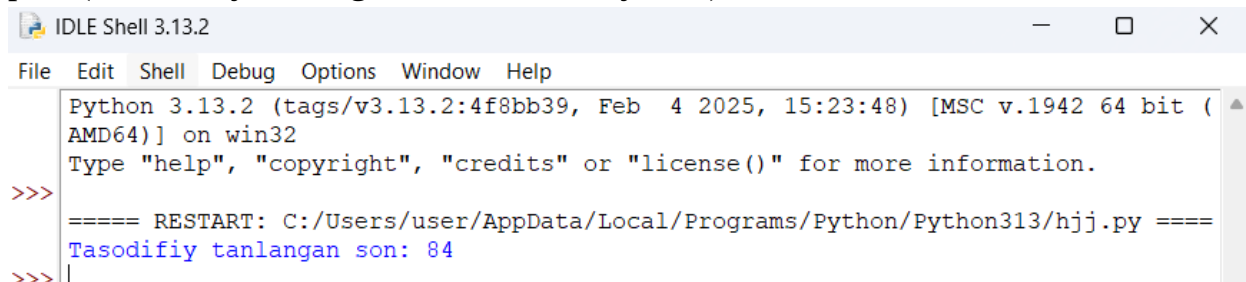
Ushbu modul turli taqsimotlar uchun psevdotasodifiy raqamlar generatorlarini amalga oshiradi. Butun sonlar uchun diapazondan yagona tanlov mavjud. Ketma-ketliklar uchun tasodifiy elementni bir xil tanlash, o'z joyida ro'yxatning tasodifiy almashtirishini yaratish funksiyasi va almashtirmasdan tasodifiy tanlab olish funksiyasi mavjud.

Sodda misol.

```
import random
```

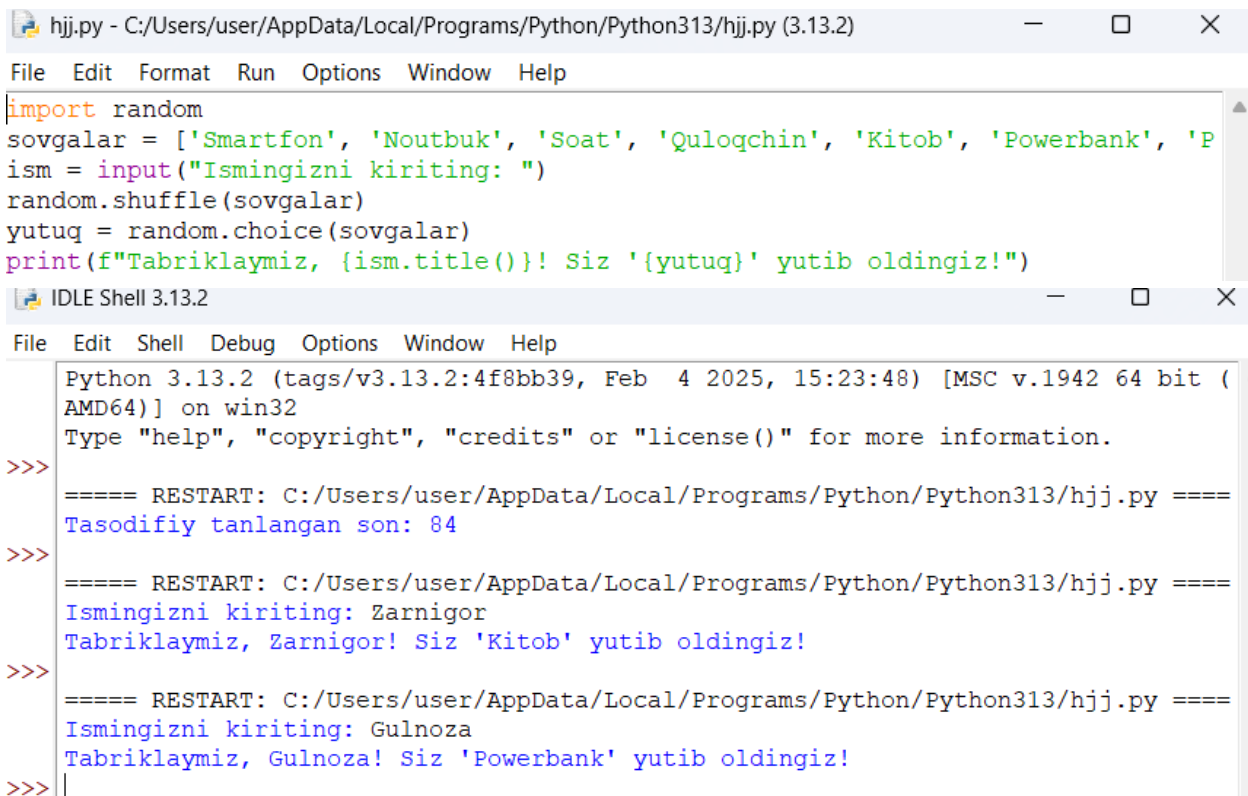
```
tasodifiy_son = random.randint(1, 100)
```

```
print("Tasodifiy tanlangan son:", tasodifiy_son)
```



```
IDLE Shell 3.13.2
File Edit Shell Debug Options Window Help
Python 3.13.2 (tags/v3.13.2:4f8bb39, Feb 4 2025, 15:23:48) [MSC v.1942 64 bit (AMD64)] on win32
Type "help", "copyright", "credits" or "license()" for more information.
>>>
===== RESTART: C:/Users/user/AppData/Local/Programs/Python/Python313/hjj.py =====
>>> Tasodifiy tanlangan son: 84
>>>
```

Tasodifiy sovg'a yutish dasturi:


```

hjj.py - C:/Users/user/AppData/Local/Programs/Python/Python313/hjj.py (3.13.2)
File Edit Format Run Options Window Help
import random
sovgalar = ['Smartfon', 'Noutbuk', 'Soat', 'Quloqchin', 'Kitob', 'Powerbank', 'P
ism = input("Ismingizni kiriting: ")
random.shuffle(sovgalar)
yutuq = random.choice(sovgalar)
print(f"Tabriklaymiz, {ism.title()}! Siz '{yutuq}' yutib oldingiz!")

IDLE Shell 3.13.2
File Edit Shell Debug Options Window Help
Python 3.13.2 (tags/v3.13.2:4f8bb39, Feb 4 2025, 15:23:48) [MSC v.1942 64 bit (
AMD64)] on win32
Type "help", "copyright", "credits" or "license()" for more information.
>>>
===== RESTART: C:/Users/user/AppData/Local/Programs/Python/Python313/hjj.py =====
Tasodifiy tanlangan son: 84
>>>
===== RESTART: C:/Users/user/AppData/Local/Programs/Python/Python313/hjj.py =====
Ismingizni kiriting: Zarnigor
Tabriklaymiz, Zarnigor! Siz 'Kitob' yutib oldingiz!
>>>
===== RESTART: C:/Users/user/AppData/Local/Programs/Python/Python313/hjj.py =====
Ismingizni kiriting: Gulnoza
Tabriklaymiz, Gulnoza! Siz 'Powerbank' yutib oldingiz!
>>>

```

`random.shuffle(sovgalar)` – sovg‘alar ro‘yxatini tasodifiy tartibda aralashtiradi.

`random.choice(sovgalar)` – ro‘yxatdan bitta tasodifiy elementni tanlaydi.

`ism.title()` – foydalanuvchi ismini birinchi harfini katta qilib chiqaradi.

Xulosa

Python dasturlash tilida modullar — bu dasturiy ta’minotni soddalashtirish, kodni mantiqiy qismlarga ajratish va funksiyalarni qayta ishlatish imkonini beruvchi muhim vositalardan biridir. Moduldan foydalanish orqali dasturchilar takrorlanuvchi funksiyalarni alohida fayl sifatida saqlab, ularni turli loyihalarda qulay tarzda qo‘llashlari mumkin. Ushbu maqolada `random` modulining vazifasi, uning yordamida tasodifiy sonlar, qiymatlar, elementlar tanlash kabi funksiyalarni bajarish imkoniyatlari ko‘rib chiqildi. Misollar orqali modulning amaliy qo‘llanilishi yoritildi va dasturchilar uchun qanchalik qulay vosita ekani isbotlandi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Daliev, K. S., Ahmedov, M. M., & Onarkulov, M. K. (2021). Influence Of The Temperature And Cyclic Deformations Of $[(Bi. sub. x)[Sb. sub. 1-x]). sub. 2][Te. sub. 3]$ Films On Their Resistance. *Journal of Engineering Physics and Thermophysics*, 94(5), 1369-1374.
2. Онаркулов, М. (2021). Influence of the temperature and cyclic deformations of $(BixSb_{1-x})_2Te_3$ films on their resistance. *Инженорно-Физический журнал. Беларусь*, 94(5), 1403-1408.

3. Onarkulov MK, Otajonov sm. Device for studying tenze sensitivity in photosensitive semiconductor films. Euroasian Journal of Semiconductors Science and Engineering. 2021;3(1):5.

4. Далиев, х. С., & Онаркулов, м. К. (2020). Диффузионные процессы в полупроводниковых микроструктурах на основе а4b6. О'zbekiston respublikasi oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi O'zbekiston Respublikasi Innovatsion rivojlantirish vazirligi, 44

Foydalanilgan internet saytlar

1. <http://cppstudio.com> –Python tilida programmalash bo'yicha namunalar izoxlari bilan keltirilgan

2. <http://cplusplus.com> – Python tilida mavjud konstruksiyalar ta'rifi, ishlatish namunalari bilan keltirilgan.

3. <http://www.compteacher.ru/programming> - dasturlash bo'yicha video darsliklar mavjud.

4. <http://www.intuit.ru> – internet universitet, dasturlash bo'yicha yozma va video ma'ruzalar o'qish, test sinovlaridan o'tish va sertifikat olish imkoniyati mavjud.

SATR FUNKSIYALARI. SATRLARNI FORMATLASH

Onarqulov Maqsadjon Karimberdiyevich

*Farg‘ona davlat universiteti amaliy matematika
va informatika kafedrası dotsenti
maxmaqsad@gmail.com*

Yusupov Mirsaid Abdulaziz o‘g‘li

*Farg‘ona davlat universiteti amaliy matematika
va informatika kafedrası o‘qituvchisi
mirsaidbek@gmail.com*

Turg‘unova Gulsanam Murodil qizi

*Farg‘ona davlat universiteti talabasi
turgunova.a2106@gmail.com*

Annotatsiya: Python dasturlash tili zamonaviy va qulay sintaksisga ega bo‘lib, ko‘plab sohalarda, jumladan veb dasturlash, ma'lumotlarni tahlil qilish va sun'iy intellektda keng qo'llaniladi. Satrlar — Python dasturlash tilidagi eng asosiy ma'lumot turlaridan biri bo‘lib, matn bilan ishlashda asosiy rol o‘ynaydi. Satr funksiyalari va ularni formatlash vositalari dasturchilarga matnlarni samarali tarzda boshqarish, o‘zgartirish va ko‘rinishini sozlash imkonini beradi. Ushbu maqolada Python satr funksiyalari va formatlash usullari haqida tushuncha berilib, amaliy misollar yordamida ularni qanday qo‘llash mumkinligi ko‘rsatiladi.

Bugungi kunda matn bilan ishlash dasturlashning ajralmas qismi hisoblanadi. Web sahifalarni yaratishda, foydalanuvchi ma'lumotlarini qayta ishlashda yoki hisobotlarni shakllantirishda satrlarni formatlash va manipulyatsiya qilish ko‘nikmalari juda muhimdir. Shuning uchun, Pythonning kuchli va oson o‘rganiladigan satr funksiyalari dasturchilar uchun katta yordam beradi.

Annotation: Python programming language features a modern and convenient syntax and is widely used in various fields such as web development, data analysis, and artificial intelligence. Strings are one of the fundamental data types in Python and play a key role in working with text. String functions and formatting tools allow programmers to effectively manage, modify, and customize the appearance of text. This article provides an overview of Python string functions and formatting methods, illustrating how to use them with practical examples.

Today, working with text is an integral part of programming. Whether it is creating web pages, processing user data, or generating reports, skills in string formatting and manipulation are essential. Therefore, Python’s powerful and easy-to-learn string functions offer great assistance to developers.

Аннотация: Язык программирования Python обладает современным и удобным синтаксисом и широко используется в различных областях, таких как веб-разработка, анализ данных и искусственный интеллект. Строки являются одним из основных типов данных в Python и играют ключевую роль при работе с текстом. Функции строк и инструменты форматирования позволяют программистам эффективно управлять, изменять и настраивать внешний вид текста. В этой статье представлен обзор функций строк и методов форматирования Python с практическими примерами их использования.

Сегодня работа с текстом является неотъемлемой частью программирования. Будь то создание веб-страниц, обработка пользовательских данных или генерация отчетов, навыки форматирования и манипуляции строками крайне важны. Поэтому мощные и легко усваиваемые функции строк Python оказывают большую помощь разработчикам.

Kalit so'zlar: satr, matn, funksiya, formatlash, string, string funksiyalari, format, matnni o'zgartirish, manipulyatsiya, formatlash usullari, foydalanuvchi ma'lumotlari, web dasturlash, ma'lumotlarni tahlil qilish, sun'iy intellekt, matnni boshqarish.

Keywords: string, text, function, formatting, string, string functions, format, text modification, manipulation, formatting methods, user data, web development, data analysis, artificial intelligence, text management.

Ключевые слова: строка, текст, функция, форматирование, строка, функции строк, формат, изменение текста, манипуляция, методы форматирования, пользовательские данные, веб-разработка, анализ данных, искусственный интеллект, управление текстом.

Kirish. Python dasturlash tilida matnli ma'lumotlar bilan ishlash muhim va tez-tez uchraydigan vazifalardan biridir. Matnli ma'lumotlar odatda satr (string) ko'rinishida ifodalanadi. Satrlar — bu belgilar ketma-ketligi bo'lib, ular orqali foydalanuvchi ismi, manzil, telefon raqami, xabarlar kabi ko'plab ma'lumotlarni saqlash va tahlil qilish mumkin.

Ushbu mavzuda biz Python dasturlash tilida satr funksiyalari yordamida matn bilan qanday ishlashni o'rganamiz. Bunda satrni katta yoki kichik harflarga o'zgartirish, bo'sh joylarni olib tashlash, satrlarni bo'lish, qo'shish, ma'lumot qidirish kabi ko'plab amallarni bajarish usullari bilan tanishamiz. Shuningdek, satrlarni formatlash orqali matnni kerakli ko'rinishda chiqarish — ya'ni foydalanuvchi ma'lumotlarini matnga joylashtirish yoki natijani aniq ko'rinishda ifodalash yo'llari ko'rib chiqiladi.

Bu mavzu dasturlashning ko'plab sohalarida — jumladan foydalanuvchi interfeysi, veb dasturlash, fayllar bilan ishlash va hisobotlar tayyorlashda — muhim o'rin tutadi. Satrlar bilan samarali ishlash, dasturchining kundalik ishini yengillashtiradi va dasturiy ta'minotning sifatini oshiradi.

Satr va funksiyalar. Satrni alohida belgilar ketma-ketligidan tashkil topgan massiv deb hisoblash mumkin. Pythonda belgini ifodalovchi ma'lumot turi yo'qligi uchun bitta belgi deb, bitta elementdan tashkil topgan satrga aytiladi.

PYTHON tilida simvollarni boshqarish orqali satrlarni qulay formatlashga mo'ljallangan bir nechta tuzilgan funktsiyalar mavjud. Ushbu sodda `strev()` funktsiya bitta satrli argumentni qabul qiladi va ushbu satrni simvollarning teskari tartibda joylashuvini qaytaradi, qisqa qilib aytganda "orqadan oldinga qarab o'qiydi".

```
matn=str(input("Matn kiriting:"));
s=matn[::-1];
print("Qaytarilgan satr:",s);
```

- `chr()` – simvolni uning kodi bo'yicha qaytaradi.
- `replace()` – izlanayotgan satrni almashtirilishi lozim bo'lgan satrga almashtiradi.

```
matn1=str(input("Matn kiriting:"));
matn2=str(input("Izlanayotgan matn kiriting:"));
matn3=str(input("Almashtiriladigan matn kiriting:"));
s=matn1.replace(matn2,matn3);
print(s);
```

- `split()` – satrni massivga aylantiradi.

1-masala. N ta so'zdan tashkil topgan matnda berilgan so'z necha marta uchrashini aniqlang.

```
matn=str(input('Matnni kiriting:'));
belgi=str(input('Izlanayotgan belgini kiriting:'));
m=len(matn);
n=len(belgi);
b=0;
for i in range((m-n)+1):
    if matn[i:i+1]==belgi:
        b=b+1;
if b==0:
    print("Matnda izlanayotgan belgi yo'q");
else: print("Matnda izlanayotgan belgi",b,"ta");
```

2-masala. Berilgan matndagi hamma I harflarni olib tashlang.

```
matn=str(input("Matn kiriting:"));
olish='i';
s=matn.replace(olish,"");
```

```
print("Matnda i harfi olib tashlangan:",s);
```

3-masala. Matnda uzunligi K ta belgidan katta bo'lgan so'zlarni ajratilib yangi matnga yozish dasturini tuzing.

```
matn=str(input('Matn kiriting:'));  
k=int(input('K ta belgi:'));  
s=matn[0:k];  
print('Ajratilgan katta harfdagi  
matn',s.upper());
```

4-masala. Topishmoq topish va uning javobini tahlil qilish dasturini tuzing.

```
print("Yer tagida oltin qoziq?");  
matn=str(input("Javobni kiriting:"));  
if matn=='sabzi':  
    print("Siz to'g'ri javob berdingiz");  
else:  
    print("Siz noto'g'ri javob berdingiz");
```

5-masala. Berilgan natural sonning xona birliklarini ajratib yozing.

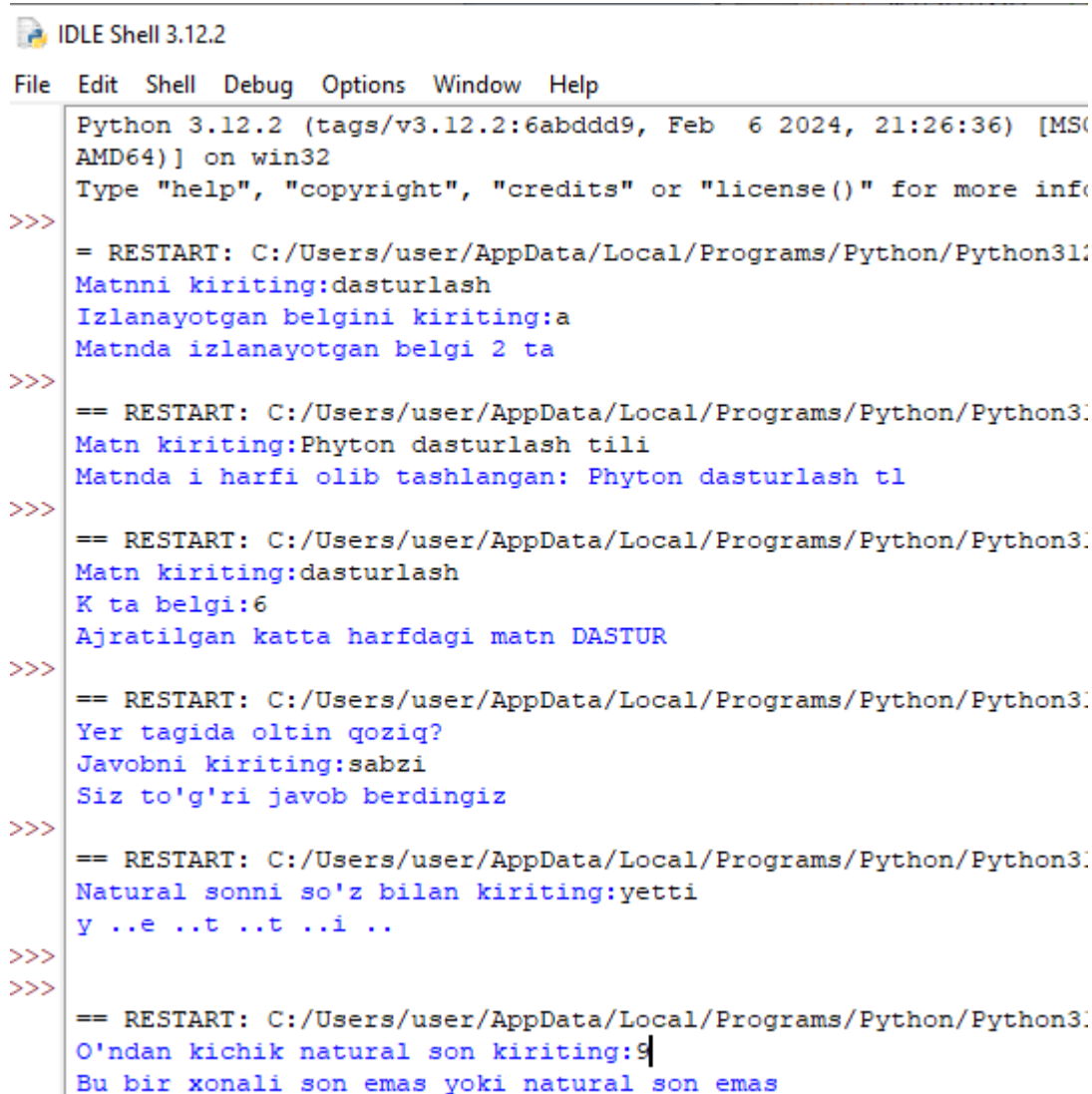
```
matn=str(input("Natural sonni so'z  
bilan kiriting:"));  
s1=len(matn);  
for i in range(s1):  
    sn=matn[i:i+1];  
    print(sn,'..',end="");
```

6-masala. O'ndan kichik bo'lgan so'zlarni ularga mos natural sonda chop eting.

```
matn=str(input("O'ndan kichik natural son kiriting:"));  
n=len(matn);  
if matn[0:n]=='bir':  
    t=1;  
elif matn[0:n]=='ikki':  
    t=2;  
elif matn[0:n]=='uch':  
    t=3;  
elif matn[0:n]=="to'rt":  
    t=4;  
elif matn[0:n]=="besh":  
    t=5;
```

```
elif matn[0:n]=="olti":
    t=6;
elif matn[0:n]=="yetti":
    t=7;
elif matn[0:n]=="sakkiz":
    t=8;
elif matn[0:n]=="to'qqiz":
    t=9;
else:
    print("Bu bir xonali son emas yoki natural son emas");
print("Bu bir xonali son",t,'ga teng');
```

Natijalar:


```
IDLE Shell 3.12.2
File Edit Shell Debug Options Window Help
Python 3.12.2 (tags/v3.12.2:6abddd9, Feb  6 2024, 21:26:36) [MSO
AMD64] on win32
Type "help", "copyright", "credits" or "license()" for more info
>>>
== RESTART: C:/Users/user/AppData/Local/Programs/Python/Python31:
Matnni kiriting:dasturlash
Izlanayotgan belgini kiriting:a
Matnda izlanayotgan belgi 2 ta
>>>
== RESTART: C:/Users/user/AppData/Local/Programs/Python/Python3:
Matn kiriting:Phyton dasturlash tili
Matnda i harfi olib tashlangan: Phyton dasturlash tl
>>>
== RESTART: C:/Users/user/AppData/Local/Programs/Python/Python3:
Matn kiriting:dasturlash
K ta belgi:6
Ajratilgan katta harfdagi matn DASTUR
>>>
== RESTART: C:/Users/user/AppData/Local/Programs/Python/Python3:
Yer tagida oltin qoziq?
Javobni kiriting:sabzi
Siz to'g'ri javob berdingiz
>>>
== RESTART: C:/Users/user/AppData/Local/Programs/Python/Python3:
Natural sonni so'z bilan kiriting:yetti
y ..e ..t ..t ..i ..
>>>
>>>
== RESTART: C:/Users/user/AppData/Local/Programs/Python/Python3:
O'ndan kichik natural son kiriting:4
Bu bir xonali son emas yoki natural son emas
```

Foydalanilgan adabiyotlar

- Karimberdiyevich, O. M., & Abdulaziz o'g'li, Y. M. (2024). SUN'IY INTELEKTNING AFZALLIKLARI VA KAMCHILIKLARI. IZLANUVCHI, 1(1), 75-85.
- Karimberdiyevich, O. M., & Abdulaziz o'g'li, Y. M. (2024). NEYRO KOMPYUTERLAR. YANGI O 'ZBEKISTON, YANGI TADQIQOTLAR JURNALI, 1(5), 19-27.
- Karimberdiyevich, O. M., & Abdulaziz o'g'li, Y. M. (2024). K-YAQIN QO'SHNI ALGORITMI. IZLANUVCHI, 1(1), 122-124.
- Abdulaziz o'g'li, Y. M. (2025). WPFDA ANIMATSIYA YARATISHNI QO'LLANISHI. MODERN PROBLEMS IN EDUCATION AND THEIR SCIENTIFIC SOLUTIONS, 1(4), 172-175.
- Abdulaziz o'g'li, Y. M. (2025). MOLIYA VA HISOB-KITOB ILOVALARIDA WPF BILAN ISHLASH. MODERN PROBLEMS IN EDUCATION AND THEIR SCIENTIFIC SOLUTIONS, 1(4), 189-193.
- Karimberdiyevich, O. M. (2024). NEYROEMULYATORLAR VA ULARNING QO'LLANILISHI. YANGI O 'ZBEKISTON, YANGI TADQIQOTLAR JURNALI, 1(5), 82-89.
- Abdulaziz ogli, Y. M. (2025). WPF DA IKKI O'LCHOVLI VA UCH O'LCHOVLI GRAFIKALAR BILAN ISHLASHNING HAYOTGA TATBIQLARI. MODERN PROBLEMS IN EDUCATION AND THEIR SCIENTIFIC SOLUTIONS, 1(4), 176-179.
- Karimberdiyevich, O. M., & Abdulaziz o'g'li, Y. M. (2024). MASHINANI O 'RGANISHDA TASNIFLASH VA REGRESSIYA. IZLANUVCHI, 1(1), 114-121.
- Karimberdiyevich, O. M., & Abdulaziz o'g'li, Y. M. (2024). PIVOT JADVALI YARATISH VA TAHRIRLASH. YANGI O 'ZBEKISTON, YANGI TADQIQOTLAR JURNALI, 1(5), 28-30.
- Karimberdiyevich, O. M., & Abdulaziz o'g'li, Y. M. (2024). MASHINANI O 'RGANISHDA TASNIFLASH VA REGRESSIYA. IZLANUVCHI, 1(1), 114-121.

PYTHON DASTURLASH TILIDA RO'YXATLAR, KORTEJLAR VA LUG'ATLAR BILAN ISHLASH

Onarqulov Maksadjon Karimberdiyevich

Farg'ona davlat universiteti Amaliy matematika

va informatika kafedrası dotsenti

maxmaqsad@gmail.com

Yusupov Mirsaid Abdulaziz o'g'li

Farg'ona davlat universiteti Amaliy matematika

va informatika kafedrası o'qituvchisi

mirsaidbeky@gmail.com

Nuritdinova Nargizaxon Muxtorali qizi

Farg'ona davlat universiteti talabasi

aikasd32ew@gmail.com

Annotatsiya. Python dasturlash tili juda qulay va oson o'rganiladigan til sifatida keng tarqalgan. Uning ba'zi asosiy ma'lumot tuzilmalari — ro'yxatlar, kortejlar va lug'atlardir. Bu tuzilmalar yordamida ma'lumotlarni samarali saqlash va boshqarish mumkin. Ushbu maqolada biz ro'yxatlar, kortejlar va lug'atlarga oid tushunchalar, ularning xususiyatlari va qanday ishlatilishi haqida batafsil ma'lumot beramiz.

Kalit so'zlar: Python, ro'yxatlar, kortejlar, lug'atlar, ma'lumot tuzilmalari, dasturlash, o'zgaruvchi, indeks, kalit-qiymat, immutable, mutable, Python list, tuple, dictionary, ma'lumotlarni saqlash.

Annotation. Python is a widely used programming language known for its simplicity and ease of learning. Some of its fundamental data structures include lists, tuples, and dictionaries. These structures allow for efficient storage and management of data. In this article, we provide a detailed explanation of lists, tuples, and dictionaries, their characteristics, and how they are used in Python programming

Keywords: Python, lists, tuples, dictionaries, data structures, programming, mutable, index, key-value pair, immutable, Python list, tuple, dictionary, data storage

Аннотация. Язык программирования Питон широко используется благодаря своей простоте и лёгкости в освоении. Одними из его основных структур данных являются списки, кортежи и словари. Эти структуры позволяют эффективно сохранять и обрабатывать данные. В данной статье подробно рассматриваются понятия списков, кортежей и словарей, их особенности и способы использования в программировании на языке Питон.

Ключевые слова: Питон списки, кортежи, словари, структуры данных, программирование, изменяемый, индекс, пара "ключ-значение", неизменяемый, изменяемый, список Питон, кортеж, словарь, хранение данных

1. Ro'yxatlar — Python'dagi eng ko'p ishlatiladigan ma'lumot tuzilmasidir. Ro'yxat bir nechta elementlardan iborat bo'lib, ular o'zaro ajralgan vergullar bilan bir qatorda joylashadi. Ro'yxatni yaratish uchun kvadrat qavslar [] ishlatiladi. Ro'yxatdagi elementlar turli ma'lumot turlarida bo'lishi mumkin: sonlar, satrlar, booleans, hatto boshqa ro'yxatlar.

- **Ro'yxatni yaratish:** `my_list = [1, 2, 3, 4, 5]`

- Ro'yxatdagi elementlarga indekslar orqali murojaat qilinadi. Indeks 0 dan boshlanadi.

```
print(my_list[0])
```

 Natija: 1

```
print(my_list[-1])
```

 Natija: 5 (oxirgi element)

- `append()` metodi ro'yxatning oxiriga yangi element qo'shadi.

```
my_list.append(6)
```

```
print(my_list)
```

 Natija: [1, 2, 3, 4, 5, 6]

- `remove()` metodi ro'yxatdan ma'lum bir elementni o'chiradi.

```
my_list.remove(3)
```

```
print(my_list)
```

 Natija: [1, 2, 4, 5, 6]

- Indeks orqali ro'yxatdagi elementni o'zgartirish mumkin.

```
my_list[2] = 10
```

```
print(my_list)
```

 Natija: [1, 2, 10, 5, 6]

Ro'yxatlar dinamik bo'lib, ular o'zgarishi mumkin .

2. Kortejlar - ro'yxatlarga o'xshash, ammo ular o'zgarmaydigan ma'lumot tuzilmasidir. Kortejlar, asosan, ma'lumotlarni o'zgarimas holatda saqlash kerak bo'lganda ishlatiladi. Kortejni yaratish uchun qavslar () ishlatiladi.

- **Kortejni yaratish:**

```
my_tuple = (1, 2, 3, 4)
```

- Kortejdagi elementlarga ro'yxat kabi indeks orqali murojaat qilinadi.

```
print(my_tuple[2])
```

 Natija: 3

- Kortejlar o'zgarimas bo'lgani uchun ularning elementlarini o'zgartirish mumkin emas.

- Quyidagi kod xato beradi:

```
my_tuple[1] = 5
```

- Kortejlar birlashtirilishi mumkin: `new_tuple = my_tuple + (5, 6)`

```
print(new_tuple)
```

 Natija: (1, 2, 3, 4, 5, 6)

Kortejlar asosan ma'lumotlar o'zgarimas bo'lishi kerak bo'lgan holatlarda ishlatiladi va ularning ishlash tezligi ro'yxatlarga qaraganda yuqoriroq bo'lishi mumkin.

3. Lug'atlar — kalit va qiymat juftliklaridan tashkil topgan ma'lumot tuzilmasidir. Bu tuzilma orqali ma'lumotlar kalitlar yordamida qidiriladi va ularga murojaat qilinadi. Lug'atni yaratish uchun qavslar {} ishlatiladi.

• **Lug'atni yaratish:**

```
my_dict = {'name': 'John', 'age': 30, 'city': 'New York'}
```

• **Kalit orqali qiymatga murojaat qilish:**

```
print(my_dict['name'])
```

Natija: John

• Lug'atga yangi kalit-qiymat juftligini qo'shish mumkin.

```
my_dict['job'] = 'Developer'
```

```
print(my_dict)
```

Natija: {'name': 'John', 'age': 30, 'city': 'New York', 'job': 'Developer'}

• del operatori yordamida lug'atdagi kalit-qiymat juftligini o'chirish mumkin. del my_dict['age']

```
print(my_dict)
```

Natija: {'name': 'John', 'city': 'New York', 'job': 'Developer'}

• Lug'atdagi barcha kalitlar va qiymatlar alohida ro'yxatlarda olinishi mumkin.

```
print(my_dict.keys()) # Kalitlar: dict_keys(['name', 'city', 'job'])
```

```
print(my_dict.values()) # Qiymatlar: dict_values(['John', 'New York', 'Developer'])
```

Lug'atlar ko'plab turli vazifalarni bajarishda, ayniqsa ma'lumotlarni tezkor qidirish va saqlashda juda foydalidir.

4. Ro'yxatlar, Kortejlar va Lug'atlarga Qarshi Solishtirish

Xususiyat	Ro'yxatlar	Kortejlar	Lug'atlar
Tuzilma	O'zgarmas (Mutable)	O'zgarmas (Immutable)	O'zgarmas
Elementlar	Indeks orqali murojaat	Indeks orqali murojaat	Kalit-qiymat juftligi
Qurilishi	[]	()	{}
Foydalanish	O'zgaruvchi ma'lumotlar	O'zgarmas ma'lumotlar	Ma'lumotlarga kalit orqali murojaat qilish
Ishlash tezligi	Tez (Lekin o'zgarmas emas)	Tez va samarali (O'zgarmas)	Juda tez qidirish (Kalit yordamida)

Xulosa. Python'dagi ro'yxatlar, kortejlar va lug'atlarga oid tushunchalar ma'lumotlar tuzilmalari va ularning imkoniyatlari haqida kengroq tasavvur hosil qilishga yordam beradi. Ro'yxatlar dinamik bo'lib, o'zgarishi mumkin bo'lsa, kortejlar o'zgarmas va tez ishlaydi. Lug'atlar esa kalit-qiymat asosida ma'lumotlarni tezkor saqlash va boshqarish imkonini beradi. Har bir ma'lumot tuzilmasi o'zining

afzalliklari va o'ziga xos ishlash xususiyatlari bilan dasturchilarga qulaylik yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Lutz, M. (2013). *Learning Python* (5th ed.). O'Reilly Media.
2. Sweigart, A. (2015). *Automate the Boring Stuff with Python*. No Starch Press.
3. Beazley, D., & Jones, B. K. (2013). *Python Cookbook* (3rd ed.). O'Reilly Media.
4. Python Software Foundation. (2024). *Python Documentation* — <https://docs.python.org/3/>
5. Zelle, J. M. (2010). *Python Programming: An Introduction to Computer Science* (2nd ed.). Franklin, Beedle & Associates Inc.
6. Downey, A. (2015). *Think Python: How to Think Like a Computer Scientist* (2nd ed.). Green Tea Press.
7. McKinney, W. (2017). *Python for Data Analysis* (2nd ed.). O'Reilly Media.

MANTIQUIY OPERATSIYALAR VA SHARTLI IFODALARDAN FOYDALANISH

Onarqulov Maqsadjon Karimberdiyevich

*Farg 'ona davlat universiteti amaliy matematika
va informatika kafedrasi dotsenti
maxmaqsad@gmail.com*

Yusupov Mirsaid Abdulaziz o'g'li

*Farg 'ona davlat universiteti amaliy matematika
va informatika kafedrasi o'qituvchisi
mirsaidbek@gmail.com*

Mubinaxon Abdusalomova Otabek qizi

*Farg 'ona davlat universiteti 3-kurs talabasi
mubinaxonabdusalomova90@gmail.com*

Annotatsiya: Ushbu ishda dasturlashda keng qo'llaniladigan **mantiqiy operatsiyalar** va **shartli ifodalarning** asosiy tushunchalari, ularning qo'llanilish usullari va amaliy dasturlarda tutgan o'rni o'rganiladi. Dasturiy ta'minot yaratishda shartli ifodalar yordamida qaror qabul qilish jarayonlarini soddalashtirish va optimallashtirish mumkin. Mantiqiy operatorlar (AND, OR, NOT) va ularning kombinatsiyalari real hayotiy masalalarni modellashda, shuningdek, shartli bloklar orqali dastur oqimini boshqarishda muhim rol o'ynaydi. Shartli operatorlar esa (if, else, elif/switch) yordamida foydalanuvchining kiritgan ma'lumotlari asosida kerakli amallar bajarilishi ta'minlanadi. Ish davomida turli misollar, mantiqiy ifoda tuzilmalari, murakkab shartlar va ularning yechimi ko'rib chiqilgan. Amaliy qismda Python kabi dasturlash tillarida mantiqiy shartlar asosida yozilgan dastur namunalariga alohida e'tibor qaratilgan. Mazkur mavzu dasturlashni yangi o'rganayotgan o'quvchilar uchun foydali bo'lib, ularga algoritmik fikrlashni rivojlantirish, qaror qabul qilish jarayonlarini tahlil qilish va kod yozish ko'nikmalarini shakllantirishda yordam beradi.

Kalit so'zlar: Mantiqiy operatsiyalar, shartli ifodalar, if operatori, else operatori, true va false, algoritmik fikrlash, kod tarmoqlanishi.

Annotation: This work studies the basic concepts of logical operations and conditional expressions widely used in programming, their methods of application, and their role in practical applications. When creating software, decision-making processes can be simplified and optimized using conditional expressions. Logical operators (AND, OR, NOT) and their combinations play an important role in modeling real-life problems, as well as in controlling the flow of the program through conditional blocks. Conditional operators (if, else, elif/switch) ensure that the necessary actions are performed based on user input. Various examples, logical expression structures, complex conditions, and their

solutions are considered throughout the work. The practical part focuses on examples of programs written based on logical conditions in programming languages such as Python. This topic is useful for students who are just learning programming, helping them develop algorithmic thinking, analyze decision-making processes, and develop code writing skills.

Key words: Logical operations, conditional expressions, if operator, else operator, true and false, algorithmic thinking, code branching.

Аннотация: В работе рассматриваются основные концепции логических операций и условных выражений, широко используемых в программировании, способы их применения и их роль в практических приложениях. При создании программного обеспечения вы можете упростить и оптимизировать процессы принятия решений, используя условные выражения. Логические операторы (И, ИЛИ, НЕ) и их комбинации играют важную роль в моделировании реальных задач, а также в управлении ходом выполнения программы с помощью условных блоков. Условные операторы (if, else, elif/switch) гарантируют, что требуемые действия будут выполнены на основе ввода пользователя. На протяжении работы рассматривались различные примеры, структуры логических выражений, сложные условия и их решения. Практическая часть посвящена примерам программ, написанных на таких языках программирования, как Python, на основе логических условий. Эта тема будет полезна студентам, впервые знакомящимся с программированием, поскольку поможет им развить алгоритмическое мышление, проанализировать процессы принятия решений и сформировать навыки программирования.

Ключевые слова: Логические операции, условные выражения, оператор if, оператор else, true и false, алгоритмическое мышление, ветвление кода.

Kirish.

Mantiqiy amallar, mantiqiy operatsiyalar – berilgan hadlari va natijasi mulohaza (fikir) dan iborat amallar. Berilgan hadlar soniga qarab Mantiqiy amallar bir o‘rinli, ikki o‘rinli va hokazo deb yuritiladi. Bir o‘rinli Mantiqiy amallar soni to‘rtta: berilgan fikrdan qat’iy nazar natijasi doim chin (aynan haqiqat) amal, natijasi doim yolg‘on (aynan yolg‘on) amal, natijasi berilgan fikr bilan mos tushadigan amal va nihoyat, berilgan fikr chin bo‘lsa, natijasi yolg‘on, berilgan fikr yolg‘on bo‘lsa, natijasi chin bo‘ladigan amal. So‘nggi mantiqiy amal bir o‘rinli Mantiqiy amallardan eng muhimi bo‘lib, u inkor amal deyiladi. A fikrning inkori $\sim$ ha kabi belgilanib, „ha emas“ deb o‘qiladi. Masalan, 1 Oy sayyora – „Oy sayyora emas“.

Ikkilik kodda yozilgan mashina so‘zlari ustida Mantiqiy amallar mos razryadlar bo‘yicha bajarilib, i o‘rniga 1, l o‘rniga 0 olinadi, matn shakliga aylantiriladi va ma’lumot ko‘rinishida chiqish qurilmasiga beriladi. Mantiq-informatsion mashina tez ishlashi,

„xotira“ hajmining kattaligi bilan oddiy hisoblash mashinalaridan farq qiladi. Mantiq-informatsion mashina ilmiy tadqiqot natijalarini ishlash, adabiyot topishni avtomatlashtirish, sanoat, qishloq xo‘jaligi va transportga oid statistik ma’lumotlarni, davolash muassasalarida bemorlarni kuzatishdan olingan natijalarni, meteorologik, seysmologik stansiyalardan, Yer sun‘iy yo‘ldoshlaridan olingan ma’lumotni ishlash va tarjima ishlarida qo‘llanadi.

Protsessor tarkibidagi arifmetik-mantiqiy qurilmaning ishlash prinsipini tushunish uchun avval insonning mantiqiy fikrlash va xulosa chiqarish usullarini ko‘rib chiqamiz.

Insonlar kundalik hayotda o‘zaro muloqot qilish uchun turli mulohazalardan foydalanishadi. Ma’lumki, mulohaza – narsa yoki hodisalarning xususiyatini anglatuvchi darak gapdir. Boshqacha aytganda, mulohaza – rost yoki yolg‘onligi haqida so‘z yuritish mumkin bo‘lgan darak gap.

Mulohazalar sodda va murakkab bo‘lishi mumkin. Biror shart yoki usul bilan bog‘lanmagan hamda faqat bir holatni ifodalovchi mulohazalar **sodda mulohazalar** deyiladi. Sodda mulohazalar ustida amallar bajarib, murakkab mulohazalarni hosil qilish mumkin. Odatda murakkab mulohazalar sodda mulohazalardan „VA“, „YOKI“ kabi bog‘lovchilar, „EMAS“ shaklidagi ko‘makchilar yordamida tuziladi.

Mulohazalarni lotin alifbosi harflari bilan belgilash (masalan, A= „Bugun havo issiq“) qabul qilingan. Har bir mulohaza faqat ikkita: „rost“ yoki „yolg‘on“ mantiqiy qiymatga ega bo‘lishi mumkin. Qulaylik uchun „rost“ qiymatni 1 raqami bilan, „yolg‘on“ qiymatni esa 0 raqami bilan belgilab olamiz.

A va B sodda mulohazalar bir paytda rost bo‘lgandagina rost bo‘ladigan yangi (murakkab) mulohazani hosil qilish amali **mantiqiy ko‘paytirish amali** deb ataladi.

Bu amalni **konyunksiya** (lotincha: conjunctio– bog‘layman) deb ham atashadi. Mantiqiy ko‘paytirish amali ikki yoki undan ortiq sodda mulohazalarni „VA“ bog‘lovchisi bilan bog‘laydi hamda „A va B“, „A and B“, „ $A \wedge B$ “, „ $A \cdot B$ “ kabi ko‘rinishda yoziladi. Mantiqiy ko‘paytirishni ifodalaydigan quyidagi jadval **rostlik jadvali** deb ataladi.

a = 5 print (a>3 and a3 or a3 and a<10))

Agar bir vaqtning o‘zida bir emas, balki bir nechta shartlarni tekshirmoqchi bo‘lsak, mantiq operatorlari (and, or) juda qo‘l keladi. Bunda 2 xil shartdan kamida bittasi bajarilishi, yoki ikkalasi ham bajarilishini tekshirib ko‘rsak bo‘ladi. Masalan, hozir uchta sonni olib o‘zaro taqqoslaymiz. Bunda bir son qolgan ikkalasidan ham kattaligini yoki kamida bittasidan kattaligini tekshiramiz:

a = 10 b = 15 c = 20 if a>b and b>c: print("Ikkalasidan ham katta") elif b>a or b>c: print("Kamida bittasidan katta").

Pythonda Shart operatorlari.

Pythonda shart operatorlari shartni tekshirish uchun ishlatiladi. Pythonda shart operatorini bir necha xil ko`rinishi mavjud:

- if (mantiqiy ifoda):- shart operatorining bu ko`rinishi mantiqiy ifoda rost bo`lgan holda qandaydir kod bajarilishi uchun ishlatiladi.

- if (mantiqiy ifoda):...else-shart operatorining bu ko`rinishida mantiqiy ifoda rost bo`lsa, birinchi ifodalar bloki bajariladi(bu blok “if-blok” deb nomlanadi), aks holda keyingi ifodalar bloki bajariladi(bu blok “else-blok” deb nomlanadi).

- if (mantiqiy ifoda):...elif(mantiqiy ifoda):...else- shart operatorining bu ko`rinishida oldingi shart yolg`on bo`lganda keyingi shart tekshiriladi. Bu ifoda o`zida ikkita bir-biriga bog`liq bo`lgan if else-if else ifodani bir ifodada if elif else saqlaydi. Bu dasturni o`qishni osonlashtiradi.

- Demak endi bu holatlarning barchasini misollar yordamida ko`rib chiqamiz:

if

if kalit so`zi biror shartning bajarilishi yoki bajarilmasligini tekshiradi. Masalan, bir qiymat ikinchisidan kattaligi yoki ular o`zaro teng emasligi va hokazo kabi shartlarni tekshirish mumkin. Hozir oddiy misol qilib a sonni b sonidan katta ekanligini tekshirib ko`ramiz. Agar shart bajarilsa, “HA” degan yozuv ekranga chiqsin.

else

else kalit so`zi “aks holda” jumlasini bildiradi. Shartimiz bajarilmaganda nima amal bajarish kerakligini ko`rsatish uchun qo`llaniladi. Masalan, a soni b sonidan katta bo`lsa, “HA” yozuvini ekranga chiqaramiz, agar bus shart bajarilmasa, “YO`Q” yozuvi ekranga chiqarilsin.

elif

agar bir emas, balki ko`proq shartlarni tekshirishga to`g`ri kelsa, elif kalit so`zini ishlatamiz. Bunda if kalit so`zi bilan shart tekshiriladi, qolganlari esa elif kalit so`z bilan tekshiriladi.

Xulosa:

Mantiqiy operatsiyalar (and, or, not) va shartli ifodalar (if, elif, else) dasturlashda dastur oqimini boshqarish va qaror qabul qilish uchun muhim vositalardir. Mantiqiy operatsiyalar haqiqat qiymatlari bilan ishlaydi, shartli ifodalar esa ma`lum shartlarga asoslangan turli harakatlarni bajaradi. Ular yordamida foydalanuvchi kiritgan ma`lumotlarga qarab dastur turli javoblar yoki xatti-harakatlarni amalga oshiradi. Bu ikki vosita dasturga murakkab mantiqiy qarorlar qabul qilish imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. Karimberdiyevich, O. M., & Abdulaziz o'g'li, Y. M. (2024). SUN'IY INTELEKTNING AFZALLIKLARI VA KAMCHILIKLARI. IZLANUVCHI, 1(1), 75-85.
2. Karimberdiyevich, O. M., & Abdulaziz o'g'li, Y. M. (2024). NEYRO KOMPYUTERLAR. YANGI O 'ZBEKISTON, YANGI TADQIQOTLAR JURNALI, 1(5), 19-27.
3. Karimberdiyevich, O. M., & Abdulaziz o'g'li, Y. M. (2024). K-YAQIN QO'SHNI ALGORITMI. IZLANUVCHI, 1(1), 122-124.
4. Abdulaziz o'g'li, Y. M. (2025). WPFDA ANIMATSIYA YARATISHNI QO'LLANISHI. MODERN PROBLEMS IN EDUCATION AND THEIR SCIENTIFIC SOLUTIONS, 1(4), 172-175.
5. Abdulaziz o'g'li, Y. M. (2025). MOLIYA VA HISOB-KITOB ILOVALARIDA WPF BILAN ISHLASH. MODERN PROBLEMS IN EDUCATION AND THEIR SCIENTIFIC SOLUTIONS, 1(4), 189-193.
6. Karimberdiyevich, O. M. (2024). NEYROEMULYATORLAR VA ULARNING QO'LLANILISHI. YANGI O 'ZBEKISTON, YANGI TADQIQOTLAR JURNALI, 1(5), 82-89.
7. Abdulaziz ogli, Y. M. (2025). WPF DA IKKI O'LCHOVLI VA UCH O'LCHOVLI GRAFIKALAR BILAN ISHLASHNING HAYOTGA TATBIQLARI. MODERN PROBLEMS IN EDUCATION AND THEIR SCIENTIFIC SOLUTIONS, 1(4), 176-179.
8. Karimberdiyevich, O. M., & Abdulaziz o'g'li, Y. M. (2024). MASHINANI O 'RGANISHDA TASNIFLASH VA REGRESSIYA. IZLANUVCHI, 1(1), 114-121.
9. Karimberdiyevich, O. M., & Abdulaziz o'g'li, Y. M. (2024). PIVOT JADVALI YARATISH VA TAHRIRLASH. YANGI O 'ZBEKISTON, YANGI TADQIQOTLAR JURNALI, 1(5), 28-30.
10. Karimberdiyevich, O. M., & Abdulaziz o'g'li, Y. M. (2024). MASHINANI O 'RGANISHDA TASNIFLASH VA REGRESSIYA. IZLANUVCHI, 1(1), 114-121.
11. Karimberdiyevich, O. M. (2024). FORMAL GRAMMATIKA VA SEMANTIK TO'R. IZLANUVCHI, 1(1), 94-99.
12. Karimberdiyevich, O. M., & Abdulaziz o'g'li, Y. M. (2024). PROGNOZLASH VA VIZUALIZATSIYA. TA'LIM, TARBIYA VA INNOVATSIYALAR JURNALI, 1(1), 124-132.

TA'LIM TIZIMIDA YURIDIK BAZANI TAKOMILLASHTIRISH ORQALI BARQAROR RIVOJLANISHNI TA'MINLASH

Madiyeva Charos Dovutovna

Toshkent Amaliy fanlar universiteti Katta o'qituvchisi

Abdulhayeva Zilola Bahromjon qizi

Toshkent Amaliy fanlar universiteti

Tarix va filalogiya fakulteti Tarix yo'nalishi talabasi

Аннотация. В данном исследовании анализируются вопросы достижения устойчивого развития через совершенствование нормативно-правовых документов в системе образования. Рассмотрены пути достижения научного, экономического и социального устойчивого развития путем укрепления нормативно-правовой базы в сфере образования, ее актуализации и систематизации в соответствии с современными требованиями. В нем также рассматриваются механизмы повышения качества образования, развития человеческого капитала и правового обеспечения инновационных подходов.

Ключевые слова: система образования, правовая база, устойчивое развитие, правовые реформы, нормативные документы, человеческий капитал, инновации, правовая система, образовательная политика.

Annotation. This study analyzes the issues of achieving sustainable development through the improvement of legal and regulatory documents in the education system. The ways of achieving scientific, economic and social sustainable development by strengthening the legal framework in the field of education, updating and systematizing it in accordance with modern requirements are considered. It also covers the mechanisms for improving the quality of education, human capital development and legal support for innovative approaches.

Keywords: education system, legal framework, sustainable development, legal reforms, regulatory documents, human capital, innovation, legal system, education policy.

KIRISH

Zamonaviy jamiyatda ta'lim tizimi nafaqat bilim berish vositasi, balki ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotning muhim omili hisoblanadi. Mamlakat barqaror rivojlanishini ta'minlashda sifatli va izchil faoliyat yurituvchi ta'lim tizimi hal qiluvchi rol o'ynaydi. Bu tizimning samaradorligi esa, eng avvalo, uning huquqiy asoslariga, ya'ni yuridik bazasining mustahkamligi va yangilanishiga bog'liq. Shu sababli, ta'lim sohasidagi yuridik-me'yoriy hujjatlarni zamon talablari asosida takomillashtirish dolzarb masalalardan biridir.

So‘nggi yillarda mamlakatda o‘quv-pedagogik jarayonga innovatsion ilg‘or va xalqaro ta‘lim standartlarini joriy etish, kadrlar salohiyatini oshirish va professor-o‘qituvchilar mehnatini rag‘batlantirish, shuningdek, ta‘lim muassasalarining moddiy-texnik bazasini mustahkamlashni nazarda tutadigan yuridik ta‘lim tizimini takomillashtirish bo‘yicha bir qator aniq chora-tadbirlar amalga oshirildi.

Shu bilan birga, milliy yuridik ta‘limning samaradorligi nisbatan pastligicha qolmoqda, bu yuqori malakali mutaxassis-huquqshunoslarni tayyorlash va mamlakatda yuridik fanni rivojlantirishga to‘sqinlik qilayotgan qator tizimli muammo va kamchiliklar mavjudligi bilan izohlanadi.

Huquq sohasidagi ilmiy tadqiqotlar natijalarini amaliy jihatdan joriy etish, o‘qitishning ilg‘or uslublaridan keng foydalanish, shuningdek, zamonaviy talablarni inobatga olgan holda ta‘lim standartlarini modernizatsiyalash va o‘quv dasturlarini qayta ko‘rib chiqishga yetarli e‘tibor berilmayapti, bu esa yuridik ta‘lim sifati va ilmiy salohiyatning pasayishiga olib kelmoqda.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR TAHLILI VA TADQIQT METODOLOGIYASI

2017 — 2021-yillarda O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo‘nalishi bo‘yicha Harakatlar strategiyasida belgilangan vazifalarni amalga oshirish, mehnat bozori talablariga mos yuqori malakali kadrlarni tayyorlash, ta‘lim sifatini baholashning xalqaro standartlarini joriy etish, innovatsion ilm-fan yutuqlarini amaliyotga tatbiq etishning samarali mexanizmlarini yaratish orqali mamlakatda ta‘lim tizimini isloh qilish bo‘yicha izchil ishlar amalga oshirilmoqda.

Shu bilan birga, professional ta‘lim dasturlari YUNESKO tashkiloti tomonidan qabul qilingan Ta‘limning xalqaro standart tasniflagichi (MSKO) darajalari bilan uyg‘unlashmaganligi, o‘quv jarayoniga O‘zbekistonning Milliy kvalifikatsiya tizimi to‘laqonli joriy etilmaganligi tayyorlanayotgan kadrlarning mehnat bozorida munosib o‘rin egallashlariga to‘sqinlik qilmoqda.

Yuridik baza – bu davlat siyosatini amalga oshirishda huquqiy kafolat beruvchi mexanizm bo‘lib, u ta‘lim tizimining har bir bosqichida barqarorlikni ta‘minlaydi. “Ta‘lim to‘g‘risida”gi qonun bu yo‘nalishdagi asosiy hujjatlar sirasiga kiradi. Mutaxassislar fikriga ko‘ra, zamonaviy ta‘limning muvaffaqiyatli ishlashi uchun yuridik hujjatlarning tizimli, aniqligi va amaliyotga mosligi muhim.

Barqaror rivojlanishga xizmat qiluvchi ta‘lim tizimi uchun faqatgina an‘anaviy huquqiy yondashuvlar yetarli emas. STEAM-ta‘lim, raqamli platformalar, masofaviy o‘qitish kabi texnologik yutuqlarni qonunchilik darajasida muvofiqlashtirish zarur. Bu borada O‘zbekiston Prezidentining 2022-yilgi farmonlari ta‘limning innovatsion rivojlanishini yuridik jihatdan mustahkamlashga qaratilgan.

Dunyo miqyosida oliy ta‘lim muassasalarining avtonomiyasi ta‘lim sifatini oshirishga xizmat qilayotgani aniqlangan. O‘zbekistonda ham universitetlar faoliyatini yuridik

jihatdan erkinlashtirish bo'yicha qadamlar tashlanmoqda, biroq bu borada huquqiy mexanizmlar hali to'liq shakllanmagan.

BMTning Barqaror rivojlanish maqsadlariga (SDG-4) ko'ra, 2030-yilgacha sifatli, inklyuziv va adolatli ta'limni ta'minlash global vazifa sifatida belgilanmoqda. Ta'lim tizimida gender tengligi, nogironligi bo'lgan shaxslar huquqlarini ta'minlash yuridik jihatdan mustahkamlanishi kerak.[5; 456,460-b]

TAHLIL VA NATIJALAR

Bugungi kunda O'zbekiston ta'lim tizimida keng qamrovli islohotlar amalga oshirilmoqda. Ushbu islohotlarning huquqiy asoslarini yaratish va ularni mukammallashtirish orqali ta'lim sohasining barqaror rivojlanishini ta'minlash mumkin. Ta'limga oid qonunlar, prezident farmonlari, qarorlar, vazirlik buyruqlari va boshqa normativ-huquqiy hujjatlar bu jarayonda muhim o'rin egallaydi.

Yuridik baza quyidagi yo'nalishlarda takomillashtirilishi lozim:

1. Yagona va tizimli yondashuv – turli darajadagi hujjatlar o'rtasidagi uyg'unlikni ta'minlash, ular o'rtasidagi ziddiyatlarni bartaraf etish;

2. Innovatsion rivojlanishga yo'naltirish – raqamli ta'lim, masofaviy o'qitish, STEAM texnologiyalari kabi zamonaviy yondashuvlar uchun huquqiy imkoniyatlar yaratish;

3. Akademik erkinlik va muassasalarning avtonomiyasi – oliy ta'lim muassasalarining mustaqilligini kengaytirish orqali ularning tashabbuskorligini rag'batlantirish;

4. Teng imkoniyatlar va inkluzivlik – ta'limning barcha qatlamlari uchun ochiqlik va teng imkoniyatlar yaratilishini yuridik jihatdan mustahkamlash;

5. Monitoring va nazorat mexanizmlari – qabul qilingan hujjatlarning amaliyotdagi natijalarini tahlil qilish va takomillashtirib borish tizimini ishlab chiqish.

Ta'lim tizimidagi barqaror rivojlanish faqatgina moliyaviy va tashkiliy choralar bilangina emas, balki aniq huquqiy asoslangan siyosat orqali erishiladi. Bu esa, yurtimiz taraqqiyoti va global raqobatbardoshlikning oshishida muhim omil hisoblanadi.[6; 321,328-b]

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, ta'lim har bir davlatning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishini belgilovchi strategik soha hisoblanadi. Ta'lim sifati va uning barqarorligi ko'p jihatdan yuridik-me'yoriy asoslarning puxtaligiga bog'liq. Jahon tajribasi shuni ko'rsatadiki, huquqiy asoslari yetuk bo'lgan ta'lim tizimlari raqobatbardosh inson kapitalini shakllantiradi. Shu bois, ta'lim sohasida yuridik bazani zamon talablari asosida takomillashtirish orqali barqaror taraqqiyotga erishish imkoniyati ortadi. Ta'lim tizimining yuridik bazasini takomillashtirish barqaror rivojlanishga xizmat qiluvchi asosiy omillardan biridir. Har bir normativ-huquqiy hujjat hayotga yaqin, amaliyotga mos va kelajakka yo'naltirilgan bo'lishi kerak. Shu yo'l bilan ta'lim sifatini oshirish, ijtimoiy tenglikni

ta'minlash va zamonaviy global chaqiriqlarga javob bera oladigan barqaror tizim yaratish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "2030 yilgacha O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning strategik yo'nalishlari" to'g'risidagi Farmoni, PF-60, 2022 yil 28 yanvar.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Ta'lim sifatini oshirish va ilmiy-tadqiqot ishlarini rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori, PQ-3775-son, 2018 yil 6 iyun.
3. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. – Toshkent: "O'zbekiston" nashriyoti, 2023.
4. "Ta'lim to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Qonuni, yangi tahriri – 2020 yil.
5. Abdullaeva, G. Sh. Ta'lim tizimida huquqiy islohotlar va ularning samaradorligi. – Toshkent: TDYU nashriyoti, 2021. 456-460
6. Tohirov, S. M. Huquqiy ta'lim va tarbiya: nazariya va amaliyot. – Toshkent: "Adolat", 2019. 321-328

MATH MODULI. MATH MODULI FUNKSIYALARI BILAN ISHLASH**МАТЕМАТИЧЕСКИЙ МОДУЛЬ. РАБОТА С ФУНКЦИЯМИ****МАТЕМАТИЧЕСКОГО МОДУЛЯ****MATH MODULE. WORKING WITH MATH MODULE FUNCTIONS**

Onarqulov Maqsadjon Karimberdiyevich

Farg'ona davlat universiteti amaliy matematika va

Informatika kafedrası dotsenti

maxmaqsad@gmail.com

Yusupov Mirsaid Abdulaziz o'g'li

Amaliy matematika va informatika kafedrası o'qituvchisi

mirsaidbeky@gmail.com

Usmonaliyev Ulug'bek Ismoiljon o'g'li

Farg'ona Davlat Universiteti 3-kurs talabasi

uusmonaliyev04@gmail.com

Anotatsiya: Modullar matematikada sonlarni bo'lishdan qolgan qoldiqni ifodalash uchun ishlatiladigan muhim tushunchadir. Ushbu mavzu orqali modullarni va ular bilan bog'liq bo'lgan arifmetik amallarni o'rganish mumkin. Modullar asosan kriptografiya, dasturlash, siklik hisob-kitoblar, va taqsimlash masalalarida keng qo'llaniladi. Modul funksiyalari qo'shish, ayirish, ko'paytirish va darajalar bilan ishlashni soddalashtiradi, ayniqsa katta sonlar bilan hisoblashda samarali hisoblash imkoniyatlarini yaratadi. Bu mavzuni o'rganish matematikadan yuqori darajadagi yondashuvlarni ishlab chiqishda yordam beradi.

Kalit so'zlar: Modul, Modulyar arifmetika, Qoldiq, Kriptografiya, Siklik hisob-kitoblar, Modular exponentiation, Dasturlash, Bo'linish, Modular funktsiyalar, Matematika, Modular algebra

Аннотация: Модуль — это важное понятие в математике, которое используется для представления остатка от деления чисел. Эта тема позволяет изучить модули и связанные с ними арифметические операции. Модули широко применяются в криптографии, программировании, циклических вычислениях и задачах распределения. Модульные функции упрощают операции сложения, вычитания, умножения и возведения в степень, особенно при работе с большими числами. Изучение этой темы помогает в разработке более сложных математических методов и подходов.

Ключевые слова: Модуль, Модульная арифметика, Остаток, Криптография, Циклические вычисления, Модульная экспоненциация, Программирование, Деление, Модульные функции, Математика, Модульная алгебра

Annotation: Modulus is an important concept in mathematics used to represent the remainder of a division operation. This topic allows for the study of moduli and the arithmetic operations related to them. Moduli are widely used in cryptography, programming, cyclic calculations, and distribution problems. Modular functions simplify operations such as addition, subtraction, multiplication, and exponentiation, particularly when working with large numbers. Studying this topic aids in the development of more advanced mathematical methods and approaches.

Keywords: Modulus, Modular arithmetic, Remainder, Cryptography, Cyclic calculations, Modular exponentiation, Programming, Division, Modular functions, Mathematics, Modular algebra

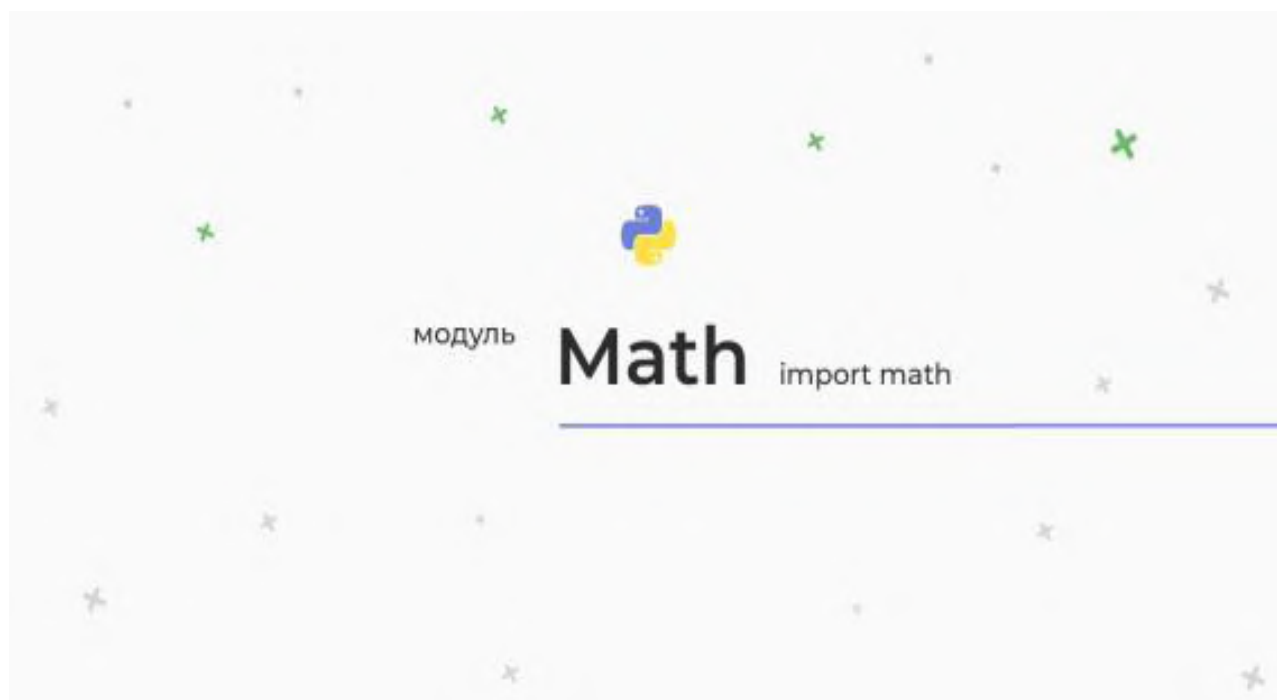
Kirish

Funksiyalarning asosiy qulayliklaridan biri shundaki, biz ko‘p takrorlanadigan kodlarni funksiya ichida yashirishimiz va kerak bo‘lganida ularga murojaat qilishimiz mumkin. Bu orqali dasturimizni ixcham va tushunarli holatda saqlaymiz, kelajakda o‘zimiz yoki boshqalar uchun “toza” kod qoldirishga erishamiz. Shu yo‘nalishda yana bir qadam bu — dasturimizni modullarga ajratishdir. Har bir yangi dasturning kodini yozish ko‘p vaqt talab qiladigan jarayon hisoblanadi. Shu sababli, tayyor qism dasturlardan foydalanish har bir dasturchi uchun qulaydir. Zamonaviy dasturlash tillarida bu jarayonni yengillashtirish uchun tayyor dastur kodlarini saqlovchi kutubxonalar mavjud. Modullar – alohida faylda yozilgan bo‘lib, turli dasturlarda qo‘llanilishi mumkin bo‘lgan kodlar majmui. Boshqa dasturlash tillari kabi Python dasturlash tilining standart kutubxonasi ham ko‘plab tayyor kod fragmentlari (modullar, standart funksiyalar va b.)dan tarkib topgan. Python dasturlash tilini yanada takomillashtirish uchun foydalanuvchi tomonidan yozilgan modullarni kutubxonaning alohida qismiga yuklash ham mumkin.

Asosiy qisim

Modul — bu loyihamiz ichidagi alohida fayl bo‘lib, dastur davomida ishlatiladigan funksiyalar (va o‘zgaruvchilar) aynan shu faylga joylanadi. Ularni ko‘zdan yashirib, asosiy faylni ortiqcha yuklamasdan, toza va tushunarli kod yozishga imkon beradi. Modul va uning ichidagi funksiyalarni istalgan vaqtda asosiy dasturga **import** qilib yuklab olish mumkin. Modullarni boshqa dasturchilar bilan bo‘lishish, yoki keyinchalik boshqa loyihalarda qayta ishlatish ham oson. Funksiyaning qulayliklaridan biri, ko‘p takrorlanadigan kodlarni funksiya ichida yashirishimiz va kerak bo‘lgan murojat qilishimiz mumkinligida. Maqsadimiz dasturimizni ixcham va tushunarli qilib, kelajakda o‘zimiz yoki boshqalar uchun ham "toza" kod qoldirish. Bu yo‘nalishda yana bir qadam qo‘yib, dasturimizni modullarga ajratishimiz mumkin. Modul bu loyihamiz ichidagi alohida fayl bo‘lib, dasturimiz davomida ishlatiladigan funksiyalarni (va o‘zgaruvchilarni) mana shu faylga joylab, ko‘zdan yashirib qo‘yishimiz mumkin. Bu bizga asosiy dasturimizdan chalg‘imasdan kod yozish imkoniyatini beradi. Modul va uning ichidagi funksiyalarni

istalgan payt asosiy dasturimizga yuklab olishimiz, modullarni boshqa dasturchilar bilan ulashishimiz yoki kelajakda o'zimizning boshqa loyihalarimizda foydalanishimiz mumkin.

Umuman olganda, katta dasturlar odatda bir necha o'nlab modullardan tashkil topadi Python dasturida o'rnatilgan matematik modul — bu matematik, trigonometrik va logarifmik amallarni bajarish uchun kerakli funksiyalar to'plamini taqdim etadi. Ushbu modul orqali murakkab hisob-kitoblarni osonlashtirish mumkin. Quyida modulning ayrim asosiy funksiyalari keltirilgan: **pow(num, power)**: num sonini quvvatga oshirish

No:		
1	<code>sqrt(num)</code> :	sonning kvadrat ildizi
2	<code>ceil(num)</code> :	raqamni yuqoriga qarab eng yaqin butun songa yaxlitlash
3	<code>floor(num)</code> :	raqamni pastga qarab eng yaqin butun songa yaxlitlash
4	<code>factorial(num)</code> :	sonning faktoriali
5	<code>degrees(rad)</code> :	radianni darajaga aylantirish
6	<code>radians(grad)</code> :	darajani radianga aylantirish
7	<code>cos(rad)</code> :	burchakning radiandagi kosinusi
8	<code>sin(rad)</code> :	: burchakning radiandagi sinusi
9	<code>tan(rad)</code> :	burchakning radiandagi tangensi
10	<code>acos(rad)</code> :	radiandagi qiymatning arkkosinusi
11	<code>asin(rad)</code> :	radiandagi qiymatning arksinusi
12	<code>atan(rad)</code> :	radiandagi qiymatning arktangensi
13	<code>log(n, base)</code> :	n ning berilgan asosga logarifmi
14	<code>log10(n)</code> :	n ning o'nlik logarifmi

Python dasturlash tilidagi math modulini va uning asosiy funksiyalarini ko'rib chiqamiz. Bu modul matematik hisob-kitoblar uchun juda foydali bo'lib, ichida ko'plab tayyor funksiyalar mavjud.

MATH KUTUBXONASI

```
import math    # math kutubxonasini ulash
```

```
1. math.sin(x)    # Bir argumentdan funksiya chaqiruvchi
   y = math.sin(x) # Ifodada funksiya dan foydalanish
   print(math.sin(math.pi/2)) # Funksiyani ekranga chiqarish
```

```
2. from math import *
   y = sin(x)
   print(sin(pi/2))
```

Math Modulini chiqarish <<import math>> bu modulni ishlatish uchun uni dastur boshida <<import>> qilish kerak.

Asosiy math funksiyalari

No:	Funksiya	Tavsifi
1	<code>math.sqrt(x)</code>	x sonining kvadrat ildizini hisoblaydi.
2	<code>math.pow(x, y)</code>	x ning y darajasini hisoblaydi. ($x ** y$ ga o'xshash)
3	<code>math.factorial(x)</code>	x sonining faktorialini topadi.
4	<code>math.floor(x)</code>	x sonini pastga qarab butun songa yaxlitlaydi.
5	<code>math.ceil(x)</code>	x sonini yuqoriga qarab butun songa yaxlitlaydi.
6	<code>math.fabs(x)</code>	x sonining absolyut qiymatini qaytaradi. (<code>abs(x)</code> ga o'xshash)
7	<code>math.log(x[base])</code>	x sonining logarifmini hisoblaydi (default asos: e).
8	<code>math.log10(x)</code>	10 asosdagi logarifm.
9	<code>math.sin(x)</code>	x radian qiymatidagi sinusni hisoblaydi.
10	<code>math.cos(x)</code>	Kosinusni hisoblaydi.
11	<code>math.tan(x)</code>	Tangensni hisoblaydi.
12	<code>math.pi</code>	π (pi) sonining qiymati: 3.14159...
13	<code>math.e</code>	e (natural log asosiy soni): 2.71828...

Qo'shimcha matematik funktsiyalar

Математические функции

```
import math
```

подключить
математический модуль

<code>math.pi</code>	—	число «пи»
<code>math.sqrt(x)</code>	—	квадратный корень
<code>math.sin(x)</code>	—	синус угла, заданного в радианах
<code>math.cos(x)</code>	—	косинус угла, заданного в радианах
<code>math.exp(x)</code>	—	экспонента e^x
<code>math.ln(x)</code>	—	натуральный логарифм
<code>math.floor(x)</code>	—	округление «вниз»
<code>math.ceil(x)</code>	—	округление «вверх»

```
x = math.floor(1.6) # 1
x = math.ceil(1.6)  # 2
```

```
x = math.floor(-1.6) #-2
x = math.ceil(-1.6)  #-1
```

Pythonda ba'zi matematik hisoblarni amalga oshiradigan, biroq matematik modulga kiritilmagan boshqa bir qator o'rnatilgan funktsiyalar mavjud.

Хулоса

Matematik modullar va ularning funktsiyalari Python dasturlash tilida matematik va arifmetik amallarni samarali bajarish uchun juda foydali vositalar hisoblanadi. Modul — bu sonlarni bo'lishdan qolgan qoldiqni hisoblash kabi matematik operatsiyalarni soddalashtirish uchun ishlatiladigan muhim tushuncha. Modulyar arifmetika yordamida qo'shish, ayirish, ko'paytirish va darajalar bilan ishlash kabi amallarni ancha samarali amalga oshirish mumkin. Ayniqsa, katta sonlar bilan ishlashda modul va uning funktsiyalari samarali hisoblash imkoniyatlarini taqdim etadi. Python'da matematik modullar yordamida kvadrat ildiz olish, logarifmlar hisoblash, trigonometrik funktsiyalarni bajarish, sonni yaxlitlash kabi operatsiyalarni tez va oson bajarish mumkin. Shuningdek, matematik modul PI, E kabi o'rnatilgan konstantalarni taqdim etadi, bu esa hisob-kitoblar va ilmiy dasturlarni yaratishda muhim ahamiyatga ega. Python matematik modulida shuningdek, ba'zi qo'shimcha funktsiyalar ham mavjud, masalan, abs (mutlaq qiymat), min va max (minimal va maksimal qiymatlar), bu funktsiyalar ro'yxatlar bilan ishlashda foydalidir. Matematik modullarni qo'llash, nafaqat dasturlarni soddalashtiradi, balki ular orqali aniq va ishonchli hisoblashlar olib borish imkonini beradi. Modullarni yaratish va ulardan foydalanish dastur kodini toza va tushunarli qilishga yordam beradi, shu bilan birga kodni qayta ishlatish imkoniyatlarini kengaytiradi. Bu esa, dasturlashni yanada samarali va ko'p qirrali qilishga imkon beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Karimberdiyevich, O. M., & Abdulaziz o'g'li, Y. M. (2024). SUN'IY INTELEKTNING AFZALLIKLARI VA KAMCHILIKLARI. *IZLANUVCHI*, 1(1), 75-85.
2. Karimberdiyevich, O. M., & Abdulaziz o'g'li, Y. M. (2024). NEYRO KOMPYUTERLAR. *YANGI O 'ZBEKISTON, YANGI TADQIQOTLAR JURNALI*, 1(5), 19-27.
3. Karimberdiyevich, O. M., & Abdulaziz o'g'li, Y. M. (2024). K-YAQIN QO'SHNI ALGORITMI. *IZLANUVCHI*, 1(1), 122-124.
4. Abdulaziz o'g'li, Y. M. (2025). WPFDA ANIMATSIYA YARATISHNI QO'LLANISHI. *MODERN PROBLEMS IN EDUCATION AND THEIR SCIENTIFIC SOLUTIONS*, 1(4), 172-175.
5. Abdulaziz o'g'li, Y. M. (2025). MOLIYA VA HISOB-KITOB ILOVALARIDA WPF BILAN ISHLASH. *MODERN PROBLEMS IN EDUCATION AND THEIR SCIENTIFIC SOLUTIONS*, 1(4), 189-193.
6. Karimberdiyevich, O. M. (2024). NEYROEMULYATORLAR VA ULARNING QO'LLANILISHI. *YANGI O 'ZBEKISTON, YANGI TADQIQOTLAR JURNALI*, 1(5), 82-89.
7. Abdulaziz ogli, Y. M. (2025). WPF DA IKKI O'LCHOVLI VA UCH O'LCHOVLI GRAFIKALAR BILAN ISHLASHNING HAYOTGA TATBIQLARI. *MODERN PROBLEMS IN EDUCATION AND THEIR SCIENTIFIC SOLUTIONS*, 1(4), 176-179.
8. Karimberdiyevich, O. M., & Abdulaziz o'g'li, Y. M. (2024). MASHINANI O 'RGANISHDA TASNIFLASH VA REGRESSIYA. *IZLANUVCHI*, 1(1), 114-121.
9. Karimberdiyevich, O. M., & Abdulaziz o'g'li, Y. M. (2024). PIVOT JADVALI YARATISH VA TAHRIRLASH. *YANGI O 'ZBEKISTON, YANGI TADQIQOTLAR JURNALI*, 1(5), 28-30.
10. Karimberdiyevich, O. M., & Abdulaziz o'g'li, Y. M. (2024). MASHINANI O 'RGANISHDA TASNIFLASH VA REGRESSIYA. *IZLANUVCHI*, 1(1), 114-121.
11. Karimberdiyevich, O. M. (2024). FORMAL GRAMMATIKA VA SEMANTIK TO'R. *IZLANUVCHI*, 1(1), 94-99.
12. Karimberdiyevich, O. M., & Abdulaziz o'g'li, Y. M. (2024). PROGNOZLASH VA VIZUALIZATSIYA. *TA'LIM, TARBIYA VA INNOVATSIYALAR JURNALI*, 1(1), 124-132.
13. Karimberdiyevich, O. M. (2024). O'ZBEKISTON RESPUBLIKASIDA BIG DATA NI RIVOJLANISH TENDENSIYALARI. *TA'LIM, TARBIYA VA INNOVATSIYALAR JURNALI*, 1(1), 147-151.

14. Karimberdiyevich, O. M., & Abdulaziz o'g'li, Y. M. (2024). ICHKI MUAMMOLARNI TUSHUNISH. TA'LIM, TARBIYA VA INNOVATSIYALAR JURNALI, 1(1), 98-104.
15. Karimberdiyevich, O. M., Abdulaziz o'g'li, Y. M., & Hokimjon o'g, I. M. R. (2024). EVALUTION DASTURLASH. GENETIK ALGORITM. YANGI O 'ZBEKISTON, YANGI TADQIQOTLAR JURNALI, 1(4), 519-522.
16. Karimberdiyevich, O. M., & Abdulaziz o'g'li, Y. M. (2024). GRAMMATIKALAR TURLARI: KONTEKST-ERKIN VA REGULAR GRAMMATIKA. IZLANUVCHI, 1(1), 54-61.
17. Karimberdiyevich, O. M., & Abdulaziz o'g'li, Y. M. (2024). QARORLARNI QO 'LLAB QUVVATLASH TIZIMLARI. YANGI O 'ZBEKISTON, YANGI TADQIQOTLAR JURNALI, 1(4), 361-364.
18. Karimberdiyevich, O. M. (2024). DATA SCIENCE DA KATTA MA'LUMOTLARNI EKOTIZIMLAR. YANGI O 'ZBEKISTON, YANGI TADQIQOTLAR JURNALI, 1(4), 365-371.
19. Karimberdiyevich, O. M., & Abdulaziz o'g'li, Y. M. (2024). DATA SCIENCE JARAYONLARI. TA'LIM, TARBIYA VA INNOVATSIYALAR JURNALI, 1(1), 78-80.
20. Karimberdiyevich, O. M., & Abdulaziz o'g'li, Y. M. (2024). BERILGANLARNI INTELLEKTUAL TAHLILI USULLARI. YANGI O 'ZBEKISTON, YANGI TADQIQOTLAR JURNALI, 1(4), 372-375.

ИНСОНГА ЭХТИРОМ

Авазов Жамшид Аҳад ўғли

Термиз давлат университети

Юридик факултети 3-босқич талабаси

Авлёқулов Адҳам Алишерович

Термиз давлат университети Юридик факултети

Жиноят ҳуқуқи ва фуқаролик протсесси ўқитувчиси

Аннотатсия: Ушбу мақолада инсон ҳуқуқларини таъминлашда қилинаётган ишлар, аҳоли турмиш фаровонлигини йўлга қўйишда амалга оширилаётган чоратadbирлар, мамлакатимизда суд-соҳасида олиб борилаётган ислохатлар, амнистия ва афв актларининг ўзаро бир-биридан фарқли жихатлари тўғрисида сўз боради. Шунингдек, эркин ва фаровон ҳаёт ҳамда демократик-ҳуқуқий давлат куришда олдинда турган қилинажак ишлар ҳамда асосий ва долзарб масалалар ҳақида баён қилинган.

Калит сўзлар: маънавият, санксия, терроризм жазо, жавобгарлик, жиноят, амнистия ва афв, “Учинчи Ренессанс” ва бошқалар.

Инсон сиз ўйлагандан кўра қадрлироқдир!

Уильям Шекспир

Бу дунёда қанча инсон бўлса, ҳар бирининг ўз манавий олами бор. “Маънавийатни тушуниш, англаш учун аввало инсонни тушуниш, англаш керак”, дейди - давлатимиз раҳбари Ш.Мирзиёев. Ҳам ўзлигини, ҳам инсоний қадр-қимматини англаб етган ҳар қандай шахс бу ҳақда ўйлаши табиий. Чинакам инсонпарвар жамият ҳамиша барча соҳада манавий юксакликка интилади. Шундай эзгу йўл, эзгу амал боис бошқаларга ҳам ибрат бўлади. Ҳар бир инсон улуг ишларга қодир. Лекин у адашиши, янглишиши ҳатто ижтимоий хавfli қилмиш содир етиши, жиноятга қўл уриши, турли қабихликларга йўл қўйиши мумкин. Лекин давлат тизими энг юксак қадрятлар асосида инсонни маънавий-моддий, рухий рағбатлантириш билан бирга ёвуз ҳаракатлар содир этганда жазолаш механизми таъсир чораларини ҳам қўллайди. Яшамок тартиби шу! Қонунлар тартиб сақловчи, маънавий муҳитни барқарор қилувчи таянч мезонлардир. Оламни асраш ва жаҳолатнинг олдини олиш учун нафакат у дунёда балки бу дунёда ҳам жиноятга жазо муқаррарлигини англаш учун ҳам одамзод жазолаш тизимини уйлаб топган. Адолат тарозисининг бир палласида жиноят турса, иккинчи палласида қонунлар туради.

Бу борада судлар зиммасидаги масъулият ғоят катта. Давлатимизда суд-хуқуқ тизими янада ислоҳ қилиниб, ҳар томонлама такомиллаштирилди. Бу борада судларнинг ихтисослашуви, жиноий жазо тизимини эркинлаштиришга доир чоратадбирлар катта аҳамият касб этади.

Оғир ва ўта оғир тоифадаги жиноятларнинг анчагина қисми ижтимоий хавфи катта бўлмаган жиноятлар тоифасига ўтказилди. Айниқса, 2008-йилнинг 1-январидан мамлакатимизда улим жазоси бекор қилиниши, қамоққа олишда санксия бериш ҳукукининг прокуратурадан судларга ўтказилиши тўғрисидаги қонунлар дунё жамоатчилиги томонидан катта хайрихоҳлик билан кутиб олинди. Ўлим жазоси умрбод озодликдан маҳрум қилиш жазоси билан алмаштирилди. Умрбод озодликдан маҳрум қилиш жазоси фақат жавобгарликни оғирлаштирадиган ҳолатларда қасддан одам ўлдириш (97-модданинг иккинчи қисми) ва терроризм (155-модданинг учинчи қисми) учун тайинланади. Аҳамиятлиси, у аёлларга, ўн саккиз ёшга тўлмасдан жиноят содир этган шахсларга ва олтмиш ёшдан ошган эркакларга нисбатан қўлланиши мумкин эмас.¹

Бошқача айтганда, қасддан инсон ва инсониятга, тинч ва фаровон ҳаёт кечираётган аҳолига нисбатан қилинган ёвузликкина ана шундай оғир жазога тортилади.

Шуни билиш ўринлики, умрбод озодликдан маҳрум қилиш жазоси, Германия ва Польшада 5 турдаги, Россия ва Белгияда 6, Францияда 18, Голландияда 19 турдаги жиноятлар учун қўлланилади. Бундан қуриниб турибдики, Ўзбекистон дунёда энг инсонпарвар ҳукукий тизимлардан бирини жорий этмокда.

Бизга маълумки, жиноят содир этган шахсга нисбатан адолатли ва муносиб жазо тайинлашдан асосий мақсад, унинг жиноий фаолият билан шуғулланишининг олдини олиш ва уни шахс сифатида қайта тарбиялаш ҳисобланади. Шунингдек, жиноят-процессуал қонунчилигининг вазифалари эса қуйидагиларни ўз ичига олиб, жиноятларни тез ва тўла очиш, жиноят содир этган ҳар бир шахсга адолатли жазо берилиши ҳамда айби бўлмаган ҳеч бир шахс жавобгарликка тортилмаслиги ва ҳукм қилинмаслиги учун айбдорларни фош этиш ҳамда қонуннинг тўғри татбиқ этилишини таъминлашдан иборатдир.

Куни кеча мухтарам юртбошимиз Ш.Мирзиёев муборак Рамазон ҳайитини нишонлаш арафасида халқимизга хос бағрикенглик, инсонпарварлик, эзгулик, меҳроқибат ва кечиримли бўлиш каби олижаноб фазилатларнинг ёрқин ифодаси сифатида “Жазо муддатини ўтаётган, қилмишига чин кўнгилдан пушаймон бўлган ва тузалиш йўлига қатъий ўтган бир гуруҳ шахсларни афв этиш тўғрисида”ги Фармонни имзолади.

¹ Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодекси 51-моддаси, 31-бет. 22.09.1994

Фармонга мувофиқ, Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 109-моддаси 23-бандига асосан жазо муддатини ўтаётган ҳамда қилмишига чин кўнгилдан пушаймон бўлган ва тузалиш йўлига қатъий ўтган 488 нафар шахс афв этилди.

Афв этилган шахсларнинг 100 нафари асосий жазодан тўлиқ озод этилди, 268 нафари жазони ўташдан муддатидан илгари шартли озод қилинди, 34 нафарининг озодликдан маҳрум этиш жазоси енгилроқ жазо билан алмаштирилди. Шунингдек, 86 нафар шахсларга тайинланган озодликдан маҳрум этиш жазосининг муддатлари қисқартирилди.

Афв этилганларнинг 17 нафарини чет эл фуқаролари, 37 нафарини аёл, 37 нафарини 60 ёшдан ошган эркаклар, 167 нафарини ёшлар (шулардан, 1 нафари вояга етмаган) ҳамда 5 нафарини тақиқланган ташкилотлар фаолиятида қатнашган шахслар ташкил этади.²

Фармон ижроси юзасидан афв этилган шахсларни оиласи ва яқинлари бағрига қайтариш, ижтимоий ҳаётга мослашиб, фойдали меҳнат билан шуғулланишлари, соғлом турмуш тарзини йўлга қўйиб, жамиятда муносиб ўрин топишлари учун уларга кўмак бериш бўйича масъул вазирлик ва идораларга тегишли топшириқлар берилди.

Шу ўринда мазкур мақолада сўнггида амнистия ва афв актларининг бири-биридан фарқли жиҳатлари ҳақида тўхталсак:

1. Қайси орган ёки ким томонидан қабул қилинади?

Амнистия – Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлис Сенати;

Афв – Ўзбекистон Республикаси Президенти.

2. Кимларга нисбатан қўлланилади?

Амнистия – жиноий жавобгарликка тортилган шажслар гуруҳига;

Афв – жиноий жавобгарликка тортилган муайян шахсларга.

3. Қандай турдаги ҳужжат қабул қилинади?

Амнистия – Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлис Сенати қарори;

Афв – Ўзбекистон Республикаси Президенти Фармони.

4. Ким ташаббус билан чиқади?

Амнистия – Ўзбекистон Республикаси Президенти (тақдимнома);

Афв – маҳкумлар (илтимоснома).

5. Қўллаш масаласини бажарувчи шахслар:

Амнистия – Ўзбекистон Республикаси судлари;

Афв – Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги афв этиш масалалари бўйича махсус комиссия.

6. Қўллаш мумкин бўлган босқичлар:

² <https://www.gazeta.uz>

Амнистия –жиноий ишнинг барча босқичларида;

Афв – ҳукм қонуний кучга киргандан сўнг.

7. Ҳуқуқий оқибатлари:

Амнистия – шахс жиноий жавобгарликдан озод этилиши;

Афв – маҳкумга тайинланган умрбод озодликдан маҳрум қилиш жазосининг ўталмаган қисми енгилроғи билан алмаштирилиши.

Иккаласидан ҳам юзага келадиган умумий ҳуқуқий оқибатлар:

–маҳкум асосий ва ижро этилмаган қўшимча жазодан озод этилиши;

– маҳкумга тайинланган асосий ва ижро этилмаган қўшимча жазо муддатининг камайтирилиши;

–маҳкум жазо муддатидан илгари шартли равишда озод этилиши;

– маҳкумга тайинланган жазонинг ўталмаган қисми енгилроғи билан алмаштирилиши;

–судланганликни олиб ташланиши.³

Қабул қилинаётган қонунлар ва олиб борилаётган ислохатлар замирида инсон манфаатлари устунлиги таъминлаш, жамият ва халқ фаровонлиги янада раванг топтириш асосий вазифалардан бири сифатида белгиланмоқда. Бу эса ўз навбатида Янги Ўзбекистон демократиясининг изчилликда олиб борилишида ва аҳоли фаровон турмуш тарзининг юқори салмоқда ўсишида кузатилади. Бугун олиб борилаётган ишлар ва чора-тадбирларнинг барчаси эртанги юксак келажакнинг асоси бўлиб, буюк миллат шаклланишида дастурамал бўлиб хизмат қилади. Еркин ва фаровон ҳаёт ҳамда демократик ҳуқуқий давлат қуришда амалга оширилаётган ишлар ва вазифалар “Учинчи Ренессанс” пойдевори қурилишидаги илк дадил қадамдир десам муболаға бўлмайди, албатта.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси 18-19-бетлар, “Ўзбекистон” 01.05.2023

2. Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодекси 51-моддаси, 31-бет. 22.09.1994

3. “Жиноий фаолиятдан олинган даромадларни легаллаштиришга, терроризмни молиялаштиришга ва оммавий қирғин қуролини тарқатишни молиялаштиришга қарши курашиш тўғрисида” 660-II-сонли Қонуни. 26.08.2004

4. “Мамлакатда жиноятларнинг олдини олиш ва ҳуқуқбузарликларга қарши кураш ҳолати тўғрисида”ги Қонуни 11.08.2018

5. <https://www.gazeta.uz> – Интернет сайти

6. [T.me/huquqiyaxborot](https://t.me/huquqiyaxborot) – Телеграм канали

³ [T.me/huquqiyaxborot](https://t.me/huquqiyaxborot)

ZAMONAVIY ZAMONDA O'QITISH STRATEGIYASI VA METODLARI: DASTURLASHNI O'RGANISH UCHUN MUHITLAR

Mamatova Shirin Faxriyevna

Osiyo texnologiyalari universiteti magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqola dasturlashni o'rganish uchun zamonaviy aralash muhitlarda qo'llaniladigan o'qitish strategiyalari va usullarini taqdim etadi. O'qitish strategiyalarini qo'llash uslubi har doim ma'lum bir ta'lim sohasining o'ziga xos talablariga bog'liqligini hisobga olib, ishda dasturlash kurslarida o'qitishning asosiy tamoyillari, shuningdek, ushbu sohada zamonaviy o'qitish strategiyalarini qo'llash imkoniyatlari ko'rsatilgan. Dasturlashni aralash o'rganish oliy ta'limda, sinfda va internet orqali an'anaviy va zamonaviy texnologiyalar va o'qitish uslublarini uyg'unlashtirish orqali ustunlik kasb etmoqda: an'anaviy kurslarda - sinfda darslar bilan va Internet orqali muntazam qo'shimcha o'qitish shakllari va masofaviy kurslarda - muntazam darslar va qo'shimcha o'qitish shakllari bilan sinfda / internet orqali. Ushbu maqolada Belgraddagi Elektr texnikasi va kompyuter injiniringi Amaliy tadqiqotlar maktabida aralash dasturlash bo'yicha an'anaviy va masofaviy kurslar doirasida amalga oshiriladigan o'qitish strategiyalari tasvirlangan: dasturlash asoslari, dasturlash tillari va ob'ektga yo'naltirilgan dizayn. Ushbu sohada o'qitish strategiyalarini amalga oshirish uchun tavsiya etilgan usullar tavsiflangan: modernizatsiya qilingan o'qitish strategiyalari va tobora ommalashib borayotgan hamkorlik, joylashuv va o'z-o'zini boshqarish strategiyalari. Yuqorida aytilganlarning barchasini hisobga olgan holda, ushbu maqola haqiqatan ham ushbu sohadagi o'qituvchilarni o'z ta'limini yaxshilashga va uni zamonaviy talabalar avlodiga moslashtirishga undashi mumkin.

Kalit so'zlar: O'qitish strategiyalari, dasturlashni o'rganish, hamkorlikda o'rganish

KIRISH

Internetning rivojlanishi va undan foydalanish ta'limda sezilarli o'zgarishlarni amalga oshirdi. Ushbu asrning boshi oliy ta'limda muhim o'zgarishlar bo'lganidek, yutuq deb hisoblanadi o'qitish yondashuvi, shuningdek, o'qitish strategiyalari va usullari. Hozirgi vaqtda zamonaviy aralash ta'lim muhitining yakuniy yechimlari mavjud bo'lib, ular Internet orqali turli shakllarda o'qitish va o'qitishni (sinfda an'anaviy o'qitishni to'xtatmasdan), shuningdek, yangi o'qitish uslublari va texnologiyalarini (ilgari ishlab chiqilganlarni bekor qilmasdan va aksincha modernizatsiya qilishni) o'z ichiga oladi. Chunki o'qitish metodikasi an'anaviy o'quv muhitida bo'lgani kabi "tayyor" retseptlar to'plamini ifodalamaydi, balki zamonaviy o'qitish strategiyalarining mavjud usullarini ishlab chiqish va yangi usullarni topish uchun ancha moslashuvchan asosga ega.

Dasturlash sohasida ham o'qitish metodikasi doimiy ravishda takomillashtirilmoqda va turli xil qo'llaniladigan strategiya usullarini birlashtiradi. Buning sabablarini ushbu sohani o'rganish asoslarida osongina topish mumkin: dasturlashni o'rganish asosiy elementlar va dastur algoritmlari shaklida nazariyani o'rganishni, shuningdek, dasturni ishlab chiqish va mantiqiy dasturlash uchun tanlangan dasturlash usuli va tilida iloji boricha ko'proq turli xil muammolar orqali zamonaviy muhitdan foydalanish ko'nikmalarini o'zlashtirish shaklidagi amaliy qismni o'z ichiga oladi. Dasturlashni o'rganishning eng boshida siz dasturni ishlab chiqishning standart kutubxonalaridan va

turli darsliklar va boshqa shunga o'xshash o'quv materiallarida hal qilingan muammolardan, shuningdek, muammolarni hal qilish yo'llarini ko'rib chiquvchi o'qituvchilar bilan muhokamalardan katta foyda olishingiz mumkin. Keyingi rivojlanishga kelsak, atrof-muhitni rivojlantirish va vositalar yordamida individual va jamoaviy dasturni hal qilish eng yaxshi yo'ldir.

O'QITISH STRATEGIYALARI – AN'ANAVIY STRATEGIYALARDAN ZAMONAVIYGA

Agar biz zamonaviy o'quv muhitida o'qitish strategiyalarini ko'rib chiqsak, ularning boshqalarga nisbatan afzalliklari haqida ham, strategiyalar va ularning o'zgarmas usullari haqida gap ketganda, biz umumlashtira olmaymiz. Har qanday sohada yuqori samarali ta'lim muhitini yaratish uchun, o'ziga xos talablar va allaqachon ishlab chiqilgan muhitlarning mavjud tajribasiga qarab, o'qitish strategiyalarini tanlash kerak va shundan so'ng qo'llaniladigan strategiyalar bilan barcha olingan tajribani ularni keyingi rivojlantirishga bosqichma-bosqich tatbiq etish kerak.

Zamonaviy aralash o'quv muhitida o'qitish strategiyalari [Petrina, 2007] talabalarga yo'naltirilgan: o'quv muhitining tuzilishi talabalarga to'liq moslashtirilgan; O'qitish jarayoni to'liq talabalarga qaratilgan; O'qitish jarayonida talabalar nafaqat ma'lumot olishga, balki ko'proq izlanishga, o'quv material ustida tanqidiy fikrlashga, o'qitish jarayonida duch keladigan muayyan muammolarni hal qilish bo'yicha individual yoki jamoaviy ishlarni bajarishga da'vat etiladi; O'qituvchilar ham, talabalar ham bir vaqtning o'zida o'qitish va o'qitish jarayonida doimiy ravishda ushbu jarayonda hamkorlik qiladigan jamoa sifatida harakat qilishga da'vat etiladi [Hart, 2014].

Muayyan sohada strategiyalarni to'g'ri tanlash uchun, birinchi navbatda, aniq o'qitish strategiyalarining umumiy xususiyatlarini o'rganish kerak [Bullen, Janes, 2007]:

- To'g'ridan-to'g'ri ta'lim strategiyasi - o'qituvchi tomonidan tayyorlangan o'quv materialining oldindan belgilangan mazmunidan o'rganishni nazarda tutadi. An'anaviy to'g'ridan-to'g'ri o'qitish strategiyasi asosan o'quvchilar tomonidan kontentni passiv ravishda o'zlashtirishni o'z ichiga oladi, bir xil strategiyaning zamonaviy shakllari bilan esa, faol o'rganishni rag'batlantiradigan internet platformalarining mavjudligi va o'quv materialining interaktiv mazmuni tufayli o'qitish va o'qitish jarayonida doimiy talabaning faolligini nazarda tutadi [Rut, 2008].

Har bir zamonaviy o'qitish strategiyasi 1-jadvalda ko'rsatilganidek, o'qitishga alohida yondashuvni va o'qitishni tashkil etishning o'ziga xos shakllarini talab qiladi.

Jadval 1. Zamonaviy o'qitish strategiyalarining asosiy xarakteristikalar

Ta'lim strategiyasi	Ta'limga yondashuv	O'qitishni tashkil etish shakllari
To'g'ridan-to'g'ri ko'rsatma	O'rganish uzatish	Tarkibni taqdim etish ustida ishlash
Hamkorlikda o'rganish	Jamiyatda o'rganish	Ta'lim sohasida hamkorlikka tayyorgarlik ko'rish
<u>Joylashtirilgan ta'lim</u>	<u>O'quv muhiti</u>	<u>O'rganishda amaliy ishlarni tayyorlash ustida ishlash</u>
O'z-o'zini boshqarish	Tadqiqot orqali o'rganish	Ta'limda tadqiqotga tayyorgarlik ko'rish ustida ishlash

Aralashtirilgan ta'lim muhitida o'qitish strategiyasi va usulini tanlashning universal retsepti mavjud emas. Tajriba shuni ko'rsatadiki, [Bonk, Graham, 2006.] to'g'ri aralash modelni tanlash bu erda juda muhim qadamdir. Agar model to'g'ri tanlangan bo'lsa, kutilgan natijalarni berish uchun uni amalga oshirish uchun sharoitlar mavjud - tegishli strategiya va usullardan foydalangan holda. Tajribalar shuni ko'rsatadiki, har bir alohida aralash model uchun o'quv rejasiga muvofiq amalga oshiriladigan strategiya va uslubni tanlash o'quv faoliyatini yanada rivojlantirish uchun ko'rsatma hisoblanadi. Talabalarning o'qitishda faol ishtirokini rag'batlantirish, o'qituvchi va talabalar o'rtasidagi uzluksiz aloqa va hamkorlik, konturlarni taqdim etish va ular doirasida o'qituvchilar va talabalarning faoliyatini yanada shakllantiradi.

Ushbu maqolada Belgraddagi Elektr texnikasi va kompyuter injiniringi amaliy tadqiqotlar maktabida dasturlashni o'rgatish uchun ishlab chiqilgan va joriy qilingan aralash o'quv muhitida o'qitish strategiyalari va usullarini tanlash va ulardan foydalanish tajribasi taqdim etiladi:

- klassik tadqiqotlarda - 2006/7 o'quv yilidan boshlab qo'llaniladigan asosiy aralash ta'lim muhiti modeli, ilg'or aralash ta'lim modeli bilan birga;
- masofaviy ta'limda - 2012/13 o'quv yilidan boshlab ilg'or aralash ta'lim muhiti modeli bilan.

DASTURLASH KURSLARI UCHUN ZAMONAVIY MUHITLAR

Muayyan sohada qo'llaniladigan o'qitish strategiyalarini ularning usullari orqali tanlashda, eng boshida, ushbu sohaning o'ziga xosligini va ushbu sohada o'qitishning asosiy tamoyillarini hisobga olish kerak. Ushbu maqolaning keyingi qismida dasturlash kurslarida o'qitishning asosiy tamoyillari haqida qisqacha ma'lumot berilgan.

Dasturlash kurslarida o'qitishning asosiy tamoyillari va mazmuni

Dasturlash uchun zamonaviy o'quv muhitlari [Djenic, Krneta va Mitic, 2011], [Hadjerrouit, 2007], [Hadjerrouit, 2008] doimiy ravishda takomillashtiriladi, shuning uchun ular yanada samaraliroq bo'ladi, lekin shu bilan birga ular quyida keltirilgan dasturlashni o'rgatishning asosiy tamoyillaridan foydalanadilar:

- O'qitish nazariyasi praksis uchun ko'rsatma bo'lsa - da O'z-o'zidan ayonki, har bir dasturlash tilini eng yaxshi praksis orqali o'rganish mumkin, uning uchun eng yaxshi "qo'llanma", xuddi boshqa barcha sohalarida bo'lgani kabi, nazariyadir. Bu erda o'qitish nazariyasi sintaksisni, dastur elementlarining ayrim guruhlarini ta'riflarini, bu elementlarni bog'lash usullarini, ularni dasturlarda qo'llash algoritmlari va usullarini o'rganishni nazarda tutadi;

- Amaliy o'qitish juda muhim - a dasturlash asosan dasturlar ustidagi amaliy ishlar orqali o'rganiladi. Bu yo'nalishdagi amaliy o'qitish dastlab bir xil tilda echilgan dasturlar misollariga asoslanib, muayyan dasturlash tilidagi masalalarni yechishda ko'rsatmalar berish va yordam berishni, keyinroq esa mashqlar va loyihalar doirasida dastur vazifalarining turli masalalari uchun original yechimlarni topishni o'z ichiga oladi;

- Nazariya va amaliyot o'rtasidagi bog'liqlik printsipi - dasturlash nazariyasi ushbu yo'nalishdagi amaliy ish uchun asosiy shartdir, chunki talabalar tugallangan dastur echimlarini tahlil qilishni boshlashdan oldin uni qabul qilishlari kerak. Boshqa tomondan, dasturiy vazifalar bo'yicha amaliy ishlar ham xizmat qilishi mumkin

talabalarning nazariyani yaxshiroq tushunishlari va nazariy bilimlarning ahamiyatini tekshirishlari;

• Mavjudlik printsipli - dasturlash sohasidagi ba'zi tushunchalarning mavhum bo'lishiga yo'l qo'ymaslik uchun, ularning tavsiflari aniq va mavjud bo'lishi kerak - talabalar uchun moslashtirilgan va ulardan kutilgan oldingi bilimlarga asoslangan. Har qanday dasturlash tilini o'rgatishda ularni tushuntirish kerak. Zamonaviy sharoitda bu multimedia tomonidan sezilarli darajada qo'llab-quvvatlanadi;

• Talabalarning faol roli printsipli - dasturlashni o'rganishda doimo talabalarning faol roli ustuvor bo'lgan. Talabalar tashabbus ko'rsatishi, muammoni hal qilishda individual yoki jamoa bo'lib ishlashlari, muammoni hal qilishda duch keladigan muayyan vaziyatlarni aniqlash uchun savollar berishlari va o'qituvchilar bilan o'quv materialini bo'yicha muhokamalarda ishtirok etishlari kutiladi. Bularning barchasida veb-vositalardan juda samarali foydalaniladi;

• O'zaro ta'sir printsipli - bu sohada o'qitishning nazariy va amaliy qismida talaba-o'qituvchi, talaba-talaba va o'quvchi-mazmun o'zaro ta'sirining turi juda muhimdir. Zamonaviy sharoitda o'quv materialini bo'yicha onlayn muloqotning turli shakllari bilan bir qatorda talabalarning doimiy faolligini talab qiladigan multimedia kontenti, animatsiya va simulyatsiyalar ishlab chiqilganligini hisobga olsak, interaktivlik ancha mavjud;

Ushbu sohadagi tarkibning ma'lum segmentlari tayyorlanadigan shakllar quyidagilardir: darslarda nazariya, echilgan dasturlarga misollar, dasturlash vazifalari va savollari:

• Darslarda nazariya quyidagi shaklda tayyorlanishi mumkin: dastur elementlari ta'riflari bilan matn; asosiy dasturlash tuzilmalari algoritmlari bilan illyustratsiyalar. Elektron materiallarga qo'shimcha bo'lishi mumkin: interfaol dars mazmuni, matnni to'ldiruvchi yoki o'rnini bosuvchi animatsiyalar, ularning maqsadi o'quvchilarga mavhum tushunchalarni vizuallashtirish orqali tushuntirish;

• Yechilgan dasturlarga misollar odatda quyidagilarni o'z ichiga oladi: manba kodi bilan matn va manba kodi dasturining qo'shimcha tushuntirishlari va xotira umumiy ko'rinishi va dasturning bajarilishi natijalari bilan rasmlar. Yechilgan dastur to'plamlarining elektron nashrlari ham quyidagilarni o'z ichiga olishi mumkin: dastur misollari uchun interaktiv matn tarkibi; dasturni bajarish marshrutini tushuntirish uchun animatsiyalar va;

• Dastur vazifalari tadqiqot, jamoaviy va individual uy vazifalari, seminar ishi yoki loyihasi uchun tizimlashtirilgan bo'lishi va kerakli dasturlash tilida, ehtimol rasmlar bilan echilishi kerak bo'lgan aniq vazifalar matni sifatida tayyorlanishi kerak. Elektron shaklda vazifa matni forum yoki boshqa veb-vositalar orqali yuklangan interaktiv ilovalar tarkibidagi tarkib bo'lishi mumkin;

• Ushbu sohadagi savollar: dastur elementlari va ularning tavsiflarini ulash, muqobil tanlash, ko'p tanlov, dastur elementlarini to'ldirish yoki ochiq turdagi. Xuddi topshiriqlar singari, elektron shakldagi savollar ham barcha turdagi interaktiv ilovalar ichida tayyorlanishi mumkin.

Zamonaviy aralash dasturlash kurslarini ishlab chiqish

Zamonaviy aralash ta'lim muhiti [Bonk, Graham, 2006] - bu o'quvchilarning yangi avlodiga moslashish maqsadi bo'lgan muhit bo'lib, unga turli xil: o'qitish va o'qitishda ommaviy axborot vositalari va texnologiyalarni birlashtirish orqali erishiladi [Picciano, Dziuban, 2007]; o'qitishning yondashuvlari, strategiyalari va o'qitish usullari; sinf va Internet orqali o'rganish.

Birinchi aralash ta'lim muhitida sinfda o'rganish va o'qitish ustunlik qildi. Interfaol multimedia, veb-tizimlar va texnologiyalarning doimiy rivojlanishi yangi o'quv muhitlarini yaratish imkoniyatini yaratdi va bu ushbu muhitlarni rivojlantirishda muhim qadam bo'ldi. Zamonaviy aralash ta'lim muhitida quyidagi tamoyillarga qat'iy rioya qilinadi: moslashtirilgan sinf xonasi, moslashuvchan o'rganish vaqti, individual o'rganish dinamikasi, o'qitish va o'qitish davomida muntazam muloqot. An'anaviy o'quv muhitlaridan farqli o'laroq, dasturlashni o'rgatishning faqat o'ziga xos shakllarini amalga oshirish mumkin bo'lgan zamonaviy aralash muhitlar 2-jadvalda ko'rsatilganidek, internetni joriy qiladi va qisman virtualga aylanadi.

2-jadval. Dasturlashni o'rganishdagi joriy strategiyalar va ularni amalga oshirish uchun atrof-muhit o'zgarishi

Ta'lim strategiyasi Ta'lim shakllari An'anaviy muhit Zamonaviy muhit

To'g'ridan-to'g'ri ko'rsatma	Tinglash, o'qish va tahlil qilish	Sinf xonasi, kompyuter laboratoriyasi	O'rganish uchun veb-platforma
Birgalikda o'rganish	Jamoaviy ish; Fikr almashish	Kompyuter laboratoriyasi	Jamoadi ishlash uchun veb vositalari
Joylashtirilgan ta'lim	Amaliy ish	Kompyuter laboratoriyasi	Virtual laboratoriya
O'z-o'zini boshqarish	Tadqiqot, yechimlarni ochib berish	Kompyuter laboratoriyasi	Veb-resurslar; Virtual laboratoriya

Aralashtirilgan kurslar an'anaviy muhitning bilim va tajribasidan foydalanishni nazarda tutadi, ammo zamonaviy sharoitlarda ushbu bilim va tajribani kengaytirish ustida qo'shimcha ishlash kerak:

- O'qitishning asosiy aralash modeli (kengaytirilgan f2f o'rganish) - an'anaviy tadqiqotlar doirasida amalga oshiriladi, 100% sinf darslari va internet orqali o'qitishning qo'shimcha shakllari;

- O'qitishning ilg'or aralash modeli (f2f va onlayn, ko'proq onlayn o'qitish) - masofaviy ta'lim doirasida amalga oshiriladi: barcha darslarning qariyb 90 foizini onlayn darslarga almashtirish va Internet orqali o'qitishning barcha qo'shimcha shakllarini amalga oshirish. Bu yerda ham internet-platforma onlayn darslar va o'qitishning qo'shimcha shakllari uchun qo'llaniladi, lekin ancha to'liqroq o'quv materiallari bilan: sinf darslarining yozuvlari / audio-video taqdimotlar / interaktiv simulyatsiyalar bilan multimedia darsliklari / bilimlarni tekshirish uchun ilovalar. Ushbu maqola mualliflarining dasturlash bo'yicha zamonaviy o'qitish metodikasi sohasidagi ko'p yillik izlanishlari natijasida 2012/13 o'quv yilidan boshlab klassik fanlarda o'qitishning asosiy aralash modeli va masofaviy ta'limda o'qitishning ilg'or aralash modeli bo'yicha ushbu yo'nalishda aralash kurslar ishlab chiqildi va amalga oshirildi. Ushbu kurslar bo'yicha o'qitish rejalari, Dasturlash asoslari, Dasturlash tillari va Ob'ektga yo'naltirilgan dizayn 3-jadvalda keltirilgan.

Jadval 3. Ta'riflangan dasturlash kurslari bo'yicha o'qitish rejasi

"Dasturlash asoslari" mavzulari	Strukturaviy dasturlash, dastur tuzilmalarining algoritmlari, C tili	Ma'lumotlar turlari, Operatorlar va standart funktsiyalar, Oqimlarni boshqarish uchun buyruqlar, C tili	Massivlar, massivlarni saralash, massivlarda ko'rsatgichlardan foydalanish, funktsiyalar, C tili
"Dasturlash tillari" mavzulari	Dinamik xotirani belgilash, Ma'lumotlar tuzilmalari, Dinamik bog'langan ro'yxatlar, C/C++ tillari	Buyruqlar qatoridan ma'lumotlarni kiritish, Matn bilan ishlash- va ikkilik fayllar, C/C++ tillari	Modulli dasturlash, C tili, I/U oqimlari, Sinflar va ob'ektlar, C++ tili
"Ob'ektga yo'naltirilgan dizayn" mavzulari	Sinflar xususiyatlari, Enkapsulyatsiya, Meros, Polimorfizm, Java tili	Ma'lumotlar va ifodalar, Ma'lumotlar bazalari bilan ishlash, Istisnolar, Java tili	Sinf diagrammasi, Faoliyat diagrammasi, Dastur tuzishning asosiy tushunchalari, Java tili

DASTURLASH KURSLARIDA ZAMONAVIY O'QITISH STRATEGIYASI USULLARINI QO'LLANISH TAJRIBASI

Har bir o'qitish strategiyasi o'qitish va o'qitish jarayonida o'zaro ta'sir qilishning o'ziga xos usullarini belgilaydi: o'qituvchi-mazmun, o'quvchi-mazmun, o'qituvchi-talaba va o'quvchi-talaba. Turli strategiyalar o'qitish jarayonida o'quvchilarning faolligini va o'qitishning turli darajalariga ega bo'lgan turli xil usullarni qo'llaydi, bu barcha turdagi o'zaro ta'sirlarni amalga oshirish uchun. Xuddi shu narsa dasturlash sohasiga ham tegishli.

Dasturlash kurslarida tatbiq etiladigan zamonaviy o'qitish strategiyasi usullari

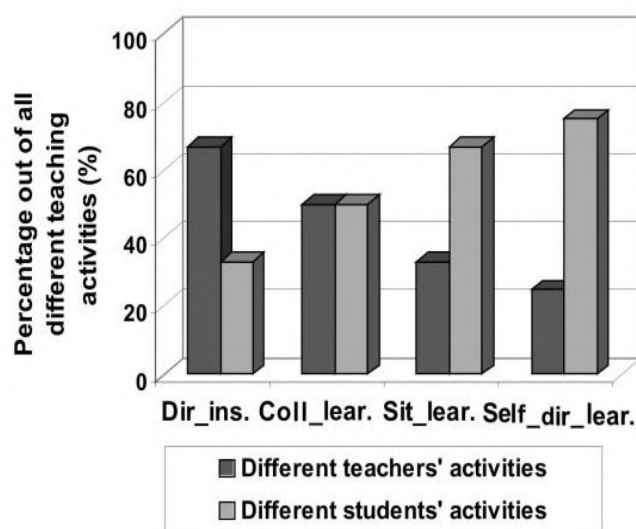
Belgraddagi Elektr va kompyuter injiniringi amaliy tadqiqotlar maktabida dasturlashning aralash kurslarida amalga oshirilayotgan zamonaviy o'qitish strategiyasi usullarining qisqacha tavsifi 4-jadvalda keltirilgan.

Jadval 4. Dasturlash kurslarida amalga oshirilgan zamonaviy strategiya usullari

Ta'lim strategiyasi	Sinfda / Internet orqali eng ko'p uchraydigan tadbirlar
To'g'ridan-to'g'ri Ko'rsatma	O'qituvchilar faoliyati: Dastur elementlari va algoritmlarini ma'ruza qilish, taqdim etish va ko'rib chiqish; Dastur sintaksisini o'rganish bo'yicha ko'rsatmalar; Tugallangan hal qilingan dasturlarni ko'rsatish; Talabalar faoliyati : Keyingi interaktiv ma'ruzalar; Elementlar va algoritmlar va tugallangan echilgan dasturlarga oid savollar berish;
Birgalikda o'rganish	O'qituvchilar faoliyati: Shu bo'yicha ishchi guruhlar yoki takliflar yaratish; jamoaviy muammolarni hal qilish bo'yicha ko'rsatmalar; Materialni muhokama qilish; Talabalar faoliyati: Jamoaloyihalari va muammolarni hal qilish; Material va muammolarni muhokama qilishda faol; Ma'ruzalar va muammolar bo'yicha muhokamani ko'rsatish;
Joylashtirilgan ta'lim	O'qituvchilar faoliyati: Ishlab chiqilgan asboblardan foydalanish bo'yicha ko'rsatmalar; Dasturni echish va mashqlar bo'yicha ko'rsatmalar; Seminarlar dasturini yozish bo'yicha ko'rsatmalar; Talabalar faoliyati:

	Rivojlangan asboblari va atrof-muhitdan foydalangan holda o'zlashtirish; Dasturni hal qilish; Dastur seminarlarini yozish; Potentsial amaliy muammolarni hal qilish; Ilgari hal qilingan dasturlarning simulyatsiyasi ustida ishlash; Ilgari hal qilingan dasturlarni o'rganish;
O'z-o'zini boshqarish	O'qituvchilar faoliyati: Muayyan mavzu bo'yicha tadqiqot bo'yicha ko'rsatmalar va tavsiyalar; Talabalar faoliyati: Barcha mavzularni o'rganish; Qisman yoki to'liq ko'rib chiqish; Kasbiy amaliyot;

Dasturlashni o'rganish uchun zamonaviy sharoitlarda o'qituvchi va talaba faoliyatining hozirgi turlari o'rtasidagi munosabatlar an'anaviy tizimlarga qaraganda sezilarli darajada o'zgargan [Watkins, 2005]. An'anaviy o'quv muhitida hukmron bo'lgan ma'ruza strategiyasida o'qituvchilar faoliyatining yana ko'plab shakllari mavjud bo'lsa, hozir bu munosabatni o'zgartirish talab qilinmoqda, chunki 1-rasmda ko'rish mumkin bo'lgan ba'zi o'quv strategiyalarida talabalarning ma'lum shakllari bir xil yoki undan ko'p darajada mavjud.

Rasm 1. Dasturlash bo'yicha ba'zi zamonaviy o'qitish strategiyalarida o'qituvchilar va talabalar faoliyatining hozirgi shakllari o'rtasidagi bog'liqlik: to'g'ridan-to'g'ri ta'lim, hamkorlikda, joylashishda va o'z-o'zini boshqarish.

Dasturlash kurslarida joriy qilingan aralash ta'lim muhitida yuqorida qayd etilgan o'qitish strategiyalari va usullarini qo'llash tajribasi ushbu maqolada qisqacha tavsiflanadi.

O'qitishning zamonaviy strategiya usullarini qo'llash tajribasi - o'quv materialini interfaol smart doska va internetga ulanish bilan taqdim etishning yangi shakllari dasturlash darslari uchun juda muhimdir. O'quv materiallari Internetda mavjud bo'lishi mumkin, sinflardagi darslarning audio/video yozuvlarini onlayn kuzatish yoki yuklab olish va mahalliy sifatida foydalanish, audio/video materiallarni tomosha qilish kechiktirilishi va o'zboshimchalik bilan bir necha marta, darslar va maslahatlarni audio/video

konferentsiyalar va boshqa aloqa vositalari orqali amalga oshirish mumkin - bu talabalarning o'quv faoliyatidan ko'ra ko'proq o'qituvchilarni talab qiladi.

Hamkorlikdagi ta'lim usulini qo'llash tajribasi - zamonaviy o'quv muhitida hamkorlik juda muhimdir. Munozaralar hamkorlikda o'rganish strategiyasida zarur usul bo'lib, dasturlashni o'rganishda boshqa zamonaviy strategiyalarda keng qo'llaniladigan usulga aylandi. Muhokamalarni dasturlash kurslariga qo'shish kerakmi yoki yo'qmi, endi savol tug'ilmaydi, chunki ularni amalga oshirish tajribasi shuni ko'rsatadiki, ular barcha ishtirokchilarga katta yordam berishi mumkin - buning uchun o'qituvchilar va talabalarning o'qitish faoliyati taxminan bir xil bo'lishini talab qiladi.

Joylashtirilgan ta'lim strategiyasini qo'llash tajribasi - bu strategiya o'quvchilardan dasturlashda real sharoitlarni simulyatsiya qilish orqali real vaziyatlarda paydo bo'ladigan muammolarni hal qilishda mashq qilishni talab qiladi. Aralashtirilgan muhitda o'qiydigan talabalar yanada aniqroq o'rganish imkoniyatiga ega bo'ladilar, chunki ularning an'anaviy sinfdan tashqari o'qitish va o'rganishdagi ishtiroki aynan shuni talab qiladi. Amaliy ish odatda mavhum atamalarni yaxshiroq tushunishni va dasturlash nazariyasini o'qish va tinglashdan so'ng o'rganishda muvaffaqiyat qozonishni ta'minlaydi - bu o'qituvchilardan ko'ra ko'proq talabalarni talab qiladi.

O'z-o'zini boshqarish usulini qo'llash bo'yicha tajribalar - bu strategiyada talabalarga tavsiyalar beriladi va ular tadqiqot qilishlari va nazariya bilan tanishishlari va dasturlashda amaliy muammolarni hal qilishlari mumkin. Ushbu strategiya turli usullarda qo'llaniladi: viki-sahifalarda va bloglarda yoritilgan o'quv mazmuni bo'yicha materiallar, insholar va hisobotlarni tekshirish, onlayn laboratoriyada mashq qilish, veb-asboblardan yordamida vazifalar ustida ishlash. Ushbu strategiyani dasturlashda qo'llash amaliyoti shuni ko'rsatadiki, agar o'quvchilar bir-biridan farq qiladigan oldingi bilimlarga ega bo'lsa, bu juda foydali - bu o'qituvchilarning o'qitish faoliyatiga qaraganda ko'proq talabalarni talab qiladi.

Tavsiyalar: Zamonaviy o'qitish - o'qituvchilar va talabalar korxonasi

Ko'p sonli dasturlash kurslari bo'yicha aralash muhitlar tajribasi bunday o'qitishni tayyorlash bo'yicha tavsiyalarni keltirib chiqaradi:

- an'anaviy o'qitish strategiyalari va usullari bilan yaxshi tajribadan foydalanish;
- rejalashtirilgan kursdan ancha oldin yangi o'quv faoliyatini amalga oshirish uchun barcha shart-sharoitlarni belgilash;
- yangi o'quv faoliyatini tayyorlashda muayyan soha va pedagogika bo'yicha maslahatchilarni jalb etish;
- ta'lim uchun onlayn platformani, shuningdek, yangi o'qitish faoliyati uchun barcha rejalashtirilgan veb-vositalar tayyorlash;
- o'quv faoliyatining batafsil rejasini tuzish;
- iloji bo'lsa, boshqa o'qituvchilar bilan rejalashtirilgan o'quv faoliyatini amalga oshirishga harakat qiling;
- talabalar uchun individual va jamoaviy ish qoidalarini shakllantirish;
- o'quv materialini bo'yicha talabalar bilan muloqot qilish rejasini tayyorlash;

Texnologiya o'qitishning strategiyalari va usullarini, natijada o'qituvchilar va talabalarning rollarini o'zgartiradi. Tajriba shuni ko'rsatadiki, o'qitishni modernizatsiya qilishning asosiy sharti - o'quvchilar ham shunday qilishlari uchun o'qituvchilar innovatsiyalarni qabul qilishlaridir.

O'qituvchilar yangi, o'ta talabchan rollar va topshiriqlarga ega bo'lishadi, shuningdek, o'quvchilarining ta'lim usullarini tushunish va ular bilan yaxshiroq tanishish imkoniyatiga ega bo'ladilar.

Talabalar juda faol rol o'ynaydilar, o'qituvchilar esa o'quv materiali bilan bog'liq barcha savollari, sharhlari va e'tirozlariga doimo javob berishga tayyor.

O'qitish usullarining rivojlanish tendentsiyalari va kelajakdagi tadqiqotlari

Yangi texnologiyalarning doimiy rivojlanishini va o'qituvchi va talabalarning yangi rollarini hisobga olgan holda, o'qitish strategiyasi va usullari bo'yicha kelajakdagi tadqiqotlar natijalariga katta umidlar mavjud. Dasturlash sohasida ham xuddi shunday taxminlar:

- mobil qurilmalar uchun o'quv muhitini ishlab chiqish "mobil sinf" ni tashkil etadi - dasturlash bo'yicha o'qitish usullari quyidagilar bilan takomillashtirilishi kutilmoqda:

- darslar va mashqlarning audio/video mazmunini yuklash va ko'rish, dasturlash bo'yicha topshiriqlar va amaliy ishlar bo'yicha ko'rsatmalar – mobil qurilmalarda;

- o'quv materiali va topshiriqlari bo'yicha muntazam ravishda o'z-o'zidan bilimlarni tekshirish va muhokama qilish - mobil qurilma orqali;

- o'qituvchilar va talabalarning dasturlash kurslarida sinfdan tashqarida ham, unda ham mobil qurilmalardan foydalanishi, bu ish kontekstida "o'z qurilmangizni olib keling" tendentsiyasini ifodalaydi.

- virtual sinf ko'rinishidagi masofaviy onlayn vositalar yordamida o'quv muhitini rivojlantirish "bulutdagi sinf" deb ataladi:

- mahalliy o'qituvchilar va talabalarning kompyuter qurilmalariga hech qanday vositalarni o'rnatmasdan, bulutda o'quv materiali bo'yicha darslar, mashqlar, bilimlarni o'z-o'zini tekshirish va muhokamalarni tayyorlash, ishlab chiqish va ko'rish;

- dasturlash, loyihalash, amalga oshirish va kodni sinovdan o'tkazish bo'yicha yechimlar ustida ishlash - bulutda;

- o'qituvchilar va talabalar faoliyati yanada ishonchli va moslashuvchan, bepul yoki dasturlash muhiti va vositalariga mahalliy texnik xizmat ko'rsatishga bo'lgan ehtiyojning kamayishi tufayli juda hamyonbop.

- o'quv muhitini, veb-platformalarni, o'quv materiallarini va aralash sinfdan faoliyatni rivojlantirish, ya'ni "aylantirilgan sinf":

- sinfdan tashqari: darslar, ish ko'rsatmalari, dastur misollari va topshiriqlarini tayyorlash, yuklab olish, yuklash va ko'rish;

- sinfdan tashqari: dastur echimlari ustida ishlash, kodni loyihalash, amalga oshirish va sinovdan o'tkazish;

- darsda: o'quv materiali ko'rinishi, savol-javob, o'quv materiali bo'yicha muhokamalar va bilimlarni tekshirish.

Dasturlash uchun birlashtirilgan o'quv muhitlari allaqachon butun dunyo bo'ylab taniqli ta'lim muassasalari amaliyotiga kirgan [Djenic, Krneta va Mitic, 2011]. Bu sohada, boshqa barcha sohalarida bo'lgani kabi, hozirgi o'qitish uslublari ham doimiy ravishda modernizatsiya qilinib, yangilari ishlab chiqilib, o'qitish konsepsiyasi o'qituvchi va talabalar o'rtasidagi moslashuvchan hamkorlikka o'tdi.

XULOSA

An'anaviy ta'limni modernizatsiya qilish, yangi o'qitish strategiyalari va usullarini ishlab chiqish, shuningdek, ularni zamonaviy aralash o'quv muhitlariga tatbiq etish

bo'yicha uzluksiz ishlar hozirgi kunda oliy ta'limni rivojlantirishda muhim strategik qadamdir.

Dasturlashni o'rganish zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini rivojlantirish bilan chambarchas bog'liq bo'lib, shuning uchun bu sohada zamonaviy o'qitish metodologiyasining eng so'nggi yutuqlarini doimiy ravishda qo'llash juda muhimdir.

Ushbu maqola mualliflarining dasturlash bo'yicha zamonaviy o'qitish metodologiyasi sohasidagi ko'p yillik izlanishlari shuni ko'rsatdiki, ushbu tadqiqot sohasida barcha joriy o'qitish strategiyalari usullari ustunlik qiladi. Zamonaviy o'qitish strategiyasi usullari o'qitishda interaktiv multimedia va o'zaro ta'sirni o'z ichiga oladi, bu tadqiqot sohasi uchun muhimdir; Birgalikda o'rganish usullari dastur vazifalarini hal qilishda juda zarur bo'lgan ijodkorlikni rivojlantiradi va dasturlash tajribasining hayotiy almashinuvini rag'batlantiradi; Vaziyatni o'rganish usullari talabalarning ushbu tadqiqot sohasida ustun bo'lgan dastur muammolarini hal qilishda motivatsiyasini va qiziqishini oshiradi; O'z-o'ziga yo'naltirilgan ta'lim usullari o'quvchilarni ushbu sohada umrbod rivojlanishiga imkon beradi, bu esa texnologiyalarni yanada rivojlantirish uchun muhimdir.

Ushbu sohaning yuqorida qayd etilgan barcha strategiyalarida o'qitish usullarini qo'llash va yanada rivojlantirishda o'qituvchilar oldida talabalarni o'rganish / tayyorlash / tavsiya etish vazifasi turibdi: o'rganish uchun veb-muhit va vositalar, iloji boricha ko'proq interaktiv multimedia tarkibi, animatsiyalar va simulyatsiyalar, o'quv materiallari va vazifalari bo'yicha aloqa qilishning tasdiqlangan usullari, shuningdek, qo'llaniladigan o'qitish usullarini baholash uchun zarur bo'lgan mexanizmlar.

O'tkazilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, turli strategiya va usullarni birlashtirishga kelsak, aralash ta'lim muhiti an'anaviy o'quv muhitiga qaraganda erta va puxta tayyorgarlikni talab qiladi. Mavjud strategiya va usullarni takomillashtirish o'qituvchining o'qituvchining roliga, o'quv materiallari bo'yicha bahs-munozaralarni va dasturiy vazifalarni ishlab chiqishda o'quvchilar uchun murabbiy va murabbiy roliga ko'proq e'tibor berishni, shuningdek, ushbu o'qitish usullarini qo'llashda talabalarning faol roliga e'tibor qaratishni o'z ichiga oladi.

Dasturlash bo'yicha aralash ta'lim kurslarini ishlab chiqish bo'yicha ko'p yillik tajriba shuni ko'rsatadiki, bu borada o'quv jarayonida o'qituvchi va talabalar o'rtasida hamkorlikni yo'lga qo'yish va rag'batlantirish, ularning o'quvchilarning o'quv mazmunini o'zlashtirish va amaliyotga ega bo'lishdagi amaliy muammolarini hal etish bo'yicha birgalikdagi faoliyati, shuningdek, ta'lim sohasida qo'shma izlanishlar olib borish bu sohada o'qitish strategiyasi va usullarini muvaffaqiyatli qo'llash va takomillashtirishga olib kelishi mumkin.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Normamatov, X. (2025). IMPROVING THE METHODOLOGY OF TEACHING PROGRAMMING LANGUAGES BASED ON NETWORK TECHNOLOGIES. *International Journal of Artificial Intelligence*, 1(2), 656-662.
2. Normamatov, X. (2025). APPLYING INTERNATIONAL EXPERIENCES IN TEACHING PROGRAMMING TO HIGHER EDUCATION SPECIALIST STUDENTS: CHALLENGES AND SOLUTIONS. *International Journal of Artificial Intelligence*, 1(2), 648-650.

3. Normamatov, X. (2025). CHALLENGES AND SOLUTIONS IN TEACHING PROGRAMMING: AN EXPLORATION OF GLOBAL AND LOCAL PERSPECTIVES. *International Journal of Artificial Intelligence*, 1(2), 651-655.
4. Menginiyevich, N. X., & Bahodir o'g'li, N. B. (2025). IQTISODIY MASALALARDA CHIZIQLI DASTURLASH MASALALARINI YECHISHDA SIMPLEKS USUL ALGORITMI VA UNING TAHLILI. *Pedagogs*, 79(1), 133-136.
5. Mengniyevich, N. H., & Abdirashid o'g, O. R. A. (2025). OB'EKTLARNING KESISHISH NUQTALARI VA OPTIMIZATSIYA MASALALARINI ALGEBRAIK VA TRANSCENDENT TENGLAMALARNI TAQRIBIY YECHISH USULLARI BILAN HAL QILISH. *Pedagogs*, 79(1), 148-150.
6. Mengniyevich, N. X., & Farxod o'g'li, X. D. (2025). MA'LUMOTLARNI INTELLEKTUAL TAHLIL QILISH VA MASHINALI O'QITISH: MUAMMO VA YECHIMLARI. *Pedagogs*, 79(1), 137-147.
7. Mengniyevich, N. X., & Farhod o'g, X. J. E. (2025). JAMIYAT TARAQQIYOTIDA ROBOTOTEXNIKA, AVTOMATLASHTIRISH VA SANOAT INTELLEKTUAL TIZIMLARI KIRIB KELISHINING SALBIY VA IJOBIY TOMONLARI. *Pedagogs*, 79(1), 128-132.
8. Нормаматов, Х. М., & Абдуллаева, С. У. (2015). ЭФФЕКТИВНОСТЬ ПРИМЕНЕНИЯ АВТОМАТИЗИРОВАННОЙ СИСТЕМЫ УПРАВЛЕНИЯ" Э-БОЛЬНИЦА". In *Инновации в технологиях и образовании* (pp. 117-119).
9. Нормаматов, Х. М. (2014). ЛИНЕЙНЫЕ СИСТЕМЫ В ЦИФРОВОЙ ОБРАБОТКЕ СИГНАЛОВ. In *Инновации в строительстве глазами молодых специалистов* (pp. 239-241).
10. Шеров, Ж. Э., & Нормаматов, Х. М. (2015). АВТОМАТИЗАЦИЯ УПРАВЛЕНИЯ ВЫСШЕГО УЧЕБНОГО ЗАВЕДЕНИЯ. In *Инновации в технологиях и образовании* (pp. 178-182).
11. Ruziev, Z. I., Kadirov, L. K., Ostonova, M. E., Baratov, B. S., & Ortiq, S. (2020). The role of income tax individuals in replenishing state budget revenues. *Journal of Advanced Research in Dynamical and Control Systems*, 12(7 Special Issue), 2033-2037.
12. Ibragimovna, I. F. (2024). THE POSITION OF WOMEN-GIRLS IN THE SOCIAL-ECONOMIC LIFE OF UZBEKISTAN (1941-1945). *International journal of advanced research in education, technology and management*, 3(4), 272-275.
13. Nazarov, R. (2022). THE INFLUENCE OF SOCIAL NETWORKS ON THE SPIRITUAL IMAGE OF THE INDIVIDUAL. *INTERNATIONAL JOURNAL OF SOCIAL SCIENCE & INTERDISCIPLINARY RESEARCH* ISSN: 2277-3630 Impact factor: 8.036, 11(01), 58-60.
14. Hamraeva, N. (2022). The History of the Khiva Khanate's Relations Between Neighboring Countries in" Shajaraii Turk". *Central Asian Journal of Social Sciences and History*, 3(1), 16-18.
15. Akhmadova, N. A. Q. (2021). ESTABLISHING RELATIONS OF UZBEKISTAN WITH THE UNO AND ITS SPECIALIZED AGENCIES. *Current Research Journal of History*, 2(06), 76-81.
16. Ochilova, O. R. (2024). XALQ TABOBATI VAKILLARI VA ULARNING MUOLAJA USULLARI. «Ёш олимлар ахборотномаси»—«Вестник молодых ученых», (Спецвыпуск), 71-74.

KOMPYUTER ARXITEKTURASI FANINI O'QITISH METODIKASINI TAKOMILLASHTIRISHDA MOBIL ILOVALARNI QO'LLASH

Muxammadiyeva Nargiza Boxodir qizi

Osiyo texnologiyalari universiteti magistranti

Normamatov Xayriddin Mengniyevich

Osiyo texnologiyalari universiteti o'qituvchisi

Kirish

Zamonaviy ta'limda axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan samarali foydalanish talab etiladi. Kompyuter arxitekturası – kompyuter tizimlarining mantiqiy va fizik tuzilishi, ishlash prinsiplarini o'rganadigan asosiy fan sifatida murakkab va abstrakt tushunchalarga boy. An'anaviy o'qitish metodlari (leksiya, statik laboratoriya ishlari) ko'p hollarda talabalarning faol ishtirokini, vizual va interaktiv o'rganish imkoniyatini cheklaydi. Mobil ilovalarning keng tarqalishi va texnologik imkoniyatlari (harakatdagi ishlash, sensorlar, AR, VR) yangi metodik yondashuvlarni taklif qilish imkonini beradi.

Maqolaning maqsadi: kompyuter arxitekturası fanini o'qitishda mobil ilovalarni qo'llash orqali o'quv jarayonini samaradorligini oshirish, murakkab tushunchalarni anglashni yengillashtirish va talabalarning kognitiv faolligini oshirish metodikasini ishlab chiqish va eksperimental tasdiqlash.

Adabiy sharh

• **Ta'limda Mobil Texnologiyalar:** Sharples (2005), Traxler (2007) ta'limda mobil qurilmalarning didaktik potensialini, "har doim, har yerda o'rganish" konsepsiyasini o'rganishgan. Ally (2009) mobil o'rganishning pedagogik afzalliklarini (shaxsiylashtirish, darhol javob) ta'kidlaydi.

• **Kompyuter Arxitekturası Ta'limidagi Yangiliklar:** Hennessy & Patterson (2017) o'z asarlarida simulyatsiya vositalarining ahamiyatini qayta ta'kidlaydilar. Skadron va boshq. (2003) "SimpleScalar" kabi simulyatorlar bilan ishlash tajribasini tasvirlaydilar. Biroq, mobil platformalar uchun maxsus ishlab chiqilgan ilovalar haqidagi tadqiqotlar nisbatan kam.

• **Mobil Ilovalar va Muhandislik Ta'limi:** Kumar & Owston (2016) mobil ilovalarning muhandislik fanlarini o'qitishda motivatsiyani oshirishini aniqladilar. Chen va boshq. (2019) AR texnologiyasidan foydalangan holda protsessor arxitekturası tushunchalarini tushuntirishda ijobiy natijalarga erishdilar. Ammo, kompyuter arxitekturası bo'yicha keng qamrovli mobil o'rganish yechimlari va ularning metodik samaradorligini chuqur o'rganish talab etiladi.

Mobil Ilovalarning Imkoniyatlari va Ta'limdagi Ahamiyati

Kompyuter arxitekturası ta'limida mobil ilovalar quyidagi noyob imkoniyatlarni taqdim etadi:

1. **Interaktiv Simulyatsiya va Vizualizatsiya:** Protsessorning ishlash jarayoni (instruction fetch, decode, execute, writeback), kesmalar ishlashi, kesh xotiradagi ma'lumot oqimi kabi murakkab jarayonlarni dinamik, bosqichma-bosqich ko'rsatish va boshqarish imkoniyati (masalan, ARM arxitekturasini simulyatsiya qiluvchi ilova).

2. **Kengaytirilgan (AR) va Virtual (VR) Reallik:** Protsessor platalarini, tranzistorlar tuzilishini, magistrallar tarmog'ini 3D formatda "qo'lda ko'rib" o'rganish; virtual kompyuter yig'ish amaliyoti.

3. **Mikroamaliyotlar va Assembler Kodini O'rganish:** Mobil qurilmalarda dasturiy ta'minot emulyatorlari orqali assembler kodini yozish, kompilyatsiya qilish va virtual protsessorida ishga tushirish, natijalarni darhol ko'rish.

4. **O'yinlashtirish (Gamification):** Bilimni mustahkamlash uchun testlar, viktorinalar, topishmoqlar, reytinglar bilan mashg'ulotlarni qiziqarli qilish.

5. **"Har doim, har yerda" O'rganish va Sinxronizatsiya:** Talabalar laboratoriyadan tashqarida ham mashq qilishi, natijalarni bulutli xizmatlar orqali o'qituvchiga uzatishi mumkin. Ilova o'quv materiallari (darsliklar, slaydlar, videolar) bilan integratsiyalangan bo'lishi.

6. **Shaxsiylashtirilgan O'rganish:** Ilova talabaning bilim darajasi va o'rganish sur'atiga moslab mashqlar va materiallarni taklif qilishi.

Taklif Etilayotgan Metodika

"Mobil asosidagi arxitektura laboratoriyasi" (MAL) metodikasi quyidagi bosqichlarni o'z ichiga oladi:

1. **Darslik Modullari:** Har bir mavzu (masalan, "Kesh xotiralar", "Quvurlangan ishlov berish") uchun qisqa nazariy ma'lumot, animatsiyalar, diagrammalar va videodarslarni o'z ichiga olgan mobil ilova moduli.

2. **Interaktiv Simulyatorlar:** Har bir asosiy tushunchaga mos simulyator (CPU pipeline simulator, cache hierarchy simulator, virtual assembly IDE). Talaba parametrlarni o'zgartirib (kesh hajmi, blok o'lchami, protsessor chastotasi), natijalarni real vaqtda grafik va statistik ko'rinishda kuzatishi.

3. **AR/VR Tajribalar:** Maxsus markerlar yordamida mobil qurilma kamerasini orqali fizik komponentlarning 3D modeli va ularning ishlashini ko'rish (masalan, protsessor ichki tuzilishi).

4. **Amaliy Topshiriqlar va O'yinlar:** Har bir modul oxirida bilimni mustahkamlovchi topshiriqlar (simulyatorni ma'lum natijaga erishish uchun sozlash, assembler dasturlarini yozish, AR orqali komponentlarni joylashtirish) va o'yinlashtirilgan testlar.

5. **O'qituvchi Boshqaruv Paneli:** O'qituvchi topshiriqlarni yaratish, talabalarning progressini kuzatish, guruh muhokamalarini olib borish imkoniyati.

6. **Integratsiya:** MAL an'anaviy darslar (leksiya, amaliy mashg'ulotlar) bilan uzviy bog'langan holda ishlatiladi – nazariyani o'zlashtirish uchun uyda, amaliyot va mustahkamlash uchun sinfda.

Eksperimental Tadqiqot va Natijalar

• **Metod:** Kontrolli eksperiment. 2 ta guruh (har biri 30 nafar talaba): **Eksperimental guruh (EG)** – MAL metodikasi qo'llandi; **Kontrol guruh (KG)** – faqat an'anaviy metodlar (leksiya, PPT, statik simulyatorlar). Eksperiment davomiyligi – 1 semester (15 hafta).

• **O'lchovlar:**

- o Bilim darajasi: Dars oldidan va keyin bilim testlari.
- o Motivatsiya va qoniqish: So'rovnamlar (Likert shkali).
- o Amaliy ko'nikmalar: Simulyatorni sozlash va assembler dasturlash topshiriqlarini bajarish bahosi.

- o Akademik natija: Semestr yakunidagi imtihon ballari.

• **Natijalar:**

- o **Bilim Testi:** EG'da o'rtacha o'sish 38.7%, KG'da 19.2% ($p < 0.01$, t-test).
- o **Motivatsiya/Qoniqish:** EG talabalari darsga qiziqish, materialni tushunish osonligi, o'rganish qulayligi jihatlarida sezilarli yuqori (o'rtacha 4.5/5.0 vs 3.1/5.0) baho berdilar.

- o **Amaliy Ko'nikmalar:** EG topshiriqlarni ancha tezroq (o'rtacha 25%) va kamroq xato bilan bajardi. AR/VR tajribalari ijobiy baholandi.

- o **Akademik Natija:** EG'ning imtihon o'rtacha bali 87.4, KG'niki 75.6 ($p < 0.05$).

• **Xulosa:** MAL metodikasining samaradorligi statistik jihatdan isbotlandi. Talabalarning faolligi, murakkab tushunchalarni idrok etishi va amaliy ko'nikmalari sezilarli darajada oshdi.

Xulosa va Tavsiyalar

Tadqiqot shuni ko'rsatdiki, mobil ilovalarni kompyuter arxitekturasini fanini o'qitish metodikasiga integratsiyalash:

- Murakkab, ko'z bilan ko'rinmaydigan jarayonlarni interaktiv vizualizatsiya qilish orqali ularni anglashni sezilarli darajada osonlashtiradi.

- Talabalarning fan bo'yicha motivatsiyasi va kognitiv faolligini oshiradi, "har doim, har yerda" o'rganish imkonini beradi.

- Nazariya va amaliyot o'rtasidagi tafovutni kamaytiradi, amaliy ko'nikmalarni rivojlantirishda samarali vosita bo'ladi.

- Akademik natijalarni yaxshilaydi.

Tavsiyalar:

1. Kompyuter arxitekturasini dasturlari uchun mobil simulyatorlar, AR/VR ilovalari va o'quv platformalarini ishlab chiqishga katta e'tibor berish.

2. O'qituvchilarni yangi mobil pedagogik texnologiyalarni qo'llash bo'yicha malakasini oshirish (treninglar, ustaxonalar).
3. O'quv rejalarini mobil ilovalardan foydalanishni hisobga olgan holda qayta ko'rib chiqish va ularni sinxronlashtirish.
4. Mobil ilovalarning turli arxitekturalar (x86, ARM, RISC-V) va turli darajadagi murakkablikdagi tushunchalarni o'rganishga moslanishini ta'minlash.
5. Internetga kirish imkoniyati cheklangan talabalar uchun offline ishlaydigan funktsionallikni rivojlantirish.

Foydalanilgan Adabiyotlar:

1. Normamatov, X. (2025). IMPROVING THE METHODOLOGY OF TEACHING PROGRAMMING LANGUAGES BASED ON NETWORK TECHNOLOGIES. *International Journal of Artificial Intelligence*, 1(2), 656-662.
2. Normamatov, X. (2025). APPLYING INTERNATIONAL EXPERIENCES IN TEACHING PROGRAMMING TO HIGHER EDUCATION SPECIALIST STUDENTS: CHALLENGES AND SOLUTIONS. *International Journal of Artificial Intelligence*, 1(2), 648-650.
3. Normamatov, X. (2025). CHALLENGES AND SOLUTIONS IN TEACHING PROGRAMMING: AN EXPLORATION OF GLOBAL AND LOCAL PERSPECTIVES. *International Journal of Artificial Intelligence*, 1(2), 651-655.
4. Mengniyevich, N. X., & Bahodir o'g'li, N. B. (2025). IQTISODIY MASALALARDA CHIZIQLI DASTURLASH MASALALARINI YECHISHDA SIMPLEKS USUL ALGORITMI VA UNING TAHLILI. *Pedagogs*, 79(1), 133-136.
5. Mengniyevich, N. H., & Abdirashid o'g, O. R. A. (2025). OB'EKTLARNING KESISHISH NUQTALARI VA OPTIMIZATSIYA MASALALARINI ALGEBRAIK VA TRANSENDENT TENGLAMALARNI TAQRIBIY YECHISH USULLARI BILAN HAL QILISH. *Pedagogs*, 79(1), 148-150.
6. Mengniyevich, N. X., & Farxod o'g'li, X. D. (2025). MA'LUMOTLARNI INTELLEKTUAL TAHLIL QILISH VA MASHINALI O'QITISH: MUAMMO VA YECHIMLARI. *Pedagogs*, 79(1), 137-147.
7. Mengniyevich, N. X., & Farhod o'g, X. J. E. (2025). JAMIYAT TARAQQIYOTIDA ROBOTOTEXNIKA, AVTOMATLASHTIRISH VA SANOAT INTELLEKTUAL TIZIMLARI KIRIB KELISHINING SALBIY VA IJOBIY TOMONLARI. *Pedagogs*, 79(1), 128-132.
8. Нормаматов, Х. М., & Абдуллаева, С. У. (2015). ЭФФЕКТИВНОСТЬ ПРИМЕНЕНИЯ АВТОМАТИЗИРОВАННОЙ СИСТЕМЫ УПРАВЛЕНИЯ "Э-БОЛЬНИЦА". In *Инновации в технологиях и образовании* (pp. 117-119).
9. Нормаматов, Х. М. (2014). ЛИНЕЙНЫЕ СИСТЕМЫ В ЦИФРОВОЙ ОБРАБОТКЕ СИГНАЛОВ. In *Инновации в строительстве глазами молодых специалистов* (pp. 239-241).
10. Шеров, Ж. Э., & Нормаматов, Х. М. (2015). АВТОМАТИЗАЦИЯ УПРАВЛЕНИЯ ВЫСШЕГО УЧЕБНОГО ЗАВЕДЕНИЯ. In *Инновации в технологиях и образовании* (pp. 178-182).

TA'LIMDA SUN'IY INTELLEKT: INDIVIDUALLASHTIRILGAN TA'LIM YO'LLARI

Salomov Shokirjon Jalilovich

Osiyo texnologiyalari universiteti magistranti

Annotatsiya: Sun'iy intellekt talabaning ehtiyojlari va talablariga qaratilgan o'zgarishlarning harakatlantiruvchi kuchidir. Tadqiqot talabalar uchun individuallashtirilgan ta'lim tizimlarini yaratish uchun Ta'limdagi sun'iy intellekt (SIEdu) o'rganadi. Tadqiqot SIEdu uchun asoslarni o'rganadi va taklif qiladi: ijtimoiy tarmoq saytlari va chatbotlar, ta'lim uchun ekspert tizimlari, aqlli murabbiylar va agentlar, mashinalarni o'rganish, individuallashtirilgan ta'lim tizimlari va virtual ta'lim muhitlari. Ushbu texnologiyalar o'qituvchilarga yangi bilimlarni o'zlashtirish va kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirish uchun shaxsiy yondashuvlarni ishlab chiqish va joriy etishga yordam beradi. Tadqiqot SIEni ta'limga tatbiq etish misolini taqdim etadi. Olimlar o'quv dasturlarida sun'iy intellektidan foydalangan holda ta'lim muassasalarida tajriba o'tkazdilar. Olimlar Abay nomidagi Qozoq milliy pedagogika universiteti va Kuban davlat texnologiya universiteti qoshidagi Pedagogika va psixologiya institutining 2-kursning 184 nafar talabasi o'rtasida ma'lumotlarni yig'ish maqsadida so'rov o'tkazdi. Olimlar ta'lim samaradorligini oshirish uchun ta'limda sun'iy intellektni qo'llash bo'yicha jamoaviy guruh muhokamalarini ko'rib chiqdilar. Tadqiqot 24/7 rejimida o'qitishga kirish, virtual kontekstda o'qitish, ta'lim mazmunini talabalarning shaxsiy ehtiyojlariga moslashtirish, real vaqt rejimida va muntazam ravishda qayta aloqa, ta'lim jarayonini takomillashtirish va aqliy rag'batlantirish kabi individuallashtirilgan ta'lim yo'llarini yaratishning asosiy afzalliklarini aniqladi. Taklif etilayotgan ta'lim paradigmasi ijtimoiy-iqtisodiy hayotda sun'iy intellektning ortib borayotgan rolini, sun'iy intellektning insoniyatga olib kelishi mumkin bo'lgan ijtimoiy va axloqiy muammolarini va uning ta'limni raqamlashtirishdagi rolini aks ettiradi. Ushbu maqoladan sun'iy intellekt imkoniyatlaridan individuallashtirilgan ta'limga moslashishda foydalanishni rejalashtirayotgan ko'plab ta'lim muassasalari uchun nazariy asos sifatida foydalanish mumkin.

Kalit so'zlar: SIEdu texnologiyalari; sun'iy intellekt; mashinani o'rganish; shaxsiy ta'lim; keng tarqalgan xulq-atvor shakllari; Barqaror rivojlanish maqsadlari

Kirish

Raqamli transformatsiya hayot sifatini yaxshilaydigan muhim o'sish sho'ng'ishiga aylandi. Raqamlashtirish turli sohalarida global, innovatsion, inklyuziv va barqaror o'sishga ta'sir qiladi (Dignum, 2021). Katta hajmdagi ma'lumotlarga kirish va raqamli texnologiyalarning ortib borayotgan roli hisoblash fanining rivojlanishiga turtki bo'ldi, turli sohalarining o'sishiga olib keldi va milliy miqyosda elektron fanga tez o'tishga yordam

berdi. So'nggi yillarda aqlli hisoblashning rivojlanishi bilan kompyuter savodxonligi sanoat innovatsiyalariga turtki bo'lgan asosiy mahoratga aylandi. Bundan tashqari, u tashkilotlarda iqtisodiy o'sishning haydovchisi sifatida ko'rilgan (Tedre va boshq., 2021). Arzon hisoblash quvvati va katta hajmdagi ma'lumotlarning mavjudligi mashinani o'rganishni rivojlantirishga olib keldi. Raqamli vositalar sun'iy neyron tarmoqlarga tijorat va tadqiqot qiziqishlarini uyg'otdi. Neyron sun'iy intellekt va mashinani o'rganish usullari hozirda real vaqt rejimida tilni qayta ishlash, tarjima qilish, tasvirni tahlil qilish, o'z-o'zidan boshqariladigan avtomobillar, avtonom transport vositalari, mijozlarga xizmat ko'rsatishning avtomatlashtirilgan tizimlari, firibgarlikni aniqlash, jarayonni boshqarish, sintetik san'at, xizmat ko'rsatish robotlari va boshqalar uchun qo'llanilmoqda (Tuomi, 2018; Shestak va boshq., 2020).

Sun'iy intellekt ijtimoiy-iqtisodiy hayotning barcha jabhalarini o'zgartiradi va kommunikatsiya texnologiyalarini virtual haqiqatga birlashtiradi. Ta'limdagi sun'iy intellekt nafaqat ta'lim tizimini, balki tsivilizatsiyani o'rganish, bilish va rivojlantirishga bilim almashish yondashuvlarini ham o'zgartirdi (Kaur, 2021). Asosiy muammo shundaki, ta'lim texnologiyaning tarbiyaviy ahamiyatini qabul qilmagan va shu sababli ta'limda sun'iy intellektni ishga tushirish ko'p yillar davomida qoldirildi. Shunga qaramay, amaliy fanlar, sanoat, moliya va tibbiyot raqamli transformatsiyalarni boshdan kechirdi (Luckin va Chukurova, 2019). Ta'limning raqamli transformatsiyasi butun dunyo bo'ylab o'rta va oliy ta'limning texnologiyani o'zlashtirishiga sezilarli ta'sir ko'rsatdi. Shuningdek, tadqiqot va zamonaviy ta'limda amaliy qo'llanilishi nuqtasi nazaridan ta'limda sun'iy intellektga (SIEdu) qiziqish uyg'otdi.

Boshqa tomondan, jahon miqyosida raqamli texnologiyalarni o'quv jarayoniga o'zlashtirishni jadallashtirish ta'lim muassasalari o'rtasida notekisdir va ko'plab rivojlangan mamlakatlar uchun ta'lim sifatini oshirishning asosiy muammosi bo'lib qolmoqda (Fahimirad va Kotamjani, 2018). Shunday qilib, jamiyatning barqaror rivojlanishini kuchaytirish kontekstida sun'iy intellekt (SI) foydalanish ko'plab omillarning o'zaro ta'siri natijasida ko'plab institutlarning hamjihatlikda ishlashini talab qiladi. Misol uchun, har bir davlat ta'lim siyosati xalqaro miqyosda izchil emas, bu o'quv jarayonlarining sub'ektiv samaradorligi va ratsionalligi bilan birga keladi (Pedro va boshq., 2019). Sun'iy intellekt mahsuloti ko'rinishidagi tsivilizatsiyaning ilmiy va texnologik taraqqiyoti o'quvchilarning ta'limga, hamkorlik muhitiga va o'qituvchilarni qo'llab-quvvatlash uchun aqlli ta'lim tizimlariga kirishini osonlashtirishi mumkin bo'lsa-da, bu vositadan foydalanish haqiqat emas, balki hali ham qiyin (Flogie va Aberšek, 2022). Natijada, ta'lim muhitida sun'iy intellektni joriy etish orqali individuallashtirilgan ta'lim muassasasi bo'yicha tadqiqotlar hozirgi vaqtda juda dolzarbdir.

Ushbu tadqiqot individuallashtirilgan ta'lim yo'llarini yaratish uchun SIEdu imkoniyatlarini o'rganishga qaratilgan. Buning uchun quyidagi maqsadlar qo'yiladi:

- - sun'iy intellekt atamasi, tushunchalari va kichik to'plamlarini aniqlash;

- - SIEdu imkoniyatlarini o'rganish va bilimlarni egallash va kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirishga individual yondashuvlarni o'rganish;
- - SIEduni amalga oshirishni ko'rsatadigan misollarni tahlil qilish;
- - individuallashtirilgan ta'lim uchun SIEdu afzalliklarini o'rganish;
- - SI insoniyatga olib kelishi mumkin bo'lgan ijtimoiy va axloqiy tashvishlarni va uning ta'limni raqamlashtirishdagi rolini aniqlash va tavsiflash.

Sun'iy intellektning rolining ortishi zamonaviy avlod o'quvchilarini bilim va ko'nikmalarni tezroq egallashga majbur qildi. Shunga qaramay, ijtimoiy-iqtisodiy muammolarni hal qilish, sun'iy intellekt keng ijtimoiy tashvishlarni keltirib chiqardi va kutilmagan natijalarga olib kelishi mumkin (Chjan va boshq., 2021). SIEdu ta'lim amaliyotida yangi imkoniyatlar ochadi. O'zining qisqa tarixida SIEdu bir necha davrlarni boshdan kechirdi, ular uchta paradigma bilan tavsiflanadi, ularda SI usullari ta'lim va o'quv muammolarini hal qilish uchun turli usullarda qo'llaniladi. Birinchi paradigmadagi o'quvchilar ta'lim xizmatlarini oluvchilar bo'lgan bilim modellari va to'g'ridan-to'g'ri kognitiv ta'limni ifodalash uchun SIEdu vositalari ishlatilgan. Ikkinchi paradigmadagi talabalar sun'iy intellekt bilan birga ishlayotganda o'rganishni qo'llab-quvvatlash uchun SIEdu vositalaridan foydalaniladi. Uchinchi paradigmadagi talabalar o'rganishda ishtirok etayotganda o'rganish imkoniyatlarini oshirish uchun SIEdu vositalaridan foydalaniladi. Umuman olganda, SIEdu ning rivojlanish tendentsiyasi o'quvchini kuchaytirish va o'quv jarayonini shaxsiylashtirish, o'quvchilarga o'rganish haqida fikr yuritish va SI tizimlarini mos ravishda moslashtirish uchun xabardor qilish imkonini beradi va individuallashtirilgan, o'quvchilarga mo'ljallangan, ma'lumotlarga asoslangan ta'limning takroriy rivojlanishiga olib keladi (Ouyang va Jiao, 2021). Individuallashtirilgan ta'lim kontseptsiyasi ta'lim sohasida yangi narsa emas, lekin sun'iy intellekt va katta ma'lumotlar tahlilining paydo bo'lishi bilan uni amalga oshirishning yangi usullari ochilmoqda (Magomadov, 2020). Raqamli o'quv muhitlari individuallashtirilgan ta'lim yo'llari uchun potentsialni taklif qiladi. Aksincha, empirik dalillar shuni ko'rsatadiki, agar biror narsa individuallashtirilgan bo'lsa ham, u o'rganish tajribasini avtomatik ravishda rivojlantirmaydi. O'quv jarayonlari bilan (masalan, o'rganish uslublari) kuchli bog'liq bo'lmagan o'quvchilarning xususiyatlariga moslashish yoki moslashish uchun asos sifatida statik modellashtirishdan foydalanish o'qitish amaliyotida samarasiz shaxsiylashtirish urinishlarining potentsial aybdorlari sifatida qaralishi mumkin. Bundan farqli o'laroq, o'quvchilarning tegishli xususiyatlarini baholash va moslashtirish uchun dinamik modellashtirishdan foydalanish faqat individual ta'lim bilan raqobatlasha oladigan ta'lim muvaffaqiyatiga olib kelishi mumkin (Tetzlaff, Schmiedek va Brod, 2021).

Intelligent Learning Systems (ITS) masofaviy ta'lim kurslarini o'rgatuvchi o'qituvchilar uchun katta imkoniyatlarga ega. Raqamli vositalar o'quv tizimini keskin o'zgartirishga va yuzma-yuz etkazib berishning masofaviy usullariga o'tishga majbur qildi. SIEdu talabalarning shaxsiy profillariga asoslangan moslashuvchan guruhlarini qo'llab-

quvvatlash, onlayn guruhlardagi o'zaro munosabatlarni osonlashtirish yoki munozaralarni umumlashtirish orqali hamkorlikda o'rganishni rivojlantirishi mumkin (Zawacki-Richter va boshq., 2019). Intellektual ta'lim tizimlarining asosiy g'oyasi shundan iboratki, talaba foydalanuvchi profili va akademik yutuqlariga qarab o'quv jarayonini shaxsiylashtiradigan adaptiv interfeys bilan o'zaro ta'sir qiladi. Boshqa tomondan, SI ma'lumotlariga asoslangan tizimlarning asosiy kuchi shundaki, ular real vaqt rejimida juda murakkab ma'lumotlar oqimlarini qayta ishlashlari mumkin. Intellektual ta'lim tizimlarining keyingi avlodi uchun bu tizimlar real vaqt rejimida o'quvchilarning xatti-harakatlari namunalarini to'playdigan foydalanuvchi interfeyslarini (UI) hamda talaba profilini rivojlantirish uchun ishlatilishi mumkin bo'lgan tarixiy ma'lumotlarni talab qilishini bildiradi. Norasmiy ravishda bu "UISiz SI yo'q" tamoyili sifatida tanilgan. Binobarin, o'quv kurslarida sensorli texnologiyalar va foydalanuvchi interfeyslarining har xil turlarini ilgari surishda katta tijoriy qiziqish paydo bo'ladi. Ular ijtimoiy tarmoqlar va o'yin platformalari kabi o'quvchilarning xatti-harakatlari bilan bog'liq boshqa manbalardan ma'lumotlarga kirishga yordam beradi (Tuomi, 2018).

O'qituvchilar va talabalar uchun mavjud bo'lgan sun'iy intellekt o'qituvchilarga ularning ehtiyojlariga moslashtirilgan kurslarni yaratishda yordam beradi. Bu talabalar uchun muqobil variantlarni taqdim etadigan va yangi o'qitish va o'rganish usullarini ilgari suradigan yangi texnologik echimlar haqida ortib borayotgan xabardorlikni yaratadi. Sun'iy intellekt sohasidagi yutuqlar ta'limda individuallashtirilgan yo'llarning rivojlanishiga olib keldi. SI inson tinglash (mashina tarjimai, nutqni aniqlash), nutq (nutq sintezi, odam-kompyuter dialogi), kuzatish (kompyuterda ko'rish, tanib olish tasvirlari, matnni aniqlash), fikrlash (teoremani isbotlash), o'rganish (mashinani o'rganish, aqlli moslashuvchan o'rganish) va harakatni (robotexnika) taqlid qiladi (Huang1, Saleh, 2). Bugungi kunda sun'iy intellekt samarali individuallashtirilgan ta'lim yo'llarini qayta qurish va ta'limning barcha bosqichlarida qo'llab-quvvatlovchi strategiyalarni ishlab chiqish uchun o'quvchilar bilimlarini (shuningdek, ularning o'rganishga jalb qilish strategiyalarini) tahlil qilish uchun Learning Analytics-da qo'llaniladigan vositalardan biridir. O'quv analitik modellari ko'pincha ikkita sohada qo'llaniladi: qarorlarni qo'llab-quvvatlash tizimlari va individuallashtirilgan ta'lim tizimlari. Qarorlarni qo'llab-quvvatlash tizimlari kelajakdagi talabalar natijalari to'g'risida prognozlarni taklif qiladigan va ma'lumotlarni grafik va jadvallarda ko'rsatadigan bashoratli tahlillardan foydalanadi. O'qituvchilar SIEdu yordamida muayyan talabalar yutuqlari haqidagi ma'lumotlarni tekshiradilar. Individuallashtirilgan ta'lim tizimlari ko'nikmalarning o'zlashtirilishini tahlil qilishga yordam beradi, o'quvchilarga eng yaxshi ta'lim faoliyati bilan ta'minlaydi va talabalar ko'nikmalarni egallashlari va o'quv maqsadlari sari olg'a siljishlarini o'z tezligida o'rganishga undashga yordam beradi. Individuallashtirilgan ta'lim o'rganishni yanada samaraliroq qiladigan va o'quv maqsadi bilan bog'liq o'quvchilarga xos maqsadlarni ta'kidlaydigan moslashtirilgan o'quv yo'llarini yaratishga olib keladi (Beyker, 2021).

Immersiv texnologiyalar va sun'iy intellekt raqamli vositalar va virtual o'quv platformalari orqali amaliy va innovatsion ta'limni targ'ib qiladi (Klašnja-Milićević va Ivanović, 2021).

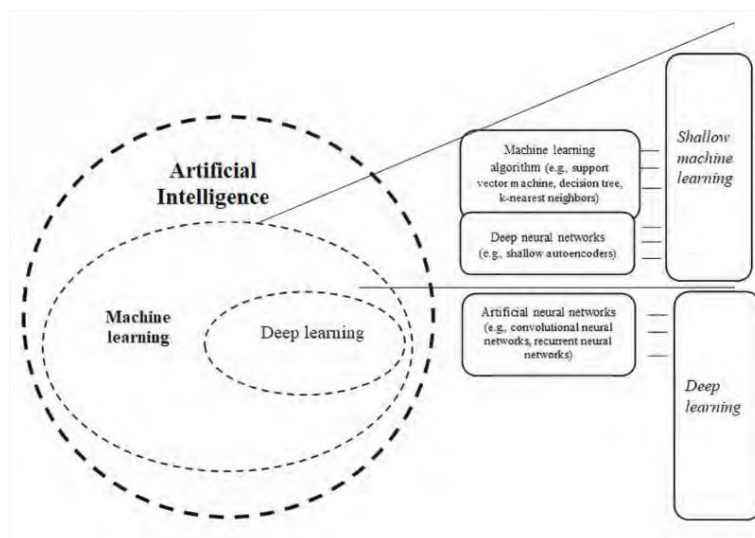
Ta'lim va biznes muhiti bir-biri bilan bog'liq, axborot tizimlari tomonidan boshqariladi va qo'llab-quvvatlanadi. Texnologik yutuqlar va sun'iy intellektning ortib borayotgan ahamiyati texnologik innovatsiyalarning afzalliklari va ta'lim uchun yangi strategiyalar bo'yicha tadqiqotlarni osonlashtiradi (Lam va boshq., 2021; Owoc, Sawicka va Weichbroth, 2019). So'nggi yillarda sun'iy intellekt va robototexnika jamoatchilik, hukumatlar va taniqli olimlar orasida katta qiziqish uyg'otdi. Raqamli vositalarning biznes va ta'limdagi o'rnini shubhasizdir. Ta'limni raqamlashtirish ta'limga yondashuvlar va o'qituvchilar va talabalarning o'quv jarayonidagi roliga muhim ta'sir ko'rsatadi. Shu munosabat bilan, oliy ta'lim tizimi shaxslarni yangi iqtisodiyotda ishlash va jamiyatni yangi turmush tarziga moslashtirishni o'rgatishni talab qiladi (Cox, 2021). Sun'iy intellekt ta'lim beruvchilar uchun yangi imkoniyatlar yaratadi va texnologik innovatsiyalar va ularni ta'limga tatbiq etish o'rtasidagi tafovutni yo'q qiladi (Chjan va Aslan, 2021). Texnologik rivojlanish va pedagogika yonma-yon borishi kerak. Ta'lim sohasidagi mutaxassislar va sun'iy intellekt o'rtasidagi samarali hamkorlik juda muhim, chunki ta'lim texnologiyalari vakuumda mavjud emas. Ta'lim muassasalarida, mehnat bozorida va kasbiy ko'nikma va malakalarga ega bo'lgan talabalar o'zaro bog'liqdir (Gonsales-Calatayud, Prendes-Espinosa va Roig-Vila, 2021).

Sun'iy intellekt atamasi, tushunchalari va kichik to'plamlari

Sun'iy intellekt inson ishtirokisiz avtomatlashtirilgan qarorlar qabul qilishning keng ko'lamli tarmog'i sifatida belgilanadi. U shartli mantiqdan tortib neyron tarmoqlargacha bo'lgan turli sohalarni qamrab oladi. Mashina o'rganish (ML), SIning kichik to'plami ma'lumotlarga asoslangan texnologiya tomonidan qabul qilingan qarorlar yoki bashoratlarni anglatadi. SI tomonidan quvvatlanadigan mashinani o'rganish usullari chuqur o'rganish (DL) deb ham ataladigan chuqur neyron tarmoqlarni (DNN) o'z ichiga oladi (1-rasm). Mashina o'rganish, sun'iy intellekt va chuqur o'rganish SIga asoslangan mahsulot va xizmatlarni yaratadigan ma'lumotlarga asoslangan tarmoqlarda keng tarqalgan va integratsiyalashgan. Odamlar va SI o'rtasidagi o'sib borayotgan o'zaro ta'sir insonga yo'naltirilgan mashinani o'rganish (HCML) rivojlanishiga olib keldi (Kaluarachchi, Reis va Nanayakkara, 2021).

Sun'iy intellekt algoritmlarga, kompyuterlar yakuniy maqsadga erishish uchun muammolarni hal qilish operatsiyalarini bajarishda amal qiladigan qoidalar va ko'rsatmalar to'plamiga asoslanadi. Algoritmlar SI va mashinani o'rganish tizimlari uchun ko'rsatmalar beradi. Mashinani o'rganish statistik o'rganish usullariga asoslanadi va odatda inson aqlini talab qiladigan vazifalarni bajarish uchun ma'lumotlar va algoritmlardan foydalanadi. Mashinani o'rganish algoritmlari naqshlarni aniqlash va model yaratish uchun ma'lumotlarni tahlil qiladi va keyin ushbu modellar asosida kelajakdagi qiymatlarni hisoblaydi (Akgun va Greenhow, 2021). Umuman olganda, mashinani o'rganish

samaradorligi ma'lumotlarga va uning xususiyatlariga, shuningdek, o'rganish algoritmlarining ishlashiga bog'liq. Mashinani o'rganish algoritmlari tasniflash tahlili, regressiya, ma'lumotlarni klasterlash, xususiyatlarni loyihalash, o'lchamlarni kamaytirish, assotsiatsiya qoidalarini o'rganish va ma'lumotlarga asoslangan tizimlarni yaratish uchun mustahkamlashni o'rganish usullarini o'z ichiga oladi. Muayyan sohada dastur uchun to'g'ri o'rganish algoritmini tanlash qiyin bo'lishi mumkin. Turli xil o'rganish algoritmlarining yakuniy maqsadi har xil bo'lishi mumkin. Bitta kichik to'plamdagi turli xil o'rganish algoritmlarining natijalari dastlabki xususiyatlar va kirish ma'lumotlari tufayli juda farq qilishi mumkin (Sarker, 2021). Mashinani o'rganish tizimi ma'lumotlardan foydalanish orqali o'rganish va analitik modellarni yaratish va tegishli muammolarni hal qilish jarayonini avtomatlashtirish qobiliyatini anglatadi. Mashinani o'rganishdagi qiyinchiliklar o'rganish uchun eng muhim omillardan biri hisoblangan ma'lumotlarni yig'ish jarayonlarini o'z ichiga oladi. Mashinani o'rganish seriyali ma'lumotlarni tahlil qilish va undan stseneriyalarda foydalanish imkoniyatini o'rganish uchun vaqt talab qiladi. Asosiy funktsiyalar to'plash, tozalash, tahlil qilish, vizualizatsiya qilish va funktsiyalarni ishlab chiqishdir (Roh, Heo va Whang, 2019). Chuqur o'rganish - bu sun'iy neyron tarmoqlarga asoslangan mashinalarni o'rganish. Ko'pgina ilovalar uchun chuqur o'rganish modellari sayoz mashinani o'rganish modellari va ma'lumotlarni tahlil qilishda qo'llaniladigan an'anaviy yondashuvlardan ustundir (Janiesch, Zschech va Heinrich, 2021).

1-rasm: Sun'iy intellekt tushunchalari va kichik to'plamlari

Boshqa tomondan, mashinani o'rganishning keng tarqalgan mashhurligi qishloq xo'jaligini o'qitishdan kelib chiqqan. Shunday qilib, masalan, Buyuk Britaniya, Gretsiya va Italiyadagi bir nechta Evropa universitetlari ko'p tarmoqli agrotexnologiyalar sohasida ma'lumotlardan foydalanishning faollashuvi tufayli mashinani o'rganishning ijobiy ta'sirini isbotladi (Liakos va boshq., 2018). Bundan tashqari, mashinani o'rganishdan foydalangan holda kasal va sog'lom bug'doy ekinlarini aniqlash va ajratishga bag'ishlangan tadqiqotlar

ham mavjud. Aniqrog'i, ushbu texnologiya ierarxik o'z-o'zini tashkil etuvchi tasniflagich va hiperspektral aks ettirish ma'lumotlari asosida sog'lom kuzgi bug'doyni aniqlash va sariq zang kasalligiga ega bo'lgan yangi tizimni ishlab chiqishga yordam berdi. Ushbu usulning namoyish etilgan qo'llanilishi o'simlikning o'ziga xos ehtiyojlariga ko'ra o'g'itlar va fungitsidlarni yanada samarali qo'llashga yordam berdi (Pantazi va boshq., 2017).

Individuallashtirilgan ta'lim yo'llarini yaratish, bilim olish va professional kompetensiyalarni rivojlantirish uchun SIEdu

O'rganish - bu shaxsiy tajriba, kognitiv ong, shaxsiy qarashlar, qarashlar, madaniy kelib chiqish va atrof-muhitdan boshlanadigan tabiiy inson qobiliyati. O'rganish - bu bilimlarni, aql nuqtasi nazarini va amaliy ko'nikmalarni kengaytiradigan individual tajriba (Shemshack va Spector, 2020). An'anaviy o'qitishning muhim kamchiligi shundaki, barcha talabalar bir xil ta'lim ketma-ketligiga rioya qilishlari kerak, ammo ularning hammasi ham bir xil bilim, imtiyozlar, o'rganish maqsadlari va ehtiyojlariga ega emas. An'anaviy o'quv resurslari o'quvchilarni o'quv faoliyatini yaxshilash uchun o'quv ketma-ketliklariga rioya qilishga undaydi. Ruxsat etilgan ta'lim yo'llari hamma talabalar uchun mos emas. Zamonaviy o'quv kurslarining dizaynerlari har bir talabaning ehtiyojlari, motivatsiyasi, qiziqishlari, xatti-harakatlari va qobiliyatlarini hisobga olgan holda individuallashtirilgan ta'lim yo'llarini ishlab chiqishga alohida e'tibor berishadi (Elshani va Nuchi, 2021).

Shu bilan birga, o'quvchilarning individuallashtirilgan ta'limini amalga oshirish sharoitida o'qituvchi shaxsining o'ziga xosligini ta'kidlash kerak. An'anaviy yondashuvda o'qituvchi o'quv jarayonining turli jihatlari bo'yicha qaror qabul qilish ehtimoli ko'proq bo'lsa, individuallashtirilgan ta'lim ularning rolini "koordinator" yoki hatto "ustoz" ga aylantiradi. Shu bilan birga, o'qituvchi ilmiy fanlarni raqamlashtirish vositalarini yaxshi bilishi, ya'ni IT sohasida tegishli malaka oshirish kurslarini to'ldirishi kerak (Elfeky, 2018).

Individuallashtirilgan ta'lim - bu o'rganishni individual o'quvchining shaxsiy kuchli tomonlari, afzalliklari, ehtiyojlari va maqsadlariga moslashtiradigan tizimli ta'lim dizayni. Bu yangi fanlarning keng tanlovi va ko'nikmalarni rivojlantirishni ta'minlash orqali keng qamrovli o'rganish tajribasiga olib keladi (Walkington va Bernacki, 2020). Individuallashtirilgan ta'lim o'qituvchilarga o'ziga xos rolni belgilaydi, ya'ni talabaga o'quv jarayonini boshqarish imkoniyatini berish, uning shaxsiy manfaatlari va ehtiyojlariga mos keladigan ta'lim maqsadlarini belgilash va amalga oshirish uchun javobgar bo'lish (Aberbach va boshq., 2021). Individuallashtirilgan ta'lim tizimlari va yondashuvlari talabalarni o'rganishga va akademik faoliyatini yaxshilashga undaydi (Zlatarov va boshq., 2021).

Individuallashtirilgan ta'lim shaxsiy o'sish va ta'lim muhitining muhimligini ta'kidlaydi. Individuallashtirilgan o'quv muhiti o'quvchilarning individual ehtiyojlariga moslashtirilgan turli xizmatlar, o'quv vositalari va ilovalarni o'z ichiga oladi. Ular arzonroq ta'limni rivojlantirish, foydalanuvchi tajribasini yaxshilash va individuallashtirilgan talaba profillarini yaratish uchun Web 2.0 yoki Web 3.0 kabi texnologiyalardan foydalanadilar.

Moslashuvchan tizimlar alohida mavzularga ko'proq e'tibor qaratib, to'g'ri o'zlashtirilmagan o'quv materiallarini takrorlab, individual o'quvchilarning ehtiyojlariga moslashtirilishi mumkin (Klašnja-Milićević va Ivanović, 2021).

Sun'iy intellektdan foydalanish turli yosh guruhleri, ilmiy darajalar va ijtimoiy-iqtisodiy muhitdagi talabalarga ta'lim tajribasini oshirish va o'quv yutuqlarini yaxshilash imkoniyatlarini taqdim etadi. Sun'iy intellekt texnologiyalari individuallashtirilgan ta'lim yo'llarini ishlab chiqishda hal qiluvchi rol o'ynaydi. SI har bir o'quvchining kuchli, zSif tomonlari, iste'dodi va akademik muammolarini hisobga olgan holda, har bir talaba uchun samarali bo'lgan turli xil o'qitish usullaridan foydalanishga imkon beradi. Ilg'or tahlil va mashinani o'rganish ijtimoiy va hissiy o'rganish ko'nikmalarini rivojlantirish uchun potentsialni taqdim etadi. Yangi texnologiyalar o'qituvchilarga individuallashtirilgan ta'lim yo'llarini ishlab chiqish va sifat va miqdoriy ma'lumotlarni tahlil qilish imkonini beradi. Sun'iy intellekt, ma'lumotlar, tahlil va mashinani o'rganish o'qituvchilarga o'quvchilarga ta'lim dasturlarini immersiv virtual muhit orqali etkazishda yordam beradi. Ushbu yondashuv masofaviy ta'lim sifati va samarali o'qitishni ta'minlashga yordam beradi (Duggan, 2020).

So'nggi yillarda sun'iy intellekt, mashinani o'rganish va katta ma'lumotlar tahlili sohasidagi yutuqlar individuallashtirilgan o'rganish uchun yangi imkoniyatlar ochdi. *Individuallashtirilgan ta'lim* - bu o'qituvchilarga ta'limni moslashtirishga va yangi ta'lim istiqbollari javob berishga yordam beradigan innovatsiyalardan biridir. Yangi paradigma ta'lim sifatiga har bir talabaning shaxsiyati, iste'dodi, shaxsiy maqsadlari va kelib chiqishi kabi xususiyatlari va umidlari asosida ta'sir qiladi. Uzluksiz ta'lim ta'lim jarayoniga yordam beradi, shuningdek, o'quvchiga kelajak uchun muhim bo'lgan yangi ko'nikma va malakalarni egallashga yordam beradi (Maghsudi va boshqalar, 2021). Ta'lim muassasalarida samarali o'qitishni ta'minlash uchun individuallashtirilgan ta'lim tizimlari, avtomatlashtirilgan baholash tizimlari, yuzni aniqlash tizimlari, chatbotlar (ijtimoiy tarmoq saytlari) va mashina o'rganish tizimlari va algoritmlarida ishlaydigan bashoratli tahlil vositalari tobora ko'proq qabul qilinmoqda. Intellektual ta'lim tizimlari talabalar va o'qituvchilar uchun individual ta'lim ehtiyojlariga qarab turli xil o'quv materiallariga kirishlari uchun eng keng tarqalgan va qimmatli sun'iy intellekt ilovalaridan biridir (Akgun va Greenhow, 2021). Intellektual ta'lim tizimlari (ITS) talabalarga hisoblash tizimlaridan foydalanishni o'rgatish va darhol va individuallashtirilgan fikr-mulohazalarni taqdim etishga qodir (Kokku va boshqalar, 2018).

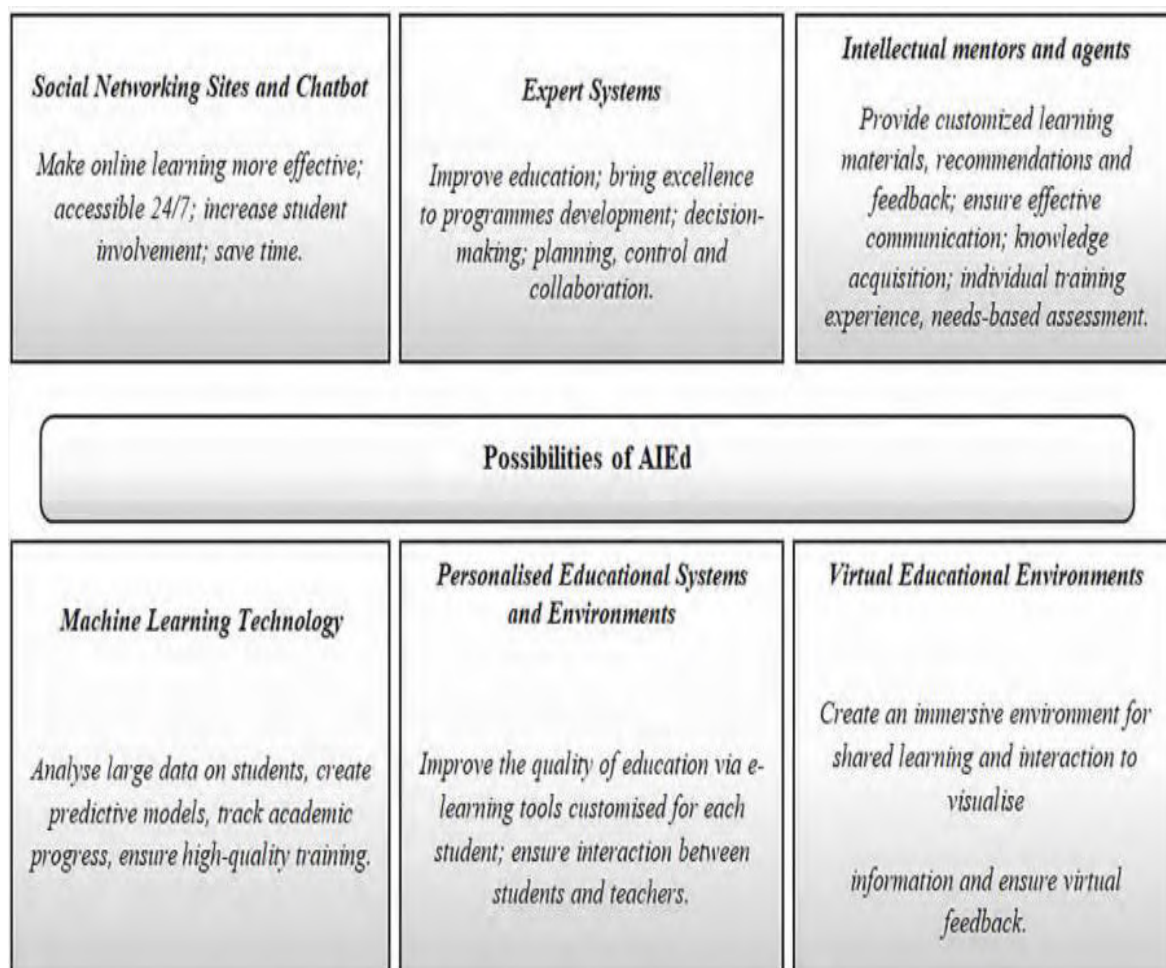
Ta'lim jarayonlarining optimalligini oshirish uchun sun'iy intellektni joriy etish koronavirus pandemiyasi sharoitida faol amalga oshirildi. Tibbiy ta'lim bunday o'quv formatini o'zgartirishdan eng ko'p ta'sirlangan soha bo'ldi. G'arbiy Hindiston universiteti tadqiqotchilari (Gaur va boshq., 2020) ta'kidlaganidek, COVID-19 pandemiyasi tibbiyotgacha bo'lgan ta'lim uchun bir qator qiyinchiliklarni keltirib chiqardi, ular orasida yuzma-yuz o'qitishni to'xtatib turish va jasadni kesish va amaliy / laboratoriya

mashg'ulotlarining yo'qligi. Biroq, shu bilan birga, u sun'iy intellektga asoslangan ta'limni o'z ichiga olgan, lekin ular bilan cheklanmagan ko'plab innovatsion tashabbuslar uchun turtki bo'ldi. Natijada, sun'iy intellekt o'zining keng virtual simulyatsiya imkoniyatlari tufayli adaptiv o'rganish uchun ishonchli yechim ekanligi tasdiqlandi.

Har bir talabaning o'ziga xos ta'lim ehtiyojlari bor va SIEdu maqsadi talabalarga bilimlarni egallashni osonlashtiradigan va shaxsiy fikr-mulohazalarni taqdim etadigan aqlli o'quv muhitida individuallashtirilgan ta'lim tajribasini taqdim etishdir. SI sezilarli darajada avtomatlashtirishi va talabaning taraqqiyotini kuzatishi mumkin. SI o'qituvchilarga ta'lim sharoitlari va akademik yutuqlarni hisobga olgan holda eng samarali o'qitish usullarini qo'llashda yordam beradi (Chaudhry va Kazim, 2022). Talabalar uchun SIEdu onlayn o'rganish va o'quv muhitlarini moslashtirilgan o'quv materiallari va metakognitiv belgilar bilan boyitish uchun yangi imkoniyatlar ochadi. SIEdu faollikni oshiradi va ta'lim natijalarini yaxshilaydi. O'qituvchilar va maktab ma'muriyati uchun SIEdu o'quv yutuqlarini qayd etish, individuallashtirilgan o'quv materiallarini ishlab chiqish, sharhlar taqdim etish va ma'lumotlarni tahlil qilishda yordam beradi. SIEdu dan foydalanish baholash, raqamli aktivlarni tasniflash yoki rejalashtirish kabi oddiy vazifalarni avtomatlashtirishning eng tezkor afzalliklarini beradi. SIEdu o'qituvchilarga odatdagi vazifalarga sarflanadigan vaqtni tejashga va talabalar bilan muloqot qilish uchun ko'proq vaqt ajratishga yordam beradi. Talabalarning ehtiyojlari va o'quv dasturlari o'zgarib bormoqda, chunki o'qituvchilar kelajak uchun dunyo uchun qanday ko'nikmalar kerakligini aniqlaydilar. SIga asoslangan tahlil fan sohasidagi asosiy tendentsiyalarni aniqlash va o'qituvchiga o'quv mazmunini yaratishda yordam berish uchun talab qilinadi. Bundan tashqari, sun'iy intellekt echimlari boshqa IT tashabbuslari bilan birlashtirilishi mumkin, masalan, aqlli texnologiya va boshqariladigan IoT tarmog'i, bu talabalar uchun samarali ta'lim echimlarini ta'minlaydi (Joshi, Rambola va Churi, 2021). SI ta'lim muhiti ekspert tizimlari, vizual fikr-mulohazalar va vizualizatsiya va immersiv texnologiyalarga asoslangan o'quv jarayoni yordamida o'qituvchilar va talabalar uchun LMSni yaxshilashi mumkin (Chjan va Aslan, 2021). Yangi pedagogik yondashuvlarni ishlab chiqish va texnologik yangiliklarni joriy etish orqali ta'lim sifatini oshirish mumkin. Individuallashtirilgan ta'lim talabalarga shaxsiy, kasbiy va akademik rivojlanishi uchun mas'uliyatni o'z zimmasiga olishga va olingan bilim va ko'nikmalardan ish joyida foydalanishga yordam beradi (Whalley va boshqalar, 2021).

Sun'iy intellekt vositalari o'qituvchilarga murakkab ta'lim muhitini yaratishda yordam beradi. Ta'lim yanada individuallashtirilgan va moslashuvchan bo'lishi mumkin va ta'limni boshqarish yanada inklyuziv bo'lishi mumkin. Yangi ta'lim kontekstlari talabalarga jamiyatda talab qilinadigan bilim va ko'nikmalarni rivojlantirishga yordam beradi (Pokrivčáková, 2019). Innovatsion pedagogik amaliyotning boshqa shakllari bilan o'zaro bog'langan ta'lim texnologiyalari individuallashtirilgan ta'limni belgilangan maqsadlarga samarali erishish uchun poydevor qiladi (Cheung va boshq., 2021). 2-rasmda ta'limda

individuallashtirilgan yondashuvlar uchun SIEdu texnologiyalarining imkoniyatlari ko'rsatilgan.

2-rasm: ta'limga individuallashtirilgan yondashuvlarda SIEdu texnologiyalari

SIEdu texnologiyalari talabalarning kompetentsiyalarini rivojlantirish uchun qo'llaniladigan samarali vositalardir. Yangi yondashuvlar talabalarga ertangi kun muammolari uchun muhim bo'lgan ko'nikma va bilimlarni egallashga yordam beradi. Talabalar notanish yoki qiyin vaziyatlarga duch kelganlarida yangi kompetensiyalardan foydalanadilar va rivojlantiradilar. Misol uchun, Singapurdagi Nanyang texnologiya universiteti tibbiy ta'limda virtual haqiqatni qo'llash bo'yicha tadqiqot o'tkazdi. Virtual haqiqat texnologiyasi tibbiy mavzularni tushunishni yaxshilashga yordam beradi (Larchenko va Barinikova, 2021). Raqamli ta'lim bo'yicha yana bir tadqiqot tadbirkorlik ko'nikmalarini rivojlantirish uchun onlayn o'yinlashtirish muammosini ko'rib chiqdi. Ishlab chiqilgan maxsus onlayn o'yin talabalar o'rtasida tadbirkorlik ko'nikmalarini egallashga ijobiy ta'sir ko'rsatdi (Holmes va boshqalar, 2021).

Tabiiy tilni qayta ishlash sohasidagi o'zgarishlar chuqur va tarmoqni o'rganishning rivojlanishiga, shuningdek, katta ma'lumotlarni tahlil qilish uchun texnologik imkoniyatlarning o'sishiga olib keldi. Bugungi kunda SI psixologik xususiyatlarni tahlil

qilishi, xom ma'lumotlarni tahlil qilish algoritmini tanlash, texnologiyadan foydalangan holda stress, tashvish va depressiyani aniqlashi mumkin (Tapalova va Kuvatbekov, 2021). Til o'rganishda sun'iy intellekt Intelligent Computer-Assisted Language Learning (ICALL tizimi) ning rivojlanishiga olib keldi. Tizim individuallashtirilgan o'quv materiallari, mashina tarjimai vositalari, chatbotlar, platformalar va sun'iy intellektga asoslangan tillarni o'rganish uchun ilovalar, aqlli ta'lim tizimlari, hamkorlikda o'rganish uchun adaptiv va intellektual tizimlar va intellektual virtual haqiqatni o'z ichiga oladi (Pokrivčáková, 2019).

Biroq, SI ni ta'lim muhitida raqamli vosita sifatida aniqlashning nazariy asoslari har bir mintaqaga yoki ta'lim muassasasi uchun individualdir (Chjan, Basham va Yang, 2020). Ta'limda sun'iy intellektni joriy etishning asosiy xususiyatlarini tavsiflovchi bir nechta nashrlar mavjud bo'lsa-da, bugungi kunning global muammolari sharoitida an'anaviy shaklga ega bo'lgan o'quvchilarning individuallashtirilgan ta'limi kontekstida bu masala hali etarlicha o'rganilmagan.

Ta'limda SI ni joriy etish bo'yicha amaliy ish

Sun'iy intellekt vositalari ta'limda ommabop bo'lib, talabalarga yo'naltirilgan o'rganish imkoniyatlarini taklif etadi. Psixologik fanlar, jumladan, "Zopsixologiya", "Inson xulq-atvorining kognitiv va affektiv asoslari", shuningdek, "Logopediya", "Nogiron bolalarda predmetli-amaliy mashg'ulotlar" kabi maxsus fanlar bo'yicha individuallashtirilgan yo'lni rivojlantirish uchun sun'iy intellektidan foydalanish imkoniyatlari. Abay nomidagi Qozoq milliy pedagogika universiteti va Kuban davlat texnologiya universiteti ma'lumotlarni yig'ish uchun. Ularning katta qismi ayollar (112), erkaklar soni esa sezilarli darajada kamroq (72) edi. Tadqiqot ishtirokchilarining o'rtacha yoshi 19,6 yoshni tashkil etdi. Talabalarni tanlash ularning ta'lim sohasiga qarab amalga oshirildi. Olimlar universitet talabalarini o'qitishda sun'iy intellektning afzalliklarini tahlil qildilar. Trening 2021-yil sentabrdan noyabrgacha 3 oy davomida masofaviy formatda o'tkazildi. Kurs moderatori ko'rsatmalariga asosan talabalar ta'lim mazmuniga moslashtirilgan o'quv vositalarini sinovdan o'tkazdilar. Barcha moderatorlar (20 kishi) o'rganilayotgan universitetning IT instruktorlari edi. Tadqiqotning axloqiy tomoniga kelsak, tergov jarayonida barcha axloqiy tamoyillarga rioya qilindi. Har bir ishtirokchi shaxsiy ma'lumotlarni qayta ishlashga rozi bo'ldi, erishilgan yutuqlar esa universitet ma'muriyati bilan kelishildi.

Ta'lim eksperimenti davomida sun'iy intellekt tomonidan boshqariladigan o'quv raqamli vositalari, masalan, Altitude Learning (2021) ishlatilgan. Bu o'quvchilarni mustaqil o'rganishga undaydigan va o'qituvchilarga kursni rejalashtirishdan tortib talabalar taraqqiyotini baholashgacha bo'lgan butun o'quv tsiklidagi har bir talabaning ehtiyojlarini qondirishga yordam beradigan professional o'quv platformasi. O'qituvchi yoki murabbiyning ko'magi va rahbarligida o'quvchilar topshiriqlarni bajarish va guruhlarda tengdoshlari bilan muloqot qilish orqali mustaqil ta'lim tajribasiga ega bo'ladilar.

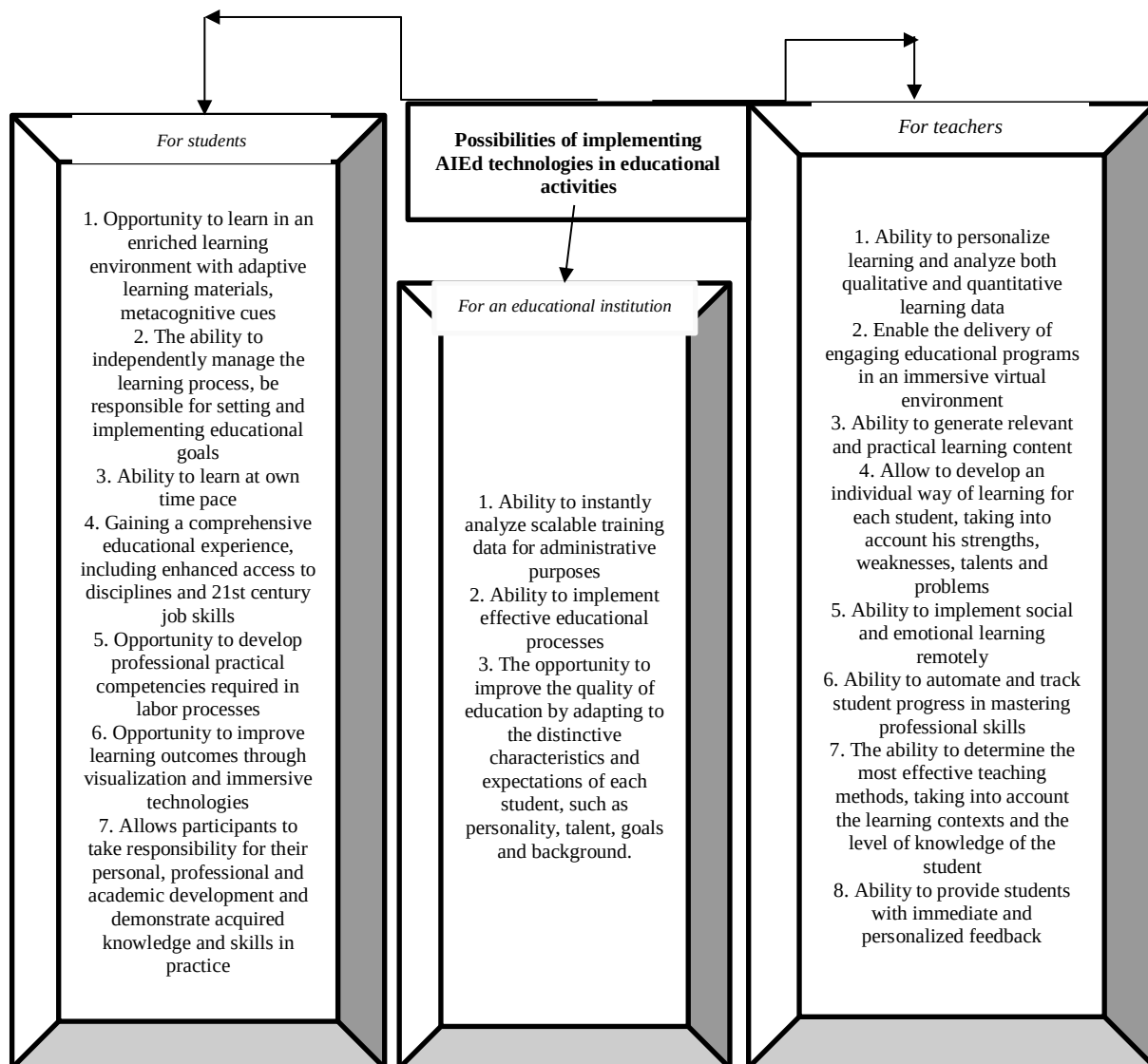
Gradescope (2021) o'qituvchiga o'quvchilar taraqqiyotini baholashga yordam berish uchun tajribani eng yangi mashinani o'rganish va sun'iy intellekt texnologiyalari bilan birlashtirgan platformadir. Platforma samarali, chunki u o'qituvchilarga odatda akademik sharhlar va baholashlarga sarflanadigan vaqtni tejash imkonini beradi. Gradescope statistik ma'lumotlarni taqdim etadi va sinfdagi tendentsiyalarni va talabalar ehtiyojlarini aniqlaydi. Knewton's Alta (2021) - bu o'rganishni yaxshilash va o'qituvchilarga topshiriqlarni baholashda yordam berish uchun mo'ljallangan sun'iy intellekt platformasi. KnewtonAlta - bu batafsil tushuntirishlar va o'z vaqtida ko'rsatmalar bilan amaliy o'rganish tajribasini ta'minlovchi sezgir ta'lim dasturi. Knewton Altada talabalar shaxsiy yutuqlari va ehtiyojlaridan kelib chiqqan holda individuallashtirilgan yo'ldan foydalanadilar. Platforma talabalar taraqqiyotini kuzatib boradi va ta'lim natijalarini maksimal darajada oshirish uchun uni real vaqtda moslashtiradi.

Boshqa o'quv platformasi Knowji (2021) tadqiqotga asoslangan audiovizual ilova bo'lib, u talabalar taraqqiyotini kuzatadi. U kognitiv kategoriya tipologiyalarini aks ettiradi va akademik bilimlarni tuzadi. Bu gestatlarning asosiy darajadagi tushunchalar bilan aloqasini tadqiq qilishga yordam beradi, obrazli-sxematik tuzilmalar asosida tezkor fikrlashni tahlil qiladi va klipli fikrlashni (aqliy va vizual tasvirlar), vizual tasvirlarni (yuqori sifatli esda saqlash, ularning mantiqiy munosabatlarini samarali qurish) o'rganadi. Tizim talabaning psixologik portretini ishlab chiqadi.

Knowji-ning lug'at ilovalari talabalar uchun qiziqarli va bir vaqtning o'zida samarali o'rganishni ta'minlash uchun eng yaxshi usullarni birlashtiradi. Duolingo (2021) - sun'iy intellekt algoritmlari bilan birlashtirilgan chatbot platformasi bo'lib, u o'qituvchilarga foydalanuvchi kontekstini tushunishga va individual talabalar ehtiyojlariga javob berishga imkon beradi.

Xorijiy tadqiqotchilarning mashinani o'rganish algoritmlariga (Mashing Learning, ML) bo'lgan qiziqishi ta'limni raqamlashtirish orqali kuchaydi. Katta ma'lumotlar deganda talabalar har kuni ijtimoiy tarmoqlarda yaratadigan raqamli izlar tushuniladi. Tadqiqot gipotezasi shuni ko'rsatadiki, o'quvchilarning xususiyatlari (masalan, ijodkorlik yoki akademik ko'rsatkichlar) va ijtimoiy tarmoqlardagi xatti-harakatlari o'rtasida bog'liqlik mavjud.

O'quv jarayoni davomida o'quv kursi moderatorlari talabalar, o'qituvchilar va ta'lim muassasalari uchun ta'lim faoliyatida SIEdu texnologiyasining imkoniyatlarini tuzdilar (3-rasm).

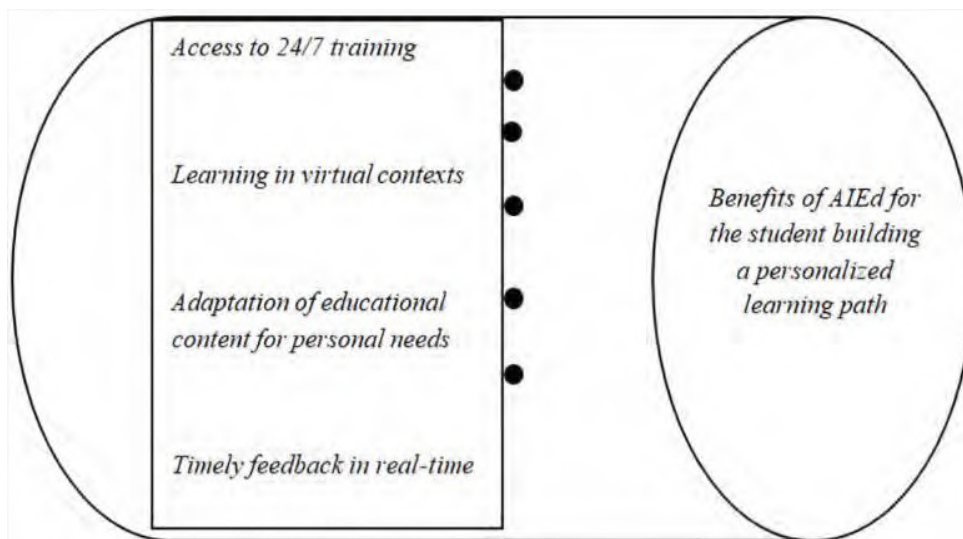
3-rasm: Talabalar, o'qituvchilar va ta'lim muassasalari uchun o'quv faoliyatida SIEdu texnologiyasining imkoniyatlari

Trening yakunida Zoom muloqot platformasidagi onlayn so'rov rejimida talabalar quyidagi savolga javob berishni so'rashdi: "Sizningcha, ta'lim amaliyotida SIEdu texnologiyalarining imkoniyatlari individuallashtirilgan ta'lim tamoyillarini amalga oshirishga qay darajada ta'sir qiladi. So'rov natijalari 1-jadvalda keltirilgan.

O'quv mashg'ulotlari talabalarga individuallashtirilgan ta'lim yo'llarini taqdim etdi va sun'iy intellektga asoslangan ta'lim vositalari ta'lim maqsadlarida muhimligini ko'rsatdi. Raqamli vositalar ko'pchilik talabalar uchun qimmatli va foydali ta'lim tajribasi bo'ldi. Talabalar sun'iy intellekt texnologiyalari asosida individuallashtirilgan ta'lim yo'llarini qurishning asosiy afzalliklarini aniqladilar (4-rasm).

1-jadval: Talabalar so'rovi natijalari

<i>SIEdu texnologiyalarining innovatsion imkoniyatlari</i>	ning tamoyillarini amalga oshirishga ta'sir qilish darajasi individuallashtirilgan ta'lim		
	Ta'siri yo'q	Muhim emas	Muhim
Moslashuvchan o'quv materiallari, metakognitiv belgilar bilan boyitilgan o'quv muhitida o'rganish imkoniyati		14%	86%
O'quv jarayonini mustaqil boshqarish qobiliyati, ta'lim maqsadlarini belgilash va amalga oshirish uchun javobgarlik		2%	98%
Keng qamrovli ta'lim tajribasiga ega bo'lish imkoniyati, jumladan, fanlarga kengroq kirish va 21-asr ish ko'nikmalari		20%	80%
Mehnat jarayonlarida talab qilinadigan kasbiy amaliy malakalarni rivojlantirish imkoniyati		32%	68%
Kengaytirilgan o'quv ma'lumotlarini darhol tahlil qilish qobiliyati		22%	78%
O'quv dasturlarini har bir talabaning shaxsiyati, iste'dodi, maqsadlari va kelib chiqishi kabi o'ziga xos xususiyatlari va umidlariga moslash qobiliyati.			100%
Mavjudlik ta'siri bilan qiziqarli virtual muhitda o'rganish imkoniyati		14%	86%
Onlayn muhitda tegishli va amaliy ta'lim mazmunini yaratish qobiliyati		8%	92%
Ijtimoiy va hissiy ta'limni masofadan turib amalga oshirish qobiliyati		12%	82%
O'quv jarayonini avtomatlashtirish va kuzatish qobiliyati		4%	96%
Ta'lim sharoitlari va bilim darajasini hisobga olgan holda eng samarali o'qitish usullarini aniqlash qobiliyati		2%	98%
Darhol va moslashtirilgan fikr-mulohazalarni olish va 24/7 mashg'ulotlarga kirish imkoniyati			100%

4-rasm: SIEduning talabalar uchun individuallashtirilgan o'quv yo'llarini qurish uchun afzalliklari

Ishtirokchilarning aksariyati SIEdu texnologiyalarining ta'limga tatbiq etilishi ularning o'qishga bo'lgan faolligi va qiziqishini oshirdi, ta'lim mazmunini shaxsiy ehtiyojlarga moslashtirishga yordam berdi, o'quv jarayonini tezlashtirdi va aqliy faollikni rag'batlantirdi, deb javob berdi. Shu sababli, u 24/7 rejimida mashg'ulotlarga kirishni ta'minlash orqali virtual kontekstda fanlarni o'rganish imkoniyatini berdi va o'z vaqtida qayta aloqani ta'minladi.

Boshqa tomondan, individuallashtirilgan ta'limda SI texnologiyasidan foydalanish o'qituvchilar uchun keng kasbiy rivojlanish imkoniyatlarini ochib beradi, bu esa ta'lim sifatiga sezilarli ta'sir ko'rsatishi mumkin. Shunday qilib, masalan, Rossiyaning bir nechta universitetlari bazasida olib borilgan tadqiqotlar Rossiya Federatsiyasi o'qituvchilarini SI texnologiyalari bilan doimiy va jadal boyitilgan elektron axborot-ta'lim muhitida (EIEE) ishlash uchun amaliy va dinamik tayyorlash zarurligini isbotlaydi. Shu bilan birga, SI elementlari bilan boyitilgan raqamli ta'lim muhiti sharoitida o'quv faoliyatining yangi turlaridan foydalanish zamonaviy pedagogning innovatsion kasbiy tayyorgarligiga yordam berishi ko'rsatilgan (Vlasova va boshqalar, 2019).

SI insoniyatga olib kelishi mumkin bo'lgan ijtimoiy va axloqiy tashvishlar va uning ta'limni raqamlashtirishdagi roli

Sun'iy intellektning ijtimoiy va axloqiy tashvishlari aniq. Sun'iy intellekt tortishuvlar markazida, masalan, ish joylari va davlat xizmatlarini avtomatlashtirishda. Algoritmilar tarafkashlik va diskriminatsiya, tengsizlik va individual foydalanuvchilar uchun kamchiliklarga olib keladi. Olimlarning e'tirof etishicha, sun'iy intellekt bilan bog'liq asosiy muammolar ma'lumotlarni himoya qilish va maxfiylikka e'tibor bermaslik, siyosiy va tijorat mikro-maqсадlarni belgilash, texnologiya korporatsiyalarining iqtisodiyotni nazorat qila olmasligidir. Sun'iy intellektning jamiyatdagi potentsial xavf va xatarlarini kamaytirishga harakat qilish uchun ko'plab axloqiy asoslar va professional xulq-atvor

qoidalari ishlab chiqilgan (Williamson va Eynon, 2020). Ta'lim kontekstida sun'iy intellekt bilan bog'liq axloqiy masalalar maxfiylik, xavfsizlik, shaxsiy ma'lumotlardan foydalanish va virtual yordamchilarning baholashga ta'sirini o'z ichiga oladi. Potentsial ijtimoiy va axloqiy xavflar sun'iy intellektning yanada aqlli va murakkab bo'lishi bilan yuzaga keladi (Dignum, 2021). Evropa Komissiyasining bir nechta tashabbuslari axloqni odamlarni yangi texnologiyalardan kelib chiqadigan xavflardan himoya qilish vositasi va innovatsiya sohalarini boshqarish va tartibga solish usuli sifatida ko'rib chiqdi. Huquqiy va siyosiy nutqda "axloq" va "axloqiy tamoyillar/qadriyatlar" ga havolalarning tarqalishi, shuningdek, axloqiy ekspertiza, axloqiy qo'mitalar, axloqiy maslahat guruhlar va kengashlar, axloqiy ko'rsatmalarning ahamiyati ortib borishi "etiklanish" fenomeni deb ataladi (Dijk va Kasiragi, 2020).

Sun'iy intellekt etikasi doirasi mavjud sun'iy intellekt tizimlarida ma'lumotlar maxfiyligi va tarafkashlik, sun'iy intellekt va robototexnikaning ish joyiga ta'siri va inson imkoniyatlarini texno o'rnini bosuvchi tashvishlar kabi dolzarb, dolzarb masalalarni qamrab oladi. SIga oid axloqiy tashvishlar nodavlat tashkilotlar, akademik va sanoat guruhlar, professional tashkilotlar va hukumatlarning ko'plab milliy va xalqaro tashabbuslarini keltirib chiqardi. Ushbu tashabbuslar maqsadlari, investitsiyalari miqdori va axloqiy asosni ishlab chiqish majburiyatlari bilan juda farq qiladi. Ushbu tashabbuslar natijasida robototexnika va SI uchun ko'plab axloqiy tamoyillar to'plami nashr etildi (EPRS, 2020).

Yevropa mamlakatlarida sun'iy intellekt texnologiyalari fuqarolar tomonidan ijtimoiy-iqtisodiy hayotga ijobiy qo'shimcha sifatida qaraladi. Evropa Ittifoqi (EI) fuqarolarining kundalik hayotini raqamlashtirishga munosabati bo'yicha maxsus Eurobarometr so'rovi davomida olingan jamoatchilik fikrining umumiy tendentsiyalari raqamlashtirish tendentsiyalaridagi asosiy tashvishlarni aniqladi: ish o'rinlarini qisqartirish xavfi, samarali va puxta texnologiyalarni boshqarish uchun maxsus bilim va ko'nikmalarning yo'qligi, ularning ma'lumotlari va onlayn ma'lumotlariga kirish va himoya qilish bilan bog'liq xavotirlar, maxfiylik (E202, European).

2019-yilda Yevropa Komissiyasi jamoatchilikni sun'iy intellektni to'g'ri rivojlantirish va ulardan foydalanish bo'yicha kutishlari to'g'risida ko'rsatma berish uchun Ishonchli SI uchun axloqiy ko'rsatmalarni nashr etdi. Asosiy tamoyillarga quyidagilar kiradi: kuch va xavfsizlik, maxfiylik va ma'lumotlarni boshqarish, shaffoflik, xilma-xillik, kamsitilmaslik va adolat, ijtimoiy va ekologik farovonlik, javobgarlik (Mitchell va boshqalar, 2020). 2021-yilda Yevropa Komissiyasi "Sun'iy intellekt bo'yicha dunyodagi birinchi tartibga solish" deb nomlangan sun'iy intellekt to'g'risidagi qonun bo'yicha o'z taklifini taqdim etdi. So'nggi bir necha yil ichida SI etikasi haqida ko'plab bayonotlar qilingan bo'lsa-da, SIning yangiligi va murakkabligi, innovatsiyalarni bo'g'ish haqidagi xavotirlar bilan birgalikda, ushbu axloqiy tamoyillarni aniq tartibga solish choralariga tarjima qilishni cheklab qo'ydi (INQ LAW, 2021).

Evropa Komissiyasi Evropa Ittifoqida SIning rivojlantirish uchun umumiy asosni taqdim etadi, ammo a'zo

Shuningdek, davlatlar o'zlarining milliy strategiyalarini ishlab chiqishlari kerak. Masalan, Finlyandiya birinchi a'zo bo'ldi

Davlat ma'lumotlarni adolatli boshqarish tamoyillarini, shu jumladan axborot va axloqiy qadriyatlardan foydalanish bo'yicha tavsiyalarni hisobga olgan holda, to'g'ri boshqaruv va axborotdan samarali foydalanishni rag'batlantirishga qaratilgan sun'iy intellekt bo'yicha milliy dasturni (Finlyandiya Iqtisodiy ishlar va bandlik vazirligi, 2018-yil) ishlab chiqsin. . Buyuk Britaniyaning 2021-yilgi sun'iy intellekt bo'yicha milliy strategiyasi innovatsiya va imkoniyatlarni birinchi o'ringa qo'yadigan ishonch tizimi bilan ta'minlangan innovatsiyalar va imkoniyatlar haqidagi tasavvurdir. Strategiya innovatsiyalar uchun muhim signallarni yuborsa-da, axloqiy innovatsiyalarga erishish qiyinroq va tegishli tajribaga ega puxta ishlab chiqilgan asosni talab qiladi (Kazim va boshq., 2021). Sun'iy intellekt bo'yicha Daniya milliy strategiyasining asosiy yo'nalishi sun'iy intellektning rivojlanishi va qo'llanilishi demokratik qadriyatlarga asoslanishini ta'minlashdan iborat. Sun'iy intellektdan foydalanish odamlarni tahlil qilish, tushunish va qarorlar qabul qilishda yordam berishi kerak va algoritmlar tenglikni, ob'ektiv, faktlarga asoslangan va shaxsiy sharoitlardan mustaqil bo'lishini ta'minlashi kerak (Daniya, 2019). Germaniyada SIning axloqiy, huquqiy, madaniy va institutsional jihatdan jamiyatga integratsiya qilish maqsadida Germaniya Federal hukumatining sun'iy intellekt bo'yicha strategiyasi qabul qilindi (Die Bundesregierung, 2020). Fransiya 2018-yilda "Insoniyat uchun sun'iy intellekt" dasturini ishga tushirdi, u frantsuz iste'dodlarini qo'llab-quvvatlash, ma'lumotlardan yaxshiroq foydalanish va sun'iy intellekt uchun axloqiy asos yaratishga qaratilgan (SI For Humanity, 2018). Raqamli axloq bugungi kunda ma'lumotlar, ma'lumotlar va bilimlar bizning kundalik hayotimizda va jamiyatimizda muhim rol o'ynaydigan global dunyoda asosiy muammodir. 2019 yilda Frantsiyaning raqamli etika bo'yicha milliy qo'mitasi (FNCDE) Frantsiyada Evropa va xalqaro institutlar va tashabbuslar bilan yaqin hamkorlikda raqamli axloq bo'yicha fikrlarni tashkil etishga yordam berish vazifasi bilan tuzilgan (Kirchner, 2020). 2019-yilning may oyida Iqtisodiyot va kommunikatsiyalar vazirligi (MKM) va Hukumat idorasi boshchiligidagi ekspertlar guruhi Estoniyada sun'iy intellektni (SI) joriy etishni rag'batlantirish bo'yicha takliflarni taqdim etdi, bu Estoniya milliy SI strategiyasi sifatida ham tanilgan. Estoniya milliy SI strategiyasi kontekstda ishlab chiqilgan

Evropa Ittifoqining sun'iy intellekt bo'yicha muvofiqlashtirilgan harakatlar rejasi, Evropa Ittifoqi darajasidagi tegishli tadbirlar bilan sinxronlashtirildi. Strategiya SIning axloqiy oqibatlarini hisobga oladi va amaliy iqtisodiy imtiyozlar va tajriba dasturlarini taklif qiladi (OECD.SI, 2021).

Hozirda Shimoliy Amerikada SIning tartibga solish rejimi va federal tartibga solish yo'q. AQShda sun'iy intellektning mumkin bo'lgan noto'g'ri ishlatilishi yoki kutilmagan

oqibatlarini haqidagi xavotirlar, ishonchli sun'iy intellekt tizimlari uchun federal standartlarni ishlab chiqish bo'yicha davlat va xususiy sektorlar bilan seminarlar va muhokamalarni o'z ichiga olgan AQSh Milliy Standartlar va Texnologiyalar Instituti (NIST) tashabbusi kabi standartlarni o'rganish va ishlab chiqish bo'yicha sa'y-harakatlarni kuchaytirdi (NCSL, 2022). Kanada 2017-yilda SI milliy strategiyasini ishga tushirgan dunyodagi birinchi davlat bo'lsa-da, Kanadadagi sun'iy intellekt tizimlari umumiy maxfiylik, texnologiya va inson huquqlari to'g'risidagi qonunlar bilan boshqariladi va sun'iy intellektni tartibga solish uchun yanada moslashuvchan asosni ishlab chiqishga harakat qilinmoqda. 2020-yilda Kanada Maxfiylik masalalari bo'yicha komissari idorasi (OPC) odamlarning shaxsiy daxlsizlikka bo'lgan asosiy huquqini hurmat qilgan holda sun'iy intellektdan foyda olishga yordam beradigan PIPEDA islohoti bo'yicha tavsiyalarni e'lon qildi (INQ LAW, 2021).

Yaqin Sharqda Birlashgan Arab Amirliklari 2017-yilda hukumat faoliyati va moliyaviy barqarorlikni yaxshilashga e'tibor qaratgan holda sun'iy intellekt strategiyasini ishlab chiqqan birinchi davlat bo'ldi. Dubay SI axloq qoidalari SI tizimlarini adolatli, hisobdor, shaffof va tushunarli qiladigan asosiy tamoyillarni aniqladi. SI texnologiyasini ishlab chiquvchilarga o'z tizimining axloqini baholashda yordam berish uchun o'z-o'zini baholash vositasi ham ishlab chiqilgan (EPRS, 2020).

Isroil 2020-yilda tadqiqot markazi operatsiyalarini sinxronlashtirish milliy departamentini (IDSI yoki Isroil Data Science Initiative) dasturini ishga tushirdi. Dasturning maqsadlari yuqori darajadagi tadqiqotlarni rag'batlantirish va yuqori texnologiyalar sohasida sanoat, ilmiy doiralar va davlat sektorining yanada rivojlanishi va raqobatbardoshligini ta'minlaydigan ekotizimni yaratishdan iborat. Dastur shuningdek, Isroil xavfsizlik tizimi uchun muhim ilovalarni ishlab chiqish va sanoat, xizmat ko'rsatish sohasi va hukumat vazirliklarida SIDan foydalanishni o'zlashtirishga qaratilgan (Sinxua, 2020).

Osiyo davlatlari Yevropa Ittifoqining ma'lumotlarni himoya qilish bo'yicha umumiy reglamentiga (GDPR) rioya qilish tajribasiga ega. GDPRning keng ekstraterritorial doirasi ko'plab mamlakatlarni o'z qonunchiligini shunga o'xshash yo'nalishda modellashtirishga undadi (Harjani, 2021). 2019-yilda Yaponiya Vazirlar Mahkamasi "Insonga qaratilgan SI uchun ijtimoiy tamoyillar" nomli hujjatni chiqardi. Hujjat quyidagi tamoyillarni o'z ichiga oladi: inson e'tibori, ta'lim, maxfiylik, xavfsizlik, adolatli raqobat, adolatlilik, javobgarlik, shaffoflik va innovatsiyalar (Mitchell va boshqalar, 2020). 2019 yilda Singapur Davosdagi Jahon Iqtisodiy Forumida (WEF) sun'iy intellektni boshqarish modeli asosini taqdim etdi. Tizimning ikkita asosiy tamoyili quyidagilardir: SI tomonidan qabul qilinadigan qarorlar "tushuntirish mumkin, shaffof va adolatli" bo'lishi kerak; va sun'iy intellekt tizimlari insonga yo'naltirilgan bo'lishi kerak (ya'ni, sun'iy intellektni ishlab chiqish va joriy etish odamlar manfaatlarini, shu jumladan, ularning xavfsizligi va farovonligini himoya qilishi kerak) (Choudhury, 2021). 2021 yil uchun Xitoy hukumati bir qator siyosiy hujjatlar va

ommaviy bayonotlarni e'lon qildi, ular mamlakatning sun'iy intellektni boshqarish rejimini mustahkamlaydi. Ushbu tashabbuslar sun'iy intellektni boshqarishda uchta turli yondashuvlar paydo bo'lganligini ko'rsatadi, ularning har biri Xitoy byurokrtiyasining turli bo'limi tomonidan qo'llab-quvvatlanadi va etuklikning turli darajalarida: 1) jamoatchilik fikriga urg'u berilgan onlayn algoritmlar qoidalari (Internet axborot xizmati algoritmik tavsiyalarini boshqarish qoidalari; Algoritmlar bo'yicha umumiy axborot xizmatlarini boshqarish bo'yicha rahbarlik fikrlari); 2) "ishonchli SI" tizimlarini sinovdan o'tkazish va sertifikatlash vositalari (Trustworthy SI white paper; Trustworthy Facial Recognition Applications and Protections Plan); 3) SI axloqiy tamoyillarini o'rnatish va kompaniyalar va tadqiqot muassasalarida texnik axloqiy kengashlarni yaratish (Fan va texnologiyaning axloqiy boshqaruvini kuchaytirish bo'yicha rahbarlik fikrlari; Yangi avlod sun'iy intellekt uchun axloqiy me'yorlar) (Sheehan, 2022).

Sun'iy intellekt dunyoning eng murakkab muammolariga, ayniqsa ijtimoiy rivojlanish sohasidagi global javobni tobora ko'proq shakllantiradi. Ta'lim jarayonlarida sun'iy intellekt tizimlarini joriy etish bilan bog'liq xavflarni minimallashtirish va ulardan maksimal foyda olish uchun inson huquqlari tamoyillari kontseptsianing dastlabki bosqichlaridan boshlab amalga oshirish va kuzatishgacha bo'lgan rivojlanish bosqichlariga kiritilishi kerak. Bundan tashqari, texnik va tashkiliy shaffoflikning adekvat darajasini kafolatlaydigan mexanizmlarni joriy etish muhimdir. Har qanday ta'lim loyihasi uchun yuqori sifatli ma'lumotlardan foydalanishni ta'minlash va ma'lumotlarni himoya qilish va maxfiylikni saqlash bo'yicha ilg'or tajribalarga rioya qilish kerak. SI vositalari inson taraqqiyotiga hissa qo'shishi uchun ta'lim tashkilotlari inson huquqlarini himoya qiluvchi vositalar, siyosat va javobgarlik mexanizmlarini ishlab chiqishda faol va inklyuziv bo'lishi kerak (Pizzi, Romanoff va Engelhardt, 2020).

Individuallashtirilgan ta'limni faol amalga oshirish har qanday ta'lim muassasasining an'anaviy tizimiga qiyinchilik tug'diradi (Merfi, 2019). Shu sababli, har bir oliy ta'lim muassasasi samarali hamkorlikni ta'minlash va zamonaviy sharoitlarda sun'iy intellekt imkoniyatlaridan foydalanish uchun talaba va o'qituvchining shaxsiy moslashuv dasturini ishlab chiqishi kerak.

Xulosa

Individuallashtirilgan ta'lim zamonaviy ta'lim tizimidagi ijtimoiy-iqtisodiy hayotning barcha jabhalarining global raqamli transformatsiyasi bilan bog'liq tendentsiyadir. Sun'iy intellekt texnologiyalarining joriy etilishi o'quvchilarning talab va ehtiyojlariga yo'naltirilgan ta'lim samaradorligi va sifatini oshirish imkonini beradi. Ijtimoiy tarmoq saytlari va chatbotlardan ta'limda foydalanish o'qituvchilarga mashg'ulotlarni yanada samaraliroq, 24/7 kun davomida foydalanishga imkon beradi, talabalar faolligini oshiradi va vaqtni tejaydi. Ekspert tizimlari ta'lim samaradorligini oshiradi, o'quv dasturlarini ishlab chiqish, qarorlar qabul qilish, rejalashtirish, nazorat qilish va hamkorlikda mukammallikni ta'minlaydi. Aqlli murabbiylar va agentlar talabalarning ehtiyojlari, afzalliklari va oldingi

akademik bilimlari asosida individuallashtirilgan ta'lim yo'llarini ilgari suradilar. Mashinada o'qitish texnologiyalari o'qituvchilarga katta hajmdagi talabalar ma'lumotlarini tahlil qilish, bashoratli modellarni yaratish, ta'lim taraqqiyotini kuzatish va o'rganishni talabalar ehtiyojlariga moslashtirish va yuqori sifatli o'rganishni ta'minlash imkonini beradi. Individuallashtirilgan ta'lim yo'llari elektron ta'lim sifatini yaxshilaydi va talabalarni individuallashtirilgan o'quv materiallari va resurslari bilan ta'minlaydi. Bundan tashqari, ular talabalar va o'qituvchilar o'rtasidagi o'zaro munosabatlarni osonlashtiradi. Virtual o'quv muhitlari hamkorlikda o'rganish, o'zaro ta'sir qilish, ma'lumotni vizuallashtirish va real vaqtda virtual fikr-mulohazalar uchun immersiv muhitni ta'minlaydi.

Topilmalar shuni ko'rsatadiki, SIEdu texnologiyalarining asosiy afzalliklari o'qituvchilarga individual o'quvchilarning ehtiyojlarini qondirish uchun individuallashtirilgan ta'lim yo'llarini yaratishga imkon beradi. Ishtirokchilarning aksariyati SIEdu texnologiyalarining ta'limga tatbiq etilishi ularning o'qishga bo'lgan faolligi va qiziqishini oshirganini, ta'lim mazmunini shaxsiy ehtiyojlarga moslashtirishga yordam berganini, ta'lim jarayonini tezlashtirib, aqliy faollikni rag'batlantirganini e'tirof etdi. Bundan tashqari, SIEdu virtual kontekstda psixologik jihatlarni tadqiq qilish imkoniyatini berdi, 24/7 rejimida akademik yutuqlarga kirish va o'z vaqtida fikr-mulohazalarni ta'minlash imkonini berdi. Joriy tadqiqot doirasida taklif etilayotgan ta'lim paradigmasi SI ning ijtimoiy-iqtisodiy hayotdagi ortib borayotgan rolini, SI insoniyatga olib kelishi mumkin bo'lgan ijtimoiy va axloqiy muammolarni, shuningdek, SI ning ta'limni raqamlashtirishda, ayniqsa individuallashtirilgan rolini tasvirlaydi.

Tadqiqot cheklovlari

Tadqiqot o'z tabiatiga ko'ra nazariy va tavsifiydir. Ta'limda SIEdu texnologiyalarining samaradorligi bilan bog'liq miqdoriy ma'lumotlarni baholash mavjud emas edi. Kelajakdagi tadqiqotlar hali ham zarur. Tadqiqot kelajakdagi o'zgarishlarga dalil beradi. Tavsiyalar boshqa universitetlarga sun'iy intellekt vositalariga asoslangan maxsus ishlab chiqilgan dasturdan qanday foydalanish bo'yicha tegishli bo'lishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Normamatov, X. (2025). IMPROVING THE METHODOLOGY OF TEACHING PROGRAMMING LANGUAGES BASED ON NETWORK TECHNOLOGIES. *International Journal of Artificial Intelligence*, 1(2), 656-662.
2. Normamatov, X. (2025). APPLYING INTERNATIONAL EXPERIENCES IN TEACHING PROGRAMMING TO HIGHER EDUCATION SPECIALIST STUDENTS: CHALLENGES AND SOLUTIONS. *International Journal of Artificial Intelligence*, 1(2), 648-650.

3. Normamatov, X. (2025). CHALLENGES AND SOLUTIONS IN TEACHING PROGRAMMING: AN EXPLORATION OF GLOBAL AND LOCAL PERSPECTIVES. *International Journal of Artificial Intelligence*, 1(2), 651-655.

4. Menginiyevich, N. X., & Bahodir o'g'li, N. B. (2025). IQTISODIY MASALALARDA CHIZIQLI DASTURLASH MASALALARINI YECHISHDA SIMPLEKS USUL ALGORITMI VA UNING TAHLILI. *Pedagogs*, 79(1), 133-136.

5. Mengniyevich, N. H., & Abdirashid o'g, O. R. A. (2025). OB'EKTTLARNING KESISHISH NUQTALARI VA OPTIMIZATSIYA MASALALARINI ALGEBRSIK VA TRANSCENDENT TENGLAMALARNI TAQRIBIY YECHISH USULLARI BILAN HAL QILISH. *Pedagogs*, 79(1), 148-150.

6. Mengniyevich, N. X., & Farxod o'g'li, X. D. (2025). MA'LUMOTLARNI INTELLEKTUAL TAHLIL QILISH VA MASHINALI O'QITISH: MUAMMO VA YECHIMLARI. *Pedagogs*, 79(1), 137-147.

7. Mengniyevich, N. X., & Farhod o'g, X. J. E. (2025). JAMIYAT TARAQQIYOTIDA ROBOTOTEXNIKA, AVTOMATLASHTIRISH VA SANOAT INTELLEKTUAL TIZIMLARI KIRIB KELISHINING SALBIY VA IJOBIY TOMONLARI. *Pedagogs*, 79(1), 128-132.

8. Нормаматов, Х. М., & Абдуллаева, С. У. (2015). ЭФФЕКТИВНОСТЬ ПРИМЕНЕНИЯ АВТОМАТИЗИРОВАННОЙ СИСТЕМЫ УПРАВЛЕНИЯ" Э-БОЛЬНИЦА". In *Инновации в технологиях и образовании* (pp. 117-119).

9. Нормаматов, Х. М. (2014). ЛИНЕЙНЫЕ СИСТЕМЫ В ЦИФРОВОЙ ОБРАБОТКЕ СИГНАЛОВ. In *Инновации в строительстве глазами молодых специалистов* (pp. 239-241).

10. Шеров, Ж. Э., & Нормаматов, Х. М. (2015). АВТОМАТИЗАЦИЯ УПРАВЛЕНИЯ ВЫСШЕГО УЧЕБНОГО ЗАВЕДЕНИЯ. In *Инновации в технологиях и образовании* (pp. 178-182).

SHARQ VA G'ARB ADABIYOTIDA ISHQ KONSEPSIYASI

Xolmatova Ro'zixon Akmaljon qizi

Farg'ona davlat universiteti 1-bosqich magistranti

rozixonxolmatova289@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada Sharq va G'arb adabiyotidagi ishq konsepsiyasi Alisher Navoiyning "Layli va Majnun" va Vilyam Shekspirning "Romeo va Julyetta" asari orqali ochib beriladi.

Kalit so'zlar: Sharq adabiyoti, G'arb adabiyoti, "Layli va Majnun", "Romeo va Julyetta".

Annotation: In this article, the concept of love in Eastern and Western literature is revealed through Alisher Navoi's "Layla and Majnun" and William Shakespeare's "Romeo and Juliet".

Key words: Eastern literature, Western literature, Layla and Majnun, Romeo and Juliet.

Adabiyot maydonida bazi buyuk siymolar o'z ijodlari bilan boshqalardan ajralib turadi. Ular barcha davr kishilarini hayratga soluvchi so'z daholari bo'lib, o'zlaridan o'lmas asarlarni me'ros qoldirishgan. Ana shular ichida Alisher Navoiy va Vilyam Shekspirning o'rni beqiyos.

Alisher Navoiy - ulug' o'zbek va boshqa turkiy xalqlar shoiri, mutafakkiri va davlat arbobidir. [5]G'arbda chig'atoy adabiyotining buyuk vakili deb qaraladi, sharqda "Nizomi millati va din"(din va millatning nizomi) unvoni bilan ulug'lanadi.

Vilyam Shekspir - Ingliz Uyg'onish adabiyotining yirik vakili, daho so'z ustasi, buyuk shoir va dramaturgi. O'zining komediyalari va tragediyalari bilan jaxon teatri tarixiga ulkan hissa qo'shgan.

Alisher Navoiy va Vilyam Shekspir ijodida badiiy tamoyillar mushtarakligi va o'ziga xosligi mavjud.[3]So'zimizning dalili sifatida "Layli va Majnun" hamda "Romeo va Julyetta" asarlarini ko'ramiz.

"Layli va Majnun" Sharqning qayg'uli ishq dostoni, "Romeo va Julyetta" G'arbnining fojiali muhabbat qissasidir. Bu asarlarning sujet yo'nalishlari Navoiy va shekspirdan ancha oldin paydo bo'lgan esa-da, ikki daho mazkur sujetga yangicha o'lmas ruh baxsh etadilarki, bu asarlar insoniyatni hamon sehr jozibasida tutib kelmoqda. Mazkur ikki asarni solishtirish juda qiziq va chuqur ilmiy kashfiyot va xulosalarga olib kelishi mumkin. Eng avvalo, bu dostonida Sharq va G'arb badiiy tafakkuridagi farq – ularning tasvir prinspidagi farq ko'zga tashlanadi.[4]

Sharq va G'arbda ishq konsepsiyasiga bo'lgan munosabatlar yaqinligini va muhabbat muommosining badiiy yechimidagi g'oyaviy o'xshashlikni V.M.Jirmunskiy ham e'tirof

etadi: “Dunyoviy muhabbat (ishqi majoziy) konsepsiyasi Haqqa bo’lgan muhabbatning majozi sifatida tasavvuf an’analari bilan bog’liq.”[6] Tasavvufning mumtoz Sharq she’riyatiga, xususan “Layli va Majnun” asosidagi muhabbat konsepsiyasiga tasiri qanchalik katta bo’lgani fanga ma’lum.

Dostonda ham, tragediyada ham qahramonlar fojiasini tasvirlash orqali nohaqlik va adolatsizlik qoralanadi.”Ziddiyat qahramonlarning hissiyotlari asosida tug’ilmaydi... Fojia adolat va dushmanlik dunyosi bilan qahramonlarning ajoyib tuyg’usi to’qnashuvidan yuzaga keladi.”[1]

Ikkala asarda ham qahramonlar xatti- harakatlarini yo’naltiruvchi 5 ta asosiy lavha mavjud:

1. Ilk uchrashuv.
2. Dil izhori.
3. Ayрилиq.
4. Istamagan kishi bilan nikohga majburlash.
5. Xotima.

Alisher Navoiy “Layli va Majnun” dostonini Shekspirning “Romeo va Julyetta” tragediyasi bilan qiyoslash ikki buyuk ijodkorning ishq konsepsiyasiga munosabatlarining g’oyaviy yaqinligini ko’rsatadi. Ikki mutafakkir nuqtai nazarida komillikning muhtasham poydevori ham, oliy cho’qqisi va so’nmas nur manbayi ham ishqdir.[2-113]

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati:

1. Аникст А. Творчество Шулспира.-М.: Наука,1963.- С.228.
2. Gulnoz Xaliyeva. Qiyosiy adabiyotshunoslik. Akademnashr. 2020.
3. Mamatqulova X.A. Alisher Navoiy va Vilyam Shekspir ijodida badiiy tamoyillar mushtarakligi va o’ziga xoslik. Filol.fan.nomz... diss.-Toshkent, 2009.-B.24-49
4. Nazar Eshonqul. Dante, Navoiy, Shekspir.
5. Valitova A. A. (1974).”Alisher Navoiy”. A. M. Proxorov. Buyuk Sovet ensiklopediyasi. 17 (3-nashr). Moskva. Sovet ensiklopediyasi. 194-195-betlar.
6. Жирмунский В. М. Сравнительное литературоведение. —Л.: Наука.

“MEHROBDAN CHAYON” ROMANIDAGI GULSHAN OBRAZI

Xolmatova Ro'zixon Akmaljon qizi

Farg'ona davlat universiteti 1-bosqich magistranti

rozixonxolmatova289@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada Abdulla Qodiriyning “Mehrobdan chayon” romanidagi Gulshan obrazining ijobiy va salbiy jihatlari ochib berilgan.

Kalit so'zlar: Xon saroyi, haram, kanizak qizlar.

Annotation: This article reveals the pros and cons of image of Gulshan in Abdulla Qodiri's novel The scorpion from the Altar.

Key words: Khan's place, khan's harem, concubines.

“Mehrobdan chayon” o'zbek romanchiligiga tamal toshini qo'ygan Abdulla Qodiriyning ikkinchi yirik romani. Roman birinchi marta 1929-yil Samarqandda bosilib chiqqan. Romanning mavzusi to'g'risida yozuvchining o'zi shunday deydi: “Turkiston feodallarining keyingi vakili bo'lg'an Xudoyorning o'z xohishi yo'lida dehqon ommasi va mayda hunarmand – kosib sinfini qurbon qilishi, mamlakat xotin-qizlarini istagancha tasarruf etishi, bunga qarshi kelguchilar tilasa kim bo'lmasin, rahmsiz jazo berishi ro'monning mavzui'dir. Xudoyorning bu yo'ldagi birinchi istinodgohi bo'lg'an ulamolar, ularmimg ichki tashqi ahvoli, axloqi, madrasa va oila hayoti, ulamoda insoniy his bitganligi va qolg'ani hamx xabosat pardasi ostida sezilmas darajaga yetkanligi mundarija sig'dirg'an qadar bayon qilinadir.”[1]

Abdulla Qodiriy romanda xilma-xil xarakterlar yaratishda zo'r mahorat ko'rsatgan. Asarda Anvar, Ra'no, Solih mahdum, Sultonali, Xudoyorxon, Abdurahmon kabi bosh qahramonlar bo'lganidek Nasim, Gulshan, Nozik, Nodira singari asarning bir necha o'rnidagina ko'rinib, keyin uchramaydigan qahramonlar ham bor. Yozuvchining tasvir, mazmun va so'z qo'llash mahorati tufayli asardagi har bir epizodik obraz o'ziga xos vazifa bajaradi. Shulardan biri Gulshan obrazi.

Gulshan 35 yoshlar atrofida bo'lgan go'zal haram xodimalaridan. Yozuvchi u orqali o'quvchini xon harami bilan tanishtiradi.

“Gulshanbonu Xudoyorning ikkinchi davrida o'z husni bilan bir necha martaba xonning iltifotiga sazovar bo'lg'an haram kanizlaridan edi. Xudoyor taxtni tashlab, Buxorog'a qochishg'a majbur bo'lg'andan keyin, og'asini g'ayri shar'iy ishlarda, jumladan, xotinbozliqda ayblab, taxtga mingan Mallaxon o'z da'vosiga muvofiq Xudoyor haramidagi yuzlab xotinlarni o'z yigitlari orasida xotinliqqa taqsim qilib yubordi. Shu jumladan Gulshanbonu ham Mallaxon tarafidan Xudoyorg'a qarshi urushda qahramonlik ko'rsatgan bir yigitga in'om qilinib, shundan beri o'sha yigitning nikohida xotin edi...”[1]

Asarda ko'p to'xtalmagan bo'lsada Gulshanning ham o'z o'tmishi bor. Garchi u erlik ayol bo'lsada ko'p vaqtini haramdagi qizlar bilan o'tkazadi, ular bilan hazil qiladi, kulishadi, dardlarini tinglaydi. Gulshan bir qarashda o'yin kulguni sevadigan, baxtli ayolga o'xshab ko'rinadi. Aslida esa unday emas. Ayol kishi qachon baxtli bo'ladi? Qachonki, oilasi tinch va to'kis bo'lsa. Gulshanda esa to'kis va baxtli oila yo'q. Erining kimligi va Gulshanga qanday munosabatda bo'lishi haqida asarda aytilmagan. Biroq, uning haramda yotib yurishi, xonga qilayotgan "xizmatlari"dan ko'rinadiki eri unga mutlaqo befatq. Aslida Gulshan ozod inson, ammo haramdagi qizlar bilan qismatdosh. Haramda yuzlab xotin-qizlar tutqunlikda, baxtsizlikda. Bu qizlar qanchadan qancha oilalarning bekalari, shirin-shakar farzandlarning onasi bo'lishi mumkin edi. Ammo unday bo'lmadi. Ular xonning buzuq nafi yo'lida qurbon bo'ldilar. Gulshan ham ana shu nafs yo'lida qurbon bo'lganlardan biri. To'g'ri, u ham ko'plarni o'zidek baxtsiz bo'lishiga sabab bo'ldi. Xonga go'zal va suluv qizlar topib, o'zidek baxtsizlar safini ko'paytirdi. Ra'noni ham xonga maqtagan- u. Gulshanning bu xususdagi ishlarini oqlab bo'lmaydi, albatta. Ammo Ra'noning Anvar Mirzoga atalganini eshitib qilgan ishiga afsus qiladi. Aslida u hechkimga yomonlik qilishni xoxlamaydi. Gulshan Og'acha oyim sabab xonga boshqa qiz topmaslikka qaror qilgandi. Biroq fitnachilar Gulshanga soxta xat va biroz pul berib, qizning otasi shuni xoxlayotganiga ishon tirishadi. Shundan so'ng Gulshan ham Ra'noni xonga maqtashga majbur bo'ladi. Sultonidan haqiqatni bilgach esa Mirzo uchun o'zi yaxshi qizlar tobib berishini, lekin bu ishni to'g'iray olmasligini aytib uzr so'raydi. Bu epizod Gulshan obrazining ijobiy tomonlarini ochishga yordam beradi. Abdulla Qodiriy Gulshan obrazi orqali haram, xon saroyidagi ahvol va ko'plab Gulshanga o'xshagan baxtsiz xotin qizlar taqdirini ko'rsatib bermoqchi bo'lgan.

"Mehrobdan chayon" romani – badiiy mahorat darajasiga ko'ra mukammal asar. Uning sujeti qiziqarli va dramatik vaziyatlarga boy bo'lganidek tili ham puxta va shirali. Qodiriy bu romanida hayot haqiqatini katta mahorat bilan aks ettirgan va badiiy mahoratning oliy darajadagi namunasini ko'rsatgan." [2] Abdulla Qodiriy ijodi bamisli bir buloq bo'lib, undan har bir tashna suv ichib, chanqog'ini qondirib o'tadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

[1] Abdulla Qodiriy. Mehrobdan chayon. -T.: G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti.

[2] Saydulla Mirzayev. XX asr o'zbek adabiyoti. -T.: Yangi asr avlodi. 2005.

RUHIY RITMIKLIKNING BADIY-ESTETIK MOHIYATI

Xolmatova Ro'zixon

FarDU 1-bosqich magistranti

rozixonxolmatova289@gmail.com

ANNOTATSIYA

Men bu maqolam orqali ayol ruhiyatining ritmik xususiyatlarini asar misolida atroflicha ochib bermoqchiman. Ruhiyatdagi ritmiklik inson ruhiy olamining muvozanatsizligini ya'ni inson ruhiyatida o'sish hamda pasayish, davomli va o'zgaruvchan ruhiy ritmik holatlarning nomoyon bo'lishidir.

Kalit so'zlar: ritm, ruhiyat, temperament, xarakter, ayol psixologiyasi, evolyutsiya, dinamika, statika, psixologizm

KIRISH

Ritm-borliqdagi eng kichik zarradan tortib eng yuksagiga qadar bo'lgan jamiki jonli va jonsiz mavjudotlarning kundalik hayotida mavjud bo'lgan hodisadir., Xaqiqatdan ham , mavjud borliqdagi har bir harakatda o'ziga xos ritm bo'ladi . Inson ham tabiatdagi bir jism sifatida qaralsa , uning har bir harakatida , jumladan, nutqida ham ritm mavjud bo'ladi. Izohda qism butun aloqasidagi nutqiy bo'laklar –bo'g'in' turoq, misra, band ritmik bo'lak yoki ritmik birlik, deb yuritilishi hamda ritm vositalari haqida ham ma'lumot berilgan., 1 Biz ritm haqida so'z yuritilganda avvolambor lingvistik tomonlama ritm tushunchasiga izoh beramiz. Lingvistik lug'atlarda „nutq hosil bo'lishida tezlik va sekinlik, balandlik va pastlik, cho'ziqlik va qisqalik, o'xshashlik va noo'xshashlik bir meyorda almashinib turishi., 2 „urg'uli va urg'usiz ,cho'ziq va qisqa bo'g'inlarning almashinishi., 3 deb belgilanadi. Biz faqatgina ritm hodisasini lingvistik tarafdin qarashimiz tor doiradagi fikrlar majmuasi bo'lib, bu masalaga kengroq yondashmog'imiz zarur. Adabiyotshunoslikning nazm yo'nalishida ritm bo'yicha juda ko'p tadqiqotlar ishlangan va va yetarlicha ilmiy ishlar mavjud. Ritmik qurulishni she'riyatda aniqlashda avvalo, „ritmik bo'lak va ritmik vositalarni belgilab olish''va „ritmik bo'laklar sifatida bog'in [hijo], turoq[rukn] misra va band''kerakligi haqida yozadi D. Quronov . Nasrdagi ritm nazmda bolgani singari ohang va qofiyada nomoyon boladi. „Adabiyotshunoslikda nasriy nutqning ritmik bo'laklariga ajralishi qadim zamonlardayoq anglangan. Antik ritorikadan boshlab nasriy nutqning eng kichik ritmik bo'lagi kolon istilohi bilan yuritilgan. Zamonaviy adabiyotshunoslikda ham ushbu termin yuqorida tariflangan sintagma istilohi o'rnida qo'llanadi . Aslida bu termin o'zaro „umumiylilik-xususiylilik

“munosabatida;agar sintagma umuman nutqqa xos ritmikbo’lak manosida qo’llansa ,kolon badiiy nasrga xos ritmik bo’lakni anglatadi” bu izohlar orqali biz ritm qanday hodisa ekanligini ,tilshunoslik va adabiyotshunoslikda tutgan o’rnini bilib oldik.o’zimning ilmiy tadqiqotim davomida ruhiyatdagi ritmik hodisani badiiy asarlar orqali izohlab berishga harakar qildim. Avvalo ritm nima degan savolga adabiyotshunos sifatida javob topa olgan bo’lsak ,psixalogik tarafdin ruhiyat atamasining ma’nosini anglamog’imiz zarur .Ruhiyat –yuksak darajada tashkil topgan materiya [miya]ning voqealikni alohida shaklda aks ettirishdan iborat xususiyati . Ma’lum vaqt oraligida ijobiy va salbiy harakterning o’sish va pasayishi ,davomli va o’zgaruvchan holatda inson ichki va tashqi dunyosiga ta’sir etuvchi omil sifatida ruhiy ritmiklik terminini bemalol qo’lay olishimiz mumkin.Ruhiyatdagi ritmiklik istilohi bugungi kun adabiyoti uchun mavhum tushuncha bo’lib qolmasligi kerak.bilamizki psixalogiyada temperament degan tushuncha bor .”Har qaysi kishidagi hissiyotning qo’zg’alish tezligi ,kuchi va barqarorligi har xil bo’ladi .Bir xil odamlarning hissiyoti tez ,kuchli qo’zg’aladi va barqaror bo’ladi .Ba’zi kishilarda esa bunday qo’zg’alish sust ,zaif bo’lib uzoqqa bormaydi.Temperamentning bunday xususiyatlari kishidagi hissiyotning qo’zg’alishlari bilan birga ,organizmning atrofidagi muhit tasiriga javoban ko’rsatadigan ixtiyorsiz reaksiyalarida ,ayniqsa,yaqqol ko’rinadi.,Ruhiy ritmiklik tushunchasini psixalogiyadagi temperament terminaga o’zaro hamohang termin sifatida qo’llay olsak bo’ladi.bu ikki fanning ozaro bog’liklik holatlarini bir nuqtada tutashtirish yangi bir ilmiy izlanishlarga turtki bo’ladi .Temperament qadimdan to’rt guruhga bolinadi 1]xolerik 2]sangvinik 3]melanxonik 4]flegmatik

Xolerik temperament — hissiyotning tez va kuchli qo'zg'aluvchanligi,barqaror bo'lishi bilan farq qiladi. Xolerik temperamentli kishilarning hissiyotlari ularning imo-ishoralarida, mimikalarida, harakatlari va nutqlarida yaqqol ko'rinib turadi. Xoleriklar qizg'inlik va tajanglikka moyil bo'ladilar. Bunday temperamentli kishilar chaqqon, umuman harakatchan ,serg'ayrat va va har doim urunuvchan bo'ladilar.

Sangvinik temperament — hissiyotning tez, kuchli qo'zg'aluvchanligi, lekin beqaror bo'lishi bilan farq qiladi. Sangvinik temperamentli kishi-larning kayfiyati tez-tez o'zgarib, bir kayfiyat o'ziga teskari bo'lgan ik-kinchi bir kayfiyat bilan tez almashib turmog'i mumkin. Sangviniklardagi psixik jarayonlar, xoleriklardagi singari, tez o'tadi. Bu xil temperamentli kishilar ildam, chaqqon, serharakat va jo'shqin bo'ladilar.

Melanxolik temperament — hissiyotning sekin, lekin kuchli qo'zg'aluvchanligi va barqaror bo'lishi bilan farq qiladi. Melanxoliklar barqaror, davomli bir kayfiyatga moyil bo'ladilar, lekin hissiyotlarining

tashqi ifodasi juda zaif bo'ladi. Melanxolik temperamentli odamlar sust- kash bo'ladilar. Melanxolik temperamentli odam ishga birdan kirishmas- ligi mumkin, lekin bir kirishsa— hissiyotning juda sekin, kuchsiz qo'zg'alishi va uzoq davom etmasligi bilan farq qiladi.

Flegmatik temperamentli kishilar hissiyotlarining tashqi ifodasi kuc boshlagan ishni oxiriga yetkazmay qo'ymaydi. Flegmatik temperament hsiz bo'ladi. Bu xil temperamentli odamlarni xursand qilish, xafa qilish yoki g'azablantirish ancha qiyin.

Har bir asarda qahromonning ruhiy olami xarakter darajasiga ko'tariladi .Asardagi qahramonning ruhiy olami asarning qay yo'sinda ketishiga, syujetiga ahamiyatli ravishda ta'sir etadi.Asar qahramonining ruhiy kechinmalari asarning ham mazmun mohiyatini belgilab beradi.Insonning umr yo'lini qahramon evalutsiyasi deb olsak mana shu evalutsiyasini shartli ravishda 3davrga bo'lamiz:1 bolalik, 2 yoshlik, 3 keksalik. Mana shu davr mobaynida insonning ruhiy olamida ham ritm hodisasi yuz beradi. Ma'lumki, inson butun hayoti davomida o'zgarishlarsiz yoki muttasil siljishlardan xoli bo'la olmaydi. Bundan kelib chiqadiki, qahramon ruhiyati ham davr va ijtimoiy muhit silsilalaridan omon-eson o'tgan holda, ma'lum ma'noda oqim bo'ylab suzadi yoki aksincha, isyonkorlik ruhi bilan sug'orilgan g'oyalarni qabul qilib, o'z hayotida keskin burilishlar yasaydi. Misol tariqasida oladigan bo'lsak, havaskor yozuvchilarimizdan biri Mehrinozaning qalamiga mansub "Aks" hikoyasi bosh qahramoni Qurbonoyni olishimiz mumkin. Mo'jaz hikoya Qurbonoyning yosh qizaloqlik payti, bo'y yetgan payti va nihoyat, farzandlari voyaga yetgan davrni o'z ichiga oladi. Yozuvchining tahsinga sazovor mahoratidan biri aynan bir xil voqeaga uch yosh nuqtayi nazaridan yondashishida hisoblanadi. Hikoya interyer tasviri bilan boshlanadi, ya'ni: "Bolaxonaning og'ir yopiluvchi eshigi kuchli shamol ta'siridan qars etib yopildi va zar bilan yopilgan eshik taxmonda taxlangan burungi ko'rpalarning taxini buzdi. Ijirg'anib turganga o'xshovchi qiyshiq xontaxta ustida ikki dona chirishni boshlagan olma, aftidan bu uyga ikki-uch kunlab odam kirmaydiganga o'xshaydi. Eski uvadalarining hidi anqib turgan xona xonadon egalarining kayfiyati kabi mung'ayib turar edi."

Endi bosh qahramonimizga keladigan bo'lsak, yozuvchi uning portretini chizmaydi, shunchaki qizaloqning "Chillak" o'yinidagi holatidan kelib chiqib, ba'zi fe'l-atvorini aytib o'tadi va shu orqali kitobxon o'ziga umumiy xulosa chiqarib oladi. Masalan, uning besh yosh ekanligi, bitta toshchani talashib, o'g'il bola bilan yuz timdalashgacha borganligidan uning shaddod, yerga ursa, ko'kka sapchiydigan qiz ekanligini anglash mumkin. Bir kun shunday voqea yuz beradiki, sevimli kitobini olmoqchi bo'lib, onasidan uni olib berishini iltimos qiladi, lekin onasi kitob olgandan ko'ra do'kondan non olib kelishini buyurib,

“Qorningni o’yla, shuning o’zi yetadi” degan javobni beradi. U yosh qizaloq istaklarining dastlabki rad etilishi bo’ladi. Lekin, qizaloq non olmasdan kitob sotib olganini ko’rgan otasi uni ayovsiz kaltaklaydi va ko’chaga chiqishini ta’qiqlab qo’yadi.

Oradan bir necha yil o’tadi, qiz ulg’ayib, ko’zni quvnatadigan ravishda go’zallashadi. Uylaridan sovchilarning keti uzilmaydi va otasi Qurbonoyni savdogar boyni o’g’li Qulmurodga turmushga bermoqchi bo’ladi. Qizning ko’ngli esa o’sha bolalikda yuzlarini tirnab, bir-biri bilan tinmay urushadigan Erkinda edi. qiz onasiga ko’nglidagini aytgan zahoti, ona: “Otang bilan akalaring kallangni oladi”- deydi. Qurbonoy muhabbati uchun kurashish uchun qilgan yagona harakati – zahar ichish bo’ldi, lekin buning ham oldi olindi va Qurbonoy taqdir izmiga “qurbon” bo’ldi. Oradan yillar o’tdi, alam va zahmatlarga to’la hayotda u uch farzandni dunyoga keltirib, voyaga yetkazdi. Zolim erning aysh-u ishrat, zulm va kayf-u safoga qurilgan hayotida zaqqum tortgan ayni shu qahramonimiz bo’ldi. So’nggi zarba esa qaqshatqich bo’ldi: uch o’g’il otasining xurmacha qiliqlarini davom ettirib, butun boylikni kulini ko’kka sovurdi. Bu ham yetmaganidek, hech vaqosiz qolgan onani otasidan o’rgangan “yuksak hurmat” vositasida tashlab ketishdi. Tashlab ketish ham onaning bo’ynidagi tilla zanjirni yulqishasnosida yuz berdi, xirqirab, chalajon qilib do’pposlab, ortiga bir bora ham qayrilmay ketdi. Ana endi asarning kulminatsion nuqtasiga yetib keldik: joni bo’g’ziga kelgan onaizorning ortga-o’tgan umriga razm solishi va o’z istaklarida sobit tura olmagan, bu vositasida butun hayoti bu dunyoning do’zaxida kuyib kul bo’lgani ko’z oldidan bir-bir o’tdi. Xulosa esa bugungi qadam ertaning zaminiga aylanishi, ko’z yumish oxir-oqibat o’z hayotidan qo’l yuvishga qadar olib borishi ochiqlandi. Yuqorida ko’rib o’tganimizdek, arzimagan bir xohishda sobit tura olmaslik bir inson hayotini butunlay barbod bo’lishiga olib keldi. Dastlab o’zboshimchalik bilan qilingan isyon ham tashqi omillar vositasida borib-borib yo’qoldi, ayol hayotini “ko’nikish kerak, sabr qilish kerak, chidash kerak” qabilidagi erkinlikdan mahrum qiluvchi g’oyalar mahv etdi. Yakunda esa onasidan yodgorlik bo’lgan zanjirni bermaslik vositasida hayotdan ko’z yumdi.

Tabiiy jarayonlardan ma’lumki, evolyutsiya rivojlanish asosiga quriladi, ya’ni bugungi kundan ko’ra ertaning yaxshiroq bo’lishi kabi. Lekin ko’rib o’tgan hikoyamizda evolyutsiya o’sishga emas, ko’nishga xizmat qildi, o’zlikni yo’qotishga-da xizmat qildi. Dastlabki voqeada isyon bor edi, qaysarlik, o’z istaklarida sobitlik bor edi. Ikkinchi holatda isyon cho’qqiga chiqdi: hayotdan voz kechish yagona choraga aylandi. So’nggi vaziyatda esa kuchdan qolgan vujudga navqiron uch yigitning nafi yakun yasadi, kuchsiz

qarshilik ham kuchli zarbaga sabab bo'ldi. Bu sabab esa bir "o'zini baxshida qilgan" ona, rafiq, INSON umriga zomin bo'ldi.

Ritm bu-musiqiylik bilan bevosita aloqador jarayon hisoblanadi. Xuddi musiqada bo'lganidek, dastlab sokin temp, keyin avj, oxiri esa yana tempning sustlashishi bilan yakunlanadi. Yuqoridagi hikoyada ham ayni shu voqelik o'z tasdig'ini topayotir: dastlab so'roqsiz kitobni oldi, cheklov o'tib tushganidan hatto o'limgacha bordi, yakunda esa unsiz yig'i va baxshida umrga achinishgina ro'y berdi xolos. Yuqorida sanab o'tilgan uch holat ruhiyatning ritmikligini, goh baland, goh past, goh isyonkor, goh itoatkor bo'lishidan dalolat bermoqda. Xuddi shuningdek, ruhiy evolyutsiya ham rivojlanish va to'xtash, yuksalish va cho'kish kontrastligidan yuzaga keladi, yuqori-quyi, flegmatik-sangvinik, xolerik-melanxolik xarakter tiplarini o'zida namoyon qiladi. Demak, inson ruhiyati ham barqaror emas, barcha-barchasi vaziyat taqozosidan vujudga keladi, xuddi inson yashayotgan hayot kabi doimiy harakatda, doimiy o'zgarish tempida inson borlig'ini tashkil etadi. Ruhiyatning asosida esa erkinlikka intilish, zindon bo'lgan jasaddan xoli bo'lish g'oyasi yotadi. Ruh zindonband ekan, muttasil kurash ham, muttasil o'zgarish ham, muttasil isyon ham, muttasil ko'nish ham davom etaveradi. Shu jihatdan "Aks" hikoyasi bir ayol misolida tug'yon va istak, sabr va g'azab, bardosh va bariga qo'l siltash psixologik tendensiyalarini mohirona aks ettira olganligi bilan muhim ahamiyat kasb etadi va ruhiy ritmiklik, ruhiy evolyutsiya, xarakter tipini mo'jaz hikoya bag'riga singdira olganligi bilan ajralib turadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Quronov D. va boshqalar. "Adabiyotshunoslik lug'ati" –T.: Akademnashr, 2013. 46-bet
2. Solijonov Y. Detallar tilga kirganda// O'zbek adabiy tanqidi. –T.: "Turon-Iqbol", 2011
3. Normatov U. Bugunning hikoyalari. Jahon adabiyoti, 1997-yil, 3-son
4. Imomova G. Hikoyada badiiy sintez va ramziy tasvir, Sharq yulduzi, 2005-yil, 3-5-fasl
5. Belinskiy V.G. Tanlangan asarlar. –T.: O'zdavnashr, 1955, -B.150
6. Grifsov B.A. Psixologiya pisatelya. –M.: Xud.lit., 1988

ABDUQAYUM YO'LDOSHEV HIKOYALARIDA TABIAT TASVIRI

Xolmatova Ro'zixon Akmaljon qizi

FarDU 1-kurs magistranti

+998975345998

Annotatsiya: Mazkur maqola Abduqayum Yo'ldoshev hikoyalarida tabiat tasviri tahliliga bag'ishlangan. Garchand uning asarlarida peyzaj tasviriga urg'u berilmagan bo'lsa-da, o'ziga xos badiiy bo'yoq va jiloga ega ekanligi misollar vositasida ochib beriladi.

Аннотация: Данная статья посвящена анализу образа природы в рассказах Абдукаюма Ёлдошева. Хотя в его работах не подчеркивается пейзажный образ, на примерах раскрывается тот факт, что он обладает неповторимым художественным колоритом и лоском

Abstract: This article is devoted to the analysis of the image of nature in Abduqayum Yoldoshev's stories. Although his works do not emphasize the landscape image, the fact that he has a unique artistic color and polish is revealed through examples.

Kalit so'zlar: Peyzaj, portret, ruhiyat, obraz, detal, tasvir

Ключевые слова: Пейзаж, портрет, дух, образ, деталь, образ

Key words: Landscape, portrait, spirit, image, detail, image

Abduqayum Yo'ldoshev adabiy jarayonda o'z ovozigacha, o'z uslubiga ega ijodkor bo'lib, hikoya, qissa, romanlaridagi har bir detalga alohida ahamiyat qaratadi, shu jumladan peyzaj tasviri ham bundan mustasno emas. Garchi, hikoya hajman qisqa bo'lsa-da, unda peyzaj tasviriga o'rin ajrata olish yozuvchining mahoratidan dalolat beradi. Asli Abduqayum Yo'ldoshev hikoyalarida peyzaj tasviri nihoyatda kam uchraydi, ammo uchragan taqdirda hikoya mazmunini ochishga, boyitishga, voqelikni, ruhiy holatni oydinlashtirishga yordam beradi. Abdulla Qahhorga ta'rif berilayotganda "Oz so'zda ko'p ma'no ifodalash" xos bo'lsa, Abduqayum Yo'ldoshevdan "Kam tabiat tasviri bilan, nuqtasiga urish" ta'biri mos keladi. Masalan, Abduqayum Yo'ldoshevning "Bankir" romanini olaylik.

"Tunda nogoh havo aynidi.

Osmon yuzini qora bulutlar bosib kela boshladi. Borliq zulmat og'ushida qoldi.

Havo tund va dim edi.

Tabiatda nimadir bo'lishi kutilayotganday.

Axiyri osmon chidab turolmadi – uning ko'z yoshlari sel bo'lib oqdi: ezilib yomg'ir yog'a boshladi..."¹

¹ А. Ёлдошев. Банкир. – Тошкент: Tafakkur qanoti, 2012. 25-бет.

Tabiat tasviri xuddi voqealar holati bilan hamohang. Birdaniga yuz bergan bu voqea nogohon havo aynishiga o'xshaydi. Tolibjon va uning oilasi boshiga tushgan falokat osmonni qoplagan qora bulutlarga qiyos qilingan. Ezilib yog'gan yomg'ir tomchilari Nozimaxonimning otasi hasratida to'kkan ko'z yoshlari go'yo.

Ko'rinib turganidek, tabiat tasviri qahramonlar hayotini oldindan bashorat qilganday tasavvur uyg'otadi. Darhaqiqat, tabiatning ushbu hodisalari qahramonlar taqdiri bilan ham, ruhiyati bilan ham o'zaro mutanosiblik kasb etadi. Yomg'ir –deyarli barcha ijodkorlarning sevimli peyzaj tasviri hisoblanadi. Yomg'irning ezilib, shivalab, bosib, shig'alab, savalab, sharros quyib yoki jala ko'rinishida yog'ishi badiiy asarlarda ko'plab uchraydi. Ushbu peyzaj tasviri adiblar nasrining ritmini belgilab berayotgandek taassurot qoldiradi.

Sobiq tuzum davridagi fojealar yangi jamiyat shakllanishidan oldin yangicha fikrlaydigan inson obrazini yaratish muammosi sifatida ma'lum tarixiy butunlikdan ajrab qolgan inson qismatini idrok etish orqali ifodalangan. Misol uchun A.Yo'ldoshevning "Quduq"² hikoyasini keltirish mumkin. Unda insonga qo'l ostidagi ikkinchi darajali buyum sifatida qarovchi, mute fikrlovchi, mustamlakachilar yetovida butun boshli qishloqni yo'qotuvchi odamlar tasviri ustunlik qiladi. Mutelik xalqni halokatga olib boradigan yo'l edi. Mustaqil fikr yuritmaslik, aynan fikrsizlik, nafs yo'lida faqat o'z huzuri va foydasi uchun, tiriklik uchun yashashni taqozo qiladi. Bunday odamlar o'rgatilgan, ishonchli robot kabi ishlab, evaziga hech narsa talab qilmas edi. Ular bir tomondan CH.Aytmatov romanidagi manqurt obraziga o'xshaydi. Farqi: uning boshiga xom teri kiydirilmaganidadir.

Hikoya Tirkash muallimning qizi quduqqa tushib vafot etishi bahonasi bilan uning oilaviy ahvoli pedagogik kengashda muhokama qilinadi, direktor tuman gazetasida militsionerning maqolasini maktab jamoasida ishlab chiqdik, degan ma'lumot uchun Tirkash muallimning dardini yana yangilaydi. Go'yo mehribonlik ko'rsatgan kishi sifatida Tirkash muallimning darslarini boshqalar bo'lib olishadi. Tirkash muallim bo'sh qolib, o'z fojeasi, dardiga yanada chuqurroq botib boraveradi. Jamiyatdagi soxta "insonparvarlar" esa maqolani viloyat gazetasida qayta bostirishadi. Sabohatning o'limi endi nafaqat Tirkash muallim, balki butun qishloq uchun fojeaga aylanadi. Sovxoz direktori tepadagilar buyrug'i bilan qishloqdagi barcha quduqlarni yoqtirib tashlaydi. Qishloq suvsiz qoladi. Vahima, qo'rquv, hadik, umidsizlik odamlar qalbini kemirar edi. Odamlar bu falokatning bosh aybdori sifatida Tirkash muallimni ko'ra boshlashadi. Hatto Marvi xola Tirkashning uyi oldiga kelib, ovozi baralla qo'ygancha qarg'aydi. Bu sobiq tuzumning xalq ichidan mohirlik bilan dushman yasash usulining badiiy ifodasi edi. Jamiyatda esa ma'nan qashshoq, kaltabin, xudbin kimsalar, kaltabin rahbarlar nima desa, shunga ishonadigan kishilar yaxshi kun ko'rar edi, xolos. Bu tom ma'nodagi mutelik

² Йўлдошев А. Пуанкаре: ҳикоя ва қиссалар. — Тошкент: Akademnashr, 2014. - Б. 15

psixologiyasi bilan yashagan odamlar jamoasi edi. Ular muammoning mohiyatini anglolmay, olomonlik falsafasining qurboniga aylanishadi. Yozuvchining asosiy maqsadi yangi inson konsepsiyasini yaratish zarurligiga e'tiborni qaratish kerakligini ta'kidlar ekan, buni "Quduq"³ hikoyasida samarali amalga oshirdi. Ijodkor fikricha, ma'naviy dunyosi tor odamlar jamiyatni boshqarib, uni falokatga olib keldi.

Izlanishlar davomida nasrda, xususan, hikoyada odam va olamning tashqi belgilarini ichki xususiyatlar bilan yaxlit holda ifodalash kuchayishi natijasida avvalgi davrga nisbatan yangicha inson obrazi yaratilganiga guvoh bo'ldik. Zulfiya Qurolboy qizining "Ayol" hikoyasidagi Nazokat timsolida ayol jasorati, matonati, irodasi, qalb go'zalligi va ruhiy tetikligini kuzatish mumkin. Asar yetti qismdan iborat bo'lib, unda tuzalmas kasalga chalingan ayolning o'lim oldi holati tasvirlangan. Bu yerda biroz romantikaga berilish ham bor. Biroq romantika ham inson qalbidagi yuksak pafosning belgisi sifatida obraz mohiyatini ochib beradi. Hikoyada ayol va quyosh tushunchasi yangi bir kontekstda reallashadi va borliqning yaxlit modeli sifatida aks ettiriladi. Ayol hayotga chanqoq, mehrga to'laligi bilan zulmat, yo'qlikka qarshi kurashishga intiladi. Go'zallik, badiiy-estetik ideal aslida tiriklikda ekanligini angelayпти.

Bundan tashqari, adibning "Muammo" hikoyasida ham tabiat tasviri qahramon kayfiyatiga, ruhiyatiga, kechinmalariga uyg'un ravishda keladi. Asar qahramoni chet elga grant yutib borib, ularning bir-biriga doimo tabassum bilan qarash odatini olib keladi, bu chet elda normal va umumbashariy xususiyat sifatida baholanadi. Qahramon yurtimizga qaytgach esa og'zi qulog'ida, xursand, odamlarga ham tabassum, mehr bilan qaraydi, ayni shu o'rinda qahramon kayfiyati bilan muvofiq ravishda tabiat ham yashnaydi, "Quyosh charaqlagan, osmon ko'm-ko'k, tabiat yashillikka burkangan" tarzida tasvirlanadi. Lekin bu tabassumni bizning odamlar iliq qarshi olmadi, tabassum bilan javob qaytarmadi, aksincha bir qancha haqoratli so'z va quruq tuhmatlarga giriftor bo'ldi. Yakunda ham adib xulosani kitobxon hukmiga havola qiladi, ya'ni qahramonimizga-da tabassum hadya etgan, sumkasini ushlab turishga ko'maklashgan ayol ham, sumka ham g'oyib bo'ladi. Bundan ko'rinadiki, madaniyat bilan insoniylik yonma-yon yurmas ekan jamiyatda rivojlanish ham, taraqqiyot ham bo'lmaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Solijonov Y., Ko'zgudagi hayot.,-T.,2013
2. Vladimirova N.O'zbek hikoyalarida g'oya va obraz,-T.:Fan, 1989.
3. Yo'ldoshev A. Puankare :hikoya va qissalar, -T.:Akademnashr,2014
4. Yo'ldoshev A. Bankir, -T.:Tafakkur qanoti, 2012

³ Йўлдошев А. Пуанкаре: ҳикоя ва қиссалар. — Тошкент: Akademnashr, 2014. - Б. 15

VAQFNING BUGUNGI KUNDAGI AHAMIYATI

Abdulhayev Bekmurod

Toshkent Islom Instituti 4-kurs talabasi

Annotatsiya (O'zbekcha): Ushbu maqolada islom tarixida muhim o'rin tutgan vaqf tizimi va uning bugungi kundagi ahamiyati tahlil qilinadi. Muallif vaqfning musulmon jamiyatidagi ijtimoiy-iqtisodiy roliga, xususan, ta'lim, sog'liqni saqlash, infratuzilma va qashshoqlikka qarshi kurashishdagi o'rniga e'tibor qaratadi. Tarixiy misollar va zamonaviy tajribalarga tayangan holda, vaqf muassasalarining zamonaviy shakllari, jumladan, cash vaqf va vaqf banklari haqida ham so'z yuritiladi.

Kalit so'zlar (O'zbekcha): Vaqf, musulmon jamiyati, cash vaqf, islom iqtisodiyoti, xayriya, ta'lim, sog'liqni saqlash, qashshoqlik, infratuzilma.

Annotation (Inglizcha): This article analyzes the Islamic institution of waqf and its relevance in the modern era. The author focuses on the socio-economic role of waqf in Muslim societies, particularly in education, healthcare, infrastructure, and poverty alleviation. Drawing on historical examples and contemporary practices, the article discusses modern forms of waqf institutions, including cash waqfs and waqf-based banking.

Keywords (Inglizcha): Waqf, Muslim society, cash waqf, Islamic economy, charity, education, healthcare, poverty, infrastructure

Аннотация (Ruscha): В данной статье рассматривается система вакуфов в исламской истории и её актуальность в современности. Автор акцентирует внимание на социально-экономической роли вакуфов в мусульманском обществе, особенно в сфере образования, здравоохранения, инфраструктуры и борьбы с бедностью. На основе исторических примеров и современных практик освещаются современные формы вакуфных учреждений, включая денежные вакуфы и вакуфные банки.

Ключевые слова (Ruscha): вакуф, мусульманское общество, денежный вакуф, исламская экономика, благотворительность, образование, здравоохранение, бедность, инфраструктура.

Tarixda vaqfning musulmon jamiyati shakllanishi va rivojiga katta ta'sir qilganini, bugungi kunda ham vaqf mulklarining musulmon jamiyati taraqqiyotiga ta'siri salmoqli ekanini aytib o'tishimiz darkor. Qadimdan badavlat musulmonlar dunyo va oxirat yaxshiliklarini qo'lga kiritish uchun Alloh ularga rizq qilib bergan narsalardan infoq-ehsonlar qilishda peshqadam bo'lganlar. Vafotlaridan so'ng ham qiyomatga qadar savobidan bahramand bo'lishlari uchun o'z mulklaridan bir qismini Alloh yo'lida vaqf qilganlar. Zero, vaqf bu sadaqai joriyaning bir turidir.

Vaqflar ijtimoiy himoyaning barcha turini o'zida qamrab olgan. Vaqf shifoxonalari, vaqf madrasalari, vaqf mehmonxonalar, rabotlar, masjidlar, yo'llar, ko'priklar, ehtiyojmandlarni taom bilan ta'minlovchi vaqflar, qarzдорlarga yordam beruvchi vaqflar, musofirlar uchun ajratilgan vaqflar va boshqa ko'plab yo'nalishda faoliyat yurituvchi vaqf tashkilotlari bor edi.

Vaqf mulklari xususiy mulkchilik shaklidan chiqadi. Shu bilan birga, davlatga ham tegishli hisoblanmaydi. Vaqflarni jamiyatning ma'lum ehtiyojlarini qondiradigan jamoa mulki deyish mumkin. Zotan, vaqf qilishdan ham maqsad Alloh taoloning roziligini istab, boshqalarga manfaat yetkazadigan xayrli loyiha qilishdir.

Vaqf shifoxonalari mudarris va talabalar uchun ham tadqiqot markazi bo'lib xizmat qilgan. Masalan Roziy (841-926), Zahraviy (931-1013), Ibn Sino (980-1037), Ibn Rushd (1126-1198), Ibn Nafis (1208-1288) kabi yetuk allomalarning yetishib chiqishida ham bunday muassasalarning xizmati beqiyos bo'lgan. Vaqf shifoxonalari tibbiyot talabalari uchun o'z davrining eng yaxshi uskunolari bilan jihozlangan va ilmiy meros jihatidan ham juda boy hisoblangan. Masalan, XIV asrda Misrdagi Ibnu Tulun shifoxonasi qoshidagi kutubxonada 100 mingdan ortiq tibbiyotga oid kitoblar mavjud bo'lgan bo'lsa, o'sha davrda Yevropadagi eng katta kutubxonaga ega Parij universitetida atigi 400 turdagi kitoblar saqlangan.¹

Mashhur musulmon sayohatchisi Ibn Battuta sakkizinchi hijriy yuz yillikda Bahriy Mamluklar hukmi ostidagi Damashq shahrida ko'rgan o'nlab turdagi, yuzlab vaqf muassasalarini ko'rgandagi hayratini quyidagicha ifoda etadi: "Damashqdagi vaqflarning turi va saflanish jihatlari shu qadar ko'pligidan, ularning sanog'iga yetib bo'lmaydi. Masalan, hajga borolmaydiganlar uchun ularning nomidan haj qiluvchilarni yetarli mablag' bilan ta'minlaydigan vaqflar, qizlariga sep qilishga kuchi yetmaydigan oilalarning qizlariga barcha sep va jihozlarini tayyorlab, to'yini o'tkazib beradigan vaqflar, asirlarni ozod qilish uchun kerakli mablag'larni beruvchi vaqflar, musofir yurtda puli tugab qolganligi tufayli uyiga qaytib ketolmayotgan musofirlar uchun xoslangan vaqflar bor. Bunday turdagi vaqflar musofirlarga taom, kiyim-kechak va yurtlariga qaytish uchun kerakli narsalarni taqdim etadi. Shuningdek, yo'llarni to'g'rilash va ularga tosh yotqizish uchun mo'ljallangan vaqflar ham bularga misol bo'la oladi. Chunki, Damashq ko'chalari shunday tarzda, uning ikki chetida piyodalar yuradigan yo'lkalar bo'ladi, o'rtasidagi (kattaroq) yo'lkada esa otliqlar yuradi. Yana, sanaganlarimizdan boshqa xayr ishlari uchun ochilgan turli xil vaqflar bor".²

Musulmon mamlakatlarida davlat va din arboblari yetishtirish maqsadida maktab va madrasalar, diniy ibodatlarini ado etish uchun masjidlar, aholi uchun musofirxona,

¹ "Vaqfning ijtimoiy-iqtisodiy adolat va taraqqiyotni ta'minlashdagi o'rni" <https://islommoliyasi.uz/uz/vaqfning-ijtimoiy-iqtisodiy-ahamiyati/>

² A. Sultonxo'jayev. Ibn Battutaning sayohati. 99-bet.

yetimxona, kasalxona, langar va boshqa xayriya muassasalari bunyod etilgan. Ana shu bino va muassasalarda bo'ladigan xarajatlar (imom, muazzin haqi, joynamoz, ta'mir, shogirdlarning nafaqasi, tabiblar va boshqa xizmatchilarning maoshi, kitoblardan nusxa ko'chirtirish haqi va boshqa chiqimlar)ni shu binoni qurdirgan kishilar ta'minlab turganlar. Bino egasi (muassis) doimiy daromad berib turadigan joylar (er, tegirmon, objuvoz, savdo do'koni, karvon saroy, hammom, hunarmandchilik korxonalari va b.)ni shu bino (muassasa) ma'muriyatiga qozixonada rasmiylashtirilgan hujjat – vaqfnoma bilan o'tkazib bergan. O'z mulkini vaqfga topshirgan shaxs mazkur mulkka nisbatan egalik huquqini yo'qotadi. Lekin uning o'zi yoki oila a'zolari yoxud u tomonidan tayinlanadigan uchinchi bir shaxs vaqf mulkidan vaqfnomada qayd etilgan maqsadlarda foydalanilishini nazorat etish va ta'minlash uchun vaqf mulkini boshqarish huquqini saqlab qolishi mumkin. O'z mulkini vaqf mulki sifatida topshirgan shaxsning farzandlari yoki boshqa avlodlari mazkur vaqf mulkidan keladigan daromadlardan nafaqa olib turishi mumkin.

Demak, vaqf mulklari musulmon jamiyatining rivoji uchun tayanch bo'lib xizmat qilgan. Xususan ta'lim tizimi rivoji uchun ulkan hissa qo'shgan. Shuningdek, jamiyatdagi beva-bechoralar va miskinlarni kunlik ozuqa bilan ta'minlashda ham alohida ahamiyatga ega bo'lgan. Masjidlar ibodat uchun vaqf qilingan. Qisqacha aytganda jamiyatdagi har bir soha rivojida vaqf mulklarining o'ziga xos ahamiyati bo'lgan.

Hozirgi kunda ham dunyodagi kambag'allik darajasini kamaytirish va ijtimoiy-iqtisodiy muammolarga yechim topishda vaqf mulklaridan foydalanish mumkin. Masalan, ta'lim maskanlari, sog'liqni saqlash markazlari, chekka hududlardagi aholi uchun quduqlar qazish, shu hududlardagi yuqumli kasalliklar oldini olish uchun suv tozalash texnikalarini ishga tushirish va boshqalar.

Vaqf tizimining inson va jamiyat taraqqiyotini ta'minlashdagi o'rniga quyidagilarni misol qilib keltirish mumkin:

1. Vaqf ham zakot kabi boyliklar taqsimoti va ularning samaradorligi oshishiga xizmat qiladi;

2. Sog'liqni saqlash, infratuzilma/shaharsozlik, ta'lim tizimi rivojiga kiritilgan vaqf ko'rinishidagi beminnat sarmoyalar, davlat budjetining ijtimoiy himoyaga ajratilayotgan qismining muayyan darajada o'rnini qoplaydi va shu orqali davlat xarajatlarning bir qismini o'ziga oladi (davlat budjetidan tejab qolingan mablag'larni esa iqtisodiyotning boshqa sohalarga yo'naltirish imkoniyati paydo bo'ladi);

3. Mamlakat infratuzilmasining yaxshilanishi iqtisodiyot o'sish sur'atlarining tezlashishiga va barqaror iqtisodiyotga erishishga yordam beradi;

4. Mamlakat fuqarolari (va hatto boshqa yurtlardan kelgan qiyalib qolgan musofirlar)ning davlat va yurtning badavlat kishilaridan (ularning vaqf uchun ajratgan boyliklari sababli) roziligi sabab jamiyat a'zolari o'rtasidagi o'zaro munosabatlar va umumiy muhit yaxshilanadi;

5. Vaqfning sog'liqni saqlash va ta'lim sohasi rivojiga qo'shgan hissasi mamlakat fuqarolari uchun imkon qadar teng imkoniyatlar yaratishga yordam beradi, teng imkoniyatlar esa ijtimoiy adolatni ta'minlashga xizmat qiladi.³

Vaqf muassasalari vaqf mulklaridan olinadigan foydani xayriya maqsadlariga yo'naltirishda juda katta imkoniyatlarga ega deyish mumkin. Vaqf muassasalari shaxsiy vaqf jamg'armasi, jamoaviy vaqf jamg'armasi, vaqf banki, xayriyaga ixtisoslashgan alohida vaqf tashkiloti kabilardan biri ko'rinishida tashkil etilishi mumkin.

Vaqf banklari mikromoliyalash va xayriya ishlarini yuritish maqsadida tuziladigan alohida bankchilik shakli bo'lib, undagi barcha moliyaviy amaliyotlar shariat talablariga, shu jumladan, islom bankchiligi tamoyillariga muvofiq holda amalga oshiriladi.

Vaqf banklariga mablag'lar naqd pul ko'rinishidagi vaqflar (cash waqfs)ni jalb etish, shuningdek, aholi va tadbirkorlar, davlat va jamoat tashkilotlarining bo'sh turgan mablag'larini "muzoroba, vakolat" kabi shartnomalar asosida omonat hisob raqamlariga (depozit sifatida) qabul qilish, hamda zakot, ehson va sadaqalar yig'ish hisobiga shakllantirilishi mumkin. Bankka yig'ilgan mablag'lar qarzi hasana ko'rinishida aholining kam ta'minlangan qismiga yoki ishonchli va istiqbolli loyihalarga ega mikrofirmalarga ajratilishi, shu bilan bir qatorda yuqori daromadli sohalarga investitsiya ko'rinishida kiritilishi ham mumkin.

Vaqf muassasasini bank darajasigacha olib chiqish Turkiya va Bangladeshda amalga oshirilgan bo'lib, Bangladeshdagi bir qancha islom banklarida alohida "Cash waqf based Mudaraba deposit accounts" (naqd pul ko'rinishidagi vaqflarga asoslangan Mudaraba depozit hisob varaqlari) yo'lga qo'yilgan. Bu jarayonda mablag' ajratuvchilar robb ul-mal-sarmoyadorlar, islom banki esa ish yurituvchi-mudorib sifatida faoliyat yuritadi hamda olingan foyda ma'lum nisbatda tomonlar o'rtasida taqsimlanishiga kelishiladi, zarar esa mudoraba bitimining mohiyatiga ko'ra sarmoya egasining zimmasida bo'ladi. Bank olingan foydaning o'ziga tegishli qismini ma'muriy xarajatlarini qoplashga ishlatadi, sarmoya egalari esa o'zlariga tegishli foydani yana hisob-varaqqa qaytarib qo'yishlari yoki ijtimoiy-iqtisodiy ahamiyatga ega ishlarga sarflanishiga rozilik berishlari mumkin.

Vaqfning ta'rifiga binoan, iste'mol qilinsa, yo'q bo'lib ketadigan narsalarni, masalan, bir qop un, go'sht, bir kosa ovqat kabilarni vaqf qilib bo'lmaydi. Chunki bu kabi narsalardan doimiy manfaat olib turilmaydi, balki iste'mol qilinishi bilan manfaati ham tugaydi. Lekin doimiy manfaat kelib turadigan narsalarni vaqf qilish joizdir. Misol uchun, bir gektar yer yoki 10 sotix bog' kabilar vaqf qilinsa, o'sha yer va bog'dan chiqadigan hosillar sadaqa qilinishi nazarda tutiladi.

Bu o'rinda ayrim insonlarda savol tug'ilishi mumkin: naqd pulni vaqf qilish mumkinmi? Avval naqd vaqflarga berilgan ta'riflarni o'rganib chiqsak.

³ "Vaqfning ijtimoiy-iqtisodiy adolat va taraqqiyotni ta'minlashdagi o'rni" <https://islommoliyasi.uz/uz/vaqfning-ijtimoiy-iqtisodiy-ahamiyati/>

Hanafiy ulamolaridan Imom Zufar (110-158 hijriy) naqd vaqfga “naqd pulni vaqf sifatida ajratish va uni sarmoya ko‘rinishida biror ishga tikish, undan olingan foydani esa vaqfning muayyan xayriya loyihasiga yo‘naltirish” deb tavsiflagan (Ibn Nujaym).

Xuddi shu ma’noda, ba’zi zamondosh olimlar naqd vaqfni “pul mablag‘lari bilan tashkil etilgan xayriya yordami” deb ta’riflagan bo‘lishsa, boshqa birlari “ma’lum miqdordagi pulni xayriya qiluvchining tasarrufidan chiqib, undan keladigan manfaatni jamiyat farovonligini ta’minlash maqsadida safarbar etish” deb izohlashgan.

Naqd vaqflarning joiz ekanligiga vaqfning Kitob, Sunnat va ijмага muvofiq ekanligi dalil qilib keltiriladi. Hozirgi davrdagi naqd pullardan ularni yo‘qotmasdan, zarar yetkazmasdan foydalanish/manfaat olish mumkin: bunda ular qarzga beriladi va ma’lum muddatdan so‘ng qaytarib olinadi. Yoki pulning aslini investitsiya qilish bilan olingan foyda o‘zaro taqsim qilinadi. Vaqf mulki yaroqsiz holga kelib qolsa yoki ishlatilmay tursa, uni sotib, o‘rniga boshqa vaqf mulkini sotib olish mumkin. Bu bilan ham vaqfdan qasd qilingan narsa amalga oshaveradi. Naqd vaqflarda ham vaqf qilingan pulning o‘rni boshqa pul bilan to‘ldiriladi.

Islom Hamkorlik Tashkiloti qoshidagi Islom fiqhi akademiyasi doimiy va vaqtinchalik naqd vaqflarni joiz deb qaror chiqargan (1425-hijriy 14-19-muharram, Maskat, Ummon sultonligi, 15-majlis).

Shuningdek, Islom moliya muassasalari uchun buxgalteriya va audit tashkiloti (AAOIFI) 33-shariat standarti 3/4/3 bandida naqd pul vaqfi, ulush va sukuk ko‘rinishidagi vaqflar joizligi ta’kidlangan.

Fatvolar va tadqiqotlar bo‘yicha Yevropa kengashining (European Council for Fatwa and Research) 1431-hijriy (2010-milodiy) sanada o‘tkazgan 20-majlisida ham naqd pul ko‘rinishidagi vaqflarning joizligi yuzasidan 20/1 sonli qaror qabul qilgan.⁴

Ma’lumki, qashshoqlikni kamaytirish muammosi bugungi kunda dunyodagi eng katta muammolardan biri bo‘lib qolmoqda. Bu borada cash vaqf – naqd pulga asoslangan vaqf turidan samarali foydalanish mumkin, chunki bunday vaqflar kichik korxonalar uchun foizsiz qarz berish uchun ishlatiladi, shuningdek vaqf boshqaruvchilarining qaroriga binoan, tadbirkorlik faoliyatini boshlash uchun ham vaqf hisobidan beg‘araz boshlang‘ich moliyaviy yordam ajratilishi mumkin.

Sobiq Usmonli imperiyasida juda uzoq vaqt davomida bunday vaqflar muvaffaqiyatli qo‘llangan va qashshoqlikni kamaytirishga hissa qo‘shgan. Shuningdek, Marokashning Fes shahrida ham hech qanday ustamalarsiz qarz berish va qarz olish uchun cash vaqf amaliyoti mavjud bo‘lgan. Hozirgi kunda ba’zi mamlakatlarda, jumladan, Kuvayt, Omon, BAA va Saudiya Arabistonida cash vaqfning ushbu imkoniyatidan unumli foydalanishmoqda, ya’ni vaqf mablag‘lari xayriyaning bir ko‘rinishi bo‘lgan qarzi hasan (muayyan muddatga foizsiz beriladigan qarz) sifatida ishlatilmoqda.

⁴ “Naqd pul ko‘rinishidagi vaqflar (Cash Waqfs) – II qism” <https://islommoliyasi.uz/uz/cash-waqfs-2/>

Osiyo mamlakatlari, xususan Malayziyada ham cash vaqflardan foydalanishga ruxsat berilgan. Malayziya Milliy Fatvo Kengashi (the Malaysian National Fatwa Council) 2007 yilda cash vaqf joizligi bo'yicha fatvoni qabul qilgan. Malayziyaning Yayasan Waqaf tashkiloti ham cash vaqflarni boshqarish bo'yicha tajriba ega. Bundan tashqari, Agama Islam Selangor (MAIS, Selangor davlat diniy kengashi) tomonidan to'plangan ulkan naqd pul vaqf jamg'armasi islom iqtisodiyotini rivojlantirish, kichik va o'rta biznesni moliyalashtirish, uy-joylarni bo'lib to'lashga sotish, mol-mulklarga sarmoya kiritish (ijara asosida moliyalashtirish) kabi mahsulot va xizmatlar taqdim etib kelmoqda.

Tadbirkorlik qobiliyati bor, lekin moddiy jihatdan ko'makka muhtoj insonlarga biroz turtki berilsa, ular kambag'allik darajasidagi hayotdan tezroq chiqib ketishlari mumkin bo'ladi. Bu borada cash vaqf lar beradigan imkoniyatlardan foydalanish ayni muddao bo'ladi.⁵

Xulosa qilib aytganda, vaqf mulklari musulmon jamiyati rivojida ulkan ahamiyatga ega bo'lgan. Vaqf mulklari mavjud bo'lgani uchun ham ta'lim tizimi gullab-yashnagan, aholining muhtoj qatlami oziq-ovqat bilan ta'minlangan. Turli xil inshootlar – manfaatli binolar, ko'priklar, yo'llar, hammom va karvonsaroylar hamda shu kabi binolar vaqf mulklari hisobidan qurilgan. Bu esa davlat g'aznasi tejalishiga, aholi orasida birdamlik oshishiga xizmat qilgan va boshqa yaxshiliklarga sabab bo'lgan. Shuning uchun bugungi kunda ham vaqf mulklarini ko'paytirishi jamiyat rivoji uchun faqat va faqat foyda keltiradi.

FOYDALANILGAN MANBA VA ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Qur'oni Karim.
2. Qur'oni karim ma'nolarining tarjima va tafsiri. Shayx Abdulaziz Mansur tarjimai. "Sharq" nashriyot-matbaasi. "Toshkent islom universiteti" nashriyot-matbaa birlashmasi. 2007y.
3. "Tafsiri hilol". Shayx Muhammad Sodik Muhammad Yusuf. Toshkent: "Hilol nashr" 2008.
4. "Kifoya" 3-juz yangi nashr. Shayx Muhammad Sodik Muhammad Yusuf. Toshkent: "Hilol nashr" 2015.
5. "Hadis va hayot" 11-juz. Shayx Muhammad Sodik Muhammad Yusuf. Toshkent: Sharq nashriyot-matbaa birlashmasi.
6. "Sahihi Buxoriy" Abu Abdulloh Muhammad ibn Ismoil al-Buxoriy. Toshkent: "O'zbekiston milliy ensiklopediyasi" Davlat ilmiy nashriyoti. 2008.
7. Doktor Muhammad ibn Ibrohim al-Xotib. "Asarul vaqf fit-tamniyyatil iqtisodiyati" asari,
8. Saloh Muhammad abul-Hoji. "Al-isa'fu fi axkomil avqof" asari. Ummon: "Darul-faruq" 2010.

⁵ "Naqd pul ko'rinishidagi vaqflar (I qism)" <https://islommoliyasi.uz/uz/naqd-pul-korinishidagi-vaqflar-1-qism-2/>

O'SMIR YOSHDAGI O'QUVCHILARDA XAVOTIRLILIK HAMDA STRESSLI VAZIYATLARNI BARTARAF ETISH VA XULQ-ATVOR XUSUSIYATLARINI RIVOJLANTIRISH MASALALARI

Sa'dullayeva Nodira Abduraxmonovna

Qoraqalpog'iston Respublikasi To'rtko'l tumani 36-maktab psixologi

Annotatsiya: Jamiyat a'zolari o'zlarining ma'lum doiradagi psixologik imkoniyatlari, yutuq va kamchiliklari haqida yetarli ma'lumotga ega bo'lsalar, bu ularning hayotda uchraydigan turli qiyinchiliklarni osonlik bilan yenga olishga, o'z imkoniyatlaridan yanada unumli foydalana olishga, o'zlari haqida yanada chuqur, ijobiy va o'ziga xos tasavvurlarning shakllanishiga imkoniyat yaratadi.

Kalit so'zlar: koping xulq-atvor, koping strategiya, yenga olish, ruhiy holat, tushkunlik, psixik jarayonlar, muloqot.

KIRISH

Psixologiyada koping xulq-atvor XX asrning 2 yarmida vujudga kelgan. Koping xulq-atvor ingliz tilidan olingan bo'lib "cope, to cope" - yenga olish, bartaraf qilish degan ma'nolarni anglatadi. Ushbu termini birinchi bo'lib L.Merfi 1962 yil bolalarda inqiroz davrida muammoni qanday qilib yengishni o'rganish vaqtida foydalangan. A.Maslau esa bu terminni fanga kiritgan. Umuman olganda koping xulq-atvor individning hayotiy muammolarni yechishga tayyorgarligi bilan xarakterlanadi.

U o'zida muammolarni yenga olish imkoniyatlaridan, vositalaridan foydalanishni namoyon etadi, bu esa stressli xulq-atvorni bartaraf etish bilan tavsiflanadi. Ko'pchilik xorijlik mutaxassislarning fikriga tayanib shuni aytishimiz mumkinki, koping xulq-atvorning turli-tuman strategiya va uslublari mavjud bo'lib, insonlar ulardan hayotiy murakkab vaziyatlarga duch kelganlaridagina foydalanadilar. Koping xulq-atvorning rang-barang ko'plab klassifikatsiyalari mavjud bo'lib, uni bir necha tadqiqot yo'nalishlariga ko'ra taxlil qilinadi. Ulardan bir nechalarini ko'rib chiqamiz. Koping uslublari tadqiq etgan yetakchi mutaxassislaridan biri R.S.Lazarusning fikricha, koping strategiyalarining ikkita global tipi mavjud: (stressni bartaraf etish usuli) - muammoga mo'ljal olmoq, sub'ektiv mo'ljal olmoq.

Muammoga mo'ljal oluvchi tip, qiyin vaziyatni rasional hal qilishga yo'nalgan bo'lib, ularning xulq-atvorida holatni mustaqil tahlil qilishga, boshqalardan yordam olishga, qo'shimcha manbalardan ma'lumot izlashga nisbatan moyillik kuzatiluvchi tipdir.

Sub'ektiv mo'ljal oluvchi tip esa, stressni yengishda vaziyatni emotsional hal qiladilar, ularda aniq ishni bajarishga, muammo haqida o'ylashga mutlaqo xohish istaklari yo'q, ular o'zlarining qayg'ularini salbiy emotsiya vositalari bilan kompensatsiya qilib alkogol, uyqu, ovqat vositasida chiqaradilar. Ular o'zlarining emotsional balanslarini

tiklashda passiv strategiyalardan jadalroq foydalanadilar, agar insonda vaziyat haqida hech qanday bilimi bo'lmasa yoki real imkoniyatlaridan foydalana olmasa stressor bosimi pasayadi.

Ma'lumki, "hayotiy muammolarni yengish" tushunchasining o'zi ham turli ahamiyatlar kasb etadi. Avvalo bu doimiy o'zgaruvchi jarayondir. Uills T. va Shifman S. bu jarayonni uch bosqichga bo'lish mumkin deb hisoblaydilar.

Birinchi bosqich - ogohlantirish. Bu bosqichdagi faoliyatda inson hayotiy negativ holatni bartaraf etish orqali yana bir yaqinlashayotgan murakkablikni bartaraf etadi.

Ikkinchi bosqich - muammoni to'g'ridan to'g'ri xal qilish. Bunda aniq muammoni hal qilishda kognitiv va xulq-atvor kuchidan foydalaniladi.

Uchinchi bosqich - inson hodisa natijalariga tanqidiy yondashadi. Ushbu bosqichning maqsadi - o'ziga oladigan zarblarni kamaytirib, oldingi normal holatiga tezroq qaytish. Bu tiklanish bosqichi hisoblanadi.

Izohlarga qo'shilgan holda, koping xulq-atvor o'zida individning stressga nisbatan o'ziga hos javob reaksiyasini namoyon etadi. Bu shuni anglatadiki, qachon inson stressni his qilsa, muammoli vaziyatda kognitiv va xulq-atvor jihatidan bartaraf etishga urinadi. Bunday yondashuv sub'ekt xulq-atvorining kundalik va avval erishgan jihatlarini inobatga olib, odatdagi negativ qirralarini yengishdagi jihatlarini inobatga olmaydi. Masalan, mazkur yondashuv individning stressdan qochish imkoniyatlaridan mustasno hisoblanadi. Shuningdek, bu talabga ko'ra, inson stress bilan reaksiyaga kirishmaguniga qadar hayotiy muammoni yengish sifatida qarab bo'lmaydi.

"Koping strategiyasi" tushunchasi jarayon resurslarini boshqarish sifatida ham keng tahlil qilinadi. Taxminlarga ko'ra hayotiy murakkabliklarni bartaraf etish mohiyatan shaxs resurslarini safarbar etish orqali amalga oshiriladi.

Koping strategiya va uning usullari himoya mehanizmlaridan farqlanganda konstruktiv faol zarurat nazarda tutiladi va vaziyat orqali yoqimsizliklardan chetlashishga harakatdir. Psixologiyada kopingning predmeti mavjud bo'lib, u maxsus tadqiqot hududida insondagi emotsional mexanizm va rasional regulatsiyani o'rganishda o'zining maqsadli optimal xulq-atvoriga ko'ra hayotiy holatlarni o'zining maqsadlariga muvofiq qayta qurishni amalga oshiradi. Shaxsning stressli vaziyatlardagi koping xulq-atvori ma'lum darajada stressli vaziyatlarda javob reaksiyasi uchun muhim ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa o'smirlik davrida bu jarayonga jiddiy qarash kerak bo'ladi. Shuni hisobga olib o'smirlarda koping xulq-atvor va stressli vaziyatlarda javob reaksiyasi o'rtasidagi mutanosiblik bilan bog'liq ijtimoiy psixologik omillarni empirik jihatdan o'rganish va shartli ravishda qabul qilingan mezonlar asosida uning natijalarini tahlil qilish ko'zda tutilgan edi. Ushbu vazifani amalga oshirish uchun tadqiqot metodikalari tanlandi.

Yana shuni ta'kidlash joizki, ba'zan har bir o'smir stressli vaziyatlarda o'z imkoniyatlariga adekvat baho bera olishga ma'lum ma'noda qiyinchilikka uchrashi

mumkin. Bizningcha, bunday qiyinchilik zahirida stressli vaziyatlar haqida yetarli tasavvurga ega emasligi bilan izohlash mumkin.

Endi bevosita mazkur metodikalar yordamida olingan empirik ma'lumotlar tahliliga o'tamiz. O'smirlarda stressli vaziyatlarda stressni yengish xulq-atvor ko'rsatkichlarini tahlil qilish o'smir shaxsi ijtimoiy psixologik taraqqiyotini ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Shuningdek, bu jarayonning kechishida jins va yoshga oid omillarning ham o'ziga xos o'rni bo'lishi tabiiy. Shu nuqtai nazardan o'smirlarga xos bo'lgan stressni yengish xulq-atvori va uning imkoniyatlari haqida batafsil ma'lumotga ega bo'lish uchun o'smirlarda alohida tadqiqotlar olib borildi.

Har bir olingan natija maxsus tartibda qabul qilingan mezonlar va ballar tizimiga kiritilib, quyidagi ma'lumotlarga ega bo'lish imkonini berdi: muammoni hal qilish, ijtimoiy qo'llab-quvvatlashni kutish, muammodan qochish kabi tayanch koping strategiyalari.

Demak, D.Amirxanning "Stressli vaziyatlarda yengish strategiyalari" nomli modifikatsiya qilingan holda qo'llanilgan metodika natijalari yuqorida ta'kidlaganimizdek, o'smirlarning stressli vaziyatda yengish strategiyalari yuzasidan juda muhim empirik ma'lumotlarga ega bo'lish imkonini berdi. Bu ma'lumotlar o'smirlarning stressli vaziyatlarda stressni yengish strategiyalari bilan bog'liq tasavvurlarini bilishga va shu tasavvurlar orqali o'smirlarga to'g'ri psixologik yondashuv yo'llarini belgilab olishga imkon yaratadi. Keltirilgan jadvaldagi raqamlardan shu narsa ma'lum bo'ladi, 5 va 9-sinf o'quvchilari orasida, ya'ni o'smirlarning boshlanishi va oxirida stressni yengish strategiyalari turlicha darajada namoyon bo'lishini ko'rishimiz mumkin.

Umuman, shaxsdagi xavotirlanish xususiyatlari va psixologik himoya imkoniyatlari mutanosibligining o'rtacha umumiy va qiyosiy tipik ko'rsatkichlari tahlil qilinganda 9-sinf o'quvchilariga nisbatan 5-sinf o'quvchilarida ham shaxsiy, ham reaktiv xavotirlik darajasi ham yuqori ekanligini ko'rsatadi.

1. O'smirlarda stressli vaziyatlarda javob reaksiyasi namoyon etilishi (S.Norman, D.F.Endler, D.A.Djeyms, M.I.Parker; T.A.Kryukovanning moslashtirilgan varianti) bo'yicha qo'lga kiritilgan ma'lumotlarda stressni yengish ko'rsatkichlarining namoyon etilishi, aksariyat hollarda topshiriqni hal qilishga, emotsiyaga va qochishga yo'nalgan koping (a) qochish shkalasi ichidan bosh tortish, chalg'ish subshkalasi, b) qochish shkalasi ichidan ijtimoiy chalg'ish subshkalasi sifatlarining o'smir shaxsida qay tariqa tarkib topganligining belgilanish va baxolanishiga bog'liq ekanligini ko'rsatdi. Ayni paytda bu "bog'liqlik" stressli vaziyatlarda yengish strategiyalari va shaxsning o'zini o'zi adekvat individual hissiy baholash asosida kechishi mumkinligini tasdiqladi.

2. D.Amirxan metodikasi asosida o'rganilgan o'smirlarda stressli vaziyatlarda yengish strategiyalari namoyon etilishi oid ko'rsatkichlar ko'lamining tadqiq qilinishi o'smirlar davrining boshlanishi (5-sinf) hamda o'smirlar davrining oxirgi bosqichi (9-sinf

o'quvchilari misolida) uchun yangi empirik ma'lumotlarni tadqiq qilish imkoniyatini yaratdi.

XULOSA

Demak, ta'lim muassasalarining rahbarlari, maktab o'qituvchilari, psixologlari, sinf rahbarlari va ota-onalar bu holatni inobatga olgan holda ta'lim-tarbiya ishlarini to'g'ri yo'lga qo'yishlari talab qilinadi. Aks holda ekstremal vaziyatlarda shaxsning psixologik himoya imkoniyatlari pasayib ketishi mumkinligini qayd qilish lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YHATI:

1. Maxmudova Z.M., Olimov L.Ya. Social Psychological Characteristics Of Psychological Defenses Manifested In Adolescents In Extreme Situations. Вестник интегративной психологии журнал для психологов. Выпуск № 22, 2021 г. С 233237.
2. Elov Z.S. Causes and analysis of suicidal thoughts among adolescents. EPRA International Journal of Research and Development (IJRD). Volume: 6 | Issue: 11 | November 2021 75-76
3. Elov Z.S. Conditions and the reasons of cases of the suicide among the staff of law-enforcement bodies. European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Vol 5 2017
4. Elov Z.S. Psychological influence of speech disorders and the causes that cause them on the child's psyche. Academicia globe: inderscience research volume: 3, issue 1, january-2022 39-42
5. Олимов Л.Я, Махмудова З.М. Психодиагностикани автоматлаштириш ва фанни ўқитишда инновацион педагогик ва ахборот-коммуникацион технологиялардан фойдаланишнинг ўзига хослиги. Масофавий таълимни ташкил этишнинг педагогик-психологик жиҳатлари мавзусидаги Республика илмий-амалий анжуман материали. Тошкент., 2021. –Б. 489-493.

BOLALARGA NISBATAN ZO‘RAVONLIK HOLATLARINING SODIR ETILISHI HAMDA ULARGA PSIXOLOGIK YORDAM KO‘RSATISH MASALALARI

Samsakova Madinaxon Kosimjonovna

Andijon viloyati Xo‘jaobod tumani

1- umumiy o‘rta ta’lim maktabi psixologi

Annotatsiya: Bolaga loqayd munosabatda bo‘lish – ota-onalar yoki ularni o‘rnini bosuvchi kishilar, shuningdek boshqa shaxslar tomonidan bolalarni boqish, tarbiyalash, sog‘lom turmush kechirish sharoitlarini yaratish, to‘la ma’lumot olish va shu kabilarni ta’minlashga doir o‘z majburiyatlarini bajarmaslik yoki lozim darajada bajarmasliklari.

Kalit so‘zlar: zulm, zarar, exploitation, beparvolik, bevosita zulm, bilvosta zulm, jismoniy zuravonlik, jinsiy zuravonlik, ruhiy rivojlanish, psixika, tushkunlik

KIRISH

Farzand ota-onaning “shaxsiy mulki”, degan qarash bilan yashashni bas qilaylik. Ota-onalar bolaga egalik qiladigan emas, aksincha, unga g‘amxo‘rlik va mehr ko‘rsatadigan, farzandining jismonan, ruhan va aqlan kamol topishi uchun barcha zarur shart-sharoit yaratadigan insonlardir. Har bir bolaning huquq va manfaati qonun himoyasida. Mana shu qoida yurtdoshlarimiz tafakkuriga singishi kerak. Bolalarga g‘amxo‘rlik dunyoning barcha mamlakatida davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan hisoblanadi. Jumladan, yurtimizda ham ertamiz egalarining jismonan va ma‘nan yetuk insonlar bo‘lib kamol topishi uchun barcha imkoniyat ishga solinmoqda. Ayniqsa, bolalar huquqini himoya qilishning qonuniy asoslari yaratildi. Bu yangi tahrirdagi Konstitutsiyamizda ham mustahkamlandi. Jumladan, Bosh qonunimizda ota-onalarning farzandlari oldidagi majburiyati alohida ko‘rsatildi. Davlat va jamiyat ota-ona vasiyligidan mahrum bo‘lgan va yetim bolalarga g‘amxo‘rlikni o‘z zimmasiga olishi qayd etildi.

Onalik va bolalik davlat muhofazasida ekani ta’kidlandi. Bu xalqimizning nechog‘liq bolaparvar ekaniga yana bir dalildir. 2022–2026 yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasini “Insonga e’tibor va sifatli ta’lim yili”da amalga oshirishga oid davlat dasturida bolalarga nisbatan tazyiq va zo‘ravonlik o‘tkazishning oldini olishga qaratilgan huquqiy mexanizmlarni kuchaytirish vazifasi belgilangan. Bu borada yangi qonun loyihasini ishlab chiqish ko‘zda tutilgan. Haqiqatan, bolalar huquqlarini himoya qilish dunyodagi muhim masalalardan. Shu bois, davlatimiz mustaqil bo‘lganidan keyin ratifikatsiya qilingan dastlabki hujjatlardan biri Bola huquqlari to‘g‘risidagi konvensiyadir. O‘zbekistonda aynan bolalar haq-huquqini ta’minlash jarayonida xalqaro standartlarga rioya qilish davlat siyosatining muhim yo‘nalishlaridan biri etib belgilandi. Bugungi kunda adabiyotlarda sinonimlar sifatida «zulm» va

«nomunosib munosabat» soʻzlari ishlatiladigan «bolalarga nisbatan zulm» tushunchasi (ingl. Child Abuse) Butunjahon Sogʻliqni saqlash Tashkiloti tomonidan 1999 yilda taklif etilgan quyidagi taʼrifga tayanadi: «Zulm» yoki «bolalar bilan qoʻpol muomalada boʻlish» «...bolaning sogʻligʻiga, yashashiga, rivojlanishi va layoqatiga amaliy zarar keltiradigan yoki zarar yetkazishi mumkin boʻlgan barcha turdagi jismoniy yoki emotsional salbiy munosabat, jinsiy zulm, ehtiyotsiz yoki befarq munosabat, kommersiya yoki boshqa maqsadlardagi ekspluatatsiya»ni anglatadi.

Demak, xalqaro amaliyotda qabul qilingan «bolaga nisbatan zulm» atamasi oʻzida «ehtiyotsiz munosabat» hamda «tashlab qoʻyilganlik» (ingl. Neglect) tushunchalarini ham oʻzida mujassam etadi.

Oʻzbekistonda «bolalarga nisbatan zulm va ehtiyotsiz munosabat» tushunchasi avvalo qonuniy asosga tayanadi. Oʻzbekiston Respublikasi qonunchiligiga koʻra, zulm deganda ehtiyotsiz va loqayd munosabatda boʻlish nazarda tutilmaydi. Zulm va loqayd munosabat quyidagicha taʼriflanadi: Bolaga nisbatan zulm – bolaning ixtiyoriga zid ravishda yoki uning koʻmakka muhtoj holatidan foydalanib, uning shaxsiy dahlsizlik huquqini buzuvchi jismoniy, jinsiy va ruhiy taʼsir koʻrsatishdir. Mazkur taʼrifga binoan, zulmning jismoniy, jinsiy va ruhiy koʻrinishlari ajratib koʻrsatiladi. Bolaga loqayd munosabatda boʻlish – otalar yoki ularni oʻrnini bosuvchi kishilar, shuningdek boshqa shaxslar tomonidan bolalarni boqish, tarbiyalash, sogʻlom turmush kechirish sharoitlarini yaratish, toʻla maʼlumot olish va shu kabilarni taʼminlashga doir oʻz majburiyatlarini bajarmaslik yoki lozim darajada bajarmasliklari.

Bolalarga nisbatan nолоyiq munosabat turlari

Jismoniy zoʻravonlik – shafqatsizlik va bolaga ogʻriq keltiruvchi hamda uning sogʻligʻi va rivojlanishiga zarar yetkazuvchi insoniyatga mos boʻlmagan maqsadga yoʻnaltirilgan boshqa xatti-harakatlar:

- ✓ bolaga yetkazilgan har qanday tana jarohati yoki ogʻriq berish (urish, chimchilash, tishlash, kuydirish, bolani boʻgʻish yoki choʻktirish)
- ✓ bolaga tana jarohati yetkazilishiga qarshilik qilmaslik
- ✓ bolani har qanday jismoniy jazolash – tarsaki, kaltaklash, tahqirlash
- ✓ bolani dori yoki boshqa kimyoviy vositalar yordamida zaharlash
- ✓ Jinsiy zoʻravonlik – kattalarning jinsiy ehtiyojlarini qondirish uchun bolalardan foydalanish. Bolani jinsiy faoliyatga jalb qilish uchun tahdid, kuch, ayyorlik va ishonchdan foydalanish.
- ✓ bola bilan har qanday jinsiy aloqa yoki munosabatlar (kuch ishlatgan holda yoki ishlatmasdan)
- ✓ bolani jinsiy aloqaga jalb qiluvchi har qanday xulq-atvor
- ✓ seksual tavsifdagi har qanday xatti-harakatlar – oʻyinlar, suhbatlar, foto va video tasvirlarni tomosha qilish

✓ seksual g‘arazgo‘ylik – bolani seksual maqsadda sotish, pornografik foto va videotasvirlardan foydalanish

✓ fohishabozlikka jalb qilish

Emotsional (ruhiy) zo‘ravonlik – bolaga lozim darajada e‘tibor bermaslik, g‘amxo‘rlik qilmaslik, qo‘llab-quvvatlamaslik, hissiy yaqinlik ko‘rsatmaslik. Bola doimiy ravishda e‘tibor va mehrning yetishmasligini his qilib turadi, tahdid va kamsitishlarga duchor bo‘ladi va bu o‘z qadr-qimmatini bilmaslik va o‘ziga ishonchsizlikni oshishiga olib keladi. Ehtiyotsiz munosabat (beparqlik) – bolaning jismoniy, ruhiy, aqliy va ijtimoiy rivojlanishiga salbiy ta‘sir ko‘rsatilishga olib keluvchi hayotiy ehtiyojlarni qondirilmasligi:

- e‘tiborsiz, qarovsiz qoldirish, xavf ostida qoldirish;

- bola ehtiyojlariga nisbatan befarqlik (ovqatlanishga, tibbiy ko‘makka, ta‘limga, muloqotga, rivojlanishga bo‘lgan ehtiyojlarining qondirilmasligi);

- hissiy yaqinlikning yo‘qligi (undan voz kechish)

- mavjud tahdiddan bolani himoya qila olmaslik (istamaslik)

Ekspluatatsiya – boladan o‘z manfaati yo‘lida foydalanish – og‘ir mehnat, seksual foydalanish, trafik (foydalanish maqsadida bolalarni olib chiqib ketish, sotish).

Bola bilan shafqatsiz munosabatning to‘rtta turini ajratadilar:

- Shafqatsiz jismoniy munosabat

- Jinsiy zo‘ravonlik

- Bola ehtiyojlariga e‘tiborsizlik

- Psixologik zo‘ravonlik

Shafqatsiz jismoniy munosabat – bolaga yetkazilgan tasodifiy bo‘lmagan har qanday tan jarohati.

Bolalar ustidan jinsiy zo‘ravonlik – bola yoki o‘smirdan shaxsiy jinsiy lazzat olish uchun foydalanish.

Bola ehtiyojlariga e‘tiborsizlik – ota-ona yoki parvarishni amalga oshiruvchi shaxslarning 18 yoshga to‘lmagan bolaning asosiy ehtiyojlarini ta‘minlashga surunkali noqodirligi. Psixologik zo‘ravonlik, o‘z navbatida, ikki turda bo‘lishi ham mumkin:

✓ psixologik beparvolik – bu ota-ona yoki parvarishni amalga oshiruvchi shaxslarning bolaga zaruriy ko‘mak, e‘tibor, psixologik himoyani ta‘minlashga qodir emasliklari, unga mehrning yo‘qligi.

✓ psixologik shafqatsiz muomala – kattalar tomonidan bolani tahqirlash, uni kamsitish, xaqoratlash, mazax qilish maqsadida sodir etiladigan surunkali harakat. Dastlab bolaga zo‘ravonlik namoyon etishning sababi ota-onalarning psixologik og‘ishi deb hisoblandi, keyin diqqat ijtimoiy kontekstga ko‘chirildi, bundan xatar omili ota-onaning bolaga zo‘ravonlik munosabatini shartlovchi qadriyatlar tizimi hamda ijtimoiy yakkalanishda yashirin ekanligi haqidagi xulosa kelib chiqadi. So‘ng zo‘ravonlikni ota-ona va bola o‘rtasidagi munosabatlarning buzilgan interfaol ijtimoiy modeli orqali sharhlashdi.

XULOSA

Xulosa o'rnida aytish zarurki, tadqiqotchilar xatar omillarini shaxs, oila va jamiyat darajasida aniqlaydilar va bir omil emas, balki ularning o'zaro ta'siri bolalar ustidan zo'ravonlik o'tkazishga olib kelishini isbotlaydilar. Shuningdek, ular u yoki bu xatar omilining mavjudligi zo'ravonlikni namoyon etish degani emas, balki uning paydo bo'lish ehtimoli yoki imkoniyati borligini ta'kidlaydilar. Bunda bir necha ijobiy omillarning mavjudligi (ijtimoiy ko'nikmalar, "Men" ning ijobiy identifikatsiyasi va h.k.) xatar omilining ta'sirini kamaytiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Абдурахмонова, М. М. (2021). Необходимость изучения общественного мнения для принятия эффективных решений в школе. Человек. Наука. Социум, (1), 33-46.
2. Абдурахмонова, М. М., & Маллабоев, Ш. А. (2016). Узбекская модель развития малого предпринимательства. Ученый XXI века, 62.
3. Абдурахмонова, М. М., & Содикова, Д. Ш. (2020). Efficiency of management of higher education institutions in the preparation of qualified personnel. Человек. Наука. Социум, (2), 8-27.
4. Абдурахмонова, М. М. (2021). Мактабларда самарали қарор қабул қилиш учун жамоатчилик фикрини ўрганиш зарурияти. Журнал Социальных Исследований, (SPECIAL ISSUE 1).
5. Абдурахмонова, М. М., & Орипов, А. (2019). Основные направления и приоритеты научной актуализации информационной парадигмы гражданского общества. Мировая наука, (12), 56-59.
6. Абдурахмонова, М. М., & Мирзажонов, Ж. (2020). Роль конституции в построении правового государства и гражданского общества. Теория и практика современной науки, (3), 9-11.

SHAXSLARDA O‘Z-O‘ZIGA NISBATAN IJOBIY FIKRLARNI SHAKLLANTIRISHNING PSIXOLOGIK USULLARI

Murodov Sanjar Abdivahobovich
Qashqadaryo viloyati Shahrisabz tumani
51- maktab psixologi

Annotatsiya: Psixologik muhofaza qilish muammosi hamisha insoniyat oldida turgan eng dolzarb muammolardan biri bo‘lib kelgan. Zero, insonning har jihatdan ijtimoiy taraqqiyoti, shaxs sifatidagi faolligi va o‘zini o‘zi rivojlantira borishi ko‘p jihatdan ushbu jarayonga bog‘liqdir.

Kalit so‘zlar: kreativ tafakkur, ehtiyojlar, motivatsiya, maqsad, psixologik muloqot, qobiliyat, stereotip, guruh, ruhiy holat, tushkunlik, psixik taraqqiyot, qiziqish, qobiliyat

KIRISH

O‘smir shaxsida namoyon bo‘luvchi har bir individual xususiyat darajasidan (quyi, o‘rta, yuqori) kelib chiqib umumiy psixologik muhofaza ko‘rsatkichlariga izoh beriladi. Binobarin mazkur mezon ko‘rsatkichlarining tanlanishi va tadqiq qilinishi tadqiqotning empirik salohiyatini ochib berishga xizmat qiladi. Olib borilgan nazariy-ilmiy tahlillar mavzu doirasidagi muammolarni, xususan, o‘smirlik davrida o‘zini o‘zi psixologik muhofaza qilish haqidagi tasavvurlarni nazariy tadqiq qilinishiga bag‘ishlangan ishlarning bugungi kunda taqchilligi va shu bilan birga dolzarbligini ko‘rsatdi. Dunyodagi ko‘plab ilg‘or psixologiya namoyandalarining psixologik, fiziologik muhofazaga oid qarashlari tadqiq qilinganda bu jarayon shaxs ijtimoiylashuvi va rivojlanishi uchun o‘rganilishi muhim bo‘lgan tadqiqot yo‘nalishi ekanligi qayta-qayta ta’kidlanadi.

Alohida ta’kidlash joizki, shaxslar o‘zlarining ma’lum doiradagi psixologik imkoniyatlari, yutuqlari, kamchiliklari haqida yetarli ma’lumotga ega bo‘lsalar, bu ularning hayotda uchraydigan har qanday muvaffaqiyatsizliklarni osonlik bilan bartaraf etishga, o‘z imkoniyatlaridan yanada kengroq foydalana olishga, bir so‘z bilan aytganda, o‘zlari haqida yanada teran, ijobiy va o‘ziga xos ijtimoiy qiymatga ega bo‘lgan tasavvurlarning shakllanishiga keng imkoniyatlar yaratadi. O‘smirlik davri esa xuddi shunday imkoniyatlar ko‘lamini yanada kengaytirish uchun muhim bosqich hisoblanadi. Shu bois mamlakatimizda yoshlar va ularning tarbiyaviy imkoniyatlari alohida qadriyat sifatida tobora yuksaklarga ko‘tarilmoqda. O‘smirlarda psixologik, fiziologik muhofaza mezonlarining tanlanishi va tadqiq qilinishi asosan psixologik muhofaza haqidagi nazariy-metodologik tushunchalarga tayanadi. Jumladan, har bir mezon ma’lum darajada o‘smir shaxsidagi psixologik muhofaza imkoniyatlarining u yoki bu jihatlarini ochib berishga xizmat qiladi. Binobarin, har bir tadqiqotni olib borish, uning natijalarini ilmiy tahlil qilgan

holda xulosalar qilish uchun shartli ravishda u yoki bu mezonlar qabul qilinadi. Xuddi shu qabul qilingan mezonlar yordamida tadqiqot maqsadi, vazifalari, ilmiy xulosalar ochib beriladi.

Shu an'anaga amal qilgan holda olib borilishi lozim bo'lgan tadqiqotimizning ilmiy salohiyatini yaqqolroq ko'rsatish maqsadida o'smirlar uchun xarakterli bo'lgan o'zini o'zi psixologik muhofaza qilish jarayonini ochib beruvchi mezonlarni tanlash va tadqiq qilish uslubi belgilab olinadi.

Tabiiyki, har bir tanlanilgan mezon yoki uslub o'smirlar guruhi uchun xarakterli bo'lgan psixologik muhofaza ko'rsatkichlari dinamikasining u yoki bu jihatini ochib berishga xizmat qiladi. Endi har bir mezonning tanlanishi va tadqiq qilish uslubi xaqidagi mulohazalarni qisqacha bayon etishga o'tamiz:

1. Ko'pgina adabiyotlardan ma'lumki, har qanday psixologik muhofaza ko'rsatkichlarining namoyon etilishi eng avvalo shaxsning hissiy bezovtalik darajasi, asabiylik holatlarining kechishi va bu jarayonga adekvat harakatlarni yo'naltira olish bilan bevosita bog'liqdir. Shu nuqtai nazardan o'smirlardagi psixologik muhofaza ko'rsatkichlarini tahlil qilishning birinchi mezonni sifatida "O'smir bezovtaligi va asabiylik holati" tanlab olindi. Mazkur mezonni aniqlash uslubi Kondashning (1973 yil) ijtimoiy holat bezovtaligi shkalalari talabiga mos ravishda ishlab chiqildi. Ushbu mezon ko'rsatkichlari orqali har bir o'smirning maktab hayoti bilan bog'liq bezovtalik darajasi – "a", o'zini o'zi baholash bilan bog'liq bezovtalik darajasi – "b", shaxslararo muloqot bilan bog'liq bezovtalik darajasi – "v" aniqlanadi va tadqiqot talablariga mos ravishda tahlil qilinadi.

2. Psixologik muhofazaning ikkinchi mezonni sifatida tanlangan uslub bu o'zini o'zi hissiy baholash shkalasidir. Mazkur mezon Riks- Uessman shkalasi talablariga mos ravishda tanlandi. Ushbu mezon ko'rsatkichlari orqali o'smirlardagi o'zini o'zi hissiy baholash bilan bog'liq tasavvurlar ko'lamiga baho berish mumkin. Bu tasavvurlarning shakllanishi esa Riks-Uessman shkalasida qayd etilgan asabiylik-xotirjamlik, toliqqanlik-g'ayrat-shijoatlilik, tushkunlik-ko'tarinkilik, ishonchsizlik-o'z-o'ziga ishonch kabi shaxs hissiy holatidagi mazkur sifatlarning nechog'lik namoyon etilayotganligi bilan bevosita bog'liqdir.

3. Psixologik muhofazaning ko'rsatkichlarini aniqlashning uchinchi mezonni ziddiyatli holatni yengishga bo'lgan individual xulq-atvor motivatsiyasining namoyon etilishidir. Mazkur mezon Tomas testi talablari asosida ishlab chiqilgan bo'lib o'smirning ziddiyatli holatdan o'zini muhofaza qiluvchi individual uslubi harakterini aniqlashga va shu asosda o'smirdagi individual yondashuv imkoniyatlarini o'rganishga yordam beradi. Mazkur mezon ko'rsatkichlari Tomas testida qayd etilgan quyidagi 5 ta yo'nalish bo'yicha tahlil qilinadi. A) bahs-munozara

B) hamkorlik

V) kelishuv (kompromiss)

G) o'zini chetga olish

D) o'zini moslashtirish

Tabiiyki, ushbu yo'nalishlarning qaysi biri u yoki bu o'smir uchun xarakterli ekanligiga qarab shu o'smirdagi ziddiyatli vaziyatlarni bartaraf etish yo'llari haqida tegishli ilmiy tavsiyalarni ishlab chiqish mumkin bo'ladi.

4. Psixologik muhofaza ko'rsatkichlarini aniqlashning 4-mezoni shaxsdagi dinamik xususiyatlar (ekstroversiya, introversiya) va uning psixologik muhofaza ko'rsatkichlariga ta'siri darajasini aniqlashni o'z ichiga oladi. Bunda ilmiy psixologiyada ma'lum va mashhur bo'lgan Ayzenk metodikasi asos qilib olinadi. Jumladan, o'smir shaxsi xulq-atvori yoxud faoliyatida yaqqol namoyon bo'luvchi xususiyatlar (ekstroversiya, introversiya, neyrotizm, hissiy beqarorlik, hissiy barqarorlik) psixologik muhofaza imkoniyati sifatida qaraladi. Darhaqiqat, o'smirdagi mavjud dinamik xususiyatlari o'z hissiyot dunyosini jiddiy ravishda jilovlay olish bilan ham belgilanadi. Chunonchi, Diomond ta'limotida bu xususiyat faollik darajasida va ko'p jihatdan his – tuyg'uning ortiq darajada bo'lishi deb qaralsa, G. Ayzenk bu hususiyat ekstroversiya – introvesiya va neyrotizm tushunchalari orqali izohlaydi. V.S. Merlin asarlarining mazmuniga ko'ra shaxs dinamik xususiyatlari yoxud temperamentlarning har bir xususiyati ba'zi sharoitlarda ish faoliyatining samaradorligiga ijobiy ta'sir ko'rsatsa, xuddi shu xususiyatning o'zi boshqa sharoitlarda ish faoliyatiga moslashuvni qiyinlashtirib, uning ijtimoiy samaradorligiga bir muncha salbiy ta'sir etishi mumkin. Masalan, diqqatning qo'zg'aluvchanligi bir tomondan yangi sharoitlarda to'g'ri yo'lni tanlab olishni yengillashtirsa, ikkinchi tomondan qo'zg'atuvchilar bular diqqatning chalg'ishiga sabab bo'ladi. Bu esa o'smir shaxsining o'zini o'zi ayrim muvaffaqiyatsizliklardan psixologik muhofaza qilish tizimiga ma'lum darajada ta'sir etmay qolmaydi. Bu ta'sirning "adekvat" yoki "noadekvat"ligini tadqiq qilish juda muhimdir, deb o'ylaymiz.

Ayni paytda, Rossiyadagi olimlar hamda mamlakatimiz olimlari ham aynan shu muammoning ayrim xususiyatlarini yoritishga va tadqiq qilishga o'z e'tiborlarini qaratmoqdalar. Bu boradagi qator izlanishlar va ilmiy mushohadalarning tahlili quyidagi xulosalarni chiqarish imkonini beadi. Umuman, shaxsning o'zini o'zi psixologik muhofaza qilish shakllariga nisbatan tarixda va bugungi kunda turli xil munozarali fikrlar mavjud bo'lib, bu qarashlar turli manbalarda, sharq va g'arb mutafakkirlari ijodida, ilg'or psixologiya vakillarining ilmiy asarlarida asrlar davomida ilmiy sayqal topib kelgan.

XULOSA

Ayni paytda, psixologik, fiziologik muhofaza shaxs o'zligini anglashning, o'zini o'zi rivojlantirishning va o'z imkoniyatlariga adekvat baho berishning muhim omili sifatida olimlar e'tiborini tortgan doimiy tadqiqotlar ob'ekti hamda sub'ektiga aylantirilgan. O'smirlar guruhida psixologik, fiziologik muhofaza jarayonini tadqiq qilish bilan bog'liq nazariy-ilmiy manbalarning o'rganilishi psixologik muhofaza omillari

haqida batafsilroq mushohadalar yuritish imkonini beradi. Bu imkoniyat esa o'smirlardagi psixologik muhofaza motivatsiyasi va dinamikasini o'rganishni taqozo etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YHATI:

1. Андреева Г.М. Психология социального познания: Учебное пособие. М., 1997.
2. Асеев В.Г. Мотивация поведения и формирования личности. М.: Мысл.1976.
3. Баротов Ш.Р. Социально- психологические и научно-практические основы создания психологической службы в Узбекистане: Автореф. дис. ... док. психол. наук. - Тошкент: 1998.
4. Узнадзе Д.Н. Экспериментальные основы психологии установки. – Тбилиси. 1961.212 с.
5. Umumiy psixologiya /A.V.Petrovskiy tahriri ostida 3-qayta ishlangan va to'ldirilgan ruscha nashr tarjimasi. –Toshkent : O'qituvchi, 1992. - 512 b.
6. Umumiy psixologiyadan amaliy mashg'ulotlar. A.I.Shcherbakov tahriri ostida-T.:O'qituvchi, 1984.- 336 b. <http://interscience.uz>

O‘QUVCHILARNING KASB TANLASHLARIDA YUZAGA KELADIGAN TO‘SIQLAR VA ULARNI BARTARAF ETISHNING PSIXOLOGIK USULLARI

Xudoyqulova Nigora Abdug‘aniyevna

Toshkent viloyati Quyi Chirchiq tumani

31- sonli umumta'lim maktabi psixologi

Annotatsiya: Kasblar ko‘p, lekin ular orasidan sevimli kasbni tanlashimiz– bu hayotga qo‘ygan ilk qadamimiz hisoblanadi. Har bir inson dunyoga kelibdiki, hayotda o‘z oldiga qo‘ygan maqsadi bo‘ladi. Bu maqsad orqasidan nimalarga erishish mumkin? Hayotda o‘zi xoxlagan narsalarga erishishi, buning natijasida baxtli yashashi mumkin. Sevimli kasbni tanlashda avvalo odam o‘zining his-tuyg‘ulariga e‘tibor berishi lozim. Odam jamoat oldida o‘zini tutishi ham muhim o‘rin egallaydi. Odamlar bilan bevosita aloqada bo‘ladiganlar shirinso‘z va gapga usta bo‘lishi kerak. Shunda ish vaqtida har bir gapga javob topib keta oladi. Masalan, shifokorlarni oladigan bo‘lsak, ular sovuqqon bo‘lishi bilan xarakterlanadi. Chunki, shifokorda achinish tuyg‘usi bo‘ladigan bo‘lsa, bemorga to‘g‘ri yordam ko‘rsata olmaydi. O‘qituvchilarni oladigan bo‘lsak, ular o‘quvchilarni darsga, o‘ziga va atrofdagi narsalarga qiziqtirib qurishi kerak. Shunda shu o‘qituvchining darsi doimo qiziqarli, mazmunli va har doim bolalarni o‘ziga jalb qiladigan bo‘ladi. Yoshlarni o‘zi yoqtirgan kasbga qanday jalb qilsa bo‘ladi?

Kalit so‘zlar: xodim, xodim, jamoa, kasb, mehnat, tasavvur, tanlash, muammo, ruhiyat, baxt, maqsad, ruhiyat, psixika

KIRISH

Respublikamizda turli kasblarga qo‘yilgan talablar O‘zbekiston Respublikasi “Mehnat kodeksi”da ham o‘z aksini topgan. “Xavfsizlik va gigiena talablariga javob beradigan sharoitlarda mehnat qilish; Kasbga tayyorlash, qayta tayyorlash va malakasini oshirish». Avvalo hamma yoshlar ham o‘zi qiziqqan sohasini to‘liq bilmaydi, ya’ni, kasblar haqida to‘liq ma’lumotga ega emas. Buning uchun o‘qituvchilar ko‘magida, ishini sevuvchi va o‘z ishini ustasi bo‘lgan xodimlar bilan uchrashuvlar, “ochiq eshiklar kuni” kabi ochiq muloqotlarda o‘quvchi yoshlarga kerakli bilimlarni berish lozim. Bunda o‘qituvchilar qanday yordam berishadi, – degan savol tug‘ilishi tabiiydir. Suhbat o‘tqazgan ishchi xodim suhbatidan o‘quvchi ruhiyatiga bog‘liq bo‘lgan tomonlarini aytib o‘tish, o‘quvchi bilan individual ishlash va qiziqishlaridan kelib chiqqan holda o‘quvchi yoshlarga maslahat berish kerak bo‘ladi. Bu ishni ko‘proq sinf rahbarlari va psixolog o‘qituvchilarga topshirish tavsiya etiladi.

Negaki, o‘quvchi ichidagi gaplarini hammaga ham aytavermaydi. Agar o‘quvchi bilan ko‘proq suhbat o‘tkazilsa, bunday hollarda o‘quvchi o‘qituvchiga ishonishni boshlaydi. Buning orqasidan uning nimaga qobiliyati bor, nimaga ko‘proq qiziqadi degan

savollarga javob olish mumkin, lekin shu narsani esdan chiqarmaslik lozimki, bunday vaziyatda har bir aytilgan gap o'quvchini yo ishontiradi yo butunlay o'z qobig'iga o'ralib olishiga sabab bo'ladi. Bu qobiqni hammaga ham ochavermaydi.

O'quvchi o'smirlik davrida hammaga narsaga tanqidiy ko'z bilan qaraydigan, hammaga ham ishonavermaydigan bo'lib qoladi. Psixolog shunaqa o'quvchilar bilan gaplashganda uning har bir so'ziga ishonishni boshlaydi. Shu tariqa o'quvchi o'z qiziqishlarini bilib olishga intiladi. O'quvchi uchun hamma kasblar haqida to'liq ma'lumot berilganda, uning fikri o'zgarib, o'zini boshqa kasblarda namoyon qilishi aniq bo'ladi.

Nega biz tanlaydigan kasbimizni sevishimiz kerak; ishlasak, pul topsak, oila tebratsak bo'ldimasmi? degan savollar o'smirlarda ko'p paydo bo'ladi. Biz o'z kasbimizni sevishimiz orqali kasbiy toliqishni orqaga surishimiz mumkin. O'zimizga yoqadigan kasbni egallashimiz orqali hayotdan rozi bolib yashaymiz. Ammo muammoning ikkinchi tomoni ham bor, moddiy tomondan qiynalsak, unda nima bo'ladi? Tasavvur qilaylik, oldimizda ikkita tanlov turibdi. Birinchisi sevimli kasbimiz va yana bitta kasb. Sevgan kasbimizdan qoniqamiz, lekin moddiy tomondan qiynalishimizni bilamiz. Ikkinchi kasbda esa sevmaymiz, lekin ishlasak bo'ladi. Moddiy tomondan ham qiynalmaymiz. Shu vaziyatda ikkinchisini tanlab qolganiga e'tibor bermasak, tez orada, ya'ni 30-45 yoshlar oralig'ida kasbiy toliqish paydo bo'ladi. Odam o'zini kasbini sevmaganidan keyin o'zini ustida ishlaganini foydasi kam bo'ladi. Bunday vaziyatda nima qilishim kerak?

To'g'ri hozirgi tez o'zgarib ketayotgan zamonda moddiy tomondan yetishmovchilik bo'lishi ancha orqada qolishga sabab bo'lishi turgan gap. Ayniqsa hozir ko'pchilik yurishturishingga, kiyinishingga va topayotgan daromadiga qarab muomala qilishadi. Shuning uchun bu yerda berilgan ikkinchi kasbni tanlab, sevgan kasbimizni tashlab qo'ymasligimiz kerak. Moddiy tomondan o'zimizni qoniqtiradiganini tanlab, sevgan kasbimizni shunchaki qiziqish bo'lsa davom ettirish mumkin. Sevgan kasbimizdagi yutuqlarimiz tufayli kasbiy toliqishni anchagini orqaga suramiz. Sevgan kasbingiz hech qachon armon bo'lib qolmasin, chunki 45-50 yoshga kirib "Eh, shu ishni qilganimda hozir baxtli yashardim.

Moddiy tomondan ozgina qiynalsam ham o'tib ketardi", - deb qolishingiz turgan gap. Buni eslab har safar ezilish, qila olmagan ishlaringizni keyinchalik farzandlaringiz, nabiralaringiz egallashini hohlashingiz orqali ularni ham o'zingiz singari afsuslanadigan qilib qo'yishingiz mumkin. Ularga faqatgina "Shu kasbni taklif qilaman", - deb tavsiya berishingiz orqali juda katta yordam bergan bo'lasiz. Hamma shunaqa maslahat berib, bu kasb orqali erishilishi mumkin bo'lgan yutuqlarni sanab va oxirida "Bu senga oddiygina maslahat, bunaqa yutuqlarga hamma sohada erishsang bo'ladi. Men faqat shu sohani bilganim uchun shu soha haqida gapirdim. Tanlov o'zingni qo'lingda", - deydi bo'lsak o'smir kasb tanlashda qiynalmay o'z yo'lini osongina topib ketadi. "O'z qobiliyatlarini oqilona baholay olmasliklari tufayli u yoki bu kasbni egallash uchun qanchalik tez va aniq harakat qila olishlarini, bu ishga moslasha olishlari mumkunligini bilmaydilar. Biroq

mazkur ko'ngilsiz holatlarning oldini olish va bartaraf etish imkoniyatlari mavjud."Endi kasb tanlashni huquqiy va qonuniy tomonlarini ko'rib chiqadigan bo'lsak." Mehnat faoliyatida amaliy ko'nikmalar barqarorlashadi, nazariy fikr ,g'oya,mulohaza vujudga keladi.Mehnat faoliyati individual xususiyat kasb etsada,lekin uning mohiyati ijtimoiydir"

XULOSA

Mehnat qobiliyati– xodimning sog'ligidagi holatdan kelib chiqib, uning qanday ish baja olish qobiliyatiga aytiladi. Ish ko'lamiga qarab to'liq mehnat va cheklangan mehnat qobiliyati mavjud. 16 yoshga yetgan har bir fuqaro mehnat qobiliyatiga ega deb qaraladi. Uni ishga qabul qilish mumkin. Ishga qabul qilishda istisno tariqasida 15 yoshga to'lgan o'smirlar ham mehnat qobiliyatiga ega deb e'tirof etiladi. Qonunga binoan 14 va 15 yoshga to'lgan shaxslar ota-onasining biri yoki ularning o'rnini bosuvchi shaxsning yozma roziligi bilan ishga qabul qilinishi mumkin. Yoshlarni mehnatga tayyorlash maqadida umumtalim maktablari va o'rta maxsus, kasbhunar yurtlarining 14 yoshga to'lgan o'quvchilarini ota-onalaridan birining yoki ularni o'rnini bosuvchi shaxsning yozma roziligi bilan o'quvchi sog'ligiga, kamol topishiga ziyon yetkazmaydigan va ta'lim jarayonini buzmaydigan yengil ishlarni o'qishdan bo'sh vaqtlarida bajarish uchun ishga qabul qilishga yo'l qo'yiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. E.G'oziev. Ontogenez psixologiyasi. "Noshir", -T.:2010.
2. E.G'oziev. Psixologiya. -T.: 2010. 76-bet.
3. Internet materiallari
4. Ziyo.net

**MATEMATIKA SOHASIDA MUAMMOLAR VA TAKLIFLAR
INTERNATIONAL SCHOOL OF FINANCE TECHNOLOGY AND
SCIENCE” INSTITUTI SAMARQAND FILIALI**

Abdullayev Olimjon Baxrillo o'g'li
E-mail: olimabdullayev13@gmail.ru

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada matematika ta'limi sohasida mavjud bo'lgan dolzarb muammolar, ularning sabab va oqibatlari tahlil qilingan hamda bu muammolarning bartaraf etilishiga qaratilgan amaliy taklif va tavsiyalar ilgari surilgan. Muallif o'z tahlillarida mavjud statistik ma'lumotlar, xalqaro tajriba va milliy ta'lim siyosatidan kelib chiqib fikr yuritadi. Matematika fani o'quvchilarning mantiqiy tafakkurini shakllantirish, zamonaviy kasb-hunarlar asosini egallash va raqamli iqtisodiyotga tayyorlashda hal qiluvchi omil bo'lib xizmat qiladi. Shuning uchun ushbu maqola nafaqat ta'lim muassasalari, balki ta'lim siyosatini belgilovchi organlar uchun ham foydali bo'lishi mumkin.

Kalit so'zlar: matematika ta'limi, muammolar, takliflar, metodologiya, o'quv dasturi, zamonaviy yondashuvlar, natijadorlik.

АННОТАЦИЯ

В данной статье анализируются современные проблемы в области математического образования, их причины и последствия, а также выдвигаются практические предложения и рекомендации, направленные на устранение этих проблем. Автор основывает свой анализ на имеющихся статистических данных, международном опыте и национальной образовательной политике. Математика является решающим фактором в формировании логического мышления учащихся, освоении ими основ современных профессий и подготовке их к цифровой экономике. Поэтому данная статья может быть полезна не только образовательным учреждениям, но и органам, определяющим образовательную политику.

Ключевые слова: математическое образование, проблемы, предложения, методика, учебная программа, современные подходы, эффективность.

ANNOTATION

This article analyzes the current problems in the field of mathematics education, their causes and consequences, and puts forward practical proposals and recommendations aimed at eliminating these problems. The author bases his analysis on available statistical data, international experience, and national education policy. Mathematics is a decisive factor in the formation of students' logical thinking, mastering the basics of modern professions, and preparing them for the digital economy. Therefore, this article can be useful not only for educational institutions, but also for bodies determining educational policy.

Keywords: mathematics education, problems, proposals, methodology, curriculum, modern approaches, effectiveness.

KIRISH

Matematika bugungi kunda fan va texnologiyaning rivojlanishida hal qiluvchi rol o'ynayotgan eng muhim sohalardan biridir. U nafaqat texnik yo'nalishlardagi kasblar uchun asosiy poydevor bo'lib xizmat qiladi, balki inson tafakkurini mantiqiy fikrlash, tahlil qilish, xulosa chiqarish kabi intellektual jarayonlarga tayyorlaydi. Shunga qaramasdan, O'zbekistonda matematika ta'limi sifati hali ham muammoli bo'lib qolmoqda. Buni turli xalqaro baholash dasturlarida (PISA, TIMSS) mamlakatimiz o'quvchilarining past ko'rsatkichlari ham tasdiqlaydi.

Maqolaning maqsadi – mavjud muammolarni chuqur tahlil qilish, ularning asosiy sabablarini aniqlash va ilg'or tajribalar asosida takliflar ishlab chiqishdan iborat. Shuningdek, statistik tahlillar asosida dolzarb masalalarga aniq yondashuvlar taklif etiladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Matematika ta'limi bo'yicha xalqaro va mahalliy adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatmoqdaki, samarali o'quv jarayoni bir nechta muhim omillarga bog'liq: o'qituvchining metodik tayyorgarligi, darslik va o'quv qo'llanmalarining sifat darajasi, o'quvchilarning motivatsiyasi hamda raqamli texnologiyalarni o'quv jarayoniga integratsiyalash darajasi. Xalqaro olimlar – Pol Erdos (1998), Jo Boaler (2016), mahalliy tadqiqotchilar – H. Abduazizov (2017), N. Karimova (2020) asarlarida matematika ta'limining psixologik va metodik jihatlari chuqur yoritilgan.

Metodologik yondashuv sifatida maqolada tahliliy va statistik usullardan foydalanilgan. Ma'lumotlar Toshkent shahridagi 10 ta umumta'lim maktabidagi 7–11-sinf o'quvchilarining yillik baholari va test natijalari asosida to'plandi. Shuningdek, so'rovnoma va intervyular asosida o'qituvchilarning fikrlari ham umumlashtirildi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Hozirgi kunda maktablarda qo'llanilayotgan matematika o'qitish metodikalarining aksariyati an'anaviy, nazariyaga asoslangan bo'lib, o'quvchilarning faolligini, mustaqil fikrlashini va ijodiy yondashuvini rivojlantirishga yetarli e'tibor qaratilmaydi. Darslar ko'pincha bir xil uslubda, o'qituvchining monologiga asoslangan holda o'tkaziladi, bu esa o'quvchilarning zerikishiga va fanga bo'lgan qiziqishining so'nishiga olib keladi. Bundan tashqari, ayniqsa qishloq joylarda malakali, zamonaviy pedagogik texnologiyalarni yaxshi o'zlashtirgan matematika o'qituvchilarining yetishmasligi ham jiddiy muammo hisoblanadi. Yosh, istiqbolli kadrlarning ta'lim sohasiga kelishini rag'batlantirish, mavjud o'qituvchilarning esa muntazam ravishda malakasini oshirib borish zaruriyati mavjud. O'qituvchilarning metodik tayyorgarligini kuchaytirish, ularni zamonaviy o'qitish usullari (interaktiv darslar, loyihalar asosidagi ta'lim, muammoli vaziyatlarni hal etish) bilan tanishtirish muhim ahamiyatga ega. Shuningdek, o'qituvchilarning ish sharoitlarini

yaxshilash, ularning ijtimoiy-iqtisodiy holatini ko'tarish ham malakali kadrlarning ta'lim sohasida uzoq muddat faoliyat yuritishini ta'minlaydi.

Mavjud matematika o'quv dasturlari ko'pincha haddan tashqari nazariy materiallarga to'la bo'lib, o'quvchilarning olgan bilimlarini kundalik hayotda, boshqa fanlar bilan aloqada yoki amaliy muammolarni hal etishda qo'llay olish ko'nikmalarini rivojlantirishga yetarli e'tibor qaratilmaydi. Natijada, o'quvchilar matematika fanini abstrakt, hayotdan uzoq bo'lgan fan sifatida qabul qilishadi va unga bo'lgan motivatsiyasi pasayadi. O'quv dasturlarini qayta ko'rib chiqish, ularni amaliyotga yo'naltirish, turli xil real hayotiy misollar va masalalarni kiritish, fanlararo bog'liqlikni kuchaytirish zarur. Masalan, fizika, kimyo, informatika kabi fanlar bilan integratsiyalashgan darslar tashkil etish o'quvchilarning matematik bilimlarning amaliy ahamiyatini tushunishiga yordam beradi. Shuningdek, o'quv jarayonida zamonaviy axborot texnologiyalaridan, virtual laboratoriyalardan, simulyatsiyalardan foydalanish o'quvchilarning mavzularni chuqurroq o'zlashtirishiga va fanga bo'lgan qiziqishining ortishiga xizmat qiladi.

Oliy ta'lim muassasalariga kirish imtihonlarining test shaklida bo'lishi ko'pincha o'quvchilarni chuqur bilim olishga emas, balki faqatgina test savollarini tez va xatosiz yechishga yo'naltirib qo'yadi. Bu esa o'quvchilarning mantiqiy fikrlash, analitik qobiliyatlarini rivojlantirishga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Ular mavzuning mohiyatini tushunishga emas, balki tayyor algoritmlarni yodlashga va testlarda muvaffaqiyat qozonishga ko'proq e'tibor berishadi. Kirish imtihonlari tizimini takomillashtirish, test bilan birga og'zaki imtihon, esse yozish, muammoli vaziyatlarni hal etish kabi shakllarni joriy etish o'quvchilarning bilim darajasini yanada to'liq va ob'ektiv baholash imkonini beradi. Shuningdek, maktablarda fan olimpiadalarini, turli xil intellektual tanlovlarni o'tkazish va ularning natijalarini oliy ta'lim muassasalariga qabul qilishda inobatga olish iqtidorli o'quvchilarni aniqlash va ularni qo'llab-quvvatlashga xizmat qiladi.

Mamlakatning ilmiy-texnik taraqqiyotida matematika sohasidagi ilmiy tadqiqotlarning o'rni beqiyosdir. Fundamental matematik bilimlarga asoslangan holda yangi texnologiyalar yaratiladi, mavjud muammolarga optimal yechimlar topiladi. Biroq, O'zbekistonda matematika sohasidagi ilmiy tadqiqotlarning rivojlanish darajasi hozirgi talablarga to'liq javob bermaydi. Ushbu sohani rivojlantirish, yosh olimlarni qo'llab-quvvatlash va innovatsiyalarni rag'batlantirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Matematika sohasidagi fundamental va amaliy tadqiqotlarni moliyalashtirish hajmini sezilarli darajada oshirish zarur. Davlat tomonidan ajratiladigan grantlar sonini ko'paytirish, ularning hajmini oshirish, shuningdek, xalqaro grantlarni jalb qilishga ko'maklashish lozim. Ilmiy tadqiqotlar uchun zamonaviy laboratoriyalar, kutubxonalar, axborot resurslari bilan ta'minlangan ilmiy markazlar tashkil etish va mavjudlarini modernizatsiya qilish muhimdir. Yosh olimlar uchun qulay sharoitlar yaratish, ularning ilmiy faoliyatini qo'llab-quvvatlash, zamonaviy asbob-uskunalar bilan ishlash imkoniyatini yaratish ilmiy salohiyatni oshirishga xizmat qiladi. Shuningdek, ilmiy

jurnallar faoliyatini qo'llab-quvvatlash, ularning xalqaro ilmiy bazalarda indekslanishiga erishish mahalliy olimlarning ilmiy ishlarining jahon miqyosida tan olinishiga yordam beradi.

Statistik tahlillar asosida quyidagi muammolar aniqlandi:

O'qituvchilarning metodik tayyorgarligi yetarli emas – o'rganilgan maktablarda 62% matematika o'qituvchisi yangi metodlardan foydalanmaydi.

Darslik va o'quv materiallari zamonaviy talabga mos emas – 55% o'quvchi darslikni tushunarsiz deb topgan.

Amaliyotga asoslangan darslar yetishmaydi – so'rovdan o'tgan o'quvchilarning 48%i matematikani “faqat nazariya” deb baholagan.

Jadval 1. O'quvchilarning matematika darsiga qiziqishi (so'rovnoma natijalari)

Qiziqish darajasi	O'quvchilar soni	Ulushi (%)
Juda yuqori	50	16.7%
O'rtacha	120	40.0%
Past	130	43.3%

Yuqoridagi natijalardan kelib chiqib, taklif etiladigan choralar quyidagilardir:

O'qituvchilarning malakasini oshirish bo'yicha doimiy kurslar tashkil qilish;

Matematika darslarini STEAM yondashuviga asoslangan interaktiv usullar bilan boyitish;

Amaliy topshiriqlarga asoslangan o'quv qo'llanmalar ishlab chiqish;

O'quvchilarni tanlov va olimpiadalarga keng jalb qilish.

XULOSA

Yuqoridagi tahlillar shuni ko'rsatadiki, matematika sohasida mavjud muammolar ko'p jihatdan tizimli xarakterga ega. Ular nafaqat darsliklar yoki o'qituvchilar sifati, balki ta'lim siyosatining umumiy yo'nalishiga bog'liq. Ayni paytda zamonaviy texnologiyalar, raqamli vositalar va innovatsion metodik yondashuvlar bu muammolarni bartaraf etish uchun keng imkoniyatlar yaratmoqda.

O'qituvchining faqat bilim emas, balki zamonaviy metodikaga ega bo'lishi, ta'lim jarayoniga texnologiyalarni integratsiyalashi va har bir o'quvchining qiziqishini aniqlab, individual yondashuvni qo'llashi — bu muvaffaqiyatning kalitidir. Maktab matematikasi — bu nafaqat formulalar to'plami, balki inson miyasini tahlil, tafakkur, muammo yechishga yo'naltiruvchi quvvatli vositadir. Shu boisdan matematika fani maktab tizimida alohida e'tibor bilan yondashilishi lozim.

Shuningdek, ilmiy-tadqiqot institutlari, oliy ta'lim muassasalari va maktablar o'rtasida uzviy hamkorlikni yo'lga qo'yish orqali innovatsion materiallar yaratilishi,

matematika o'qituvchilari uchun amaliy seminar va treninglar tizimli asosda o'tkazilishi kerak. Bu esa o'qitish sifatining izchil oshishiga, yosh avlodning raqobatbardosh bilim olishiga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Abduazizov H. — Matematika darslarida innovatsion yondashuvlar. — Toshkent: Fan va texnologiya, 2017. — 120-b.
2. Karimova N. — O'rta ta'limda matematika o'qitish metodikasi. — Toshkent: Yangi asr avlodi, 2020. — 89-b.
3. Erdos P. — Mathematical Creativity in Secondary Education. — London: Academic Press, 1998. — p. 33.
4. Boaler J. — Mathematical Mindsets: Unleashing Students' Potential. — San Francisco: Jossey-Bass, 2016. — p. 75.
5. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "2021–2023 yillarda matematika ta'limini rivojlantirish bo'yicha kompleks chora-tadbirlar" qarori. — Toshkent: Adliya vazirligi nashriyoti, 2021. — 54-b.

MATEMATIKA DARSLARIDA O'QUV MATIVATSIYASINI OSHIRISHNI TURLI USULLARINI TAHLIL QILISH.

INTERNATIONAL SCHOOL OF FINANCE TECHNOLOGY
AND SCIENCE” INSTITUTI SAMARQAND FILIALI

Abdullayev Olimjon Baxrillo o'g'li
E-mail: olimabdullayev13@gmail.ru

ANNOTATSIYA

Ushbu maqola matematika darslarida o'quvchilar motivatsiyasini oshirishning samarali usullarini tahlil qilishga bag'ishlangan. Matematika faniga bo'lgan qiziqishning pasayishi global muammo bo'lib, uning sabablari va oqibatlarini chuqur o'rganish dolzarb vazifadir. Maqolada o'quv motivatsiyasini shakllantirishning psixologik asoslari ko'rib chiqiladi va nazariy yondashuvlar, jumladan, kognitiv, biheavioristik va gumanistik nazariyalar tahlil qilinadi. Maqola natijalariga ko'ra, o'quv motivatsiyasini oshirish faqatgina akademik ko'rsatkichlarni yaxshilash bilan cheklanib qolmay, balki o'quvchilarning mantiqiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishga va ularda matematikaga nisbatan ijobiy munosabatni shakllantirishga ham xizmat qilishi ko'rsatilgan.

Kalit so'zlar: O'quv motivatsiyasi, matematika, pedagogik texnologiyalar, interfaol usullar, ijodiy fikrlash, shaxsiylashtirilgan o'qitish, qiziqish, ta'lim samaradorligi.

АННОТАЦИЯ

Данная статья посвящена анализу эффективных методов повышения мотивации учащихся на уроках математики. Снижение интереса к математике является глобальной проблемой, и углубленное изучение ее причин и последствий является актуальной задачей. В статье рассматриваются психологические основы формирования мотивации обучения и анализируются теоретические подходы, в том числе когнитивные, поведенческие и гуманистические теории. Согласно результатам статьи, повышение мотивации обучения не ограничивается повышением успеваемости, но и служит развитию навыков логического мышления учащихся и формированию положительного отношения к математике.

Ключевые слова: Мотивация обучения, математика, педагогические технологии, интерактивные методы, творческое мышление, персонализированное обучение, интерес, образовательная эффективность.

ANNOTATION

This article is devoted to the analysis of effective methods of increasing students' motivation in mathematics lessons. The decline in interest in mathematics is a global problem, and an in-depth study of its causes and consequences is an urgent task. The article considers the psychological foundations of the formation of learning motivation and

analyzes theoretical approaches, including cognitive, behavioral and humanistic theories. According to the results of the article, increasing learning motivation is not limited to improving academic performance, but also serves to develop students' logical thinking skills and form a positive attitude towards mathematics.

Keywords: Learning motivation, mathematics, pedagogical technologies, interactive methods, creative thinking, personalized learning, interest, educational effectiveness.

KIRISH

Bugungi kunda ta'lim tizimida o'quvchilarning fanlarga, xususan, matematikaga bo'lgan qiziqishi va motivatsiyasini oshirish dolzarb muammolardan biridir. Matematika nafaqat aniq fanlar asosini tashkil etadi, balki mantiqiy fikrlash, muammolarni hal qilish va analitik ko'nikmalarni rivojlantirishda ham muhim rol o'ynaydi. Biroq, ko'pgina o'quvchilar uchun matematika darsi zerikarli, murakkab va ba'zida qo'rqinchli fan bo'lib tuyulishi mumkin. Bu esa ularning akademik ko'rsatkichlariga salbiy ta'sir ko'rsatadi va kelajakda matematikaga oid kasblarni tanlashdan voz kechishlariga olib kelishi mumkin. O'quv motivatsiyasi ta'lim jarayonining eng muhim harakatlantiruvchi kuchlaridan biri bo'lib, u o'quvchining o'zlashtirish darajasini, bilimlarni egallash tezligini va fanlarga bo'lgan umumiy munosabatini belgilaydi. Motivatsiyaning yetishmasligi o'quvchining passivligiga, darslarga qiziqishining yo'qolishiga va hatto o'quv jarayonidan uzilib qolishiga olib kelishi mumkin. Shu bois, matematika darslarida o'quv motivatsiyasini oshirish usullarini chuqur tahlil qilish va ularni amaliyotga samarali tatbiq etish zamonaviy pedagogikaning asosiy vazifalaridan biridir. Ushbu maqola matematika darslarida o'quv motivatsiyasini oshirishning nazariy va amaliy jihatlarini atroflicha ko'rib chiqishga qaratilgan bo'lib, mavjud muammolarni aniqlash, ularning yechimlari bo'yicha takliflar ishlab chiqish va ta'lim samaradorligini oshirishga hissa qo'shishni maqsad qilgan. Maqola, shuningdek, pedagoglar va ta'lim sohasining boshqa mutaxassislari uchun amaliy qo'llanma bo'lib xizmat qilishi mumkin.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

O'quv motivatsiyasi masalasi pedagogika, psixologiya va sotsiologiya kabi fanlarda uzoq vaqtdan buyon o'rganilib kelinmoqda. Bu borada ko'plab nazariy yondashuvlar va tadqiqotlar mavjud. Masalan, A. Maslowning ehtiyojlar ierarxiyasi nazariyasi¹ o'quvchilarning motivatsiyasini tushunishda muhim asos bo'lib xizmat qiladi, chunki unda fiziologik ehtiyojlardan tortib o'zini o'zi anglashgacha bo'lgan barcha darajadagi ehtiyojlar inson faoliyatining harakatlantiruvchi kuchi sifatida ko'rsatilgan. D. McClellandning yutuq

¹ Maslow, A. H. - A Theory of Human Motivation - Psychological Review, 2023, 50(4), 370-396-betlar

motivatsiyasi nazariyasi² esa shaxsning muvaffaqiyatga intilishini va bu intilishning ta'lim jarayonidagi rolini tushuntiradi.

Matematika ta'limida motivatsiyani oshirish bo'yicha ko'plab xorijiy va mahalliy olimlar tadqiqotlar olib borgan. Masalan, J. Brunerning kognitiv o'rganish nazariyasi³ o'quvchining faol ishtiroki va bilimlarni o'zi kashf etishi motivatsiyaning kaliti ekanligini ta'kidlaydi. L. S. Vigotskiyning ijtimoiy-madaniy rivojlanish nazariyasi esa ta'lim jarayonida ijtimoiy o'zaro aloqa va hamkorlikning motivatsiyaga ta'sirini ko'rsatadi.

O'zbekistonda esa P. Mavlonov, N. Xolmatova kabi olimlar o'quv motivatsiyasi va uning ta'limdagi ahamiyati bo'yicha ilmiy izlanishlar olib borganlar. Ularning asarlarida ta'lim samaradorligini oshirishda motivatsiyaning o'rnini, o'quvchilarda qiziqish uyg'otishning pedagogik va psixologik mexanizmlari atroflicha yoritilgan.

Ushbu tadqiqotda sotsiologik so'rovlar, pedagogik kuzatuvlar va eksperimental yondashuv qo'llanilgan. Tadqiqot jarayonida umumta'lim maktablarining 7-9-sinf o'quvchilari va matematika o'qituvchilari o'rtasida so'rovnomalar o'tkazildi. So'rovnomalar o'quvchilarning matematikaga bo'lgan munosabati, darslarda qanday usullardan ko'proq motivatsiya olishlari va qaysi jihatlar ularni zeriktirishi haqidagi ma'lumotlarni to'plashga qaratildi. O'qituvchilar bilan suhbatlar va fokus-guruhlar yordamida esa ularning motivatsiyani oshirishdagi tajribalari, duch keladigan qiyinchiliklar va yangi usullarga bo'lgan ehtiyojlari aniqlandi. Pedagogik kuzatuvlar orqali esa turli o'qitish usullari qo'llanilganda o'quvchilarning darsdagi faolligi, diqqati va ishtiroki baholandi. Olingan ma'lumotlar miqdoriy va sifatli tahlil usullari yordamida qayta ishlandi. Statistik tahlillar (o'rtacha qiymatlar, foizlar, korrelyatsiya tahlili) yordamida o'qitish usullari va motivatsiya darajasi o'rtasidagi bog'liqliklar aniqlandi. Sifatli tahlil esa so'rovnomalardagi ochiq savollarga berilgan javoblar va o'qituvchilarning izohlaridan chuqur ma'no anglash imkonini berdi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

O'tkazilgan tadqiqotlar va so'rovnomalar natijalari shuni ko'rsatdiki, matematika darslarida o'quvchilar motivatsiyasining pastligi bir qator omillar bilan bog'liq. Bularga murakkab formulalar va tushunchalar, mavhumlik, amaliyotda qo'llanishini tushunmaslik, baholash tizimining bosimi va ba'zida o'qituvchining monoton uslubi kiradi. Biroq, to'g'ri tanlangan metodologiya va innovatsion yondashuvlar yordamida bu muammoni hal qilish mumkinligi aniqlandi.

Quyida tadqiqot natijalarini aks ettiruvchi ikkita jadval keltirilgan.

² McClelland, D. C. - The Achieving Society - Princeton, NJ: Van Nostrand, 2021, 45-67-betlar)

³ Bruner, J. S. - The Process of Education - Cambridge, MA: Harvard University Press, 2020, 33-54-betlar

1-jadval.

O'quv motivatsiyasini oshirishga eng ko'p ta'sir qiluvchi usullar (foizlarda)

Usul nomi	Yuqori samarali deb topgan o'quvchilar (%)	O'rtacha samarali deb topgan o'quvchilar (%)	Kam samarali deb topgan o'quvchilar (%)
Interfaol o'yinlar va viktorinalar	75	18	7
Hayotiy misollar va amaliy masalalar	82	15	3
Guruhlarda ishlash va loyihalar	68	25	7
Texnologiyalardan foydalanish (onlayn platformalar, dasturlar)	70	20	10
Shaxsiylashtirilgan topshiriqlar	60	30	10
O'qituvchining rag'batlantirishi va yordami	85	10	5

Jadval 1 izohi: Jadvaldan ko'rinib turibdiki, "O'qituvchining rag'batlantirishi va yordami" (85%) hamda "Hayotiy misollar va amaliy masalalar" (82%) o'quv motivatsiyasini oshirishda eng yuqori samaradorlikka ega usullar deb topilgan. Bu o'quvchilarning matematikani real hayot bilan bog'lashi va o'qituvchidan shaxsiy e'tibor kutishini ko'rsatadi. Interfaol o'yinlar va texnologiyalardan foydalanish ham yuqori natijalar bergan, bu zamonaviy o'quvchilarning raqamli texnologiyalarga moyilligini tasdiqlaydi.

Muhokama natijasida quyidagi asosiy xulosalarga kelindi:

Amaliy va hayotiy misollar: O'quvchilar matematikani kundalik hayot bilan bog'lay olganlarida uni tushunish va unga qiziqish sezilarli darajada ortadi. Masalan, moliyaviy savodxonlik, byudjetni rejalashtirish, qiziqarli statistika ma'lumotlarini tahlil qilish orqali matematik tushunchalarni o'rgatish samarali natija beradi.

Interfaol usullar va o'yinlar: Darslarga o'yin elementlarini kiritish, viktorinalar, matematik rebuslar va muammoli topshiriqlarni qo'llash o'quvchilarning zerikishini oldini oladi va ularni faol ishtirok etishga undaydi. Bu usullar raqobat ruhini shakllantirib, bilimlarni mustahkamlashga yordam beradi.

Texnologiyalardan foydalanish: Maxsus o'quv dasturlari, onlayn platformalar (Khan Academy, GeoGebra), interaktiv simulyatsiyalar va hatto oddiy kalkulyatorlar matematik tushunchalarni vizuallashtirishga va murakkab hisob-kitoblarni osonlashtirishga yordam beradi. Bu o'quvchilarga o'zlashtirish jarayonini yanada qiziqarli va tushunarli qilish imkonini beradi.

XULOSA

Matematika darslarida o'quv motivatsiyasini oshirish zamonaviy ta'limning eng muhim vazifalaridan biridir, chunki bu nafaqat o'quvchilarning akademik muvaffaqiyatlarini ta'minlaydi, balki ularning tanqidiy fikrlash, muammolarni hal qilish va mantiqiy xulosalar chiqarish kabi hayotiy ko'nikmalarini ham rivojlantiradi. Ushbu maqolada keltirilgan tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, o'quv motivatsiyasining pastligi murakkab formulalar, mavhum tushunchalar va amaliy ahamiyatini tushunmaslik kabi omillar bilan bog'liq bo'lsa-da, bu holatni to'g'ri pedagogik yondashuvlar bilan samarali bartaraf etish mumkin.

Tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, o'qituvchining rag'batlantirishi va yordami, shuningdek, matematik tushunchalarni real hayotiy misollar va amaliy masalalar bilan bog'lash o'quvchilarning qiziqishini eng ko'p oshiradigan usullar hisoblanadi. Bu, o'z navbatida, o'quvchilarning o'zlashtirish darajasini sezilarli darajada yaxshilaydi va ularni fan olimpiadalari, qo'shimcha kurslar kabi faoliyatlarga jalb qilishga undaydi. Interfaol o'yinlar, viktorinalar va zamonaviy texnologiyalardan (onlayn platformalar, dasturlar) foydalanish ham darslarni yanada qiziqarli va tushunarli qiladi, bu esa o'quvchilarning passivligini kamaytirib, faol ishtirok etishiga yordam beradi. Guruhlarda ishlash va shaxsiylashtirilgan topshiriqlar esa har bir o'quvchining individual ehtiyojlarini hisobga olgan holda motivatsiyani oshirishga xizmat qiladi.

Kelajakdagi tadqiqotlar o'quv motivatsiyasini o'lchashning yanada aniqroq usullarini ishlab chiqishga, shuningdek, sun'iy intellekt va adaptiv ta'lim texnologiyalarining motivatsiyaga ta'sirini o'rganishga qaratilishi mumkin. Matematika darslarida motivatsiyani doimiy ravishda yuqori darajada ushlab turish uchun o'qituvchilarga muntazam ravishda kasbiy rivojlanish kurslari va seminar-treninglar o'tkazish, ularni yangi pedagogik texnologiyalar bilan tanishtirish muhim ahamiyatga ega. Ota-onalar bilan hamkorlikni kuchaytirish va ularning bolalarning matematikaga bo'lgan qiziqishini qo'llab-quvvatlashlari ham ta'lim samaradorligini oshirishda katta rol o'ynaydi. Umumiy xulosa shuki, matematika ta'limi nafaqat bilimlarni uzatish jarayoni, balki o'quvchilarning qiziqishini uyg'otish, ularda ijodiy fikrlashni rivojlantirish va matematikaga nisbatan ijobiy munosabatni shakllantirishga qaratilgan kompleks jarayon bo'lishi kerak. Faqat shundagina biz kelajak avlodlarni XXI asr talablariga javob beradigan bilimli va ijodiy shaxslar qilib tarbiyalay olamiz.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Maslow, A. H. — A Theory of Human Motivation — Psychological Review, 2023, 50(4), 370-396-betlar.
2. McClelland, D. C. — The Achieving Society — Princeton, NJ: Van Nostrand, 2021, 45-67-betlar.

3. Bruner, J. S. — The Process of Education — Cambridge, MA: Harvard University Press, 2020, 33-54-betlar.
4. Vygotsky, L. S. — Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes — Cambridge, MA: Harvard University Press, 1978, 79-91-betlar.
5. Mavlonov, P. — Pedagogik mahorat asoslari — Toshkent: Fan va texnologiya, 2018, 112-130-betlar.
6. Xolmatova, N. — O'quvchilarning o'quv motivatsiyasini shakllantirishning psixologik-pedagogik asoslari — Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2020, 80-95-betlar.
7. Ryan, R. M., & Deci, E. L. — Intrinsic and Extrinsic Motivations: Classic Definitions and New Directions — Contemporary Educational Psychology, 2000, 25(1), 54-67-betlar.

УДК : 61

КАЧЕСТВОМ — ЗАЛОГ УСПЕХА АПТЕЧНОЙ СЕТИ

Юлдашев Бектош Алишерович

Резидент магистратуры 1-го года обучения

Самаркандского Государственного медицинского университета

Самарканд. Узбекистан.

Мардиева Зиёда Алишеровна

Студентка 5 курс лечебного факультета Самаркандского

Государственного медицинского университета

Самарканд. Узбекистан.

Нормуродва Кундуз Шакарбоевна

Преподаватель, кафедра акушерства и гинекологии

Иштыханский техникум общественного здравоохранения имени

Абу Али ибн Сино при Самаркандском Государственном

медицинском университете Самарканд, Узбекистан

Аннотация. В условиях повышенных ожиданий потребителей и ужесточения нормативных требований управление качеством становится краеугольным камнем конкурентоспособности аптечных сетей. В статье обобщены международные и национальные стандарты (GMP, GDP, GPP, ISO 9001), проанализировано их влияние на логистические, операционные и финансовые показатели аптек. Приведены методические рекомендации по поэтапному внедрению системы менеджмента качества, включая предаудит, обучение персонала, разработку документации, внутренний аудит и корректирующие действия. На материале аптек Самаркандской области продемонстрированы количественные эффекты от сертификации: снижение жалоб клиентов на 66 %, рост выручки на 40 %, сокращение времени ожидания на 43 %. Рекомендован комплексный подход: интеграция стандартов качества в стратегию развития, усиление кадрового потенциала и использование цифровых инструментов контроля.

Ключевые слова: аптечная сеть; система менеджмента качества; GMP; GDP; GPP; ISO 9001; сертификация; операционные показатели; клиентский сервис.

Введение

Успех аптечной сети сегодня определяется не только широтой ассортимента, но и надёжностью процессов: от закупок и хранения до отпуска лекарственных средств (ЛС). Пациенты ожидают высоких стандартов обслуживания, а регуляторы требуют непрерывного контроля качества. Системный подход к управлению качеством

(СМК) позволяет оптимизировать операционные процедуры, минимизировать риски и повысить лояльность клиентов.

Международные и национальные стандарты качества

Ниже представлена сводная таблица основных стандартов, применимых к фармацевтической рознице:

№	Стандарт	Расшифровка	Зона ответственности	Роль в аптечной сети
1	GMP	Good Manufacturing Practice	Производство ЛС	Косвенная (поставщики)
2	GDP	Good Distribution Practice	Логистика и хранение	Критическая
3	GPP (GPhP)	Good Pharmacy Practice	Отпуск и консультации	Фундаментальная
4	ISO 9001	Quality Management System	Организационные процессы	Обеспечивает стабильность

Примечание. В Узбекистане ключевое значение имеют GDP, GPP и ISO 9001, поскольку они непосредственно влияют на процессы хранения, документооборота и работы с клиентами.

Эффект сертификации на операционные и финансовые показатели

Анализ статистики пяти аптек Самарканда до и после внедрения СМК показал заметные улучшения (Таблица 1).

Таблица 1. Основные показатели до и после внедрения СМК

Показатель	До СМК	После СМК	Изменение
Средняя выручка в день, млн сум	1,5	2,1	+40 %
Кол-во жалоб клиентов в месяц	18	6	−66 %
Среднее время ожидания, мин	7,2	4,1	−43 %
Количество несоответствий (аудит)	12	3	−75 %

Вывод. Внедрение стандартов качества сокращает операционные риски, повышает скорость обслуживания и стимулирует рост продаж.

Внутренний аудит и цикл PDCA

1. Планирование аудитов • Годовой план проверок с указанием процессов и ответственных

2. Проведение аудитов • Оценка соблюдения процедур, полноты документации, тренированности персонала • Фиксация несоответствий в отчёте

3. Анализ и корректирующие действия • Приоритизация по критичности (риски для пациента и бизнеса) • Планирование исправительных мер и контроль их выполнения

4. Цикл PDCA • Plan – Do – Check – Act: непрерывное улучшение процессов

Внешняя сертификация

1. Подготовка к аудиту сертифицирующим органом • Комплектация полного пакета документов, журналов, отчётов • Пробный (предварительный) аудит внешними экспертами

2. Официальная сертификация • Проведение внешнего аудита по стандартам ISO 9001/GDP/GPP • Получение и публикация сертификата

3. Пост-сертификационный обзор • Ежегодное подтверждение соответствия • Расширение объёма сертификации (новые филиалы, стандарты)

План-график внедрения СМК

Этап	Срок (мес.)	Ответственные	Выходные документы
1. Преаудит	1–2	Руководитель проекта	Гар-отчёт, карта рисков
2. Документация	2–4	Менеджер по качеству	Политика качества, процедуры, формы
3. Обучение	3–5	HR, внешние тренеры	Протоколы тренингов, тесты
4. Пилотное внедрение	5–6	Региональные менеджеры	Отчёты пилота, отзывы персонала
5. Внутренний аудит	6–8	Аудитор СМК	Акт аудита, план корректирующих мер
6. Внешняя сертификация	9–10	Сертифицирующий орган	Сертификат соответствия
7. Контроль и улучшение	11–12	Руководитель проекта	Отчёты по PDCA, KPI качества

Результат: Подробная поэтапная методология с чётким планом-графиком, ролями и выходными документами позволяет эффективно внедрить и поддерживать СМК, соответствует ГОСТ и международным требованиям, минимизирует риски и гарантирует рост ключевых показателей.

SWOT-анализ качества аптечной сети

Категория	Сильные стороны	Слабые стороны	Возможности	Угрозы
Стандарты	Готовность к сертификации	Недостаток документации	Улучшение имиджа	Быстрые изменения законодательства
Процессы	Опытные сотрудники	Несистемная работа с жалобами	Автоматизация	Кадровый отток
Рыночная позиция	Лояльная клиентская база	Ограниченная сеть отделений	Расширение филиальной сети	Усиление конкурентов

Риски и механизмы их снижения

Таблица 2. Матрица рисков при внедрении СМК

Риск	Вероятность	Влияние	Мера снижения
Соппротивление персонала	Высокая	Среднее	Интерактивные тренинги
Недостаток финансирования	Средняя	Высокое	Поэтапный бюджет
Неблагоприятные выводы аудита	Средняя	Среднее	Внутренний доконтрль
Сложности интеграции ИТ-систем	Низкая	Высокое	Привлечение ИТ-консультантов

Цифровые решения для контроля качества

1. **ERP-системы** для управления запасами и документооборотом
2. **MES-платформы** для отслеживания температурного режима
3. **CRM-модули** для анализа клиентской лояльности и обработки жалоб
4. **BI-дашборды** для визуализации ключевых показателей эффективности

Заключение

Подход к качеству как к стратегическому активу позволяет аптечной сети не только соответствовать нормативам, но и формировать устойчивые конкурентные преимущества. Интеграция международных стандартов GDP, GPP, ISO 9001 и цифровых инструментов обеспечивает рост выручки, повышение лояльности пациентов и минимизацию операционных рисков. Рекомендуется начать внедрение с преаудита и поэтапной адаптации документации, сопровождаемой постоянным обучением персонала и использованием механизма PDCA.

Список использованной литературы

1. Всемирная организация здравоохранения. Руководство по надлежащей аптечной практике. Женева: WHO, 2011.
2. Европейское агентство лекарственных средств. Руководство по GDP. ЕМА, 2022.
3. Управление по санитарному надзору за качеством пищевых продуктов и медикаментов США (USP). Quality Systems Guide. Вашингтон, 2020.
4. Министерство здравоохранения Республики Узбекистан. Приказ № 225 от 2023 г.
5. Искаков Н.И. Управление качеством в здравоохранении. — Ташкент: Медицина, 2021.
6. Яковлева О.А., Гришина И.А. Система менеджмента качества в аптечной практике // Фармация. — 2020. — № 5. — С. 25–30.
7. ГОСТ ISO 9001-2015. Система менеджмента качества. Требования. — М.: Стандартинформ, 2015.
8. Юлдашев, Б. А., Мардиева, З. А. Управление качеством в аптечной сети: стандарты и их влияние на реализацию / Б. А. Юлдашев, З. А. Мардиева // Самарканд: Самаркандский государственный медицинский университет, 2025. — Материалы исследовательской работы
9. Мамаризаев, И. К., Юлдашев, Б. А. Управление качеством в аптечной сети, нормы и их влияние на процесс реализации / И. К. Мамаризаев, Б. А. Юлдашев. — Самарканд: Самаркандский государственный медицинский университет, 2025. — Материалы исследовательской работы.

BOSHLANG'ICH SINFLARDA TABIIY FANNI O'QITISHNING AHAMIYATI VA RIVOJLANISH BOSQICHLARI

Matkarimov Jahongir Saloydinovich

*Andijon davlat pedagogika institute Boshlang'ich ta'lim kafedrası
katta o'qituvchisi.*

Turdiyeva Shohsanam Mahamadali qizi

*Andijon davlat pedagogika institute Boshlang'ich ta'lim yo'nalishi
3-bosqich talabasi*

Annotatsiya. Ushbu maqolada boshlang'ich sinflarda tabiiy fanlarni o'qitishning zamonaviy talim tizimidagi o'rni, ahamiyati va rivojlanish bosqichlari yoritilgan. Shuningdek, tabiiy fanlarni o'rgatish orqali o'quvchilarda kuzatish, tahlil qilish, fikrlash va xulosalash kabi muhim ko'nikmalarni shakllantirishga urg'u berilgan. Maqolada tarixiy rivojlanish jarayonlari bilan bir qatorda, O'zbekiston ta'lim tizimidagi islohotlar doirasida tabiiy fanlarni o'qitishdagi yondashuvlar tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: Boshlang'ich ta'lim, tabiiy fanlar, o'qitish usullari, rivojlanish bosqichlari, kuzatish, tajriba, zamonaviy metodika.

Boshlang'ich ta'lim – bu bolaning hayotida muhim bosqich bo'lib, unda asosiy bilim, ko'nikma va dunyoqarash shakllanadi. Ayniqsa, tabiiy fanlar bolalarda atrof-muhitni o'rganishga, ilmiy tafakkurni rivojlantirishga xizmat qiladi. Tabiiy fanlarni o'qitish orqali bolalar tabiat hodisalari haqida dastlabki tushunchalarga ega bo'ladilar, bu esa ularning kelgusidagi ilmiy qiziqishini oshiradi.

Tabiiy fanlarni o'qitishning ahamiyati quydagicha:

- Ilmiy tafakkurni shakllantirish: Tabiiy fanlar bolalarda sabab-oqibat bog'liqligini tushunishga yordam beradi.

- Kuzatish va eksperiment qilish ko'nikmalari: Dars jarayonida o'quvchilar tabiatni kuzatadi, oddiy tajribalar bajaradi.

- Ekologik madaniyatni shakllantirish: Tabiatni asrash, atrof-muhitga mehr bilan qarashni o'rgatadi.

- O'z-o'zini ifoda etish va savol berish ko'nikmalari: Fanlar orqali bolalar o'z fikrlarini aniq ifoda etishga o'rganadi.

Boshlang'ich sinflarda o'tiladigan tabiatshunoslik darslari o'quvchilarning atrof-muhitni tanib olish ko'nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi. Bu fan orqali o'quvchilar o'simliklarning ayrim turlarini yoki ularning qismlarini ajratib tanish, ularning o'ziga xos belgilarini anglab yetish imkoniyatiga ega bo'ladilar. O'simliklarning yoshini aniqlash faqatgina yillik halqalar asosida emas, balki ularning har yili sodir bo'ladigan shoxlanish jarayoniga qarab ham baholash mumkin. Bahordan kuzgacha o'simliklar faol o'sish

davrida bo‘ladi, kuzdan bahorgacha esa ular dam olish holatiga o‘tadi. Shu sababli, bir o‘sinh va bir tinim davri – bitta yillik hayotiy siklni tashkil etadi. Har bir yangi shoxlanish orasi – o‘simlikning navbatdagi yilini anglatadi. Bu bilimlar o‘quvchilarga amaliy tarzda tushuntiriladi, shunda ular daraxtlarni kesmasdan turib ham yoshini aniqlay olishadi. Bu esa ekologik madaniyat va ilmiy qarashlarni shakllantirishda muhim rol o‘ynaydi.

Tabiatshunoslik fanida amaliy ishlar asosiy o‘quv metodlaridan biri bo‘lib, ular orqali o‘quvchilar turli mehnat faoliyatlariga jalb etiladi. Masalan, ekskursiya davomida tabiiy materiallar to‘plash, maktab oldi hududida yoki tirik tabiat burchagida o‘simliklarga qarov qilish, gerbariy va tabiat kolleksiyalari tuzish, mulyajlar va ko‘rgazmali vositalar tayyorlash kabi faoliyatlar o‘rgatiladi.

Birinchi sinfdanoq o‘quvchilar “Atrofimizdagi olam” darsligi asosida atrof-muhitni bevosita kuzatish orqali o‘rganadilar. Dars jarayonida turli ko‘rgazmali vositalar, jumladan tabiiy obyektlardan foydalaniladi, bu esa bolalarning fikrlash faoliyatini rivojlantirishga yordam beradi. Tabiatshunoslik fanini puxta o‘zlashtirishda kartografik tasvirlardan – ya’ni xarita va sxemalardan foydalanish ham muhim o‘rin tutadi. Masalan, maktab hovlisidagi obyektlarning joylashuvini oddiy rasm shaklida chizish orqali o‘quvchilar uchun ufq tomonlarini aniqlash dastlabki bosqich sifatida o‘rgatiladi.

Shuningdek, o‘quvchilarga turli predmetlar (rasm, fotosurat, gugurt qutisi, kubik, stakan va boshqalar) berilib, ularning o‘xshash va farqli jihatlarini aniqlash topshiriladi. So‘ng geometrik figuralarni daftarga qo‘yib, ularning shaklini atrofidan qalam bilan chizdirish orqali “yuqoridan ko‘rinish” tushunchasi – ya’ni plan bilan tanishtiriladi.

Boshlang‘ich maktabning 1–2-sinflarida tabiiy fanlarga oid eng dastlabki tushunchalar beriladi. Bu bosqichda har bir dars boshqa fanlar bilan uzviy bog‘liq holda o‘tilishi zarur. Masalan, tabiatda o‘zini tutish qoidalar, gul va daraxtlarga ehtiyotkorlik bilan munosabatda bo‘lish zarurati xalq pedagogikasi elementlari asosida tarbiyaviy darslar bilan uyg‘unlashtiriladi. Bu yondashuv fanlararo integratsiyani kuchaytiradi hamda o‘quvchilar ongida tabiatga nisbatan mehr va mas’uliyat hissini shakllantiradi.

3-sinflarda tabiiy fanlarning mazmuni kengaytirilib, chuqurroq ilmiy tushunchalar beriladi. O‘quvchilar atrofda tabiat, jismlar, tuproq, suv, havo, foydali qazilmalar, o‘simliklar va hayvonot olami bilan tanishtiriladi. Shu bilan birga, tabiatni muhofaza qilish va sog‘lom yashash muhitini saqlab qolish haqida ham tushunchalar beriladi. Masalan, foydali qazilmalarning iqtisodiyotdagi o‘rni, ularni tejab-tergab ishlatish zarurati haqida fikr yuritiladi. Tabiiy resurslardan noto‘g‘ri foydalanish, masalan, gazni behuda isrof qilish, kelajakda resurslarning tugab qolishiga olib kelishi mumkinligi ta’kidlanadi.

4-sinfda esa tabiiy hodisa va jarayonlar bilan bog‘liq murakkabroq mavzular o‘rganiladi. Bu bosqichda o‘quvchilarga mustaqil kuzatishlar, ko‘rgazmalar tayyorlash, she’r va hikoya tanlovlarida ishtirok etish orqali tabiatga bo‘lgan qiziqish yanada kuchaytiriladi. Shuningdek, “Qizil kitob”, ekologik qonunlar, tabiatni muhofaza qilish bo‘yicha davlat siyosati kabi mavzular muntazam tushuntirib boriladi.

O'quvchilarda ekologik madaniyatni shakllantirish jarayoni bir necha bosqichda amalga oshiriladi. Avvalo, o'quvchilarga dunyo murakkab va o'zaro bog'liq elementlardan iborat tizim ekanligi tushuntiriladi. Keyinchalik, bu tizimdagi o'zgarishlar bir-biriga bog'liq bo'lishi, tabiatga ehtiyotkor munosabatda bo'lish zarurligi haqida fikr yuritiladi. Odamzod va jamiyat tirik tabiatning tarkibiy qismi ekani, shuning uchun inson faoliyatining tabiatga ta'siri oldindan o'ylab bosqichma-bosqich tashkil etilishi kerakligi haqida tushuncha beriladi. Aks holda, ilm-fan bilan asoslanmagan harakatlar ekologik muammolarga sabab bo'lishi mumkin.

Shu asosda, o'quvchilarga ekologik muvozanat, tabiatni muhofaza qilish va uni saqlashga oid zamonaviy bilimlarni yetkazish zarur. Atrof-muhitni asrashga yo'naltirilgan bilim va ko'nikmalar ekologik ongini shakllantiradi. Kelajak avlod sog'lom bo'lishi uchun ekologik xavfsiz muhit zarur. Bunday muhitni esa faqat ekologik madaniyati yuqori bo'lgan, tabiatga ehtiyotkor munosabatda bo'ladigan jamiyatgina yaratishi mumkin.¹

Xulosa qilib aytganda, boshlang'ich sinflarda tabiiy fanlarni o'qitish – o'quvchilarning ilmiy dunyoqarashi, fikrlash madaniyati va ekologik ongini shakllantirishda muhim ahamiyatga ega. O'qitishning tarixiy bosqichlari va zamonaviy yondashuvlar bu fanlarni o'rgatishda samaradorlikni oshirish imkonini bermogda. Kelgusida fanlararo integratsiya, tajriba asosidagi yondashuvlar yanada kengroq qo'llanishi zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abdullaeva, S. (2020). Boshlang'ich sinflarda tabiiy fanlarni o'qitish metodikasi. Toshkent: O'qituvchi nashriyoti.
2. Karimov, Z. (2021). STEAM yondashuvi asosida boshlang'ich ta'lim. Toshkent: Fan va texnologiya.
3. Yuldasheva, N. (2019). "Boshlang'ich ta'limda interaktiv metodlar samarasini oshirish yo'llari." Ta'lim va innovatsiyalar, 3(12), 45–48.

¹ Yuldasheva, N. (2019). "Boshlang'ich ta'limda interaktiv metodlar samarasini oshirish yo'llari." Ta'lim va innovatsiyalar, 3(12), 45–48.

TA'LIM JARAYONIDA SUN'IY INTELLEKT TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISH VA UNING SAMARADORLIGI

Xaydarov Anvar Djurayevich

Guliston davlat universiteti

“Axborot texnologiyalari” kafedrası o‘qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada sun'iy intellekt tizimlarining paydo bo'lishi, rivojlanishi va tasnifi, shuningdek, ularning ta'lim jarayonida qo'llanilish imkoniyatlari haqida so'z boradi. Sun'iy intellekt texnologiyalarining ta'lim sifatini oshirishdagi ahamiyati, rivojlangan mamlakatlar tajribasi va O'zbekiston ta'lim tizimiga moslashtirish yo'nalishlari tahlil qilinadi. Shuningdek, sun'iy intellektning turli sohalarda, jumladan, avtomatlashtirilgan ta'lim tizimlarida qo'llanilishi bo'yicha olib borilgan ilmiy tadqiqotlar tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: sun'iy intellekt, avtomatlashtirilgan ta'lim tizimlari, raqamli texnologiyalar, ta'lim sifati, innovatsion texnologiyalar.

Kirish. Sun'iy intellekt bugungi kunda dunyodagi eng muhim texnologiyalardan biriga aylandi. O'tgan asrning boshida faqat filmlar va turli ilmiy-fantastik romanlarda uchratishimiz mumkin bo'lgan sahnalar sun'iy intellektning hayotimizga jadal joriy etilishi natijasida haqiqatga aylandi.

Birlashgan Millatlar Tashkiloti ma'lumotlariga ko'ra, 2025-yilga kelib dunyo yalpi ichki mahsulotining qariyb to'rtinchi qismi raqamli texnologiyalarga bog'liq bo'lishi kutilayotgan bir paytda, bu yo'nalishdagi ishlarni tezlashtirish va rivojlantirishga alohida e'tibor qaratish eng to'g'ri strategik yo'nalish hisoblanadi.

Hozirgi vaqtda Kanada, Singapur, Birlashgan Arab Amirliklari, Finlyandiya, Yaponiya, Xitoy, Italiya, Tunis, Buyuk Britaniya, AQSh, Shvetsiya, Meksika, Yevropa Ittifoqi, Keniya, Daniya, Fransiya, Avstraliya, Koreya Respublikasi, Hindiston va Germaniya kabi mamlakatlar sun'iy intellektni rivojlantirish strategiyalarini e'lon qilishgan.

Dunyo amaliyotida sun'iy intellekt texnologiyalarining keng va jadallik bilan joriy etilishi, shuningdek, ularning mamlakatimiz hayotida sifatli qo'llanilishini ta'minlash, ushbu sohada malakali kadrlar tayyorlash uchun qulay sharoitlar yaratish bugungi kun talabidir.

“Sun'iy intellekt” atamasi birinchi marta 1956-yilda Dartmut konferensiyasida Jon Makkarti va uning hamkasblari – Marvin Li Minski, Nataniyel Roçester va Klod Shennon tomonidan taklif qilingan. Jon Makkarti ushbu atamaning muallifi hisoblanadi. Shundan buyon ko'plab ilmiy tadqiqotlar olib borildi va sun'iy intellektning qo'llanilish sohasi keskin kengayib bormoqda. Bugungi kunda sun'iy intellekt tibbiyot, energetika, konchilik, qishloq xo'jaligi, ta'lim, mashinasozlikni takomillashtirish, ovozli yordamchilar, onlayn

chat va muloqot tizimlari, shuningdek, dasturiy ta'minot yaratishda samarali foydalanilmoqda.

“Sun’iy intellekt” tushunchasiga ta’rif berishdan oldin, avvalo, “intellekt”ning o’zi nimani anglatishini tushunish lozim.

Intellekt (lotincha *intellectus* – idrok, tushunish, anglash, aql) – insonning aqliy qobiliyatlari, tashqi olamni aniq aks ettirish va ongda o’zgartirish, tafakkur qilish, o’rganish, dunyoni anglash va ijtimoiy tajribani o’zlashtirish, turli muammolarni hal qilishda qaror qabul qilish qobiliyati, oqilona xulq, voqealarni oldindan ko’ra bilish xususiyatidir.

Intellekt tarkibiga idrok, xotira, tafakkur va ruhiy jarayonlar kiradi. Intellekt rivoji tug’ma iste’dod, miya imkoniyatlari, faoliyat va hayotiy tajribaga bog’liq. Intellekt darajasi inson faoliyati natijasida ham, psixologik testlar asosida ham aniqlanadi.

Yuqoridagilardan kelib chiqib, intellekt – bu faqat insonlarga xos bo’lgan xususiyat bo’lib, insonning aqliy qobiliyatlarini belgilovchi o’ziga xos mezondir deyish mumkin. Psixologlar insonning intellektual (aqliy) darajasini eksperimental ravishda aniqlash imkonini beruvchi maxsus usullarni ishlab chiqishgan.

“Sun’iy intellekt” va “intellekt” tushunchalariga berilgan ta’riflar bir-biridan farq qiladi. Buning asosiy sababi shundaki, inson miyasining xususiyatlari hali to’liq o’rganilmagan. Inson miyasi hali ham ko’plab jumboqlarga to’la. Lekin biz uning qanday ishlashini to’liq bilmaymiz va miyaning ishlashiga oid asosiy bilimlarimiz neyronlar va ularning faoliyati bilan cheklangan xolos.

Miyaning maksimal darajada tadqiq qilish uchun, avvalo, uning qanday ishlashini tushunish va tushuntirish kerak. Bu esa neyron fanining shakllanishiga va natijada, miyaga asoslangan o’qitish yondashuvining paydo bo’lishiga sabab bo’ldi. Miyadagi algoritmlarni tahlil qilish kompyuterlar va aqlli mashinalarni rivojlantirishga katta hissa qo’shishi mumkin.

Sun’iy intellekt tizimlarini rivojlantirish masalalari O’zbekistonlik olimlar M.Kamilov, T.Bekmurodov, Sh.Madraximov va N.Ignatyev tadqiqotlarida o’z aksini topgan. Rossiyalik olimlar orasida sun’iy intellekt tizimlarini yaratish va ularning ta’limda qo’llanilishi bo’yicha M. Axmetov, A. Bazayeva, L. Bocharova va A. Lobanov tadqiqot olib borishgan.

Bugungi kunda “sun’iy intellekt” tushunchasining yagona va aniq ta’rifi mavjud emas. Buning sababi, turli ilmiy sohalardagi olimlar bu tushunchani turlicha talqin qilishlarida.

Sun’iy intellekt tizimlarining paydo bo’lishi, rivojlanishi, tasnifi hamda ularning ta’lim jarayonida qo’llanilish imkoniyatlari orqali ta’lim sifatini oshirish masalalari o’rganib chiqishimiz. Rivojlangan davlatlarda sun’iy intellekt tizimlaridan ta’limda foydalanish tajribasi o’rganilib, uni mamlakatimiz ta’lim tizimiga moslashtirish masalalarini tahlil qilishimiz lozim.

Sun'iy intellekt va uning ta'lim jarayonidagi o'rni. Sun'iy intellekt (SI) – bu inson aqliy faoliyatini modellashtirishga asoslangan texnologiyalar majmuasi bo'lib, u turli sohalarida, jumladan, ta'lim tizimida ham keng qo'llanilmoqda. Bugungi kunda SI asosida yaratilgan dasturlar ta'lim jarayonini avtomatlashtirish, individual yondashuvni kuchaytirish va o'quv jarayonining samaradorligini oshirish imkonini bermoqda.

O'zbek olimlaridan Sh.Turdiyev o'z tadqiqotlarida ta'lim jarayonini avtomatlashtirishda SI texnologiyalarining o'rnini tahlil qilgan. Unga ko'ra, adaptiv o'quv tizimlari yordamida har bir o'quvchining individual xususiyatlarini hisobga olish va ularga mos ta'lim metodikalarini tanlash imkoniyati mavjud. Shu bilan birga, SI dasturlarining ahamiyatini ta'kidlab, ularni pedagogik jarayonga integratsiya qilish bo'yicha tavsiyalar bergan.

Sun'iy intellekt texnologiyalarining rivojlanishi va ta'limga ta'siri. Sun'iy intellektning rivojlanish bosqichlari bir necha davrlarga bo'linadi. Ilk bosqichlarda SI tizimlari oddiy algoritmlar asosida ishlagan bo'lsa, hozirgi vaqtda mashinaviy o'rganish va chuqur o'rganish texnologiyalariga asoslangan ilg'or tizimlar yaratildi (Goodfellow, Bengio & Courville).

Ta'lim sohasida SI texnologiyalari quyidagi yo'nalishlarda qo'llanilmoqda:

- **Adaptiv o'quv tizimlari** – har bir talabaning individual xususiyatlarini hisobga olgan holda moslashtirilgan o'quv materiallarini taqdim etadi.
- **Intellektual repetitorlar** – o'quvchilarning bilim darajasini tahlil qilib, ularga mos tavsiyalar beradi.
- **Tilni qayta ishlash tizimlari** – avtomatik tarjima, nutqni tanib olish va matn yaratish funksiyalariga ega bo'lgan vositalar.

O'zbek olimlaridan B.Xolmatov SI yordamida elektron ta'lim platformalarini yaratish muammolarini o'rganib, ularning afzalliklarini tahlil qilgan. U o'z ishida “Elektron ta'lim platformalarida sun'iy intellekt algoritmlaridan foydalanish o'quvchilarning individual ehtiyojlarini hisobga olish imkonini beradi” deb ta'kidlaydi.

Sun'iy intellekt asosida avtomatlashtirilgan ta'lim tizimlari. Bugungi kunda turli avtomatlashtirilgan o'quv tizimlari ishlab chiqilgan bo'lib, ularning aksariyati sun'iy intellektga asoslangan. Bunday tizimlarga quyidagilar misol bo'la oladi:

- **Coursera va EdX** – adaptiv ta'lim platformalari, foydalanuvchilarning bilim darajasini tahlil qilib, mos kurslarni tavsiya qiladi.
- **Duolingo** – mashinaviy o'rganish algoritmlari orqali chet tillarini o'rgatadi.
- **Khan Academy** – SI texnologiyalaridan foydalangan holda shaxsiy o'quv rejalarini ishlab chiqadi.

O'zbekiston sharoitida ham shunday avtomatlashtirilgan tizimlarni yaratish ustida ish olib borilmoqda. Masalan, N.Mamatqulov o'z tadqiqotlarida sun'iy intellekt asosida ishlovchi o'quv platformalarini rivojlantirish strategiyalarini tahlil qilib, “Milliy elektron

ta'lim tizimini rivojlantirishda sun'iy intellektdan foydalanish zarurati ortib bormoqda" deb ta'kidlagan.

O'zbekiston ta'lim tizimida sun'iy intellektdan foydalanish istiqbollari.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 6-oktabrdagi "Raqamli ta'limni rivojlantirish to'g'risida"gi qarorida axborot texnologiyalaridan, xususan, sun'iy intellekt texnologiyalaridan ta'lim jarayonida foydalanish muhimligi ta'kidlangan.

Hozirgi vaqtda O'zbekistonda sun'iy intellekt texnologiyalari asosida quyidagi loyihalar amalga oshirilmoqda:

- **AI Tutor** – sun'iy intellekt asosida ishlab chiqilgan virtual repetitor.
- **"Elektron universitet"** – oliy ta'lim muassasalarida avtomatlashtirilgan boshqaruv tizimlari.

T.Yo'ldoshev o'z maqolasida ta'limda SI texnologiyalarini joriy etishning asosiy yo'nalishlarini tahlil qilgan. Uning fikriga ko'ra, "Sun'iy intellekt algoritmlaridan foydalanish orqali o'quv jarayonini avtomatlashtirish va ta'lim sifatini sezilarli darajada oshirish mumkin".

Xulosa. Yuqoridagi tahlillar shuni ko'rsatadiki, sun'iy intellekt texnologiyalarining ta'lim tizimida qo'llanilishi global tendensiyaga aylanib bormoqda. Zamonaviy ta'lim jarayonlarida SI algoritmlarining joriy etilishi bilim olish samaradorligini oshirish, shaxsiylashtirilgan o'qitish usullarini takomillashtirish va o'quv jarayonini avtomatlashtirish imkoniyatlarini yaratmoqda.

Jahon tajribasi shuni ko'rsatadiki, rivojlangan mamlakatlarda sun'iy intellekt ta'limning turli bosqichlarida muvaffaqiyatli tatbiq qilinmoqda. Masalan, AQSh va Yevropa davlatlarida SI yordamida adaptiv o'quv platformalari, interaktiv darslar va virtual repetitorlik tizimlari ishlab chiqilgan. Rossiyada masofaviy ta'limda sun'iy intellekt algoritmlaridan foydalangan holda o'quvchilarga moslashtirilgan dasturlar ishlab chiqilmoqda.

O'zbekiston ham SI asosida yangi ta'lim platformalarini ishlab chiqish, adaptiv o'quv tizimlarini yaratish va o'quv jarayonini avtomatlashtirish bo'yicha ilmiy-amaliy tadqiqotlar olib borilmoqda. O'zbek olimlarining bu boradagi tadqiqotlari shuni ko'rsatadiki, SI texnologiyalari orqali ta'lim sifati sezilarli darajada oshirilishi mumkin. Maxsus ishlab chiqilgan sun'iy intellekt tizimlari o'quvchilarning bilim darajasini doimiy monitoring qilish va o'quv jarayonini individuallashtirish imkonini beradi.

Kelajakda SI texnologiyalarining yanada rivojlanishi ta'lim jarayonini yanada moslashuvchan va interaktiv qilishga xizmat qiladi. Shu sababli, ta'lim sohasida innovatsion texnologiyalardan foydalanish istiqbolli yo'nalishlardan biri bo'lib, ilmiy tadqiqotlar va amaliyot bilan qo'llab-quvvatlanishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. S.Russell & P.Norvig (2021). Artificial Intelligence: A Modern Approach.
2. I.Goodfellow, Y.Bengio & A.Courville (2016). Deep Learning.
3. Sh.Turdiyev (2020). Ta'lim jarayonida sun'iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish. Toshkent: O'zMU nashriyoti.
4. B.Xolmatov (2019). Elektron ta'lim platformalarida sun'iy intellekt algoritmlarining qo'llanilishi. Samarqand: SamDU nashriyoti.
5. N.Mamatqulov (2021). O'zbekistonda sun'iy intellekt asosida ta'limni rivojlantirish strategiyalari. Toshkent: TATU nashriyoti.
6. T.Yo'ldoshev (2022). Ta'limda sun'iy intellektdan foydalanishning istiqbollari. Farg'ona: FDU nashriyoti.

ATMOSFERANING TUZILISHI

Shukurova Go'zal, Azamatova Sug'diyona,

Xamidova Saidabonu, Muhtarova Fotima,

Andijon davlat pedagogika instituti

pedagogika fakulteti boshlang'ich ta'lim yo'nalishi

305- guruh talabalari

Matkarimov Joxongir Solaydinovich,

Boshlang'ich ta'lim kafedrasi o'qituvchisi

Annotatsiya: Atmosfera sayyoramizning gazsimon qobig'i hisoblanib, yer yuzasi har hil gazlar aralashmasi va suv bug'lari, changlardan tashkil topgan. Hozirgi yerning atmosfera qobig'i keyin paydo bo'lgan albatta. Ushbu maqolada atmosferaning tuzilishi va tarkibi haqida so'z yuritiladi.

Kalit so'zlar: Atmosfera, energetik komplekslar, yer qobig'i, troposfera, stratosfera, mezosfera va termosfera

Kirish. Atmosfera – Yerni o'rab turgan havo qobig'i. Yunoncha atmos – bug', sphairo – shar ma'nosini bildiradi. Atmosfera Yer bilan birga aylanadi. Yer yuzini samodan keladigan meteor jismlardan, Quyoshning tirik jonlar uchun zararli bo'lgan ultrabinafsha nurlaridan saqlaydi. Atmosfera bo'lmaganida Yer yuzi kunduzi +120°C gacha qizib, tunda esa - 180° -200°C gacha sovib ketar edi. Havo qobig'i Yer yuzini shaffof ko'rpa kabi asrab turadi.

Yerning havo qobig'i asosan ikki xil gazdan, ya'ni, azot va kislorod aralashmasidan iborat. Havodagi gazlarning 78% ini azot, 21% ini kislorod tashkil etadi. Bulardan tashqari havoda karbonat angidrid, boshqa qazlar, suv bug'lari, changlar ham bor.

Azot va kislorod nisbati o'simliklar ta'sirida saqlanib turadi. Lekin avtomobillardan chiqadigan is gazi, issiqlik elektr stansiyalardan, yirik korxonalardan chiqadigan tutun havoni ifloslaydi. Shuning uchun ham havo tarkibini, uning tozaligini qattiq nazorat qilib turish, ifloslanishining oldini olish zarur. Negaki, insonning sog'ligi atmosferaning holatiga juda bog'liq.

Atmosferani o'rganish. Inson qadim zamonlardan ob-havoni, atmosferada bo'ladigan hodisalarni kuzatib keladi. Atmosferada ro'y beradigan ayrim hodisalar havo aynib, yomg'ir yog'ishidan, boshqa hodisalar esa havo ochilishi, quyoshli kunlar bo'lishidan darak berishini odamlar qadimdan anglab olganlar. Inson uchun ob-havoni oldindan bilish juda zarur.

Hozirgi vaqtda atmosfera, unda ro'y beradigan hodisalar dunyoning turli joylardagi minglab meteorologik stansiyalar ila o'rganiladi. Bu ishda elektron hisoblash mashinalari, kompyuterlar, havo sharlari, meteorologik raketalar, yerning sun'iy yo'ldoshlaridan

foydalaniladi. Barcha ma'lumotlar maxsus ilmiy tadqiqot institutlarida o'rganilib, ob-havo xaritalari tuziladi va ob-havoda ro'y beradigan o'zgarishlar e'lon qilib turiladi.

Yer havo qobig'ining yuqori aniq chegarasi yo'q, taxminan 3000 km balandda deb hisoblanadi. Lekin turli balandlikda havoning tarkibi, harorati, zichligi har xil. Shuning uchun atmosfera bir qancha qatlamlarga ajratiladi.

Troposfera. Troposfera – atmosferaning quyi qatlami (tropos – yunoncha so'z bo'lib, aylanmoq, o'zqarmoq degani). O'rtacha qalinligi 10-11 km, qutblar ustida 8-9 km, ekvatorida 18 km gacha yetadi. Havodagi barcha suv bug'lari shu qatlamda. Bu qatlamdabulutlar paydo bo'ladi. Yog'inlar yog'adi, ob-havo o'zgarib turadi, tirik mavjudotlar shu qatlamda yashaydi. Yuqoriga ko'tarilgan sari har 1000 m da harorat 6°C pasayadi.

Stratosfera. Stratosfera – (yunoncha stratum – qatlam) troposferadan yuqorida joylashgan. Yuqori chegarasi 40-50 km balandda. Stratosferaning quyi qismida harorat -45°C dan -75°C gacha pasayadi. Lekin yuqoriga ko'tarilgan sari havo isib, +10°C gacha ko'tariladi.

Mezosfera va termosfera. Mezosfera va termosfera - (yunoncha mesos – o'rta va therme - issiq) atmosferaning yuqori qatlamlaridir. Bu qatlamlarda havo juda siyrak va koinotdan keladigan nurlar ta'sirida elektr tokini yaxshi o'tkazadigan bo'lib qolgan. Qutb yog'dulari, «Yulduz uchishi» hodisalari shu qatlamlarda ro'y beradi.

Atmosfera havosining tabiiy va sun'iy ifloslanishlari ajratiladi.

Tabiiy ifloslanish. Atmosferada doimo ma'lum miqdorda changlar uchraydi. Ular tabiatdagi hodisalar natijasida hosil bo'ladi. Changlarning uch turi ajratiladi: mineral, organik, kosmik. Mineral changlar tog' jinslarining emirilishi, vulqonlar otilishi, o'rmon yong'inlari, dengizlar yuzasidan suvlarning bug'lanishi kabilar natijasida kelib chiqadi. Organik changlar havo qatlamidagi aeroplanktonlar shuningdek, o'simlik va hayvonlarning qoldiqlar va parchalanish mahsulotlaridir.

Kosmik changlar meteoritlarning atmosfera qatlamidan o'tayotganda yongan qoldiqlari hisoblanadi.

Sun'iy ifloslanish. Atmosfera havosini asosan ifloslantiruvchi manbalar bugungi kunda tobora rivojlanib borayotgan insonning sanoat ishlab chiqarishidagi va avtotransportlarning rivojlanishidir. Havoga ko'p miqdorda karbon kislota, uglevodorodlarning oksidlari, sulfid angidrid va boshqa moddalar chiqarilib, ular tabiiy muhitga va odamlarga juda katta zarar yetkazmoqda. Bu holat ayniqsa yirik shaharlarda ko'zga tashlanadi. Atmosfera havosini ifloslanishi muammosi barcha insoniyatni tashvishlantirmoqda.

Insonning hayot faoliyati uchun eng muhim mahsulot havo hisoblanadi. Odam ovqatsiz 5 hafta, suvsiz 5 kun, havosiz 5 daqiqa yashashi mumkin. Insonlar normal yashashlari uchun nafaqat havo, balki uning tozaligi ham muhim hisoblanadi. Havoning ifloslanishi odam salomatligiga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

O'zbekistonda atmosferaga chiqariladigan nisbiy ifloslantiruvchi moddalarning miqdori keyingi yillarda ikki martaga qisqardi, ya'ni jon boshiga 90kg ni tashkil etdi. Ifloslantiruvchi moddalarning umumiy miqdoriga nisbatan 51,9%-SO₂, 16%-NO₂, 17,9%-SN lar, 8,9%-SO₂, 6,1%qattiq moddalar va 0,2% boshqa maxsus zararli moddalarga to'g'ri keladi. SHu bilan birga ba'zi bir shaharlarda ifloslanishning sanitar-gigienik normadan ortiqligi kuzatilmoqda,. Masalan Olmaliq, Navoiy, Samarqand, Toshkent kabi shaharlarda changlar, Olmaliqda-SO, Olmaliq, Navoiy, Farg'ona, Marg'ilon, Termezlarda, Angren, Navoiy, Farg'onada fenol; Andijon, Navoiy, Chirchiq, Toshkentda ammiak bilan ifloslanadi. Respublikada eng ifloslangan shahar Navoiy shahri hisoblanadi.

Energetik komplekslar tomonidan 2000 yilda atmosfera havosiga 255,5 ming tonna ifloslantiruvchi moddalar chiqarilgan. Uning 59% sul'fid angidrid gaziga to'g'ri keladi. Shuningdek, 40-60% gacha atmosferani dimiqishini keltirib chiqaruvchi karbonat angidrid gazi atmosferaga chiqadi. Atmosfera dimiqishi hisobiga Yerning o'rtacha harorati XXI asr boshlarida 11,5°S ortadi. Atmosferaning quyi qatlamlari ortiqcha isishi yirik shaharlarda yaxshi seziladi.

Qurilish sohasidagi korxonalar tomonidan 27,6 t chiqindi chiqarilib uning ma'lum miqdori chang va is gazidan iborat. Oxongaron, Bekobod, Qarshi, Navoiy, Nukus kabi shaharlarda atmosfera havosini ifloslantiruvchi asosiy manba qurilish sanoati va tsement ishlab chiqarish hisoblanadi.

Kimyoviy kompleks. Kimyo sanoati xissasiga taxminan atmosferaning ifloslanishining umumiy ko'rsatkichiga nisbatan 3% to'g'ri keladi. Havoda sul'fid angidrid gazi changlar, tutun kabilar bilan ifloslanishi natijasida sanoat rayonlarida nam va sokin havoda quyun hosil bo'ladi.

XULOSA. O'zbekiston Respublikasida Bosh gidromet va Tabiatni muhofaza qilish Davlat qo'mitasi tomonidan atmosfera havosi va uni ifloslantiruvchi manbalari nazorat qilinadi. Tabiatni muhofaza qilish Davlat qo'mitasi tomonidan respublikamizning 136 aholi punktlarida sanoat korxonalarini va harakatdagi avtotransportlarni nazorat qiladi. O'zbekiston Respublikasining «Atmosfera havosi haqidagi» Qonuniga binoan atmosfera havosining holati va unga tegishli ma'lumotlar yagona davlat nazorati ya'ni tabiiy muhitni nazorati tizimida olib boriladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Shodiev R.X, MahmudovE.R «Jahon iqtisodiyoti». T. 2005. G'.G'. nomidagi oliy o'quv yurtlari uchun darslik.
2. Matkarimov, J. S. (2024). PREZI SAYTIDA TAQDIMOT TAYYORLASHNING DASTLABKI TUSHUNCHALARIGA OID. INTERNATIONAL SCIENCES, EDUCATION AND NEW LEARNING TECHNOLOGIES, 1(12), 42-46.

3. Matkarimov, J. S. (2024). TA'LIM MASHG'ULOTLARIDA ZAMONAVIY AXBOROT KOMMUNIKASIYA TEXNOLOGIYALARI DASTURLARINI QO'LLASH.
4. Matkarimov, J. S. (2024). TA'LIM MASHG'ULOTLARIDA ZAMONAVIY KOMPYUTER DASTURLARINI QO 'LLASH.
5. Solaydinovich, M. J. (2024). THE VIEWS OF UZBEK AND FOREIGN SCIENTISTS ON THE FORMATION OF NATURAL SCIENCES. Multidisciplinary and Multidimensional Journal, 3(3), 44-48.
6. <https://kompy.info/reja-atmosfera-tarkibi-atmosfera-tuzilmasi.html>
7. <https://studmate.ru/atmosferaning-tuzilishi/>
8. <http://geografiya.uz/boshlangich-kurs/178-atmosferaning-tuzilishi.html>

SUN'IY INTELEKT VA UNING INSONIYAT FAOLIYATIDA HAMDA TA'LIM SOHASIDA TUTGAN O'RNI

To'raboyeva Mahliyo Kozimbek qizi

*Andijon davlat pedagogika institute Pedagogika fakulteti
boshlang'ich ta'lim kafedrası stajor-o'qituvchisi*

Xamidova Saidabonu

*Andijon davlat pedagogika institute pedagogika fakulteti
boshlang'ich ta'lim yo'nalishi 305- guruh talabasi*

ANNOTATSIYA

Sun'iy intellekt hayotimizning turli sohalari rivojlanishiga ta'sir qiluvchi asosiy omilga aylanib bormoqda. Ushbu texnologiyalar unumdorlik va samaradorlikni oshirishdan tortib, ilm-fan va innovatsiyalardagi yutuqlarga qadar ulkan foyda keltirish salohiyatiga ega.

Ushbu maqolada "Sun'iy intellekt" tushunchasi, shuningdek, uning asosiy xususiyatlari muhokama qilinadi. Ta'lim tizimida sun'iy intellekt texnologiyalarini joriy etish xususiyatlari va misollari keltirilgan. Sun'iy intellektni zamonaviy ta'lim sohasida qo'llash muammolari va istiqbollari sanab o'tilgan. Sun'iy intellektning ta'lim jarayonlaridagi o'zgarishlarga ta'sir qilish imkoniyatlari ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: *intellekt, aql, sun'iy intellekt, zamonaviy ta'lim, zamonaviy axborot texnologiyalari, o'quv jarayoni, o'qitish afzalliklari.*

АННОТАЦИЯ

Искусственный интеллект становится основным фактором, влияющим на развитие различных сфер нашей жизни. Эти технологии обладают потенциалом принести колоссальную пользу: от повышения производительности и эффективности до достижений в науке и инновациях.

В данной статье рассматривается понятие «Искусственный интеллект», а также его основные характеристики. Приведены особенности и примеры внедрения технологий искусственного интеллекта в систему образования. Перечислены проблемы и перспективы применения искусственного интеллекта в современном образовании. Рассмотрены возможности искусственного интеллекта влиять на изменения в образовательных процессах.

Ключевые слова: *интеллект, разум, искусственный интеллект, современное образование, современные информационные технологии, образовательный процесс, преимущества обучения.*

ANNOTATION

Artificial intelligence is becoming a major factor influencing the development of various areas of our lives. These technologies have the potential to bring enormous

benefits, from increasing productivity and efficiency to advances in science and innovation.

This article discusses the concept of “Artificial Intelligence”, as well as its main characteristics. Features and examples of the introduction of artificial intelligence technologies in the education system are presented. Problems and prospects for the application of artificial intelligence in modern education are listed. The possibilities of artificial intelligence to influence changes in educational processes are considered.

Keywords: *intelligence, mind, artificial intelligence, modern education, modern information technologies, educational process, teaching advantages.*

KIRISH. Sun’iy intellekt — informatikaning alohida sohasi bo‘lib, odatda inson ongi bilan bog‘liq imkoniyatlar: tilni tushunish, o‘rgatish, muhokama qilish, masalani yechish, tarjima va shu kabi imkoniyatlarga ega kompyuter tizimlarini yaratish bilan shug‘ullanadi.

Hozirda sun’iy intellekt turli amallarni bajarishga mo‘ljallangan algoritm hamda dasturiy tizimlardan iborat va u inson ongi bajarishi mumkin bo‘lgan bir qancha vazifalarning uddasidan chiqa oladi.

1990 yillarda sun’iy intellekt taraqqiyotida yangi sahifa ochildi. 1997 yilda Deep Blue nomli IBM kompyuteri shaxmat bo‘yicha jahon chempioni Garri Kasparovniyenggan tarixdagi ilk kompyuter bo‘ldi.

Sun’iy intellektning yorqin namunalaridan yana biri – IBM Watson superkompyuteri bo‘lib, u o‘z bazasidan kelib chiqib muayyan tilda berilgan savollarga javob beradi. Shuningdek, ko‘pchilikning doimiy hamrohiga aylanib ulgurgan mobil yordamchi Siri, fotosuratlarini qayta ishlovchi Prisma kabi dasturlarni Sun’iy intellekt ning yutuqlaridan biri sifatida qayd etish mumkin. Hozirga kelib sun’iy intellekt keng ko‘lamda ommalashib kundalik turmush tarzimizning deyarli barcha jabhalarini qamrab olmoqda. Masalan, Xitoydagi Inchuan shahri aholisiga bank kartalarining keragi yo‘q. Hisob-kitoblar bilan bog‘liq barcha jarayonlar sun’iy intellekt tomonidan insonning yuz qiyofasini aniqlashtirish orqali amalga oshiriladi.

Sun’iy intellekt haqidagi bahs-munozaralar qariyb 50 yildan beri davom etib kelmoqda. Mutaxassislar hanuzgacha bir to‘xtamga kelishgani yo‘q. Ba’zilar ularning ommalashib odamlar o‘rnini egallab borayotgani natijasida ommaviy ishsizlik ko‘rsatkichlari oshib ketishi mumkinligidan tashvishdalar. Mutaxassislarning boshqa bir guruhi esa Sun’iy intellekt ga ijobiy munosabatda bo‘lish kerakligini uqtirishmoqda. Hatto IT- sohasidagi milliarderlar orasida ham turli qarashlar mavjud.

Jumladan, SpaceX asoschisi Ilon Mask Sun’iy intellekt ning butun boshli sivilizatsiyani barbod qilishiga ishonchi komil.

Maskning fikricha, “Sun’iy intellekt insoniyat sivilizatssiyasi uchun asosiy xavfdir. sun’iy intellekt mehnat bilan bog‘liq ommaviy muammolarni keltirib chiqaradi. Sababi, robotlar hamma ishni bizdan ko‘ra yaxshiroq bajara olishadi. Ilg‘or texnologiyalar ortidan

quvish natijasida, kompaniyalar sun'iy intellekt ortidan kelib chiqadigan xavf- xatarni ko'rmay qolishlari mumkin".

Shuningdek, Microsoft rahbari Bill Geyts ham uning zarariga to'xtalib o'tadi.

"Bir necha o'n yildan so'ng, robotlar ishning katta qismini bajara boshlagach, Sun'iy intellekt shu qadar kuchayib ketadiki, yakunda u bizni xavotirga sola boshlaydi. Bu borada Ilon Maskning fikriga qo'shilaman. Ammo nega bu savol boshqalarni tashvishlantirmayotganiga hech tushunolmayman", – deydi Geyts.

"Boshqalar" deganda Geyts Facebook egasi Mark Sukerbergni nazarda tutgan bo'lsa, ajab emas. Chunki, Mark Sun'iy intellektga nisbatan ijobiy munosabatda ekanligini bildirar ekan: "Yangi texnologiyalar har doim ham yaxshilik yoki yomonlik qilish maqsadida yaratilishi mumkin. Sun'iy intellekt ning keng tarqalishi ortidan keladigan ijobiy natijani esa, yaqin 5-10 yil ichida ko'ramiz", deya Ilon Maskning fikriga e'tiroz bildirgan edi.

Bugungi kunda ayrim davlatlarda robot- hamshiralar, xaydovchisiz transport vositalari, buyurtmani yetkazib beruvchi dronlar xizmatidan foydalanish yo'lga qo'yilgan. Hatto politsiya xodimlarining ba'zi vazifalarini ham maxsus robotlar bajarishyapti. Olimlar ularning tashqi ko'rinishini imkon qadar odamlarnikiga o'xshatishga urinishmoqda.

Ekspertlarning fikriga ko'ra, e'tiborni sun'iy intellektni rivojlantirishga qaratib, muvaffaqiyatli transformatsiya jarayonini ta'minlashga va mamlakatimiz texnologiya olamida yetakchi o'rinni egallashga intilish kerak. Ana shularni inobatga olgan holda mamlakatimizda sun'iy intellekt texnologiyalarini rivojlantirishga alohida e'tibor qaratilmoqda.

Ta'lim sohasida darslarda sun'iy intellektidan foydalanish o'rganish va o'qitishga zamonaviy va innovatsion yondashuvni ifodalaydi. Sun'iy intellekt ta'lim sohasida muhim o'zgarishlarni amalga oshirmoqda, yangi imkoniyatlar yaratmoqda va ta'lim sifatini oshirmoqda.

Sun'iy intellekt - bu odatda odamlar bilan bog'liq bo'lgan intellektual qobiliyatlarni talab qiladigan vazifalarni bajarishga qodir tizimlar va dasturlarni yaratish bilan shug'ullanadigan kompyuter fanining bir tarmog'idir. Sun'iy intellekt axborotni qayta ishlash, tajribadan o'tkazish, qarorlar qabul qilish va odatda inson aql-zakovati talab qilinadigan vazifalarni bajarishga qodir kompyuter tizimlarini yaratishga intiladi.

Sun'iy intellektni yaratish murakkab va ko'p qirrali jarayon bo'lib, bir necha bosqich va komponentlarni o'z ichiga oladi. Quyida sun'iy intellekt yaratish jarayoniga kiritilgan asosiy misollar keltirilgan:

1. Maqsad va vazifalarni aniqlash: Sun'iy intellektni yaratishda birinchi qadam hal qilinishi kerak bo'lgan maqsad va vazifalarni aniqlashdir. Bu nutqni aniqlash tizimini ishlab chiqish, tavsiyalar algoritmini yaratish yoki avtonom robotni ishlab chiqish bo'lishi mumkin.

2. Ma'lumotlarni yig'ish va tayyorlash: Sun'iy intellektni yaratish katta hajmdagi ma'lumotlarni talab qiladi. Ushbu ma'lumotlar bazalari, Internet yoki foydalanuvchilarning o'zaro ta'siri kabi turli manbalardan to'planishi mumkin. Ma'lumotlar yig'ilgandan so'ng, foydalanish mumkin bo'lgan formatga ishlov berish uchun uni tayyorlash va tozalash kerak.

3. Algoritm va modelni tanlash: Keyingi qadam ma'lumotlarni qayta ishlash va muammoni hal qilish uchun ishlatiladigan algoritm yoki mashinal o'rganish modelini tanlashdir. Bu qaror qabul qiladigan neyron tarmoq bo'lishi mumkin. Bu muayyan muammoga qarab neyron tarmoq, yechimlar daraxti, qo'llab-quvvatlash vektor mashinasi yoki boshqa algoritm bo'lishi mumkin.

4. Modelni tayyorlash: Sun'iy intellektni yaratish uchun model mavjud ma'lumotlar bo'yicha o'qitilishi kerak. Modelni o'qitish algoritm yoki modelga ma'lumotlarni etkazib berish va optimal ishlashga erishish uchun parametrlarni sozlashni o'z ichiga oladi. O'rganish nazorat ostida, nazoratsiz o'rganish yoki mustahkamlovchi o'rganish kabi turli usullar yordamida amalga oshirilishi mumkin. 5. Modelni baholash va sinovdan o'tkazish: Model o'qitilgandan so'ng, uni yangi ma'lumotlar bo'yicha baholash va sinovdan o'tkazish kerak.

6. Amalga oshirish va qo'llab-quvvatlash: sun'iy intellektni yaratishning oxirgi bosqichi uni real muhitda amalga oshirish va ishda qo'llab-quvvatlashdir. Bunga sun'iy intellektni mavjud tizimlarga integratsiyalash, modelni serverlarga joylashtirish va uning ishonchli ishlashi va yangilanishini ta'minlash kiradi. Sun'iy intellektni yaratish uchun ishlatilishi mumkin bo'lgan ko'plab dasturlar va vositalar mavjud.

Sun'iy intellektidan foydalanish hayotning turli sohalarida, masalan, biznes, fan, tibbiyot, texnologiya, ta'lim va boshqalarda keng tarqalgan. Dunyo bo'ylab millionlab odamlar allaqachon turli shakllarda sun'iy intellektidan faol foydalanmoqda yoki ular bilan o'zaro aloqada.

Sun'iy intellektni ta'limda qo'llashning asosiy yo'nalishlaridan biri bu shaxsiylashtirilgan ta'limdir. Mashinal o'rganish algoritmlari va ma'lumotlarni tahlil qilishdan foydalangan holda, Sun'iy intellekt o'quv jarayonini har bir talabaning individual ehtiyojlari va qobiliyatiga moslashtirishi mumkin. Bu har bir ta'lim oluvchining bilim darajasi va muvaffaqiyatidan kelib chiqib, individual o'quv rejalarini tuzish, qo'shimcha materiallar va topshiriqlarni taklif qilish imkonini beradi.

Sun'iy intellektidan interfaol o'quv materiallarini yaratishda ham foydalanish mumkin. Bu o'quvchilarga virtual modellar va stsenariylar bilan ishlash orqali amaliy ko'nikma va tajriba orttirish imkonini beruvchi virtual laboratoriyalar, simulyatsiyalar, simulyatorlar va boshqa ta'lim dasturlarini o'z ichiga olishi mumkin. Bu, ayniqsa, fan, muhandislik yoki tibbiyot kabi amaliy ishlarni talab qiladigan sohalarda foydalidir. Sun'iy intellektni qanday yaratishni biladigan bitiruvchilar dasturchilar bozorida talabga ega bo'ladi.

Ma'lumotlarni tahlil qilish - ta'limda sun'iy intellektning yana bir muhim qo'llanilishi. Mashinal o'rganish algoritmlaridan foydalangan holda, Sun'iy intellekt trening davomida to'plangan katta hajmdagi ma'lumotlarni qayta ishlashi va tahlil qilishi va o'qituvchilar va administratorlar uchun qimmatli tushunchalarni berishi mumkin. Bu tendentsiyalarni aniqlashga, talabalar taraqqiyotini tushunishga, zaif tomonlarini aniqlashga va ta'lim jarayonini yaxshilash uchun fikr-mulohazalarni taqdim etishga yordam beradi.

Sun'iy intellekt, shuningdek, baholash topshiriqlari, darslarni rejalashtirish yoki administrator bajaradigan jarayonlar kabi odatiy vazifalarni avtomatlashtirish uchun ham ishlatilishi mumkin. Bu o'qituvchilar va administratorlarga ta'limning muhimroq jihatlariga, masalan, kurs ishini ishlab chiqish va talabalarning o'zaro munosabatiga e'tibor qaratish imkonini beradi.

Bugungi kunda Sun'iy intellekt asosida yaratilgan GPT chati maktab o'quvchilari va talabalar orasida juda mashhurdir. Sinfda GPT (Generative Pre-trained Transformer) suhbatidan foydalanish ta'limga qiziqarli va innovatsion yondashuvdir. GPT - bu matn yaratish va kontekstga asoslangan savollarga javob berishga qodir bo'lgan katta hajmdagi matnli ma'lumotlarga o'rgatilgan sun'iy intellekt modeli.

Ta'lim muhitida GPT chatining asosiy qo'llanilishidan biri o'quvchilarga turli mavzular bo'yicha qo'shimcha ma'lumot va tushuntirishlarni olishda yordam berishdir. Talabalar GPT chatiga savollar berishlari mumkin va model o'zining oldingi bilimlari va berilgan kontekstni tahlil qilish asosida javoblarni ishlab chiqaradi. Bunda talaba o'zini qiziqtirgan masalalar haqida ko'proq ma'lumot olishni istagan hollarda foydali bo'lishi mumkin.

Shuni ta'kidlash kerakki, darslarda GPT chatidan foydalanish o'qituvchi rolini almashtirmasligi kerak. GPT modeli samarali ta'limni qo'llab-quvvatlash vositasi bo'lishi mumkin, ammo u chuqur tahlil va shaxsiy yordam ko'rsatadigan professional o'qituvchining o'rnini bosa olmaydi. O'qituvchilar GPT chatidan o'quv jarayonini yaxshilaydigan qo'shimcha manba sifatida foydalanishlari kerak.

Biroq, mashg'ulotlarda GPT chatidan foydalanishda e'tiborga olish mumkin bo'lgan cheklovlar mavjud. GPT modeli noto'g'ri yoki noaniq bo'lishi mumkin bo'lgan javoblarni yaratishi mumkin. Talabalar va o'qituvchilar tanqidiy munosabatda bo'lishlari va model tomonidan taqdim etilgan ma'lumotlarni qo'shimcha manbalar va ekspert bilimlari bilan tekshirishlari kerak. Sun'iy intellektidan foydalangan holda "Mobil ilovalarni ishlab chiqish" fanidan darslar talabalarga zamonaviy texnologiyalarning ikkita muhim yo'nalishi: mobil ilovalar va sun'iy intellektni o'rganish uchun noyob imkoniyat yaratadi. Ushbu darslar mobil ilovalarda sun'iy intellektni ishlab chiqish va qo'llash ko'nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan bir qator qiziqarli va amaliy mashg'ulotlarni o'z ichiga olishi mumkin.

XULOSA. Umuman olganda, sun'iy intellektni o'rganish tez o'zgaruvchan dunyoga tayyor bo'lish va sun'iy intellekt kuchidan foydalanish uchun muhim ahamiyatga ega. Bu kelajakda talab qilinadigan ko'nikmalarni rivojlantirishga yordam beradi va o'quv jarayonida turli talabalar maqsadlariga erishish uchun texnologiyadan qanday samarali foydalanishni tushunishga yordam beradi.

Yuqorida sanab o'tilgan sun'iy intellekt qo'llaniladigan sohalar hozirgi kundagi insoniyat faoliyatidagi muhim sohalar desak mubolag'a bo'lmaydi. Sun'iy intellekt nafaqat sanab o'tilgan sohalarda balki boshqa yo'nalish va sohalarda ham keng qo'llanilib kelinmoqda. Xulosa qilib aytadigan bo'lsak sun'iy intellektning jamiyatda, sanoatda, fanda va inson hayot faoliyatida tutgan o'rni kattadir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Sirojiddin Komolov, Sherzod Raxmatov: Sun'iy intellekt asoslari. Mashinaviy o'qitish, 2022.32-46b.
2. Ravshan Xamdamovich Ayupov. Sun'iy intellekt: ChatGPT va uning imkoniyatlari, 2023. 12b.
3. Роджер Бутл. Искусственный интеллект и экономика. Работа, богатство и благополучие в эпоху мыслящих машин, 2023.26-53с.
4. Джон Крон, Грант Бейлелвельд, Аглаэ Бассенс. Глубокое обучение в картинках. Визуальный гид по искусственному интеллекту, 2022. 82-94с.
5. Пол Доэрти, Джеймс Уилсон. Человек + машина. Новые принципы работы в эпоху искусственного интеллекта, 2023.
6. Imomqoriev H. M. Sun'iy intellekt, 2022. 26b.
7. Аджей Агравал, Джошуа Ганс, Ави Голдфарб. Искусственный интеллект на службе бизнеса. Как машинное прогнозирование помогает принимать решения, 2023.

ABUL BARAKOT NASAFIYNING ILMIY MEROSLARI VA XUSUSAN “TAFSIRUN NASAFIY” ASARI

Xamidullayev No‘monxon

Imom Buxoriy nomidagi

Toshkent islom instituti talabasi

Annotatsiya: Mazkur maqolada mo‘g‘ullar istilosi davrida yashagan, hanafiy fiqh va moturidiy aqida yo‘nalishining yetuk vakillaridan biri bo‘lgan alloma Abul Barakot an-Nasafiyning ilmiy merosi o‘rganiladi. Uning kalom, fiqh va tafsir sohalariga oid muhim asarlari, xususan “Madorik at-Tanzil va Haqiq at-Ta’vil” nomli tafsiri alohida tahlil qilinadi. Ushbu tafsir asari hanafiylik va ahli sunna ta’limotiga asoslangan bo‘lib, unda Zamaxshariyning “Kashshof” va Bayzoviy tafsirlaridan tanlab olingan jihatlar, ammo mo‘taziliy yondashuvlardan holi uslub qo‘llanilgan. Muallif Qur’on oyatlarini fiqhiy, tilshunoslik va kalomiy jihatdan izohlab, tafsirni mo‘tadil, ixcham, isroiliylardan pok va ilmiy yondashuvga asoslangan holda yozgan. Shuningdek, maqolada Abul Barakot Nasafiyning boshqa mashhur asarlari va ulamolar tomonidan berilgan ta’riflar ham bayon etilgan. Bu maqola tafsir ilmi rivojiga qo‘shilgan boy ilmiy merosni ochib berish barobarida, hanafiy tafsir maktabining o‘ziga xos jihatlarini ham yoritadi.

Kalit so‘zlar: Abul Barakot an-Nasafiy, Madorik at-Tanzil, Tafsir an-Nasafiy, hanafiy mazhabi, moturidiy aqida, tafsir ilmi, Kashshof, Bayzoviy, ahli sunna val jamoa, fiqh, kalom, Qur’on tafsiri, mo‘g‘ullar davri, isroiliyat, qiroatlar, tafsir uslubi.

Nasafdan yetishib chiqqan ulug‘ olimlardan biri Abul Barakot Nasafiy o‘zining tafsir, fiqh, aqida sohalariga oid asarlari bilan mashhur bo‘lgan. U tug‘ilib, yashagan payt mo‘gullar hukmronligi davri bo‘lganligi uchun Movarounnahrda ilmiy, madaniy va iqtisodiy holat tanazzulga tushib qolgan edi. Shunday bo‘lishiga qaramasdan Abul Barakot Nasafiy kabi fidoiy olimlar ilmni jonlantirishga va qayta tiklashga harakat qilganlar¹. Abul Barakot Nasafiyning turli sohalardagi asarlari;

“Al-Musaffo fi sharh al-manzuma an-Nasafiya” (“an-Nasafiy nazmining musaffo sharhi”) – ilmi kalomga oid;

“Al-Mustasfo fi sharh al-fiqh an-nofi” (“Tanlangan foydali fiqh sharhi”) – islom huquqshunosligiga oid;

“Umdat al-aqid” (“Aqidalar asosi”) – kalom ilmiga oid.

Abul Barakot Nasafiyning tafsir ilmi bo‘yicha ahli ilm orasida “Tafsir an-Nasafiy” nomi bilan mashhur bo‘lgan va hanafiy mazhabiga muvofiq bitilgan “Madorik at-tanzil va haqiq at-ta’vil” (Qur’on ma’nolari va ta’vil haqiqatlari) kitobi boshqa asarlar orasida eng

¹ Uvatov U. Yurtimiz allomalari. – Toshkent: Nihol, 2014. – B. 98.

qimmatlilaridan biri desak, hech ham mubolag'a bo'lmaydi. Chunki boshqa tafsir kitoblari orasida katta shuhrat qozongan "Tafsir an-Nasafiy" kitobi dunyo bo'yicha eng keng tarqalgan hanafiy mazhabiga binoan yozilgan, undagi oyatlar aynan moturidiya ta'limotiga binoan bayon etilib, o'sha davrning ilm markazlari Buxoro va Samarqandning olimlari fikrlari bilan boyitilgandir. Bu asarni yozishda Nasafiy Zamaxshariyning "al-Kashshof an haqiqi-t tanzil", Bayzoviyning "Anvorut-tanzil va asrorut-ta'vil" va boshqa tafsirlardan foydalangan².

Alloma Laknaviy Abul Barakot Nasafiy 1310-yilda Bag'dodga kelgani, mudarrislik qilgani va shu yerda vafot qilganini aytib o'tgan³. 1310-yili rabi al-avval oyining juma kuni kechasi Bag'dodda vafot etgan hamda Isfahon yaqinidagi Izaj shahrida (Xuziston va Isfahon oralig'ida) dafn qilingan.

Quyida ushbu buyuk imom haqida ba'zi ulamolarning fikrlari keltiramiz: Imom Laknaviy uni shunday ta'riflagan: *"Komil imom, zamonasining ziyrak olimlaridan, fiqhda asosiy manbalarga amal qilgan, hadis va uning ma'nolarida yetuk olim"*⁴.

Imom Ibn Hajar uni *"dunyoning allomasi"*⁵ deb atagan.

Ibn Kamol Pasha uning yuksak ilmiy maqomi haqida shunday degan: *"U mutaqaddim faqihlar va muhaqqiqlar qatorida yuqori mavqega ega bo'lib, zaif va mavzu' hadislarni o'z asarlarida keltirmagan, balki mustahkam dalillarga tayangan"*. Shuningdek, u shunday degan: *"Ijtihod eshigi u kishi bilan yopilgan, undan keyin hech bir mazhabda yangi mujtahid kelmagan"*⁶.

Abul Barakot Nasafiyning bir qator asarlari O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasining Abu Rayhon Beruniy nomidagi Sharqshunoslik institutida saqlanadi.

Nasafiy tafsiri ta'rifi va muallifining undagi uslubi

Bu tafsirni Imom Nasafiy (rohimahulloh) "Tafsirul Bayzoviy" va Zamaxshariyning "Kashshof" tafsirlaidan muxtasar qilib olgan. Lekin u Kashshofdagi mo'tazila e'tiqodidagi fikrlarni tashlab, Ahli sunna val Jamoa mazhabiga ko'ra ta'lif qilgan. Bu tafsir uzun tafsirlar bilan qisqa tafsirlar orasidagi o'rtacha tafsirdir. Bu tafsirda Imom Nasafiy (rohimahulloh) qiroat va tarkib qoidalari o'rtasidagi vajhlarni jamlagan. Bunga Kashshofda kelgan balog'at qoidalari va yashirin nozik ma'nolarni kashf etishdan iborat bo'lgan bir qancha narsalarni ham kiritgan. Shu bilan birga, Zamaxshariy o'z tafsirida qo'llagan savol va javoblarni ham keltirgan. Lekin imom Nasafiy rahmatullohi alayh o'zining bu tafsirida oyatlarni asos qilib olgan. Shuning uchun "Kashshof"ning

² Abul Barakot an-Nasafiy. Kanz ad-daqiq. – Madina: Dorus siroj, 2001 – B. 29.

³ Abul Barakot an-Nasafiy. Kanz ad-daqiq. – Madina: Dorus siroj, 2001 – B. 13.

⁴ Abdulhay Laknaviy. Favoidul bahiyya. – Bayrut: Matba'atus sa'oda, 1998. – B. 101.

⁵ Ibn Xajar Asqaloni. Durarul kamina. – Haydarobod: Maorifil Usmoniyya, 1994, – J. 1. – B. 17.

⁶ Abdulhay Laknaviy. Favoidul bahiyya. – Bayrut: Matba'atus sa'oda, 1998 – B. 101-102.

sohibi suralarning fazilati haqida mavzu' hadislarini keltirganidek u kishi mavzu' hadislarini keltirmagan. Imom Nasafiy (rohimahulloh) grammatik qoidalarga chuqur kirmay, balki yengil to'xtalib o'tgan. Mutavotir yetti qiroatni lozim tutib, har bir qiroatni o'z qorisiga nisbatini bergan. Hukm oyatlarning tafsirida fiqhiy mazhablarga qisqacha to'xtalib o'tgan. Har bir mazhab keltirgan fikrlarni qisqacha bayon qilib, asosan, ko'pincha o'zining hanafiy mazhabini qo'llab-quvvatlagan. Mazhabiga muxolif kelganlarga raddiyalar bergan. Bu tafsirda Isroiliyot rivoyatlarining zikri kamdan-kam uchraydi. Shunda ham bunday rivoyatlarni keltirib turib, so'ngra rad qiladi.

Darhaqiqat, imom Nasafiy (rohimahulloh) o'z tafsirining avvalida qisqa bir iborani keltirib, unda o'zining bu tafsirini yozishdagi yo'nalishi va uslubini bayon qilib, jumladan, shunday deydi: "Tafsir ilmida qiroat va tarkib vajhlarini jamlagan, «Badi' va ishorat» ilmining nozik jihatlarini o'z ichiga olgan, Ahli sunnat val jamoatning so'zlari bilan bezalgan, bid'at va zalolat ahlining botil fikrlaridan xoli bo'lgan, malol keladigan darajada juda uzun bo'lmagan va xalal beradigan darajada juda qisqa bo'lmagan, o'rtacha bir kitobni yozdim».

FOYDALANILGAN MANBA VA ADABIYOTLAR RO'YHATI

1. Uvatov U. Yurtimiz allomalari. – Toshkent: Nihol, 2014. – B. 98.
2. Abul Barakot an-Nasafiy. Kanz ad-daqiq. – Madina: Dorus siroj, 2001 – B. 29.
3. Abul Barakot an-Nasafiy. Kanz ad-daqiq. – Madina: Dorus siroj, 2001 – B. 13.
4. Abdulhay Laknaviy. Favoidul bahiyya. – Bayrut: Matba'atus sa'oda, 1998. – B. 101.
5. Ibn Xajar Asqaloniy. Durarul kamina. – Haydarobod: Maorifil Usmoniya, 1994, – J. 1. – B. 17.
6. Abdulhay Laknaviy. Favoidul bahiyya. – Bayrut: Matba'atus sa'oda, 1998 – B. 101-102.

QANDLI DIABETNING ZAMONAVIY DAVOLASH USULLARI: INSULIN TERAPIYASIDAN GEN TERAPIYASIGACHA

Ziyoviddinova Gulnoza Shohobjon qizi

Namangan Abu Ali ibn Sino nomidagi Jamoat salomatligi

texnikumi o'qituvchisi Oliy hamshiralik mutaxassisligi

gulnoza@example.com (+998 90 1234567)

Annotatsiya: Ushbu maqolada qandli diabetning zamonaviy davolash usullari tahlil qilinadi. Xususan, an'anaviy insulin terapiyasidan tortib GLP-1 agonistlari, SGLT2 inhibitorlari, insulin pompasi va gen terapiyasi kabi ilg'or yondashuvlarning afzalliklari, cheklovlari va istiqbollari yoritilgan. Har bir terapiya usuli klinik natijalar asosida baholangan va o'zaro solishtirilgan. Maqola sog'liqni saqlash tizimi va bemorlar hayot sifati nuqtai nazaridan amaliy tavsiyalarni ilgari suradi.

Kalit so'zlar: qandli diabet, insulin terapiyasi, GLP-1 agonistlari, SGLT2 inhibitorlari, gen terapiyasi, zamonaviy davolash.

Kirish: Qandli diabet (diabet mellitus) — bu surunkali giperqlikemiya bilan kechadigan, organizmda insulin gormonining yetishmovchiligi yoki ta'sirchanligining pasayishi bilan bog'liq bo'lgan almashinuv kasalligidir. Kasallikning keng tarqalishi uni jahon sog'liqni saqlash muammolaridan biriga aylantirgan. Qandli diabet bugungi kunda eng ko'p tarqalgan metabolik kasalliklardan biri bo'lib, millionlab insonlar salomatligiga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. Kasallik organizmda insulin ishlab chiqarilishining yetishmasligi yoki unga hujayralarning to'g'ri javob bermasligi bilan tavsiflanadi. Diabet asoratlari yurak-qon tomir, ko'z, buyrak va nerv tizimi faoliyatiga jiddiy ta'sir ko'rsatadi. Diabetni nazorat qilish va davolashda so'nggi yillarda an'anaviy usullardan tashqari zamonaviy dori vositalari, texnologiyalar va hatto genetik yondashuvlar ham joriy etilmoqda. Ushbu maqola qandli diabetning asosiy xususiyatlari, keltirilgan mazkur yondashuvlarni solishtirish va ularning samaradorligini tahlil qilishga bag'ishlangan.

Asosiy qism: Qandli diabet ikki asosiy shaklga ega. Birinchi turi, ya'ni 1-tip diabet, insulin gormonining to'liq yetishmasligi bilan kechadi va bu ko'pincha bolalik yoki o'smirlik davrida boshlanadi. Ikkinchi turi esa 2-tip diabet bo'lib, bu holatda organizmda insulin ishlab chiqariladi, lekin tana hujayralari uni to'g'ri qabul qila olmaydi. 2-tip diabet asosan o'rta va katta yoshdagi insonlarda uchraydi.

Diabetning kelib chiqishiga bir nechta omillar sabab bo'ladi. Ulardan biri genetik moyillik bo'lib, yaqin qarindoshlarida diabet kuzatilgan bo'lsa, xavf ortadi. Shuningdek, ayrim virusli infeksiyalar ham insulin ishlab chiqaruvchi hujayralarga zarar yetkazib, kasallikni qo'zg'atishi mumkin. Noto'g'ri ovqatlanish, ayniqsa yuqori kaloriyalı, yog'li va

shakarli mahsulotlar iste'moli ham diabetga olib kelishi mumkin. Bundan tashqari, doimiy stress holati va jismoniy faollikning yetishmasligi ham muhim omillardan hisoblanadi.

Diabetning klinik belgilari odatda asta-sekin rivojlanadi. Eng avvalo bemor ko'p chanqashni va tez-tez siyishni sezadi. Teri quruqligi va qichishishi bemorni bezovta qiladi. Ba'zida og'izda qurish holati kuzatiladi. Diabetning yana bir belgisi bemorning sababsiz ravishda og'irlik yo'qotishidir. Vaqt o'tishi bilan ko'rish qobiliyatining pasayishi ham mumkin.

Diabetni aniqlash uchun turli xil laboratoriya testlari mavjud. Eng asosiy usul – bu qon glyukozasi darajasini o'lchashdir. Glikemik yuklama testi yordamida esa tana glyukozani qay darajada o'zlashtira olishi aniqlanadi. Shuningdek, so'nggi uch oy davomida qondagi o'rtacha glyukoza miqdorini ko'rsatuvchi glikozillangan gemoglobin (HbA1c) darajasi ham diagnostikada muhim rol o'ynaydi.

Davolashda zamonaviy yondashuvlar – umumlashtirilgan tahlil. Qandli diabetni samarali boshqarish va asoratlarni kamaytirish uchun zamonaviy yondashuvlar klassik terapiyalar bilan birgalikda qo'llanilmoqda. 1-tip diabet bilan kasallangan bemorlar uchun insulin terapiyasi hanuzgacha asosiy va zaruriy davolash usuli hisoblanadi. Bu usul glyukoza darajasini normada saqlab turish orqali bemorning hayot sifatini yaxshilaydi va og'ir asoratlarning oldini oladi. 2-tip diabetda esa davolash bosqichma-bosqich yondashuvga asoslanadi. Dastlabki bosqichda bemorga hayot tarzini o'zgartirish, ya'ni sog'lom dieta va jismoniy faollik tavsiya etiladi. Bu bilan birga og'zaki gipoqlikemik dorilar, ayniqsa metformin kabi preparatlar keng qo'llaniladi. Agar bu chora-tadbirlar yetarli bo'lmasa, bemorga insulin terapiyasi yoki boshqa zamonaviy dorilar tavsiya qilinadi.

So'nggi yillarda davolashda innovatsion yondashuvlar muhim o'rin egallamoqda. Shular qatoriga sun'iy oshqozon osti bezi tizimlari kiradi – bu qurilmalar insulin pompasi va glyukoza sensorlarini birlashtirib, organizmdagi glyukoza miqdoriga qarab avtomatik tarzda insulin yuboradi. Bunday "aqlli" tizimlar diabetni har kuni kuzatib borishdagi insoniy xatoliklarni kamaytiradi. Shuningdek, GLP-1 agonistlari diabetni og'irlik kamaytirish, glyukoza miqdorini barqarorlashtirish va yurak salomatligini yaxshilash orqali samarali davolash imkonini bermoqda. Bundan tashqari, SGLT2 inhibitorlari, gen terapiyasi, insulin pompasi kabi ilg'or yondashuvlar bemorning organizm xususiyatiga mos holda individual tarzda qo'llaniladi. Bularning barchasi kasallikka faqat simptomatik yondashmasdan, uning sabablari va oqibatlariga qarshi chuqur tibbiy va texnologik asoslangan yondashuv shakllanayotganidan dalolat beradi.

1- Tahliliy jadval: Davolash usullarining solishtirilgan tahlili

Davolash turi	Afzalliklari	Kamchiliklari
Insulin terapiyasi	Barqaror qon glyukozasi, ishonchli	Gipoglikemiya xavfi, ko'p inyeksiya
GLP-1 agonistlari	Vazn yo'qotadi, yurak uchun foydali	Ko'ngil aynishi, qimmat
SGLT2 inhibitorlari	Qandni siydik orqali chiqaradi, yurakka foyda	Infeksiya xavfi, suvsizlanish
Insulin pompasi	Doimiy nazorat, hayot sifatini oshiradi	Narxi yuqori, texnik xizmat zarur

Xulosa. Qandli diabet dunyo miqyosida aholi salomatligiga xavf tug'diruvchi jiddiy kasalliklardan biridir. Ushbu dardning oldini olish, erta aniqlash va to'g'ri davolash orqali bemorlarning hayot sifati yaxshilanadi hamda asoratlarning oldi olinadi. Sog'lom turmush tarzini targ'ib qilish, aholining xabardorligini oshirish va innovatsion davolash yondashuvlarini joriy etish bugungi kundagi dolzarb vazifalardandir. Qandli diabetni zamonaviy usullar bilan davolash, faqat kasallikni nazorat qilish emas, balki bemorlarning umumiy hayot sifatini yaxshilashga xizmat qilmoqda. An'anaviy insulin terapiyasi hanuzda muhim o'rinda bo'lsa-da, GLP-1 agonistlari, SGLT2 inhibitorlari va insulin pompasi orqali davolash usullari ancha funksional va qulay hisoblanadi. Eng istiqbolli yondashuvlardan biri bo'lgan gen terapiyasi kelajakda diabetni to'liq bartaraf etish yo'lida katta umid uyg'otmoqda. Har bir bemor holatiga mos yondashuvni tanlash esa yuqori sifatli tibbiy xizmatning asosi bo'lib qoladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti. Diabetes Fact Sheet, 2024.
2. American Diabetes Association. Standards of Medical Care in Diabetes, 2024.
3. O'zbekiston Respublikasi sog'liqni saqlash vazirligi. Diabet bo'yicha klinik qo'llanmalar, Toshkent, 2023.
4. S.A. Xolmatova. Endokrinologiya asoslari, Toshkent tibbiyot nashriyoti, 2022.

IMS KOMPONENTLARINING VOWIFI XIZMATIDAGI O'RNI VA O'ZARO BOG'LIQLIGI

Almardanov Muxriddin Xurram o'g'li
Muhammad al-Xorazmiy nomidagi TATU,
Telekommunikatsiya injiniringi kafedrası assistenti

Annotatsiya: Ushbu maqolada ISM tizim osti platformasining asosiy elementlari, ularning ishlash prinsiplari, shuningdek IMS komponentlarining VoWiFi xizmatidagi o'рни, ishlash jarayoni bayon etilgan

Kalit so'zlar: IMS(IP multimedia subsystem), user equipment, LTE, HSS, UfTT, VoWiFi, VoLTE, kirish tarmog'I, server, IP.

Abstract: This article describes the main elements of the ISM subsystem platform, their operating principles, as well as the role and operation of IMS components in the VoWiFi service.

Keywords: IMS (IP multimedia subsystem), user equipment, LTE, HSS, UfTT, VoWiFi, VoLTE, access network, server, IP.

Kirish

VoWiFi texnologiyasining samarali ishlashi to'liq IMS (IP Multimedia Subsystem) arxitekturasiga tayangan holda amalga oshiriladi. VoWiFi xizmatining IMS bilan integratsiyasi SIP signalizatsiyasi orqali amalga oshiriladi. IMS arxitekturasining asosiy funksional komponentlari — CSCF (Call Session Control Function) modullari, HSS (Home Subscriber Server), AS (Application Server) va boshqalar — VoWiFi foydalanuvchisi uchun ham xuddi VoLTE'dagi kabi faoliyat yuritadi.

Bu model IMSni moslashuvchan platforma sifatida namoyon qiladi. IMS signalizatsiyasi foydalanuvchi tarmoq muhiti – Wi-Fi yoki LTE – ga bog'liq bo'lmagan holda ishlaydi, bu esa VoWiFi'ni VoLTE bilan bir tizimda birlashtirish imkonini beradi. IMS komponentlari, foydalanuvchi IMSga qaysi yo'nalish orqali ulanishidan qat'i nazar, xizmatni bir xil boshqaradi: SIP orqali ro'yxatga olish, avtorizatsiya, sessiya boshqaruvi va media uzatish marshrutlanadi.

Asosiy qism

VoWiFi xizmatining IMS arxitekturasi ichida joylashuvi, uning ishonchli, xavfsiz va modulli ishlashini ta'minlaydi. IMSning servisga yo'naltirilgan arxitekturasi foydalanuvchining joylashuviga, tarmoq turiga yoki qurilmasiga qaramay, barqaror xizmat taqdim etish imkonini beradi. Bu esa VoWiFi xizmatining har qanday Wi-Fi muhitda IMS orqali bir xil holatda taqdim etilishini kafolatlaydi.

P-CSCF va S-CSCF

IMS platformasida VoWiFi xizmatining boshlanishi va boshqaruvi P-CSCF (Proxy Call Session Control Function) va S-CSCF (Serving Call Session Control Function) komponentlari ishtirokida amalga oshiriladi. Bu ikki komponent SIP signalizatsiyasi asosida VoWiFi xizmatini boshlash, boshqarish va nazorat qilishda muhim rol o'ynaydi. Ularning vazifalari texnik jihatdan farqli bo'lsada, uzviy ishlash orqali foydalanuvchiga IMS xizmatlarining barqarorligini ta'minlaydi.

P-CSCF — foydalanuvchi qurilmasi va IMS tarmog'i o'rtasidagi birinchi aloqa nuqtasidir. VoWiFi holatida bu komponent foydalanuvchi Wi-Fi tarmog'iga ulanganidan keyin, ePDG orqali IMSga kirganidan so'ng faollashadi. Qurilma SIP signalizatsiyasi yuborishda P-CSCF ga birinchi bo'lib murojaat qiladi. P-CSCF bu xabarlarini qabul qiladi, xavfsizlikni tekshiradi, va kerakli holatlarda SIP xabarlarini S-CSCFga yo'naltiradi. Bundan tashqari, u signalizatsiyani shifrlash, trafikni filtrlash, NAT traversalni qo'llab-quvvatlash kabi funksiyalarni bajaradi.

S-CSCF esa foydalanuvchining IMS tizimidagi asosiy "xost"i bo'lib xizmat qiladi. U HSS bilan bog'lanadi va foydalanuvchining autentifikatsiyasi, avtorizatsiyasi, xizmatga ro'yxatdan o'tkazilishi va sessiya boshqaruvini amalga oshiradi. VoWiFi foydalanuvchisi SIP orqali IMSga ulangach, S-CSCF ushbu foydalanuvchi uchun xizmatlar jarayonini kuzatadi va SIP seanslari boshqaruvini to'liq o'z zimmasiga oladi. Har bir qo'ng'iroq, xabar yuborish yoki xizmat so'rovi S-CSCF orqali IMS logikasiga muvofiq yo'naltiriladi.

VoWiFi kontekstida bu ikki komponentning sinxron ishlashi xizmatning uzluksizligi uchun hal qiluvchi ahamiyatga ega. P-CSCF foydalanuvchi signalizatsiyasini xavfsiz va aniq marshrutlash orqali IMS tizimiga olib kiradi, S-CSCF esa foydalanuvchini tizimda faol holatda ushlab turadi va u uchun kerakli servislarni boshqaradi. Ayniqsa, Wi-Fi tarmog'ining o'zgaruvchan tabiati sababli, P-CSCF va S-CSCF o'rtasidagi aloqaning barqarorligi signalizatsiya ishonchliligi uchun muhimdir.

Shunday qilib, P-CSCF va S-CSCF VoWiFi xizmatining IMS asosidagi ishlashida asosiy boshqaruv qatlamini tashkil qiladi. Ular foydalanuvchining raqamini faollashtirishdan tortib, qo'ng'iroq sessiyasini tugatishgacha bo'lgan barcha jarayonlarda faol ishtirok etadi. Bu esa IMS xizmatlarining moslashuvchan va kengaytiriluvchan arxitekturasini to'liq namoyon etadi[7].

Application Server va HSS

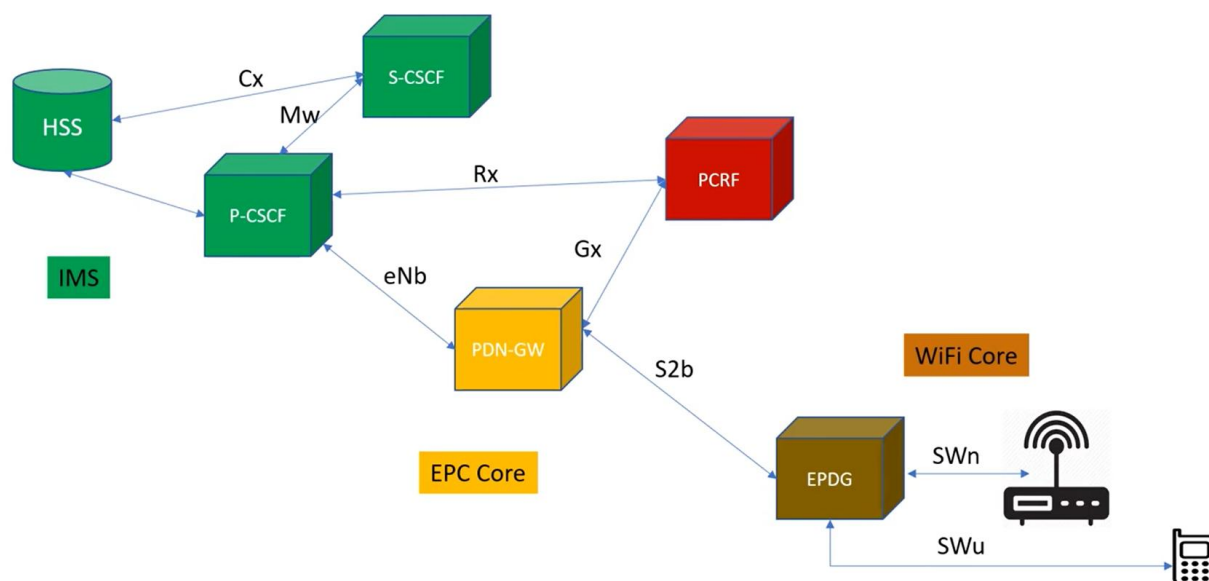
IMS arxitekturasi nafaqat signalizatsiyani boshqaruvchi komponentlar bilan, balki foydalanuvchiga xizmatlarni bevosita taqdim etuvchi funksional qatlamlar bilan ham ishlaydi. Ayniqsa VoWiFi kontekstida **Application Server** va **HSS (Home Subscriber Server)** komponentlarining roli katta. Ular IMS servislarning dinamik va xavfsiz ishlashini ta'minlab, foydalanuvchiga to'liq IMS xizmatlarini yetkazishda hal qiluvchi o'rin tutadi.

Application Server — IMS tizimida foydalanuvchiga yuqori darajadagi xizmatlarni (masalan, ovozli pochta, qo'ng'iroqni yo'naltirish, holat ko'rsatkichlari, IVR, konferensiya

qo'ng'iroqlari) taqdim etuvchi funksional moduldir. VoWiFi foydalanuvchisi IMS platformasiga ulanishdan so'ng, S-CSCF SIP sessiyalarni boshqaradi va kerakli holatlarda Application Server bilan bog'lanadi. Misol uchun, agar foydalanuvchi qabul qilinmagan qo'ng'iroqlarni avtomatik boshqa raqamga yo'naltirishni yoqqan bo'lsa, bu mantiq Application Server orqali amalga oshiriladi. Application Server foydalanuvchi profili asosida servis logikasini yuritadi va IMS signalizatsiyasiga integratsiyalashgan holda ishlaydi[8].

HSS (Home Subscriber Server) esa IMS tizimining abonent ma'lumotlarini saqlovchi yadro komponentidir. Unda foydalanuvchining IMS profiliga oid barcha axborotlar – IMSI, ro'yxatdan o'tgan CSCF manzillari, xizmatlarga ruxsat holati, autentifikatsiya parametrlari – doimiy ravishda saqlanadi. VoWiFi xizmatida foydalanuvchi SIP orqali IMSga ulanmoqchi bo'lganda, S-CSCF aynan HSS orqali foydalanuvchining haqiqiylikini tekshiradi va xizmat ruxsatlarini aniqlaydi. HSS shuningdek, EAP-AKA protokoli orqali AAA serverga zarur kalitlarni yetkazib berishda ham ishtirok etadi.

HSS va Application Server o'zaro to'g'ridan-to'g'ri muloqot qilmaydi, ammo ular S-CSCF orqali bog'lanadi. S-CSCF foydalanuvchining IMS tizimidagi harakatlarini kuzatadi va xizmat zarur bo'lganda Application Serverni ishga soladi, autentifikatsiya va xizmat ruxsatlarini tekshirish uchun esa HSS bilan so'rov almashadi. Shu tarzda, VoWiFi foydalanuvchisi har qanday Wi-Fi tarmog'ida bo'lsa ham, IMSdagi barcha shaxsiy xizmatlaridan to'liq foydalanish imkoniga ega bo'ladi.

1-rasm. VoWiFi xizmatining IMS, EPC va Wi-Fi tarmoqlari bilan bog'liqligini aks ettiruvchi funksional diagramma.

VoWiFi arxitekturasini tahlili

VoWiFi texnologiyasining texnik arxitekturasini bir nechta qatlamlardan iborat kompleks tizimdan tashkil topgan. Ushbu qatlamli yondashuv xizmatni modulli, boshqariladigan va xavfsiz tarzda tashkil etishga imkon beradi. Har bir qatlamning o'ziga xos vazifasi bo'lib, ular o'zaro uzviy bog'liq holda ishlaydi.

VoWiFi Qatlamli Arxitekturasini

2-rasm. VoWiFi texnologiyasining qatlamli texnik arxitekturasini.

1. Transport qatlami – foydalanuvchi qurilmasidan IMS platformasigacha bo'lgan asosiy IP ulanishni ta'minlaydi. Bu qatlam Wi-Fi tarmog'iga tayangan bo'lib, foydalanuvchi qurilmasi (UE) orqali internetga chiqadi. Wi-Fi marshrutizator, internet provayder tarmog'i va mobil operatorning kirish nuqtasigacha bo'lgan oraliq shu qatlamga kiradi. Bu yerda paketlar UDP yoki TCP asosida uzatiladi, lekin VoWiFi holatida xavfsizlik sababli odatda UDP ustida ishlaydigan IPsec tunellash qo'llaniladi.

2. Xavfsizlik qatlami – ochiq Wi-Fi muhitida IMS platformasiga xavfsiz kirishni ta'minlashga xizmat qiladi. Bu yerda IPsec tunneli orqali foydalanuvchi qurilmasi ePDG (Evolved Packet Data Gateway) komponentiga ulanadi. IPsec foydalanuvchi ma'lumotlarini shifrlaydi, identifikatsiyalaydi va tarmoq ustida uchrash mumkin bo'lgan tahdidlarga qarshi himoya qiladi. Tunellashdan oldin foydalanuvchi AAA server orqali EAP-AKA protokoli yordamida autentifikatsiyalanadi.

3. Signalizatsiya qatlami – IMS tizimining SIP asosidagi bog'lanishini ta'minlaydi. Foydalanuvchi qurilmasi IMSga SIP REGISTER orqali ulanadi, va bu signal P-CSCF →

S-CSCF → HSS yoʻnalishi boʻyicha IMS ichida yuritiladi. Har bir seans, qoʻngʻiroq, xizmat soʻrovi ushbu qatlam orqali boshqariladi. Signalizatsiya qatlamining barqaror ishlashi aloqa sifatining asosiy kafolati hisoblanadi.

4. Servis qatlami – IMS xizmatlarining foydalanuvchiga koʻrsatish mexanizmini tashkil qiladi. Bunda SIP seanslar Application Server'ga yoʻnaltiriladi va foydalanuvchining individual servis profili asosida (masalan, qoʻngʻiroq yoʻnaltirish, ovozli pochta, konferensiya) xizmat koʻrsatiladi. Servis qatlamida har bir foydalanuvchi uchun maxsus logika yuritiladi.

5. Monitoring va boshqaruv qatlamlari – IMS operator tomonidan tarmoq faoliyatini kuzatish, trafikni nazorat qilish, sessiyalarni boshqarish va xizmat sifatini oʻlchash vositalarini oʻz ichiga oladi. Bu qatlam VoWiFi xizmatining real vaqtli nazorat ostida ishlashini taʼminlaydi.

Xulosa

VoWiFi xizmatining eng katta afzalligi shundaki, u mobil signal zaif joylarda ham Wi-Fi orqali barqaror aloqa imkonini beradi. Biroq bu xizmatning sifatli ishlashi faqatgina IMS tizimi toʻgʻri ishlashi bilan emas, balki foydalanuvchining routeri, tarmoq sozlamalari, qurilmasi va hatto joylashuvi kabi koʻplab omillarga ham bogʻliq ekani ayon boʻldi.

VoWiFi texnologiyasining samarali ishlashi uchun faqat texnologiyani joriy qilish emas, balki uni real sharoitlarda doimiy kuzatish, tahlil qilish va kerakli sozlashlarni aniqlab borish juda muhim. Bu xizmat bir qarashda oddiy koʻrinsa-da, ichki tizimida ishlaydigan texnologiyalar darajasi yuqori va murakkab.

Foydalanilgan adabiyotlar roʻyxati:

1. 3GPP TS 23.228. (2024). IP Multimedia Subsystem (IMS); Stage 2. 3rd Generation Partnership Project (3GPP) Technical Specification.
2. 3GPP TS 33.203. (2023). 3G Security; Access Security for IP-based Services. 3rd Generation Partnership Project (3GPP) Technical Specification.
3. M. Poikselka, G. Mayer, H. Khartabil, A. Niemi. The IMS: IP Multimedia Concepts and Services. Wiley, 2013.
4. Olsson M., Rommer S., Mulligan C. SAE and the Evolved Packet Core: Driving the Mobile Broadband Revolution. Academic Press, 2009.
5. GSMA. "Voice over Wi-Fi (VoWiFi): Seamless User Experience." GSMA Whitepaper. – 2020.
6. Huawei Technologies Co., Ltd. VoWiFi Solution White Paper. – Huawei, 2015.
7. **Faheem A., Dobre O.** A Survey of Voice over WiFi: Architectures, Challenges, and Applications. IEEE Communications Surveys & Tutorials, vol. 21, no. 2, 2019.
8. **Gupta P. et al.** VoWiFi Deployment and Performance Analysis. Procedia Computer Science, vol. 171, 2020.

TABLE OF CONTENTS / ОГЛАВЛЕНИЕ / MUNDARIJA

№	The subject of the article / Тема статьи / Maqola mavzusi	Page / Страница / Sahifa
1	IMOM AXSIKATIYNING USULIY MEROSI: “AL-MUNTAXAB” ASARI VA UNGA YOZILGAN SHARHLAR	3
2	O‘ZBEKISTONDA KREDIT TIZIMINING HOZIRGI HOLATI VA TAHLILI	7
3	ACCOUNTING IN BUSINESS: A CRITICAL FUNCTION FOR FINANCIAL TRANSPARENCY AND DECISION-MAKING	11
4	YURIST FAOLIYATIDA TASHABBUSKORLIK, KREATIVLIK VA MASALAGA IJODIY YONDASHUV	20
5	BIOLOGIK XILMA-XILLIK SAYYORAMIZDAGI HAYOT RANG – BARANGLIGINING ASOSI	
6	YURAKNING TUZILISHI VA ISHLASH MEKANIZMI	27
7	INSON MIYASI VA UNING FUNKSIYALARI	29
8	FOTOSINTEZ JARAYONI VA UNING O‘SIMLIKLAR HAYOTIDAGI ROLI	31
9	MUSIQANING AXLOQIY-FALSAFIY TA’SIRI: QADRIYATLAR VA TARBIYA MASALASI	34
10	BOLALARDAGI PSIXOLOGIK BARQARORLIK KO‘NIKMALARINI RIVOJLANTIRISH	37
11	O‘SMIRLIK DAVRIDA KASB TANLASH MUAMMOLARINING YUZGA KELISHI	41
12	UMUMTA’LIM MAKTABLARIDA CHOLG’U IJROCHILIGI TO’GARAKLARINI TASHKIL QILISH	46
13	BOLALAR ORASIDA SUITSID HOLATLARI SODIR BO’LISHINING SABABLARI	50
14	O‘QUVCHI QIZLARNING RUHIY JARAYONLARINI YAXSHILASH, TA’LIM-TARBIYA BERISH HAMDA ULARNI OILAVIY HAYOTGA TAYYORLASHNING PSIXOLOGIK MASALALARI	54
15	YANGI TEXNOLOGIYALAR ASOSIDA 14–15 YOSHLI YENGIL ATLETIKACHILARNING KUCH SIFATLARINI RIVOJLANTIRISHNING INDIVIDUAL USULLARI	59
16	GAMMA-AMINOBUTYRIC ACID (GABA): PHYSICOCHEMICAL PROPERTIES AND ITS SIGNIFICANCE IN MEDICINE.	64
17	STRATEGIES FOR IMPROVING THE PHYSICOCHEMICAL PROPERTIES OF DIESEL FUEL	67
18	PHYSICOCHEMICAL PROPERTIES AND MEDICAL SIGNIFICANCE OF ALANINE	71
19	GIDROKSIBENZOY KISLOTA MURAKKAB EFIRLARING OLINISHI, XOSSALARI VA AHAMIYATI	74
20	ТЕХНОЛОГИЯ ПРОКАТКИ СЛИТКОВ	79
21	CHET TIL O’QITISH METODIKASIDA ZAMONAVIY METODLAR	83

22	IMOM TERMIZIYNING “ASH-SHAMOIL AN-NABAVIYYA” ASARINING TAVSIFI	87
23	БЎЛМАЧАЛАР ФИБРИЛЛЯЦИЯСИ БИЛАН АСОРАТЛАНГАН ЎТКИР МИОКАРД ИНФАРКТИНИНГ ЎЗИГА ХОС ХУСУСИЯТЛАРИ.	91
24	TURLI YOSHDA GI ERKAKLARDA MIOKARD INFARKTI TAKRORLANISHINING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI VA XAVF OMILLARI	94
25	РАЗВИТИЕ НАВЫКОВ УПОТРЕБЛЕНИЯ ПРЕДЛОЖНО-ПАДЕЖНЫХ СОЧЕТАНИЙ У НЕРУССКОЯЗЫЧНЫХ СТАРШЕКЛАССНИКОВ С ПРИМЕНЕНИЕМ ЦИФРОВЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ РЕСУРСОВ	98
26	MERKURIY VA VENERA SAYYORALARINING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI	100
27	MA'NAVIY ISHLARNI TAKOMILLASHTIRISH - JAMIYAT TARAQQIYOTIDAGI STRATEGIK VAZIFA	105
28	INKLYUZIV TA'LIM KURSINING PREDMETI ,MAQSADI, VAZIFALARI VA OBYEKTI.	109
29	METHODS OF CONDUCTING MARKETING RESEARCH IN THE TOURISM SECTOR	112
30	MARKETING ORQALI TURIZMNI RIVOJLANTIRISH USULLARI	115
31	KESIK PIRAMIDANI HAJMINI AMALIY ANIQLASH USULI	121
32	ISLOM HUQUQIDA OZODALIKNING MAZMUN-MOHIIYATI VA ASOSIY VAZIFALARI	124
33	TAFSIR TURLARI VA ULARNING O'ZIGA XOS JIHATLARI	131
34	ISLOM MANBALARIDA JAMIYAT BARQARORLIGINI TA'MINLASHGA DOIR OYATLAR TAHLILI (Qur'on karim misolida)	135
35	БУРҲОНИДДИН МАРҒИНОНИЙ ҚАЛАМИГА МАНСУБ АСАРЛАР	139
36	IMOM DORAQUTNIY HAYOTI VA ILMIY FAOLIIYATI	146
37	EFFECTIVENESS OF THE USE OF INFORMATION TECHNOLOGIES IN MOTHER LANGUAGE LESSONS	150
38	TEACHING ENGLISH TO YOUNG STUDENTS	154
39	TEACHING FOREIGN LANGUAGES TO YOUNG STUDENTS	157
40	YOSH O'QUVCHILARGA INGLIZ TILINI SAMARALI O'RGATISH USULLARI VA YO'LLARI	160
41	LINGUISTIC AND RHETORICAL FEATURES OF EFFECTIVE TEACHER COMMUNICATION	164
42	MODULLARNING TA'RIFI VA ULANISHI. TASODIFIY – RANDOM () MODULI	167
43	SATR FUNKSIYALARI. SATRLARNI FORMATLASH	172
44	PYTHON DASTURLASH TILIDA RO'YXATLAR, KORTEJLAR VA LUG'ATLAR BILAN ISHLASH	178
45	MANTIQUIY OPERATSIYALAR VA SHARTLI IFODALARDAN FOYDALANISH	182
46	TA'LIM TIZIMIDA YURIDIK BAZANI TAKOMILLASHTIRISH ORQALI BARQAROR RIVOJLANISHNI TA'MINLASH	187
47	MATH MODULI. MATH MODULI FUNKSIYALARI BILAN ISHLASH	191
48	ИНСОНГА ЭХТИРОМ	198

49	ZAMONAVIY ZAMONDA O'QITISH STRATEGIYASI VA METODLARI: DASTURLASHNI O'RGANISH UCHUN MUHITLAR	202
50	KOMPYUTER ARXITEKTURASI FANINI O'QITISH METODIKASINI TAKOMILLASHTIRISHDA MOBIL ILOVALARNI QO'LLASH	213
51	TA'LIMDA SUN'IY INTELLEKT: INDIVIDUALLASHTIRILGAN TA'LIM YO'LLARI	217
52	SHARQ VA G'ARB ADABIYOTIDA ISHQ KONSEPSIYASI	238
53	“MEHROBDAN CHAYON” ROMANIDAGI GULSHAN OBRAZI	240
54	RUHIY RITMIKLIKNING BADIY-ESTETIK MOHIYATI	242
55	ABDUQAYUM YO'LDOSHEV HIKOYALARIDA TABIAT TASVIRI	247
56	VAQFNING BUGUNGI KUNDAGI AHAMIYATI	250
57	O'SMIR YOSHDAGI O'QUVCHILARDA XAVOTIRLILIK HAMDA STRESSLI VAZIYATLARNI BARTARAF ETISH VA XULQ-ATVOR XUSUSIYATLARINI RIVOJLANTIRISH MASALALARI	256
58	BOLALARGA NISBATAN ZO'RAVONLIK HOLATLARINING SODIR ETILISHI HAMDA ULARGA PSIXOLOGIK YORDAM KO'RSATISH MASALALARI	260
59	SHAXSLARDA O'Z-O'ZIGA NISBATAN IJOBIY FIKRLARNI SHAKLLANTIRISHNING PSIXOLOGIK USULLARI	264
60	O'QUVCHILARNING KASB TANLASHLARIDA YUZAGA KELADIGAN TO'SIQLAR VA ULARNI BARTARAF ETISHNING PSIXOLOGIK USULLARI	268
61	MATEMATIKA SOHASIDA MUAMMOLAR VA TAKLIFLAR INTERNATIONAL SCHOOL OF FINANCE TECHNOLOGY AND SCIENCE” INSTITUTI SAMARQAND FILIALI	271
62	MATEMATIKA DARSLARIDA O'QUV MATIVATSIYASINI OSHIRISHNI TURLI USULLARINI TAHLIL QILISH.	276
63	КАЧЕСТВОМ — ЗАЛОГ УСПЕХА АПТЕЧНОЙ СЕТИ	282
64	BOSHLANG'ICH SINFLARDA TABIIY FANNI O'QITISHNING AHAMIYATI VA RIVOJLANISH BOSQICHLARI	287
65	TA'LIM JARAYONIDA SUN'IY INTELLEKT TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISH VA UNING SAMARADORLIGI	290
66	ATMOSFERANING TUZILISHI	295
67	SUN'IY INTELLEKT VA UNING INSONIYAT FAOLIYATIDA HAMDA TA'LIM SOHASIDA TUTGAN O'RNI	299
68	ABUL BARAKOT NASAFIYNING ILMIY MEROSLARI VA XUSUSAN “TAFSIRUN NASAFIY” ASARI	305
69	QANDLI DIABETNING ZAMONAVIY DAVOLASH USULLARI: INSULIN TERAPIYASIDAN GEN TERAPIYASIGACHA	308
70	IMS KOMPONENTLARINING VOWIFI XIZMATIDAGI O'RNI VA O'ZARO BOG'LIQLIGI	311